

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : Π Ε Τ Ρ Ο Σ Χ Α Ρ Η Σ

ΕΤΟΣ ΜΓ' — ΤΟΜΟΣ 85^{ος} — ΤΕΥΧΟΣ 1007

Ἀθήναι, 15 Ἰουνίου 1969

ΣΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΤΟΥΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΣΤΟΝ

Λ Α Μ Α Ρ Τ Ι Ν Ο

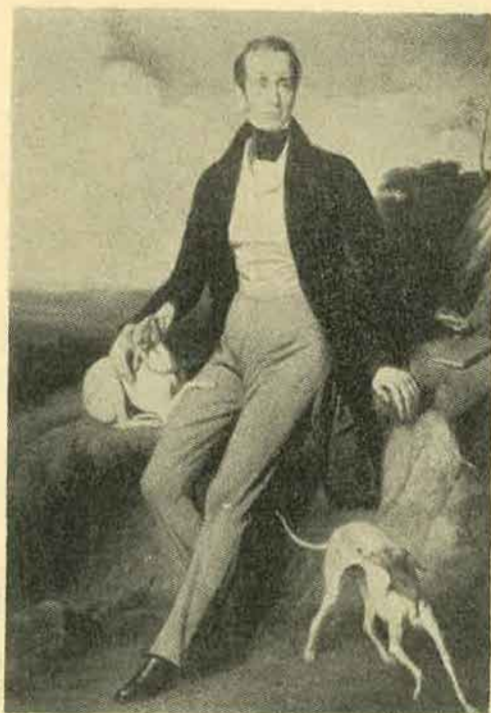
[Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ. — Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ]

τικῶν καταστάσεων, — ἀπὸ μειονέκτημα τὴν
κάνουμε χρησιμώτατο ἐφόδιο τῶν ἀτόμων καὶ
τοῦ συνόλου. Ἀλλωστε ὁ Λαμαρτίνος εἶναι
καὶ ἐ λ λ η ν ι κ ὸ θέμα. Μὲ τίς θετικές

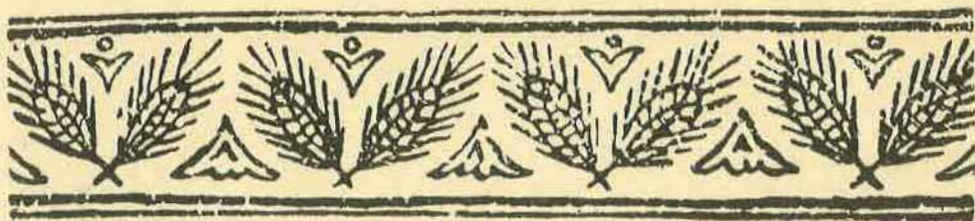
του πλευρές, — τὴν ἐπίδρασή του, — καὶ
μὲ τίς ἀρνητικές, — τίς ἐκδηλώσεις καὶ τὰ
κείμενά του γιὰ τοὺς Τούρκους.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

DECAISNE

ΛΑΜΑΡΤΙΝΟΣ

ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

ΘΥΕΛΛΕΣ ΚΑΙ ΠΑΘΗ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΑΛΦΟΝΣΟΥ ΝΤΕ ΛΑΜΑΡΤΙΝ (1790 - 1869)

Οι βιογράφοι του Λαμαρτίνου θα κοπιήσουν πολύ να διηγηθούν τη ζωή του μεγάλου αυτού ποιητή, που μπήκε ζωντανός στο θρόνο. Η ζωή του τόσο ωραία, τόσο εύγενική, τόσο έμπνευσμένη, γεμάτη αντιθέσεις, έπεσε πολύ γρήγορα για να ζήσει με κατασκευάσματα. Υπήρξε ο άνθρωπος που αγαπήθηκε και μισήθηκε πολύ. Αντίθετα από το Σατωβριάνδο, ο Λαμαρτίνος βέλησε στ' αυτόβιογραφικά γραφτά του να εξευγενίσει και όμορφύνει τη ζωή του, φωτίζοντάς την με πλούσιο φώς, χωρίς όμως καμμία εκζήτηση.

Ο Μαρκήσιος Ντέ Λυρρέ μάς έδωσε με πολλή κατανόηση και στοργή στο βιβλίο του: «Έργα και Ημέρες του Άλφονς ντέ Λαμαρτίν» μια ζωή πλήρη του έραστού της Έλβίρας και του ίδρυτή της Δημοκρατίας. Ο κ. Ντέ Λυρρέ έγραψε ένα βιβλίο δικαιοσύνης και το έργο του αξίζει περισσότερο για τα αποκαλυπτικά ντοκουμέντα που περιέχει, κυρίως εκείνα που άφορου την Έλβira. Ο φίλος του Ντέ Βιριέ υπήρξε ο μάρτυς και ο έμπιστος των έρώτων του με την Έλβira που ήταν έρωμένη του ποιητή. Η Έλβira, που δεν ήταν άλλη από την Ίουλιά Σάρλ, όταν ο ποιητής τη συνάντησε στη λίμνη Λεμάν της Γενεύης το 1816, σύζυγος του διάσημου φυσικού, ήταν κιόλας φθισική και καταδικασμένη. Όταν πέθανε η νεαρή, άτυχη αυτή γυναίκα, τότε κατάλαβε ο ποιητής τί υπήρξε γι' αυτόν ή Έλβira και έγραψε τους γνωστούς στίχους της «Λίμνης» και του «Έσταυρωμένου».

Η ωραιοποίηση της Έλβiras προέρχεται από την ίδια ωραιοποίηση της Γκρατσιέλλα, που δεν ήταν άλλη από την καπνεργάτρια Άντωνιέλλα, που τη γνώρισε ο

ποιητής το 1811 στη Νεάπολη, και που αργότερα παντρεύτηκε με άλλον κι' απόκτησε πολλά παιδιά.

Άλλ' ας δούμε τώρα ποιός ήταν ακριβώς ο ποιητής Άλφόνσος ντέ Λαμαρτίν.

Στις 22 του Οκτώβρη 1790, βαφτίστηκε ο Άλφόνσος, Μαρία, Λουδοβίκος ντέ Λαμαρτίν, γιός του Πιέρ ντέ Λαμαρτίν, λοχαγού του ίππικού στο σύνταγμα του Δελφίνου και της Φρανσουάζ Άλιξ ντέ Ρουά. Ο νονός του ήταν ο Λουδοβίκος Φραγκίσκος ντέ Λαμαρτίν, που έμενε στην ένορία του Μακονναί, παππούς του άρρωστος, που τον αντιπροσώπευε ο πρωτότοκος γιός του Φραγκίσκος, Λουδοβίκος ντέ Λαμαρτίν, πρώην αξιωματικός του στρατιωτικού οίκου της Α. Μ. του βασιλιά, και η νονά του Μαργαρίτα ντέ Ρουά, που έμενε στην ίδια ένορία.

Ο πάππος Λουδοβίκος - Φραγκίσκος ντέ Λαμαρτίν, άρρωστος την ημέρα της βάπτισης, βασίλευε σαν απόλυτος κύριος στην οικογένειά του. Η περιουσία του ήταν πάρα πολύ μεγάλη. Έπειτα από μερικές περιπέτειες, που προκάλεσαν ή παράδοση και ή Έπανάσταση, ή Άλιξ ντέ Ρουά θα γίνει μητέρα του ποιητή. Ο ποιητής την περιγράφει με τα ακόλουθα λόγια:

«Με ωραία λευκά μπράτσα που έβγαιναν από το ύψος του αγκώνα, από μανίκια στενά ενός μαύρου φορέματος. Στο στήθος είναι κρεμασμένος ένας χρυσός σταυρός της ένορίας. Πάνω από τα μαύρα μαλλιά της πέφτει και κυματίζει ένας πέπλος από δαντέλλες λιγότερο μαύρες από τα μαλλιά της. Η μορφή της, πολύ νεανική και πολύ άφελής, λάμπει μόνη αυτή ανάμεσα στα σκοτεινά αυτά χρώματα».

Ὁ Πιέρ ντὲ Λαμαρτίν εἶχε ἀνάστημα καὶ παρουσιαστικό. Στὰ 38 τοῦ χρόνια, λοχαγὸς τοῦ ἱππικοῦ, ἐπιβάλλεται στὴ δεσποινίδα Ἀλῖξ, ποὺ εἶναι 22 χρονῶν. Ψηλός, μὲ τὸ βλέμμα διαπεραστικό, μὲ τὸ πρόσωπο ροδοκόκκινο ἀπὸ τὴ ζωὴ ποὺ ἔκανε, στὸ ὑπαιθρο, εἰλικρινὴς καὶ γλυκός, ἐπιφυλακτικὸς φαινομενικά, σχεδὸν αὐστηρὸς, ἀλλὰ διαχυτικός, γρήγορα κατακτᾷ τὴν καρδιά τῆς νέας. Καὶ οἱ δυὸ εἶναι σύμφωνοι. Ἀλλοίμονο! Ὁ νεώτερος ἀπὸ τὰ δυὸ ἀδελφία δὲν πρέπει νὰ παντρευτεῖ. Ἰσως ὁ παπποῦς του νὰ ὑποχωροῦσε, ἀλλὰ ἡ γυναῖκα του, ἢ γιὰ γιὰ ἢ πλούσια κληρονόμος τοῦ Ἰούρα, δὲν ἔχει παρὰ ἀσήμαντὴ προίκα. Ἡ ἐπανάσταση δὲν ἐπείραξε, τουλάχιστο στὴν ἀρχή, τὸ μέλλοντα πατέρα τοῦ Λαμαρτίνου. Ἐγιναν βέβαια ταραχές στὸ Μακονναὶ καὶ ἡ ἐνορία τῆς Σὰλ διασκορπίστηκε. Ἀπὸ τὴ δυστυχία ξεπετιέται ἡ εὐτυχία ὅταν ὁ οὐρανὸς ἀνακατάνεται σ' αὐτή: ὁ Λουδοβίκος - Φραγκίσκος ντὲ Λαμαρτίν καὶ ἡ γυναῖκα του δίνουν τὴ συγκατάθεσή τους. Ἔτσι, ὁ ὥραϊος λοχαγὸς τοῦ ἱππικοῦ, πάντα στὴν ὑπηρεσία τοῦ βασιλιά, παντρεύεται τὴν ὥραία Ἀλῖξ στὸ Μακόν, στίς 7 Ἰανουαρίου 1790 ἀπὸ πραγματικὸν ἔρωτα. Ἡ κοινωνικὴ ἀστάθεια τῆς ἐποχῆς κάνει τοὺς γονεῖς λιγότερο αὐστηροὺς γιὰ τὴν προίκα τῆς νέας. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν παραχωροῦν στὸν ἱππότη παρὰ τὰ εἰσοδήματα τοῦ κτήματος Μιλλύ, δυὸ τρεῖς χιλιάδες λίρες τὸ χρόνο, ποὺ δὲν εἶναι καὶ τόσο σπουδαία. Κάποια μέρα συλλαμβάνουν τὸν ἱππότη καὶ τὴν οἰκογένειά του, ἀλλὰ χάρις στὴ συνενοχὴ ἑνὸς δεσμοφύλακα, ὁ ἱππότης μπορεῖ νὰ συναντᾷ κάθε μέρα τὴ γυναῖκα του καὶ νὰ φιλεῖ τὰ παιδιὰ του. Στίς «ἐξομολογήσεις» του, ὁ ποιητὴς δίνει πολλὰ λεπτομέρειες γι' αὐτὴ τὴ βίαιη περίοδο.

* * *

Στὸ Μιλλύ, τὸ σπίτι, ἂν καὶ γυμνὸ καὶ ἐρειπωμένο, εἶχε τὸ προτέρημα νὰ θρίσκεται στὴν καρδιά ἐνὸς μικροῦ χωριοῦ, ποὺ οἱ κάτοικοί του εἶναι οἱ περισσότεροι ἀμπουργοί, ποὺ ποθοῦν νὰ ζοῦν ἥσυχοι. Τὸ σπίτι εἶχε ἓνα μικρὸ κήπο, ὅπου ὁ ποιητὴς περνοῦσε τὶς περισσότερες ὥρες του.

Ἡ κυρία ντὲ Λαμαρτίν εἶχε φιλοσοφημένη ψυχὴ, καταλάβαινε πολὺ καλὰ πὼς σ' αὐτοὺς τοὺς ταραγμένους καιροὺς μιὰ ἥρεμὴ ζωὴ ἦταν κίβλας μιὰ πολυτέλεια. Ἀπὸ τὸ σπίτι του ὁ Λαμαρτίνος ἔκανε συχνοὺς περιπάτους στίς κορφές τῶν λόφων καὶ στίς

κοιλιάδες ποὺ ἀπλώνονταν γύρω του. Ἡ χριστιανικὴ πίστις τῆς μητέρας του καὶ ἡ λατρεία τῆς ἐλευθερίας διαπότιζαν ὅλο καὶ πιο πολὺ τὴν ψυχὴ του, ὅπως καὶ ἡ ἀγάπη τῆς φύσης χαραχτήκε βαθειὰ στὴν καρδιά του. Ἡ μητέρα του διαβάζει κάθε βράδυ τὴ Βίβλο καὶ ὁ νεαρὸς ποιητὴς τὴν ἀπολαμβάνει κοιτάζοντας πολλὴ ὥρα τὶς χαλκογραφίες της. Μιὰ μέρα ὁ Λαμαρτίνος αἰσθάνεται τὴν ἀκατανίκητὴ ἀνάγκη νὰ ἐπισκεφθεῖ τοὺς Ἁγίους Τόπους τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ ποιητὴς, γιὰ νὰ ἔχει περισσότερὴ ψυχικὴ διάθεση, διαβάζει συνεχῶς, πηγαίνει στὸ κυνήγι, παρακολουθεῖ τοὺς ἀγρότες καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὸ θερισμὸ καὶ τ' ἀμπέλεια. Σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τῆς μητέρας του, ἀκολουθεῖ τὶς παιδαγωγικὲς θεωρίες τοῦ Μπερναντέν ντὲ Σαῖν - Πιέρ καὶ τοῦ Ρουσώ. Τὰ παιδιὰ τῶν Λαμαρτίνων ἀγαποῦν καὶ σέβονται τὴ φύση, ἀγαποῦν πολὺ τὰ ζῶα καὶ ἔχουν τὴν πεποίθησιν πὼς ὅταν ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ κάθε ματαιότητα, θὰ συνομιλοῦν ἀπευθείας μὲ τὸ Θεό. Τὰ πρῶτα γράμματα τὰ μαθαίνει ὁ Λαμαρτίνος ἀπὸ τὴν μητέρα του, μὰ τὴ θέση τῆς ἀργότερα τὴν παίρνει ὁ ἀββᾶς Ντυμόν, ποὺ τοῦ διδάσκει τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῶν Λατινικῶν, τῆς Γαλλικῆς γλώσσας, δίχως καμμιά πειθαρχία, καὶ χάρις στὴν ἀγαθότητά του καὶ τὴν ἑλλειψὴ πυγμῆς, οἱ μαθητὲς του δὲν παρακολουθοῦν τὰ μαθήματα του. Ἔτσι, ὁ Λαμαρτίνος στρέφεται πρὸς τὴν κυνηγιὰ τῶν κοριτσιῶν. Σὲ ἡλικία 11 ἐτῶν ξεπερνᾷ τοὺς συμμαθητὲς του στὸ ἀνάστημα καὶ καθὼς εἶναι πολὺ ὥραϊος, καὶ σπουδαῖος στὰ παιδικὰ παιγνίδια, τὰ κορίτσια τὸν κυνηγοῦν. Κάποια Ζαννέτ... ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἦταν παρὰ μιὰ νεανικὴ συμπάθεια.

Ὁ πατέρας του καὶ οἱ θεῖοι του προπάντων ἀνησυχοῦν γιὰ τὸν ἀπειθάρχητο χαρακτήρα του καὶ κατηγοροῦν τὴν μητέρα γιὰ τὴν ἀδυναμία της. Ἐκενὴ κλαίει, ἀντιστέκεται καὶ θέλει νὰ παρατείνει τὸ χρόνο, ποὺ θὰ ἔχει κοντὰ της τὸ γιό της. Μάταια ὅμως ὁ θεῖος Φραγκίσκος - Λουδοβίκος, ὁ τρομερὸς ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, ἐπεμβαίνει κι' αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ διαμορφώσει τὸ χαρακτήρα τοῦ μόνοι ἀρσενικοῦ κληρονόμου τῶν Λαμαρτίνων. Ἐντὺμος ἄνθρωπος, μὲ τὴν ἐννοια ποὺ ἔδιναν στὸ 18ο αἰῶνα, μεγάλῃς μορφώσεως, ὁπαδὸς τῆς παραδόσεως, μαθηματικὸς καὶ μάλιστα συγγραφεὺς στίς ἐλεύθερες ὥρες του, διαπιστώνει τὶς παραλείψεις τῆς μορφώσεως

που έδωσε ο άδωδς Ντυμόν. Τό πεπρωμένο πρϊτ' άπ' όλα του 'Αλφόνσου! "Ενα πεπρωμένο που θά είναι πιό λαμπρό άπό τό δικό τους, άφου ο πατέρας του ποιητή μεγάλωσε κιόλας τά κτήματά του, μέ τήν άγορά του πύργου του Σαιν - Πουέν. 'Ο 'Αλφόνσος παραπονιέται συχνά για πονοκεφάλους και ύποφέρει άπό τό σηκότι του. Τάτε ή οίκογένεια του άποφασίζει να τόν βάλει στο όικοτροφείο Πυτιέ στη Λυών. Έκεί έζησε μία ζωή σκληραγωγημένη. 'Ο 'Αλφόνσος προσπαθεί να προσαρμοστεί σ' αυτή τη ζωή που του ραγίζει τήν καρδιά. Διαφορετική άπό τήν άτμόσφαιρα του όικοτροφείου Πυτιέ είναι ή άτμόσφαιρα του κολλέγιου ντε Μπελλέ, που άρμόζει στον άνυπότακτο έφηβο. Οί δάσκαλοι του κατάφεραν να τόν γοητεύσουν μέ τήν ωραία διδασκαλία τους, τούς εύγενικούς τρόπους των και τήν ειλικρινή εύλάβεια. 'Αποκτά σ' αυτό τό κολλέγιο τρεις φίλους: τό Λουί ντε Βινιέ, τόν Προσπέρ Γκιςάρ και τόν Αίμόν ντε Βιριέ. 'Ο Λαμαρτίνος κέρδισε μέ τό λεπτό του άνάστημα και τά ωραία χαρακτηριστικά του προσώπου του, τό γλυκό και άπαλό βλέμμα του και κυρίως μέ τήν ωραία φωνή του τη συμπάθεια όλων. 'Απάγγελνε ωραία τες τραγωδίες του Βολταίρου και προπάντων τη «Μερόπη». Τράβηξε άμέσως τήν προσοχή τών καθηγητών του και τών συμμαθητών του. 'Ο καθηγητής Μπεκέ τόν μύησε στο κάλλος τών έργων του Σαταβριάνδου που τά διαβάζει μέ άπληστία. Οί πατέρες του κολλεγιού άφήνουν έλεύθερο τό Λαμαρτίνο να κάνει μακρούς περιπάτους ανάμεσα στους άγρους και τά πυκνά δάση. Τίποτα δέν μπορείσε να δώσει μεγαλύτερη χαρά στην ψυχή του άπό τήν όμορφιά της φύσης. "Ετσι, ξαναβρίσκει τήν ήθική του ίσορροπία που είχε χάσει στο όικοτροφείο Πυτιέ.

Στά δεκαπέντε τους χρόνια ο Λαμαρτίνος και οί συμμαθητές του γοητεύονται άπό τά διαβάσματα τους, μα πιό πολύ άπό τες άταξίες τους. 'Ο Λαμαρτίνος είναι πάντα άνυπότακτος, άνυπάκουος και σπάταλος, πράγμα που άνησυχεί πολύ τη μητέρα του. Τά έξοδα συνεχίζονται, άφου ο πατέρας του άγοράζει στα 1805 ένα νέο μέγαρο στη Μακόν, τό μέγαρο 'Οζεναί. Τό Μάιο του 1804 άνακηρύχθηκε ή Αύτοκρατορία. Τό περίμεναν αυτό τό γεγονός άπό τήν ήμέρα που ο Ναπολέων είχε άνακηρύξει τόν έαυτό του πρώτο "Υπατο. Στις 2 Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου στέφεται Αύτοκράτορας

άπό τόν Πάπα κάτω άπό τούς θόλους της Παναγίας τών Παρισίων. Τό πνεύμα του λαού στρεφόταν σε ειρηνικές άσχολίες, παρ' όλο που οί μοναρχικοί άποκαλούσαν τόν Ναπολέοντα «Σφετεριστή». Στην οίκογένεια τών Λαμαρτίνων βασίλευε ή άρμονία άπέναντι της πολιτικής.

Στό κολλέγιο του Μπελλαί ο Λαμαρτίνος γράφει ποιήματα, άλλωστε δέν είναι ο μόνος. 'Αργότερα καταστρέφει τά φοιτητικά του ποιήματα, σώζοντας μονάχα τρία: «Τό 'Αηδόνη», «'Ασμα για τό χείμαρρο κοντά στο Μπελλαί», «'Αποχαιρετισμός στο κολλέγιο του Μπελλαί». Αύτη ή έκλογή στάθηκε καλή, μπορεί να λυπηθεί κανείς γιατί φάνηκε πολύ άύστηρος για τόν έαυτό του και κατάστρεψε τήν πλούσια ποιητική παραγωγή του.

Η πλήξη που είχε έδώ και τέσσερα χρόνια και μία πρόωρη άνάπτυξη, 1 μ., 82, άκόμη και ή σχολική υπερκόπωση έβλαψαν τήν υγεία του. 'Η πνευμονία δέ φειδωλεύτηκε τήν οίκογένειά του. 'Ο Λαμαρτίνος παρουσίασε κάποτε τά συμπτώματά της: κρίσεις πυρετού, πονοκεφάλους και μία άγιάτρευτη μελαγχολία. 'Ο νεαρός ποιητής ξαναγυρίζει στο Μιλλύ, άποχαιρετώντας μ' έμπνευσμένο και συγκινητικό ποίημα τό κολλέγιο του Μπελλαί και τούς δασκάλους του. Στο Μιλλύ ή έπιστροφή του ήταν όλόχαρη. Τόν ύποδέχτηκαν όλοι μέ δάκρυα. Ξαναγυρίζει στους άγαπημένους του συγγραφείς και πιό πολύ στα νοσηρά ποιήματα του 'Οσσιανού. Γοητεύεται τώρα κι' άπό τά έργα του Ρουσσώ. 'Ανάμεσα στη μελέτη δείχνει ξεχωριστή προτίμηση και στο κυνήγι, που μαζί μέ τη μητέρα του και τες άδελφές του δέν άποκοιμίζουν πια τήν έφηβική του ήλικία. Και όμως! Τίποτα δέν τόν άπομακρύνει άπό τήν άγαπημένη του ποίηση του 'Οσσιανού που τόν ένθουσιάζει και τόν έπηρεάζει όπως ο "Ομηρος τόν Γκαίτε. 'Αλλά σαν άκούραστος άναγνώστης ρουφάει κάθε διβλίο που πέφτει στα χέρια του. 'Υπάρχει κάποια ώρα που σ' αυτό τόν έφηβο έξω άπό τη φαντασία μιλάει και ή καρδιά. Μέ τό να όνειροπολεί για έρωτα μέ τούς ποιητές που διαβάζει, έρωτεύεται μέ τήν πρώτη εύκαιρία. Στην πρώτη γυναίκα που έρωτεύεται και μοιάζει μέ ήρωίδα του 'Οσσιανού της δίνει τό όνομα 'Ιουλία Πασκάλ. Δέν κάθεται πολύ μακριά άπό τό σπίτι του στο Μιλλύ. Τό αίσθημα αυτό δέν είναι παρ' μία περαστική διασκέδαση, γιατί ή νέα άπαντά στις έκδηλώσεις του μέ

στον κήπο του έστω και για λίγο.

Η νεότητα της εποχής έχει τη δύναμη να ζει ξένοιαστα, το ίδιο κι' ο Λαμαρτίνος. Είναι γνωστά τα βίσιμα του, το πάθος του για τα χαρίτια και τις εύκολες γυναίκες. Η μητέρα του, πάντα ανήσυχη γι' αυτή την κατάσταση, δε διστάζει να φύγει για το Παρίσι μαζί με την κόρη της Εύγενία, 18 ετών, για να τον συμβουλέψει και να τον φέρει στον ίδιο δρόμο. Πληρώνει όλα του τα χρέη και τον παίρνει μαζί της στο Μιλύ, όπου ο ποιητής ξαναβρίσκει επί τέλους την ελευθερία του. Τότε αρχίζει να γράφει έμμετρα ιστορικά δράματα, όπως π.χ. «Η Νιότη του 'Ερρίκου 4ου» κ.λ.π.

Το 1817 συχνάζει στο πολιτικό και λογοτεχνικό σαλόνι της κυρίας 'Ιουλίας Σάρλ και συνεννοούνται να ξαναϊδωθούν στο Αίξ της Προβηγκίας. Ο Λαμαρτίνος έμπνέεται από την 'Ιουλία Σάρλ την περίφημη «Λίμνη» του, που βρίσκεται στη Σαβοΐα. Πολύ χτυπημένη από την άρρώστεια, μάταια την περιμένει στο ραντεβού τους. Σε λίγους μήνες ή 'Ιουλία Σάρλ πεθαίνει στο Παρίσι, στις 18 Δεκεμβρίου 1817.

Στα χρόνια 1818 - 1819 ο Λαμαρτίνος περνάει από μια αίσθηματική και θρησκευτική κρίση. Τότε γράφει τη διδλική του τραγωδία «Σαούλ» όπου συγκρούονται μέσα του ο άντάρτης και ο καρτερικός. Αποφασίζει τότε να ζήσει σαν πραγματικός χριστιανός παρατώντας την ως τότε έκλυτη ζωή. Αργότερα θα έρωτευθεί μια νεαρή αγγλίδα, τη Μαριάννα - Ελίζα Μπίρχ, και θα την παντρευτεί στις 6 'Ιουνίου 1820. Τότε συνθέτει τη συλλογή του «Ποιητικές και Θρησκευτικές 'Αρμονίες». Σε λίγο ο Λαμαρτίνος φεύγει για την 'Ιταλία, ή γυναίκα του του χαρίζει στα 1822 το πρώτο του παιδί, την κόρη του 'Ιουλία. Ακολούθησαν ή νέα ποιητική συλλογή «Νέοι Ποιητικοί Στοχασμοί» και το έπος του «Ο θάνατος του Σωκράτους», όπου ο ποιητής προσπαθεί να συμφιλιώσει τον Πλατωνισμό με το Χριστιανισμό. Την εποχή εκείνη αρχίζει να γράφει ένα μεγάλο ποίημα με τον τίτλο «Τά 'Οράματα».

Το 1828 δημοσιεύει τη σουίτα στο έργο του Μπαύρον με τον τίτλο «Το τελευταίο άσμα του προσκυνηματος του Τσάιλντ 'Αρολντ», καθώς και το «'Ασμα Στέψεως», για να τιμήσει τον βασιλέα Κάρολο ΙΟο. Στο μεταξύ οι ποιητικές επιτυχίες του Λαμαρτίνου δυναμώνουν τον έρωτα που αισθάνεται γι' αυτόν ή 'Εριέττα Πομμιέ. Στο τέ-

λος Μαρτίου του 1811 τον στέλνουν να μείνει στο θείο του τον άββα στο Μονκυλό. Είναι μια διαμονή για τον ποιητή δίχως ιστορία. Δυό μήνες στην έξοχη καταπραύνουν την καρδιά του και νιώθει πώς πρέπει να δείξει μεγάλη ύπομονή, αν θέλει τελικά να παντρευτεί μια μέρα την 'Εριέττα Πομμιέ.

Ο Λαμαρτίνος ξαναβρίσκει την ελευθερία του στο Μιλύ. Βυθίζεται κι' ανανεώνεται μέσα στο φυσικό κάλλος. Όταν αργότερα διορίζεται Α' Γραμματέας της Γαλλικής Πρεσβείας στη Φλωρεντία, ο ποιητής θα περάσει εκεί τρία χρόνια άληθινά εύτυχισμένα, καθώς ζει μέσα σ' ένα γοητευτικό τοπίο γράφοντας τα ωραιότερα ποιήματά του και πού θα είναι ή πιό διαλεχτή ποιητική συλλογή του με τον τίτλο «Ποιητικές και Θρησκευτικές 'Αρμονίες» (1830).

Ο Λαμαρτίνος, καθώς είναι γνωστό, άνατράφηκε από μια έξαιρετικά εύλαβική μητέρα. Όταν τελείωσαν τα έφηβικά του χρόνια, κάτω από την επίδραση των φιλοσόφων του 18ου αιώνα (Ρουσσώ, Βολταίρος, κ.λ.π.), ο ποιητής περνάει μια σοβαρή κρίση άπιστίας, αλλά πριν από το 1820 ξαναγύρισε στον καθολικισμό για να ξαναβρεί, όπως λέει, «τη γαλήνη της ψυχής και την έσωτερική αλήθεια». Όλοι τον θεωρούν σαν τον ποιητή του Χριστιανισμού. Ωστόσο, οι ποιητικές συλλογές του «Ποιητικοί Στοχασμοί» εκφράζουν πιό πολύ τη θρησκευτική άνησυχία του παρά την πίστη του. Στις «'Αρμονίες» σαν μέσα από καθάριο κάτοπτρο βγαίνει ένας άόριστος θεϊσμός, κάποτε μάλιστα ή άμφιβολία και ή άγωνία. Βλέπουμε τον ποιητή να χτυπιέται ανάμεσα στην πίστη και το ρασιοναλισμό. Θα ήθελε ακόμη να πείσει τον εαυτό του πώς μπορεί να παραμείνει ακόμη και έπειτα από το 1830 «ένας καθολικός φιλόσοφος» ταυτίζοντας την ανθρώπινη λογική με την εύαγγελική αλήθεια, «γιατί και ή λογική ακόμη έχει κάτι το θεϊον»: έτσι φτάνει στο συμπέρασμα πώς ο Χριστιανισμός πρέπει ν' ανανεωθεί με μια σύγχρονη έρμηνεία των εύαγγελίων.

Όταν ο Λαμαρτίνος έφυγε για το προσκύνημά του στους 'Αγίους Τόπους, πού έμελλε να ζωογονήσει την πίστη του, είχε το σκληρό πλήγμα, τη βαθύτατη όδυνή να χάσει στη Βηρυττό την κόρη του Τζούλια, περίπου 11 χρονών, γεγονός που τον έκαμε για λίγο ν' απομακρυνθεί από τον καθολικισμό. Για τον ποιητή, πρέπει στο έξης ο

Θεὸς νὰ μὴ γίνεи γνωστὸς σ' ἐμᾶς ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψη, ἀλλ' ἀπὸ τὴ μαρτυρία του στὴ φύση. Γιὰ νὰ τὸν λατρεύουμε δὲ χρειάζονται οἱ εἰδικὲς ἱεροτελεστίες, ἡ πραγματικὴ Του λατρεία εἶναι ἡ αἰώνια ἠθικὴ Του, τὸ ἔλεός Του. Τὸ ἴδιο αὐτὸ μήνυμα περιέχουν τὰ ἔργα του, «Ταξίδι στὴν Ἀνατολή» (1835) «Ζοσλὲν (1836), «Ἡ πτώση ἐνὸς Ἀγγέλου» (1838) καθὼς καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ γραπτά του ὡς τὸ θάνατό του.

Ἡ λαμαρτινικὴ ἀνησυχία προέρχεται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴ σύγκρουση ποὺ νοιώθει ὁ ποιητὴς νὰ στραφεῖ στὸ Θεὸ καὶ τὴν ἀδυναμία του νὰ τὸν ἀντιληφθεῖ ποιὸς εἶναι: «Πεθαίνω, γράφει ὁ ἴδιος, μὴ μπορώντας νὰ ὀνομάσω αὐτὸ ποὺ λατρεύω». Αὐτὸ εἶναι ὁ σκόπελος τοῦ θεϊσμοῦ: ἡ προσευχὴ καὶ ἡ λατρεία χάνονται μέσα στὸ ἀκαθόριστο. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ ποιητὴς ἐγκαταλείπεται ἐλπίζοντας «σὲ ἕνα πῶθο ποὺ ἀποδεικνύει μιὰ ἀτμόσφαιρα». «Εἶναι τόσο παρηγορητικὸ νὰ νοιώθεις μέσα σου μιὰ ψυχικὴ ἀνάταση!»

Ἡ πίστη του στὴ Θεία Πρόνοια ταλαντεύεται ἀνάμεσα στὶς εὐτυχισμένες στιγμὲς ποὺ τοῦ χαρίζει ἡ ζωὴ καὶ τὴ συμφορὰ καὶ τὴν ὀπελπισία ποὺ τὸν περιζώνουν. Ὡστόσο, δὲ φτάνει ὡς τὴ βλασφημία, ἀλλὰ ὅλο καὶ περισσότερο θὰ πιστέψει πὼς ἡ ἀληθινὴ προσευχὴ βρίσκεται στὴν καρτερίᾳ καὶ τὴ θυσία. «Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει παρὰ ἕνα μέσον νὰ φθάσῃ στὴ θέωση, ἐνώνοντας τὴν ταπείνωση καὶ τὴν ἐγκαρτέρηση μὲ τὴν ὑπέρτατη θέληση».

* * *

Θέλοντας καὶ μὴ ὁ Λαμαρτίνος, γιὰ νὰ φτάσει στοὺς Ἁγίους Τόπους ἔπρεπε νὰ περάσει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἐντυπώσεις του ἀπ' αὐτὴν δὲν ἦταν καὶ τόσο ἐνθουσιαστικὲς σὰν τοῦ Σατωβριάνδου, τοῦ Λόρδου Βύρωνα καὶ τοῦ Οὐγκὼ στὰ «Ἀνατολίτικα». Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Ρόδο, ὅπου τὸν ἐντυπωσίασε ὁ Πύργος τῶν Ἱπποτῶν, πηγαίνει ἀργότερα στὸ Ναύπλιο, ὅπου ἡ μετὰ τὴν Ἐπανástataση ἐποχὴ κάθε ἄλλο παρὰ τὴν ἡσυχία καὶ τὴν τάξη παρουσίαζε. Ἡ πόλη ἐδείχνε ὅση εἰρηωμένη μετὰ τὴ φυγὴ τῶν Τούρκων καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν τόσο ἀβέβαιη καὶ θολή, ποὺ τίποτα δὲν μπορούσε νὰ τραβήξῃ τὸ Λαμαρτίνο. Ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἐπροκάλεσε λίγο τὸ ἐνδιαφέρον ἦταν ἡ νέα Ἑλληνικὴ Βουλὴ, μὰ βρίσκει ὅλη τὴ χώρα ἀσχημὴ, ξεπεσμένη, κ' ἔτσι, μ' αὐτὰ τὰ μάτια θὰ δεῖ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. «Τὰ πάντα

εἶναι ἄθλια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φύση καὶ προπάντων τὶς ὁροσειρὲς τοῦ Ταύγετου καὶ τοῦ Πάρνωνος», ἔγραφε στὸ διβλίο του «Ταξίδι στὴν Ἀνατολή». Καὶ προσθέτει: «Ξαναγυρίζω στὸ Ναύπλιο μὲ τὸ μεγάλο καὶ καταγάλανο λιμάνι του, ποὺ σοῦ ξεκουράζει μὲ τὸ πλατύ του ἄνοιγμα σκέψη καὶ νοῦ». Μήτε κὰν τὰ ἐρείπια τῶν ἀρχαίων μνημείων τὸν συγκινοῦν, τὸ Ἄργος τοῦ φέρνει πλήξη: «Τί μ' ἐνδιαφέρουν, θὰ γράψῃ, ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ἡ αὐτοκρατορία του, θ' ἀγαπούσα πιο πολὺ μιὰ ροδοδάφνη στὴν ἀκροποταμιά, μιὰ κοιλάδα τῆς Ἀρκαδίας, ἕνα δέντρο, μιὰ πηγὴ κάτω ἀπὸ ἕνα βράχο» ὅλα αὐτὰ τὰ κλασσικὰ βασίλεια δὲ φέρουν στὸ μυαλό μου παρὰ τὴν πλήξη ποὺ ἐνιωθα ὅταν τὰ διδασκόμουν στὴν παιδικὴ μου ἡλικία. Μήτε καλλιτεχνικοὺς τάφους καὶ μουσεῖα θέλω νὰ βλέπω, ὅλα αὐτὰ μὲ κουράζουν». Ὁ Λαμαρτίνος καὶ ἡ συνοδεία του ἀφήνουν τὸ Ναύπλιο καὶ καθὼς περνοῦν τὶς ἀκτὲς τῆς Αἰγίνας καὶ τῆς Σαλαμίνας φτάνουν στὸν Πειραιᾶ. Ἡ πόλη ἦταν ἐρειπωμένη, καὶ ὅταν ἀνέβηκαν στὴν Ἀθήνα, ὁ Λαμαρτίνος χαρακτήρισε τὸ Θησεῖο σὰν μιὰ «νεκρὴ καὶ παγερὴ ὁμορφιά». Τὴν ἄλλη μέρα θαύμασε τὸν Παρθενῶνα, «κάτι σὰ μιὰ θεία ἀποκάλυψη τοῦ ἰδανικοῦ κάλλους». Μὲ τὴν ἐπίσκεψή του στὸν Παρθενῶνα θ' ἀποχαιρετίζει γιὰ πάντα τὴ γοτθικὴ Τέχνη. Καὶ νάτος τώρα στὸ ὄμορφο νησί τῆς Κύπρου, ποὺ δὲ μένουν πολλὲς μέρες καὶ ἐκεῖ ποὺ ἐλπίζαν νὰ βροῦν σ' αὐτὸ τὸ νησί μιὰ μεσογειακὴ ὄψη δὲν ἀνακάλυψαν τίποτα ἄλλο, παρὰ ἕνα γυμνὸ, ξεθωριασμένο νησί. Στὶς 6 Σεπτεμβρίου 1832 φάνηκε στὰ μάτια του ἡ Ἀσία, ποὺ μὲ τὰ θέλγητρά της καὶ τὸ μυστήριό της τὸν τράβηξε πολὺ περισσότερο. Ἀποδιβάστηκαν στὴ Βηρυττὸ καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὸ προξενεῖο τῆς Γαλλίας.

* * *

Ὁπαδὸς τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀλλὰ σταθερὰ προσκολλημένος στὴν ἰδιοκτησία, ὁ Λαμαρτίνος θέλει «δίχως διαιρέσεις, τόλμη καὶ πίστη» νὰ πραγματοποιήσει ἕνα ἰδανικὸ ἀδελφωσύνης καὶ εἰρήνης. Τὸ 1840 καταδικάζει τὴν πολιτικὴ τοῦ Θιέρσου, σὲ τέσσερα ἄρθρα γιὰ τὸ «Ἀνατολικὸ ζήτημα», τὸν πόλεμο καὶ τὴν κυβέρνηση. Κάνει μιὰν ἐκκλήση στὴν ἐφημερίδα ἡ «Μασσαλιώτης» καὶ ἡ Εἰρήνη» γιὰ μιὰ εὐρωπαϊκὴ συνεργασία, τὸ 1841 καὶ τὸ 1843, ἐγκαταλείποντας τὸ Καθεστῶς,

μεταπηδάει στην 'Αριστερά. Τότε γράφει το έργο του «'Ιστορία των Γιρονδίνων», όπου διαχωρίζει την 'Επανάσταση από την Τρομοκρατία. Οί όκτώ αυτοί τόμοι που αποτελούν την «'Ιστορία» του και που κυκλοφόρησαν από το Μάρτη ως τον 'Ιούνιο του 1847 προκαλούν μεγάλο ένθουςιασμό στην κοινή γνώμη και συνταράσσουν τα πλήθη.

* * *

'Από το 1830, ο Λαμαρτίνος θα προσανατολιστεί όλο και πιο πολύ στην πολιτική δράση. 'Η έμπνευσή του θ' ανανεωθεί. 'Αποβάλλοντας «το στενόκαρδο έγωϊσμό του», ο ποιητής στρέφεται στον ανθρώπινο πόνο και στα δεινά της ανθρωπότητας, για να τα προσφέρει και τα δυο στο Θεό.

Νομιμόφρων όταν εξέδιδε το διβλίο «Στοχασμοί», τώρα ο ποιητής συμμαχεί με την 'Αριστερά. Σκέπτεται ότι το μέλλον της ανθρωπότητας βρίσκεται στην πολιτική Δημοκρατία, αλλά πλούσιος κτηματίας ο ίδιος, φρονεί ειλικρινά πως ή «ιδιοκτησία» είναι ή μόνη μορφή της κοινωνίας που θα ζήσει, το μόνο έκπολιτιστικό όργανο που πιστεύει ότι συμφωνεί με τη θεία θέληση. Βλέπει άπροσδόκητα να όγκώνεται το ρεύμα ενός άθλιου «άστικού προλεταριάτου», που ενώ ποθεί νόμιμα τη δημοκρατία, άπειλει να έπιβληθεί με τη βιαιότητα και να καταργήσει την ιδιοκτησία. Όλες οι προσπάθειες του ποιητή θα στραφούν στο ν' άποτρέψουν αυτό τον κίνδυνο. Ός το 1841, ύποστηρίζοντας μια κυβέρνηση ίκανή ν' άντιταχτεί στην αναρχία, διακηρύχνη διάφορες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και την ήθική και ύλική άνύψωση του προλεταριάτου. Μάταια όμως ο ποιητής προσπαθεί να ένώσει συντηρητικούς και φιλελευθέρους, προπάντων γύρω από την άκόλουθη ιδέα: «πράγματα έξαιρετικά φιλελεύθερα από κυβερνήσεις έξαιρετικά δυνατές». Μπροστά στην άποτυχία του, από το 1841 και ύστερα μεταπηδάει στην άντιπολίτευση της 'Αριστεράς, όπου γίνεται ο άρχηγός της από το 1843: θα όδηγήσει το λαό στην 'Επανάσταση που είναι άναπόφευκτη από την τύφλωση των συντηρητικών, άλλ' ο μυστικός πόθος του ποιητή είναι να μεταχειριστεί όλη τη δημοτικότητα του για να περιορίσει το κίνημα αυτό για την κατάκτηση της πολιτικής δημοκρατίας, που ύπόσχεται πολλά κοινωνικά αγαθά, δίχως να θίξει τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας. Όπως το πρόβλε-

ψε, το Φλεβάρη του 1848 του άνανέθουν παμψηφεί την πρωθυπουργία της προσωρινής κυβέρνησης. Καταφέρνει με χίλιες δυο προσπάθειες να διαλύσει όλα τα σοσιαλιστικά κινήματα μετά την έκλογή του από τη Συνταγματική Έθνοσυνέλευση, ή έμμονη πίστη του στα δημοκρατικά ιδανικά θα προκαλέσει την πτώση του. Άρνείται άνοιχτο πόλεμο με τους προλετάρους, πράγμα που ή συντηρητική Έθνοσυνέλευση περίμενε άπ' αυτόν.

* * *

Τότε που έβαλε πρώτη ύποψηφιότητα στις βουλευτικές εκλογές, ο ποιητής και βουλευτής Μπαρτελεμύ έπετέθη με ξεχωριστή σφοδρότητα κατά του Λαμαρτίνου στο έβδομαδιαίο περιοδικό «Νέμεσις» κατηγορώντας τον ότι εξέτέλιζε τη Μούσα τσν με πολιτικές φιλοδοξίες και πως έκλιπαρούσε, αυτός νομιμόφρων και χριστιανός, τις ψήφους των φιλελευθέρων. Στη δονούμενη άπό άγανάκτηση άπάντηση του Λαμαρτίνου, «άπάντηση στη Νέμεση», ο ποιητής μ' ένα σπάνιο θάρρος διακηρύττει πως έχει το χρέος να λησμονεί την τέχνη του όταν ή πατρίδα κινδυνεύει: στους σαρκασμούς και στα ύπονοούμενα του άντιπάλου του, άντιτάσσει τη θρησκευτική του πίστη και το ιδανικό της έλευθερίας. Ό Λαμαρτίνος παρθέτει φλογερούς στίχους στην άπάντησή του.

Σε λίγο ο Λαμαρτίνος θα φτάσει στο σημείο να ύποτάξει την έμπνευσή του στις κοινωνικές και φιλοσοφικές του ιδέες. Στο άρθρο του «Τά Πεπραμένα της Ποίησης» (1834), που μπήκε για δεύτερος πρόλογος των «Στοχασμών», τονίζει την κοινωνική άποστολή της ποίησης στο ΧΙΧ° αιώνα: «ή ποίηση δε θα είναι πιά λυρική με τη σημερινή έννοια που άποδίδουμε σ' αυτή τη λέξη... 'Η ποίηση θα είναι ή τραγουδισμένη λογική, κι' αυτό για πολύν καιρό: θα είναι φιλοσοφική, θρησκευτική, πολιτική, κοινωνική όπως οι έποχές που το ανθρώπινο γένος θα διαμορφώσει... Θα γίνει λαός, και θα γίνει τόσο λαϊκή όπως ή θρησκεία, ή λογική και ή φιλοσοφία».

Την έπομένη της γενικής σύρραξης της 24 Φεβρουαρίου 1848, ο Λαμαρτίνος άνακηρύχνη για πολίτευμα της χώρας του τη Δημοκρατία, (ήταν ή δεύτερη Δημοκρατία), αναλαμβάνει το ύπουργείο των Έξωτερικών και στην πραγματικότητα ο ίδιος θα είναι ο άρχηγός της Προσωρινής Κυβερ-

νήσεως. Στὶς 25 Φεβρουαρίου τοῦ ἴδιου χρόνου κατεδίδει διὰ τῆς βίας τὴν «Ἐρυθρὰ Σημαία» ποὺ κρατοῦν οἱ προλετάριοι, γιὰ νὰ διατηρήσει ὡς ἐπίσημη σημαία τοῦ κράτους τὴν τρίχρωμη. Στὶς 4 Μαρτίου, τὸ Μανιφέστο του γιὰ τὶς Δυνάμεις διακηρύχνει τὴν ἀμετάπειστη θέλησή του γιὰ εἰρήνη.

Οἱ πολιτικὲς αὐτὲς ἀντιλήψεις ἐπιδροῦν σὲ πολλοὺς ρομαντικοὺς ποιητὲς καὶ ἡ ἐπίδραση αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων ξεπηδᾷ πρῶτα πρῶτα ἀπ' τὰ δικά του ἔργα: «Ζοσλὲν» (1836), «Ἡ πτώση ἐνὸς Ἀγγέλου» (1838) καὶ οἱ «Περυσυλλογές». Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς θὰ τοῦ ἐμπνεύσουν τὴν «Ἱστορία τῶν Γιρονδίνων» (1847), προορισμένη νὰ διαπαιδαγωγῇ τὸ λαὸ μὲ τὸ παράδειγμα ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων ποὺ εἶναι μετρίοφρονες καὶ ἐνάρετοι καὶ θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν πραγματοποιήσει, ἂν γνῶριζαν τί θὰ πεῖ δράση, μιὰ εἰρηνικὴ ἐπανάσταση. Τέλος, οἱ μικρές του νουβέλλες «Γενεβιέδη» καὶ ὁ «Λιθοξόος τοῦ Σαιν Πουέν» (1851), ἀποδίδουν στὴν ἠθικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ λαοῦ.

* * *

Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ μεγάλο Λαμεναί, ὁ Λαμαρτίνος παρουσιάζει τὴ δημοκρατία σὰν πολιτικὴ ἐκφραση τοῦ εὐαγγελικοῦ ἰδανικοῦ. «Ἔτσι, τὸ μεγάλο του ἔπος «Ζοσλὲν», ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 8.000 στίχους καὶ 9 ἐποχές, κλείνει μέσα του τὸν ἀξεπέραστο ἔρωτα τοῦ Λαμαρτίνου γιὰ τὴ φύση καὶ τοὺς σχετικοὺς στοχασμούς του.

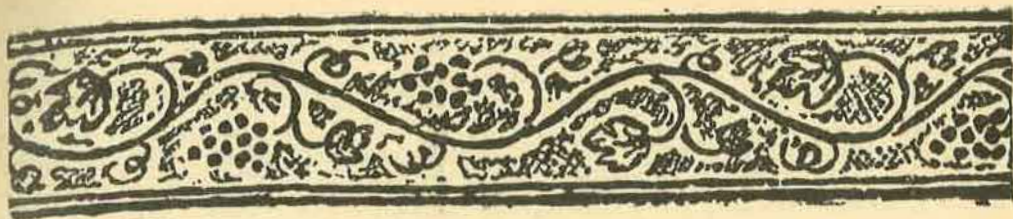
Γιὰ τὸν ποιητὴ ἦταν ἓνα ἔργο συμβολικὸ ποὺ περιλάμβανε ἓνα θρησκευτικὸ καὶ πολιτικὸ μήνυμα. Ὅπως ὁ ποιητὴς τὸ ἴδιο κι' ὁ ἥρωάς του ὁ Ζοσλὲν στοχάζεται πάνω στὶς Ἐπαναστάσεις καὶ τὴν πρόοδο τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Εἶναι ἓνα εἶδος ἀποστόλου «κοινωνικοῦ χριστιανισμοῦ», εἶναι γεμάτος εὐσπλαχνία καὶ διδάσκει τοὺς συνανθρώπους του τὴν ἀπλὴ ζωὴ καὶ τὴν καρτερία. Προσκολλημένος στὸ Πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου, μακριὰ ἀπὸ τὰ δόγματα καὶ τὰ ἐγκόσμια, ὁ Ζοσλὲν συνθέτει τὴ ζωὴ του σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Θεοῦ Διδασκάλου ποὺ εἶναι Ὁλος θυσία.

* * *

Ἐπειτα ἀπὸ ἀλλεπάλληλα οἰκογενειακὰ πλήγματα, ποὺ τὸν ἔφεραν σὲ οἰκονομικὴ δυσχέρεια, ὁ Λαμαρτίνος ἔφτασε στὴν ἀνάγκη νὰ γράφει σὲ διάφορα περιοδικὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα του, τὶς «Ἐκμυστηρεύσεις», τὴ «Γκρατσιέλλα», τὸν «Ραφαήλ», ὅλα ἔργα αὐτοβιογραφικὰ (1849), γιὰ ν' ἀνταποκριθεῖ στὰ χρεῖα του. Ἀναγκάζεται νὰ πουλήσει στὰ 1860 τὸ πολυαγαπημένο του Μιλλύ. Τὸ 1867, τὸ Νομοθετικὸ Σῶμα τοῦ ἐξασφαλίζει μιὰν ἰσόβια σύνταξη 25.000 φράγκων, ἀλλὰ δὲν πρόκειται νὰ τὴν χαρεῖ γιὰ πολὺν καιρὸ, γιατί στὶς 28 Φεβρουαρίου 1869 ὁ ποιητὴς πεθαίνει παράλυτος ἀπὸ ἡμιπληγία στὸ Παρίσι μὲ τὸ σταυρὸ, ποὺ τοῦ εἶχε χαρίσει ἡ Ἐλδίρα, στὰ χεῖλη του. Τὸν ἔθαψαν στὸ κοιμητήρι τοῦ Σαιν Πουέν.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ

ΛΑΜΑΡΤΙΝΟΣ

Ο ΑΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΟΣ ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ *

(ΑΤΑΚΤΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΑ ΕΚΑΤΟΧΡΟΝΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ)

Πριν εκατό χρόνια, στις 28 Φεβρουαρίου 1869, πέθανε στο Παρίσι ο Alphonse - Marie - Louis de Prat de Lamartine, ο Λαμαρτίνος του έλληνικού μεταγλωττισμού, μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας από το 1829.

Οι πολλοί τον ξέρουν για ποιητή που περισσότερο από τις ωραίες ή μεγαλόπνοες ιδέες, που, εν τούτοις, παρά το κῆμα της ἀρνήσεως που σκέπασε για δεκαετηρίδες την ποιητική του δημιουργία, υπάρχουν, και πολλές φορές έντονότερες και προκλητικές για το στοχασμό κι' αυτές, — ἄλλο ἂν ἀρέσουν στὸν ἕνα ἢ στὸν ἄλλο φανατισμό — ἐστήριξε την ποιητική του δημιουργία στὴν ἀρμονία τοῦ στίχου κι' ἐσύνδεσε ἔτσι τὴν ποιητική ἐκδήλωσή με τὸ μουσικὸ αἶσθημα τοῦ κοινῶ ἀνθρώπου.

Τώρα, ὅμως, στὰ ἑκατόχρονα τοῦ θανάτου του, δὲν εἶναι τόσο ὁ ποιητὴς που θὰ μὲ ἀπασχολήσει. Ἄν καὶ ἡ ποιητικὴ προδιάθεσή δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ξεχωρίσει ἀπ' τὴ σύνολη προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Μὰ ὑπάρχουν ἄλλες πτυχές που μ' ἐνδιαφέρουν περισσότερο. Τὸ ποιητικὸ του ἔργο, ἀφοῦ προκάλεσε ἀρχικὰ ἀσυγκράτητο ἐνθουσιασμό, ἔπεσε ὕστερα καὶ γιὰ πολλὰ χρόνια στὴ σκληρότερη, τὴ μέχρι ἐκμηδενίσεως, κριτική.

Καὶ ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἄρχισε πολὺ γωρίς, λίγα μόνο χρόνια ὕστερα ἀπ' τὴν ἐπιτυχίαν. Ὁ Φλωμπέρ δὲν ἄργησε νὰ κατηγορήσει τὸ

Λαμαρτίνο γιὰ κύριο ὑπεύθυνο ὧν τῶν «μουντῶν πονοκέφαλων τοῦ χτικιάρικου λυρισμοῦ». Καὶ τὸ κοντσέρτο συνεχίστηκε γιὰ νὰ σπάσει κάπως στὰ χρόνια μας. Σήμερα βρίσκουν καὶ καλὰ σημεῖα καί, πολλές φορές, λόγους θαυμασμοῦ γιὰ τὸν ποιητὴ, ὅχι ὅμως πάντοτε χωρὶς ἐπιφύλαξη. Εἶναι σὰν νὰ πλανιέται ἕνας μεγάλος φόβος γιὰ τὸν ἔπαινο. Ὁ φόβος τῶν πολλῶν...

Ἔτσι ἕνας σύγχρονος ποιητὴς λέει πῶς ὁ Λαμαρτίνος μὲ τοὺς στίχους του γκρεμίζει τὴ λυρικὴ ρητορικὴ τοῦ 18ου αἰῶνα, χρησιμοποιώντας «ὑπουλα» μὴν ἄλλη ρητορικὴ που θέλει νὰ παρουσιαστῇ μὲ ἀπλοϊκότητα σὰν ἀρνήση κάθε ρητορικής. Αὐτὸ ὅμως εἶναι φόβος ἢ ἔπαινος; Μήπως ὁ σύγχρονος αὐτὸς εἰκονοκλάστης δὲν κάνει τὸ ἴδιο; Μήπως δὲν εἶναι κάθε ποιητικὴ δημιουργία μιὰ γλωσσικὴ καὶ μιὰ μουσικὴ ἐκδήλωση σὲ μεταδατικὴ φάση; Καὶ δὲν εἶναι μέσα στοῦ Λαμαρτίνου τὰ ποιήματα που μένουν, τοὺς διακόσιους - τριακόσιους στίχους — πόσοι ἔχουν περισσότερους γιὰ τὴν ὑστεροφημίαν τους, πόσοι ἔχουν τόσους; — δὲν εἶναι τὰ σπέρματα, ὅπως λέει ἕνας ἄλλος σύγχρονος εἰκονοκλάστης, τοῦ Βαλερύ, τοῦ Ἐλυάρ, τοῦ Ἀπολιναίρ, — ἰδίως αὐτοῦ — καὶ τοῦ Μαλλαρμέ;

Ἄς μὴν ἐπιμεινουμε. Ὁ Ἰσιδώρος - Λουκιανὸς Ducasse, ὁ ἀπίθανος καὶ ἀπύθμενος διαβάτης τοῦ στοχασμοῦ που εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ψευτόνομα Κόμης Λωτρεαμόν, εἶπε πῶς ὁ Λαμαρτίνος δὲν εἶναι μόνο ἕνας «Κλαψιάρης Πελαργός», εἶναι ἀκόμα «ἕνα πνεῦμα πρώτης τάξεως».

Τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐκολοεξήγητο. Ἐκδηλώθηκε καὶ στὸν τομέα αὐτόν, ὅπως καὶ σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους, ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου

* Τὸ μελέτημα αὐτὸ σὲ μιὰ πρώτη, πολὺ συντομώτερη, μορφή παρουσιάστηκε μὲ τὸν τίτλο «Ὁ Λαμαρτίνος καὶ οἱ ἀγωνιζόμενοι Ἑλληνες» σὰν ἀνακοίνωση στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, στις 13 Μαρτίου 1969.

πού πίστεψε σιγὰ - σιγὰ πὼς καταγότανε ἀπὸ τὸ Σαρακηνὸν κριτὴ - μάγο Alamartine. Τοῦ ἐμιελλε νὰ εἶναι ὁ ὄνειροπλάνος ἀνατολίτης, ὁ δραματιστής τοῦ μέλλοντος, πού συγκρουότανε ἔχι τόσο μὲ τὴν πραγματικότητα τοῦ παρόντος, ὅσο μὲ τὴν εἰκόνα πού ἐσχημάτιζαν γιὰ τὴν πραγματικότητα αὐτὴ οἱ πολλοί, οἱ «στεινὰ προσκυνητάδες» τοῦ Παλαμᾶ, ἐκείνου πού κατοχυρώνουν τὴ δόξα ἢ τὴν καταδίκη. Καὶ προσπαθοῦσε νὰ ἄρει τὴ σύγκρουση μὲ τὴ σύνθεση.

Ἄς κρατήσουμε μολοντοῦτο τὴν κρίση πού διατύπωσε γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Λαμαρτίνου ἕνας κριτικὸς, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Κλωντέλ, πού κι' αὐτὸς στὰ τελευταία του χρόνια ἄλλαξε γνώμη γιὰ τὸ Λαμαρτίνου καὶ ἄρχισε νὰ τὸν θαυμάζει. «Ἦταν, λέει ὁ Poulet, φανερὴ στὸ Λαμαρτίνου ἡ ἀδιάκοπη ἀναζήτηση, στὸ βάθος τοῦ εἶναι του, μιᾶς κάποιας μνήμης τῆς ψυχῆς, μιᾶς ἐξακολουθητικῆς παρουσίας σ' αὐτὴν ὅλων τῶν συναισθημάτων πού δοκίμασε κάποτε, σὲ τρόπο πού τὸ εἶναι του αὐτὸ νὰ γίνεται ἀσταμάτητα τὸ ὑποκείμενο μιᾶς πελώριας καὶ ἀνεξάντλητης συναισθηματικῆς ἀναμνήσεως».

* * *

Λιγότεροι ξέρουν σήμερα τὸ Λαμαρτίνου σὰν συγγραφέα τῆς Ἱστορίας τῶν Γηρονδίων, τῆς Ἱστορίας τῆς Τουρκίας καὶ τόσων ἄλλων συνθέσεων πού ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸν πολιτικὸ του στοχασμό. Καὶ ἀκόμα λιγότεροι σὰν πολιτικὸ, πού ὄχι μόνο ἐπαιξε σπουδαῖο ρόλο στὴν ἱστορία τῆς πατρίδας του, μὰ εἶχε ἐπίδραση καὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς Εὐρώπης, δηλαδὴ τοῦ κόσμου στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὁ αἰῶνας αὐτός, πού οἱ συντηρητικοὶ τὸν βάφτισαν «ἡλίθιο», στάθηκε ἡ μήτρα τῆς δημιουργίας τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Καὶ στὴ μήτρα αὐτὴ ὁ Λαμαρτίνος ἔβαλε τὸ σπέρμα του. Ἴσως θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεὶ πὼς ἔσυρε δυὸ - τρεῖς δεκαετίες μπροστὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς Εὐρώπης. Ἄν ἡ σύγχρονη κοινωνία κουράστηκε ἀπὸ τὴν πορεία γιὰ τὴν ὁλοκληρώσῃ της καὶ δὲν τοιμάει σήμερα νὰ τὴν συνεχίσει, μὰ γυρεύει νέες, ἀλλόκοτες, πολλὰς φορές, μορφὲς διεξόδου ἢ προσκολλάται ἀδιόρθωτα στὸ ξεπερασμένο παρελθόν — εἶναι μὴπως πρώτη φορὰ πού γίνεται αὐτό; — τοῦτο δὲν

ἀποχρωματίζει καθόλου τὴ σημασία τῆς διαιδικασίας τῆς διαμορφώσεώς της. Ὁ ἴδιος ὁ Λαμαρτίνος ἔγραφε: «Ἀρέσει στὸν ἄνθρωπο νὰ ξαναγυρίσει στὴν πηγὴ του. Τὸ ποτάμι δὲν ξαναγυρίζει σ' αὐτήν. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνεῦμα καὶ τὸ ποτάμι εἶναι στοιχεῖο τῆς φύσεως. Τὸ παρελθόν, τὸ παρόν καὶ τὸ μέλλον εἶναι ἐνιαῖα γιὰ τὸ Θεό. Καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι, μὲ τὴ σκέψη, Θεός».

Στὴν προπαρασκευή, λοιπόν, τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινωνίας τοῦ αἰῶνα μας, ὁ Λαμαρτίνος εἶναι βαρυσήμαντο σήμαντρο διδασχῆς. Σήμερα εἶναι εὐκολὴ ἢ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης τῆς ἀποφυγῆς τῶν ἀκροτήτων στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Ἐγίνε κοινὴ συνειδησιμὴ τὸ δόγμα πὼς μόνο ἡ σύνθεση σώζει. Καὶ πάλι: Πὼς λειτουργεῖ στὴν πράξη ἡ συνειδησιμὴ αὕτη; Γιατὶ ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πὺ πέρα ἢ προβολὴ της στὴν κοινωνικὴ ζωὴ σπρώχνει ἀκαταγώνιστα στὶς ἀντιθέσεις. Καὶ συνέπειές τους εἶναι οἱ ἀντιφάσεις πού βλέπουμε κάθε μέρα στὴ ζωὴ τῶν κοινωνικῶν.

Οἱ ἀντιθέσεις αὐτὲς φυσικὰ προκαλοῦν ἀναταραχὴ. Ἐλπίδες ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἀνησυχίες ἀπὸ τὴν ἄλλη. Καὶ οἱ ἐλπίδες ὅμως, ἐλπίδες τῆς πραγματοποιήσεως ἐνὸς ὁράματος πού διαμορφώνεται μὲ τὴν ψυχολογία τῶν ἀνυπόμονων θεωρητικῶν τοῦ κρείσσονος, ὅπως καὶ οἱ ἀνησυχίες τῶν νοσταλγῶν τοῦ παρελθόντος, ὀδηγοῦν σ' ἕνα κοινὸ ἀποτέλεσμα. Στὴν ἀντίθεση μὲ τὸ παρόν. Τὴν ἀντίθεση αὕτη ἄλλοτε τὴ λένε ἐπανάσταση. Ἄλλοτε προδοσία. Ἄλλοτε ἐγκλημα. Καὶ σήμερα ἀμφισβήτηση. Ὅπως κι' ἂν τὴ λένε ὅμως οἱ περαστικοὶ ἄνθρωποι, εἶναι μιὰ αἰώνια καὶ ἀδυσώπητη πραγματικότητα. Καὶ ἔχει πάντοτε συνέπειες. Γιατὶ, οἱ μὲν γιὰ νὰ ἐπιβάλουν τὸν καλὺτερο κόσμον, οἱ δὲ γιὰ νὰ κατοχυρώσουν τὸ ἅγιο παρελθόν, οἱ ἐπαναστάτες καὶ οἱ συντηρητικοὶ καταλήγουν νὰ εὐχονται τὴ σύγκρουση. Δημιουργεῖται ἔτσι ἕνα πλέγμα ἀπὸ συμπλέγματα πού ἔχουν ἄπειρες παραφυάδες καὶ πού πολλὰς φορές φάνηκαν στὴν ἱστορία μὲ ἄλλες μορφές, γιατί εἶναι πρόχειρη στίς μάζες ἡ προσωποποίηση τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καὶ τὸ σκέπασμα τῶν ἀντιφάσεων τῆς ζωῆς μὲ τοὺς μύθους. Συχνότατο εἶναι, ἔτσι, τὸ σύμπλεγμα τοῦ Δαμοκλῆ. Πλανιέται πάνω ἀπὸ

τὸ κεφάλι τῆς κοινωνίας ἢ ἀπειλὴ τοῦ σπαθιοῦ του καὶ ἐντοπίζεται ἔτσι ὁ ἐχθρὸς. Ὑπάρχει πάντοτε κάποιος Διονύσιος πού τῆς τὸν δείχνει. Αὐτὸ δὲ λέει καὶ ὁ Φρόντ μετὰ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα; Καὶ δὲν ἔχουν πολὺ ἄδικο ὅσοι θέλουν νὰ ἐξηγήσουν ἔτσι τίς ἀπάνθρωπες ἀναστατώσεις πού ἀκολουθοῦν σὲ γενικὸ σχεδὸν κανόνα τὴν ἀποικιοκρατία ἢ καὶ τὰ σκληρὰ καθεστῶτα, ὅταν τερματίζονται. Εἴτε ἐπέρχεται βίαια τὸ τέρμα, ὅποτε καλύπτεται τὸ σύμπλεγμα μετὰ τὴν κυριαρχία τῆς βίας, εἴτε φαίνεται στὴν ἀρχὴ πῶς γίνεται ὁμαλὰ, ὅπως π.χ. στὸ Βελγικὸ Κογκὸ καὶ τὴ Νιγηρία. Ὅσο πιὸ πατερναλιστικὸ καὶ διαπαιδαγωγικὸ εἶναι ἓνα ἀποικιακὸ καθεστῶς, τόσο ἐντονώτερα φαίνεται νὰ δημιουργεῖται τὸ μῖσος καὶ τὸ σύμπλεγμα τῆς πατροκτονίας. Συνήθως αὐτὸ τὸ διαλαλοῦν σὰν ἐπανάσταση. Μὰ δὲν εἶναι. Ὅπως δὲν εἶναι καὶ τὸ ἀντίθετο σύμπλεγμα. Ἡ σφαγὴ τῶν Γράκχων π.χ. ἢ οἱ προγραφές τοῦ Σύλλα, μὰ καὶ τοῦ Μάριου καὶ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα ἔσχιψε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὁ στοχασμὸς τῶν μεγάλων ἀνθρώπων. Καὶ πάνω σ' αὐτὸ χωρίστηκε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη σὲ δύο μεγάλα ρεύματα.

Σὲ κεῖνο, πρῶτα, πού ἔβλεπε τὴν ἀδυναμία τῶν ἀνθρώπων νὰ δαμάσουν τὰ πάθη πού ἦταν δύσκολο νὰ ἐρμηνευθοῦν. Ἦταν πραγματικὰ μικρὲς οἱ κοινωνικὲς ὁμοιογένειες πού εἶχαν συγκροτημένη ζωὴ μέσα στοὺς εὐρύτερους μὰ ἀλλότριους κύκλους τῶν πόλεων στὴν Ἑλλάδα, ὅπου οἱ δοῦλοι ἦσαν ξένο παραμυθί, καὶ «τῆς πόλεως» στὴ Ρώμη, ὅπου ἡ πυραμιδικὴ κοινωνικὴ τῆς διάρθρωση κατάληγε στὴ Σύγκλητο καὶ ἐντελῶς κατὰ δεύτερο λόγῳ στοὺς Ἱππεῖς καὶ στοὺς ἀρχηγούς τοῦ πλῆθους, μὰ ὅχι στὸ πλῆθος. Μετὰ τὴν αἰσθησι, λοιπόν, τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς τὸ ρεῦμα αὐτὸ κατάληγε νὰ ἀναζητᾷ κάποιο ἀρχέτυπο, κάποιο δηλαδὴ ἰδεατὸ σχῆμα πού ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν πράξη γιὰ νὰ παραμεριστοῦν τὰ συμπλέγματα καὶ νὰ γεφυρωθοῦν οἱ ἀντιθέσεις. Ὁ Πλάτων εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ ρεύματος αὐτοῦ, πού οἱ μεταγενέστεροι θ' ἀποκαλέσουν «οὐτοπιστικὸ». Ὁ Χρ., βέβαια, μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἀπραγματοποίητου πάντοτε ἢ τῆς νεφελοκουκυίας, μὰ μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἰδεατοῦ ἀρχέτυπου. Πε-

ρίπου τὸ ἴδιο ἔκανε στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ὁ Μὰξ Βέμπερ. Φυσικὰ ὕστερα ἀπὸ τὸ Μάρξ ὁ ὅρος «οὐτοπιστικὸς» ἐπικράτησε μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ μὴ ἐπιστημονικοῦ. Καὶ αὐτὴ τὴν ἔννοια τὴ θεώρησαν οἱ σύγχρονοι ἀνάξια τους. Ὅμως ἓνας φωτισμένος παλῆς μαρξιστῆς, ὁ σεβαστὸς μου φίλος καὶ διάσημος Εὐρωπαῖος Ignazio Silone, ἔτσι τὴν θέλει, ἔτσι τὴν τιμᾷ τὴν «οὐτοπία» πού εἶναι πάντοτε ἡ ἀξερριζωτὴ τελευταία ἐλπίδα τοῦ ἀνθρώπου. Μὰ ἡ οὐσία γιὰ τὴν οὐτοπία στὸν Πλάτωνα εἶναι ἄλλη. Καὶ ἄλλωστε δὲν ἐπηρεάζει τὰ βασικά καὶ ὑπεριστορικά στοιχεῖα τῆς πολιτειακῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα πού εἶναι θεμελιώδη γιὰ πάντοτε. Τοῦτο ὅμως δὲ σημαίνει ὅτι οἱ καταβολές τους δὲν ἦταν περιστασιακές.

Αὐτὸ τὸ ρεῦμα ἐκυριάρχησε στὰ νεώτερα χρόνια. Καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν αὐτοτέλεια τῆς σκέψεως, τὸ ἀντίθετο ρεῦμα ἄρχισε σὰν ἀντίδραση στὴν «οὐτοπία» τῆς νεώτερης δυτικῆς φιλοσοφίας. Ἔτσι ξεκίνησε καὶ ὁ «ὑπαρξισμὸς» καὶ ὁ «μαρξισμὸς», πού, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς μεταξὺ τους διαφορές, ἔχουν τὴ ρίζα τους στὴν αἰσιόδοξη ἀντιμετώπιση τοῦ μέλλοντος πού θγαίνει ἀναγκαστικά ἀπὸ τὴν ἀπαισιοδοξία πού δείχνει ἡ ἀνάγκη τοῦ παρόντος. Ἡ ρίζα εἶναι ὁ Ἡράκλειτος.

Ὁ Πλάτων εἶναι ὁ σπουδαιότερος ἐκπρόσωπος τῆς «οὐτοπίας», ὅχι μόνο γιατί τὸ ἔργο του εἶναι τὸ σημαντικώτερο ἀπ' ὅλα στοὺς αἰῶνες, μὰ καὶ γιατί ἡ ἐποχὴ πού τὸ γράφει ἦταν ἡ ἐποχὴ τοῦ ἄγχους. Ἡ «Πολιτεία» γράφτηκε ὅταν ἐτελείωσε ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος καὶ προστέθηκε γιὰ τὸν Πλάτωνα πάνω στὴν ἀπελπισία τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτη καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία γιὰ τὸ μέλλον τῶν Ἀθηναίων. Εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ βρεθεῖ διέξοδος στὴν παρακμὴ τῶν Ἑλλήνων, ὅλων τῶν Ἑλλήνων, μὰ ἰδιαίτερα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ στροφὴ πρὸς τοὺς «θασιλικούς ἀνδρες» εἶναι ἡ ἐκδήλωση τῆς ἀπελπισίας γιὰ τὸ μέλλον, μὰ καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἐκανοποιηθεῖ ὁ ἴδιος μετὰ μιὰ ἐλπίδα πού σιγὰ - σιγὰ τὴν ὀργανώνει ὁ ἴδιος, μακρὰ, ὅμως, ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Μετὰ τὴν πραγματικὴ συμδιβάξεται στὰ γεράματά του μετὰ τοὺς «Νόμους». Πάντοτε ὅμως κρατᾷ τὴν ἐλπί-

δα τῆς ἀνακυκλώσεως», πού εἶναι ὁ αἰσι-
δόξος τόνος τῆς ἐπιστροφῆς στὸν «παλὸ
καλὸ καιρὸ». Ἀντίθετα ὁ Σόλων ξεκίνησε
μέ ψυχολογία αἰσιοδοξίας. Καὶ ὁ ἰδεαλι-
σμός του, ὁ «οὐτοπισμός» του, ἦταν συνδε-
μένος μέ τὴν πραγματικότητα. Τὸ ἴδιο καὶ
ὁ Ἀριστοτέλης, πού ἔζησε σὲ ἐποχὴ πού
εἶχε ξεπεράσει πιά τὴν κατάθλιψη τῆς πα-
ρακμῆς καὶ δὲν εἶχε ὁ ἴδιος γνωρίσει τὴν ἀ-
πογοήτευση τοῦ φόνου τοῦ Σωκράτη. Εἶδε
ἔτσι τὰ πράγματα μέ ἄλλο δέλεμα, ἀπαλ-
λαγμένο ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις αὐτές. Καὶ ἐ-
μελέτησε τὰ διακόσια πολιτεύματα τῶν δι-
αφόρων χωρῶν καὶ πόλεων καταλήγοντας
στὴν τριμερῆ κατάταξη, σὲ μοναρχικά, ὀ-
λιγαρχικά καὶ δημοκρατικά.

Κανένας δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ σήμερα πῶς
ἡ κατάταξη αὐτὴ εἶναι ἐντελῶς σωστή. Καὶ
τοῦτο ὄχι γιατί σὰν κατάταξη γενῶν δὲ
στέκεται μὰ γιατί ὁ ἐσωτερικὸς ὁρισμὸς καὶ
τὸ περιεχόμενο κάθε γένους εἶναι τόσο ποι-
κιλόχρωμο πού δύσκολα μερικές φορές μπαί-
νει στὴ γενικὴ ἰδέα πού ἔχουμε κάθε φορὰ
γιά τὸ γένος.

Τί θὰ πεῖ μοναρχία, τί ὀλιγαρχία καὶ
τί δημοκρατία σήμερα κρίνεται ἀπὸ τὸν τό-
πο καὶ τὸ χρόνο. Ὅλοι λέμε πῶς ἔχουμε
τὴν πιὸ ἀπεφθὴ μορφή τοῦ γένους μέ τὸ πο-
λίτευμά μας, ξεχνώντας πῶς κι ὁ διπλάνος
μας λέει τὸ ἴδιο. Καὶ ξεχνώντας ἀκόμα πῶς
οἱ στοχαστὲς τῆς Δύσεως, ἀπὸ τὸ Μοντεσκιέ
καὶ τοὺς Ἑγκυκλοπαιδιστὲς ὡς τὸ Ρουσσώ,
πιστεύουν πῶς πραγματικὴ δημοκρατία μπο-
ρεῖ νὰ λειτουργήσῃ μόνο σὲ μικρές, πολὺ
μικρές χώρες, γιατί μόνο ἐκεῖ μπορεῖ νὰ εἶ-
ναι ἡμεση. «Στὶς μεγάλες χώρες, λέει ἡ
Ἑγκυκλοπαιδεῖα, τὸ κοινὸ καλὸ θυσιάζε-
ται σὲ χίλιες ἰδιαίτερες ἀξιώσεις. Ἐξαρτᾶ-
ται ἀπὸ τὰ ἀτυχήματα».

* * *

Μὰ πρέπει μολοντοῦτο νὰ ποῦμε πῶς δὲν
εἶναι μόνο ἡ αἰσιοδοξία, ἡ προσγειωμένη στὴν
παρατήρηση καὶ ἡ ἐξελικτικὴ ἢ σχετικὴ ἢ
ἂν θέλετε κοινωνιολογικὴ μορφή τοῦ πολι-
τειολογικοῦ στοχασμοῦ πού ὑπάρχει. Αὐτὴ
εἶναι μὴ μορφή συνθέσεως. Φυσικὸ εἶναι
νὰ εἶναι τὸ καταστάλαγμα τῆς ἐμπειρίας
καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνέσεως. Εἶναι ἡ μορφή
πού ἔλεγα πρὶν λίγο πῶς ἐγινε συνείδηση.

Υπάρχει ὅμως καὶ εἶναι ἐμφυτὴ στὸν ἄν-

θρωπο καὶ ἡ ἄλλη ὄψη, ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἰ-
δανικοῦ. Καὶ ἡ σύγκρισή του μέ τὴν πραγ-
ματικότητα. Καὶ πολλές φορές ἡ ἀμφισβή-
τηση τῆς πραγματικότητος. Στὴ διαδικα-
σία αὐτὴ πού ὀδηγεῖ στὴν «οὐτοπία», στὴν
καθαρὰ υπερβατικὴ ἰδεολογικὴ κατασκευὴ
δὲν εἶναι ἡ ἀπαισιοδοξία ἡ μόνη διέξοδος
στὴν ἀναζήτηση τῆς λύσεως. Δὲν εἶναι μόνο
ἡ διέξοδος τῆς φυγῆς πού ὀδηγεῖ διὰ μέσου
τοῦ ἄγχους στὸ ἰδανικὸ ἀρχέτυπο. Ὑπάρχει
καὶ ἡ διέξοδος τῆς ὑποταγῆς.

Ἡ ὑποταγή εἶναι πού ἔχει γιὰ βάση τὸ
ἄλλο, τὸ δεύτερο ρεῦμα, πού ξεκινάει ἀπὸ
τὸν Ἡράκλειτο καὶ φτάνει στὸν ὑπαρξισμό
καὶ τὸ μαρξισμό. Καὶ τὸ ρεῦμα αὐτὸ εἶναι
βασικὰ αἰσιοδόξο γιατί καρτεράει τὴ διέξοδο
ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Τὸ ρεῦμα αὐτὸ
τὸ ἐκπροσωπεῖ πρῶτα ὁ Ἡράκλειτος καὶ σὲ
ἄλλο ἐπίπεδο οἱ κυνικοί, ὅσο κι' ἂν καὶ ὁ
ἔνας καὶ οἱ ἄλλοι φαίνονται ἀπαισιοδόξοι.
Ἀπαισιοδόξοι εἶναι γιὰ ἐκείνους πού ἔχουν
φτιάξει μέσα τους ἢ ἔχουν πιστέφῃ τὸ ἰ-
δανικὸ κι' ἀπραγματοποιήτο ἀρχέτυπο. Τὸ
κήρυγμα «πόλεμος πατὴρ πάντων» εἶναι ἡ
διαπίστωση τῆς πραγματικότητος, ἡ ὑπο-
ταγή σ' αὐτὴν καὶ τὸ θεμέλιο γιὰ νέες ἐλ-
πίδες. Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἰδιαίτερα ὁ στοχα-
στὴς δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἐλπίζει. Συνειδητὰ
ἢ ἀσυνείδα ἔχει μέσα του τὸ προμηθεϊκὸ
στοιχεῖο τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὴ μοῖρα. Καὶ
ὁ «πατὴρ» πόλεμος ἐπιτρέπει τὴ λύτρωση μέ
καταστροφές μὰ πού ἀνοίγουν καινούργι-
ους δρόμους, καλοὺς ἢ κακοὺς. Ἡ ἀπαι-
σιοδοξία τοῦ Ἡρακλειτικοῦ δόγματός ἐγινε
ἡ αἰσιοδοξία τῆς δημιουργίας. Ἔτσι ὅμως
καθιερώνεται ὁ πόλεμος σὰν ἱερὴ Ἀνάγκη.

Καὶ στὰ χρόνια τοῦ Λαμαρτίνου, ὕστερα
ἀπὸ τὸ Ναπολέοντα πού ὀργάνωσε τὴ λα-
τρεία τοῦ Πολέμου μεταξὺ τῶν λαῶν, ἡ Εὐ-
ρώπη πέφτει στὴν προσπάθεια τῆς ἀναλύ-
σεως τῆς σημασίας τοῦ πολέμου στὴ γενικὴ
τοῦ ἔκφραση. Ὁ Φίχτε πρῶτος δίνει ἰδεα-
λιστικὴ βάση στὴν κάπως ματεριαλιστικὴ
θεμελίωση τοῦ Ἡράκλειτου, μὰ ξεκολλάει
ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν καὶ πλησιάζει τὸν
κόσμο τῆς δυναμείας τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸ ἐ-
γὼ καὶ τὶς κατηγορίες του, προπαρασκευά-
ζοντας ἔτσι τὸ Νίτσε, ἰδιαίτερα μέ τοὺς «Λό-
γους στὸ Γερμανικὸ Ἔθνος».

Ὁ Ἐγγelos ἀπὸ τὸ ἴδιο θεμέλιο ξεκινάει
καὶ προβλέπει τὴ σύνθεση, πού ὅμως ἔχει

για προϋπόθεση τη σύγκρουση και παρασκευάζει έτσι το Μάρξ. Και πριν από το Μάρξ οι ακρότητες του εφαρμοσμένου καπιταλισμού του πρώτου βιομηχανικού πολιτισμού δημιουργούν την εξέγερση που νομίζει πως μόνο με τον πόλεμο μπορεί να φέρει τη λύτρωση. Η σημασία του Καρτέσιου ξεθωιάζει. Μερικοί λένε και του Κάντ. Μά ο φιλόσοφος της Καινιγσχέρργης είχε κι' αυτός παρασκευάσει το Νίτσε λέγοντας πως η θέληση ενός λαού ολόκληρου μπορεί να συγκεντρωθεί σ' έναν άνθρωπο. Αυτή είναι η εποχή του Λαμαρτίνου. Και μέσα σ' αυτήν αγωνίζεται σαν πολιτικός να θρει διέξοδο. Γιατί όλα όσα είπαμε δείχνουν, και ύστερα από την πτώση του Ναπολέοντα άρχισαν να το δείχνουν κιόλας στην Εύρώπη, πως τίποτα δεν είναι «ιερό». Ούτε ο πόλεμος. Μά η ιδέα του ξεκαθαρίσματος με τη βία των αντιδράσεων της ζωής μένει. Και με το φούντωμα του κοινωνικού προβλήματος ο πόλεμος ξαναγυρίζει στις ψυχές. Δεν είναι πια εθνικός. Είναι κοινωνικός. Και όχι μόνο από τη μία πλευρά. Όπως και ο άλλος. Έτσι όμως συνεχίζεται η «ιερότητα». Αλλάζει μορφή. Μά φουντώνει και η αντίδραση σ' αυτήν. Έτσι η πραγματικότητα του πολέμου, ιεροῦ ἢ ὄχι, είναι το μεγάλο σαράκι και του σύγχρονου κόσμου. Ο James Bryce, στο περίφημο βιβλίο του για τη σύγχρονη Δημοκρατία, επρόβλεπε, πόσο σωστά, φεῦ!, την παρακμή της δημοκρατίας γιατί ο φιλελεύθερος στοχασμός του ίδιου του 19ου αιώνα έχασε την πίστη του όταν αποκάλυψε πως «και οι δημοκράτες ξέρουν να σκοτώνουν».

* * *

Όσα είπαμε δείχνουν, μαζί με άλλα, πως οι αντιθέσεις στην κοινωνία είναι φαινόμενα που δεν αντιμετωπίζονται μόνο με το στοχασμό. Ούτε όμως και χωρίς αυτόν. Μά και με την πράξη. Και στοχασμός, μά και πράξη και ακόμα γνώση και διαίσθηση είναι η πολιτική.

Η πολιτική είναι η επιστήμη μιά συνάμα και η τέχνη της άρσεως των αντιφάσεων. Δεν πετυχαίνει όμως πάντοτε, ούτε, συνήθως, άμεσα. Χρειάζεται πολλές φορές μακρύα περίοδος υπομονετικής κυοφορίας. Και η αποτυχία της άμεσης προσπάθειας συν-

δέεται με τους ανθρώπους που γυρεύουν βιαστικά τη σύνθεση μέσα από τις αντιφάσεις. Ο Λαμαρτίνος ήταν ένα από τα θύματα αυτά στις ταραχές του 1848, που ωδήγησαν στην ανατροπή του Λουδοβίκου - Φιλίππου. Μά το 1848 είχε επίδραση στην εξέλιξη της Εύρώπης. Ο Μπαλζάκ είπε τότε: «Ο Λαμαρτίνος είναι ένας εμπρηστής που έγινε πυροσβέστης». Συντέλεσε πραγματικά με τη φλογερή ευγλωττία του στην επανάσταση και ανάγκγισε μοναχός του, απαντώντας στη λαϊκή κραυγή και χωρίς να συμφωνήσει με τους άλλους πολιτικούς που ζητούσαν μόνο μεταρρυθμίσεις, μά έχοντας μέσα του από χρόνια την πρόβλεψη της εξελίξεως αυτής, από τον εξώστη του Δημαρχείου του Παρισιού στις 24 Φεβρουαρίου 1848 το βράδυ, πως «Ανακηρύχθηκε η Δημοκρατία». Έτσι γίνεται πολλές, πάρα πολλές φορές. Συνήθως. Ο Ούγκω είπε για το Ναπολέοντα: Νικήθηκε από τη νίκη του. Ο Λαμαρτίνος λησιμόνησε, τη στιγμή του Ίλιγγου, τον ίδιο τον δικό του αφορισμό του 1840: «Η κοινή γνώμη είναι το καπρίτσιο του ὄχλου». Μά ἐτρόμαξε μπροστά στις συνέπειες της εξέλιξεως. Οι μεγάλοι άνθρωποι πιστεύουν πως θά φτάσουν οι ίδιοι στο τέλος της διαλεκτικής πορείας προς τη σύνθεση. Και συνηθέστατα απατώνται. Τά πάθη κινούνται ταχύτερα από την ιστορία. Και τους αφήνουν πίσω. Τά πλήθη αγαπούν να τρομοκρατούν. Και η εκδίκηση εκείνων που τρομοκρατήθηκαν δημιουργεί νέες ἐκρήξεις, πολύ φοβερότερες και διαρκέστερες.

Ο Λαμαρτίνος υποδαύισε την Επανάσταση, μά ἐπροτίμησε την εθνική σημαία από την κόκκινη. Ποιητής, σπρώχνει στον κατακλυσμό, μά πολιτικός, προσπαθεί να συμμαζέψει τα κομμάτια μιάς κοινωνίας που συντέλεσε κι' αυτός να καταστραφεί.

Απέναντί του ο Λουδοβίκος - Φίλιππος και ο Πρωθυπουργός του François Guizot, άλλο μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας από το 1836, που ακολουθήσε και αυτός πιό πριν την ίδια πορεία μέσα από τις αντιφάσεις της εποχής του, προτιμούν την αντίθετη τακτική. Μά ναυαγούν και αυτοί.

Τό δράμα των υπεύθυνων ανθρώπων είναι πως ἔρχεται κάποτε η στιγμή της αλήθειας. Ζητούν τη σύνθεση. Δεν την προφταί-

νουν καὶ δὲν τοὺς βολεῖ νὰ πᾶνε στὰ ἄκρα. Οἱ ὑπεύθυνοι μποροῦν νὰ λέγε ὅ,τι θέλουν. Ἡ Γεωργία Σάνδη ἔγραψε φοβερὰ πράγματα τὸ 1848 ὑποστηρίζοντας κάθε ἀνατροπὴ καὶ φυσώντας μὲ ὅλη τῆς τῆ δύναμιν τὴν πυρκαϊὰ τῆς ἀναρχίας. Εἶπε τότε, στὴ φούρια τῆς, καὶ πολλὲς ἀλήθειες. Πῶς οἱ ἀδύνατοι, π. χ., πρέπει νὰ τρομοκρατοῦν τοὺς δυνατοὺς γιὰ νὰ πετυχαίνουν τὴν καλύτερευσιν τῆς θέσεως τους. Ἄλλοιως δὲν κάνουν τίποτα. Μὰ μήπως ἡ ἀναρχία, ἡ ἀμφισβήτησις δὲν εἶναι πάντοτε εὐκολώτερη καὶ ἴσως γλυκύτερη καὶ γι' αὐτὸ συνηθέστερη ἀπὸ τὴν οἰκοδομή; Τὸ πνεῦμα ποὺ λέει πάντοτε «ὄχι» τοῦ Γκαίτε, πρέπει κάποτε νὰ πεῖ καὶ ναί. Καὶ τὸ λέει χωρὶς νὰ θέλει. Ἡ καὶ θέλοντας ὅ,τι θέλει καὶ ὄχι ὅ,τι λέει ἢ ἔλεγε.

* * *

Θὰ ἔπρεπε, ὅμως, νὰ μὴν ξεχνιέται πῶς τὸ 1848 ποὺ ἔδειξε αὐτὴ τὴ δραματικὴ διακύμανση τοῦ Λαμαρτίνου, εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα καὶ ὁ τελευταῖος, φεῦ!, σταθμὸς μᾶς πολιτικῆς δράσεως τοῦ Λαμαρτίνου δέκα ἑπτὰ χρόνων.

Ὁ Λαμαρτίνος, διπλωμάτης ὡς τὸ 1830, παραιτήθηκε γιὰ νὰ ἀνακτῇ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ὅπως θὰ δείξουν τὰ γεγονότα ποὺ θὰ ἴδουμε παρακάτω μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Λουδοβίκου - Φιλίππου. Ἐβαλε ὑποψηφιότητα γιὰ βουλευτὴ καὶ ἀπότυχε γιατί ἐπῆρε φαίνεται μὲ τὴν παραιτήσή του τὴ σφραγίδα τοῦ «νομιμόφρονος» ἀπέναντι στὸν πρεσβυγενὴ κλάδον τῶν Βουρβόνων. Μὰ τὸ 1833 βγήκε ὅταν ἔλειπε στὴν Ἀνατολή, βουλευτὴς τοῦ Βορρᾶ καὶ ὕστερα τοῦ Μακόν, τῆς πατρίδας του.

Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς πολιτικῆς του δράσεως, πρὶν γεῖν βουλευτὴς, κατάλαβε τρία πράγματα. Πρῶτα, πῶς τὸ καθεστῶς τοῦ Λουδοβίκου - Φιλίππου ἦρθε μὲ ὁδοφράγματα καὶ θὰ πέσει μὲ ὁδοφράγματα. Πῆρε, λοιπόν, ἀναγκαστικὰ θέσιν στὴν ἀντιπολίτευση. Δεύτερο, πῶς κάποτε μὲ λαϊκὴ ἐξέγερση θὰ ἐπιβληθεῖ ἡ δημοκρατία, ὅπως ἔγινε καὶ μὲ τὸ Ροβεσπιέρρο. Γι' αὐτὸ εἶπα παραπάνω πῶς ἀνάγγειλε μόνος του τὴ Δημοκρατίαν στίς 24 Φεβρουαρίου τοῦ 1848. Τρίτο, πῶς τὸ μόνο ἀληθινὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς του ἦταν τὸ κοινωνικόν. Λίγοι εἶδαν τόσον ἔντονα τὴν οὐσίαν τῆς κρί-

σεως στὴν ὁποία ἔφερνε ἡ τύφλωσις τῶν «νέων κυρίων» τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ ὅσο ὁ Λακονρταίρ καὶ ὁ Λαμαρτίνος. Ὁ Τοκβίλ τὸ εἶδε καὶ αὐτός, μὰ μὲ τὸν τρόπο του, τὸν ψυχρὸν τρόπο τοῦ στοχαστοῦ. Ὁ Λαμαρτίνος τὸ εἶδε σάν ποιητῆς, δηλαδὴ σάν ἄνθρωπος. Σὲ ἰδιωτικὸ γράμμα, στίς 11 Δεκεμβρίου τοῦ 1831, καταδίκαιε τὴν «ἐπικίνδυνον ἀδικίαν ποὺ εἶναι στὸ θεμέλιον τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐργατῶν καὶ ἐργοστασιαρχῶν». Καὶ στίς 13 Μαΐου τοῦ 1834 ἔλεγε στὴ Βουλὴ πῶς «ἡ βιομηχανία στηρίζεται πάνω σ' ἓνα τρομερὸ ἡφαίστειον». Καὶ στίς 3 Φεβρουαρίου τοῦ 1835: «Ἄδικα κρύβουμε ἀπὸ τὰ μάτια μας τὴν ἀλήθειαν καὶ ἄδικα τὴ διώχνουμε ἀπ' τὴ σκέψιν μας. Τὸ ζήτημα τῶν προλεταρίων θὰ προκαλέσῃ τὴν τρομερώτερη ἐκρηξὴ στὴ σύγχρονον Κοινωνίαν, ἂν οἱ Κυβερνήσεις δὲν τὸ ἐρευνήσουν καὶ δὲν τὸ λύσουν». Χρόνια καὶ χρόνια ἀγωνίζεται νὰ διαφωτίσῃ τοὺς ἡγέτας τῆς Γαλλίας ὥσπου ἔγινε σὲ ὅλους ἀντιπαθής. Τὸ 1841 βάζει ὑποψηφιότητα Προέδρου τῆς Βουλῆς. Καὶ παίρνει 64 ψήφους στοὺς 309 ποὺ ἐψήφισαν. Συνεχίζει, ὅμως, τὴ μάχην. Καὶ στίς 26 Μαρτίου τοῦ 1846 λέει: «Ἐγινε ἡ δὲν ἔγινε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις; Μᾶς φέρνει ἡ ἀνάγκη νὰ τὸ ρωτήσουμε κάθε στιγμὴ ποὺ βλέπουμε τὸ βιομηχανικὸ μας καθεστῶς». Ὅσο περισσότερο μάχεται τόσο περισσότερο ἀπομονώνεται. Καὶ στὸ τέλος δὲ μιλάει πιά στὴ Βουλὴ. Ὅταν μιλάει, μιλάει ἀπὸ τὸ παράθυρον, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, καὶ ἀπευθύνεται ὄχι στοὺς βουλευτὲς ποὺ ἐκλέγονται ἀπὸ τίς εὐπορες τάξεις, γιατί τὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα εἶναι συνδεμένο μὲ ὀρισμὲν εἰσόδημα, — ὅπως ὡς τὰ σήμερα γιὰ τίς δημοτικὰς ἐκλογὰς στὴ Βόρειον Ἰρλανδίαν, — μὰ προκαταβολικὰ στὴν καθολικὴ ψηφοφορίαν ποὺ θὰ ἐπιβάλλῃ στὰ 1848. Ὅλη αὕτη ἡ προϊστορία ἐξηγεῖ τὴ στάσιν τοῦ Λαμαρτίνου τὸ Φλεβάρη τοῦ 1848. Καὶ γκρεμίζει τίς κακίας τοῦ Μπαλζάκ καὶ τῶν ἄλλων. Δὲν ἐξηγεῖ ὅμως τὴν ἀποτυχίαν τοῦ 1848 σάν συνόλου. Ἄλλες σκέψεις χρειάζονται πάνω σ' αὐτήν.

Βέβαια, εἶναι εὐκολὴ ἡ ἐξηγήσις ποὺ δίνει ὁ Henri Guillemin. Καὶ μονοκόμματη. Τὸ εἶδαμε καὶ στὸ μελέτημά μου γιὰ τὸ Σατωβριάνδο. Γιὰ τὸ Guillemin φταίνει πάντοτε οἱ ἀστοί, εὐγενεῖς ἢ πλούσιοι, κα-

τά τις περιστάσεις, που εκμεταλλεύονται τα γεγονότα, χρησιμοποιούν τους ανθρώπους που ανεβαίνουν, τους εκμαυλίζουν και υποτάσσουν έτσι, με το δόλο ή και με τη βία στην ανάγκη, το λαό. Μά η εξήγηση είναι μονόχωνη και φανατική. Πάντοτε γίνεται εκμετάλλευση. Μά όχι μόνο από τους άστούς. Πόσοι μύθοι δεν έχουν δημιουργηθεί από τους ήγέτες των προλεταρίων ως σήμερα; Και ακόμα, ποιο μεγάλο κίνημα έγινε από τους προλετατίους χωρίς την ήγηση των φωτισμένων άστών; Και η γαλλική και η ρωσική επανάσταση από τα παιδιά των άστών που άμφισβητούσαν τις αξίες του κόσμου τους έγιναν. Και το σύγχρονο αναρχικό φοιτητικό κίνημα από τα παιδιά των εύκατάστατων ανθρώπων ξεκινάει. Και σ' αυτά σταματάει, ανεξάρτητα από τις εκμεταλλεύσεις που γίνονται ή που γίνεται προσπάθεια να γίνονται. Η πλευρά των προλεταρίων αντιδρά σ' αυτό, δικαιολογώντας έτσι αναδρομικά την άποψη του Marcuse για τη μονοδιάστατη κοινωνία.

Γι' αυτό η άποψη πως ο Λαμαρτίνος εγκαταλείφθηκε από τους άστούς όταν δεν υποτάχθηκε σ' αυτούς το 1848 και δε χτύπησε την Έπανάσταση δεν είναι πολύ εύλογη. Ούτε είναι σωστή η ιδέα πως ο Λαμαρτίνος είχε δεχτεί τις απόψεις των προλεταρίων, του Louis Blanc και του Albert. Έγκαταλείφθηκε από όλους. Και από τους προλετατίους γιατί έγύρευε τη σύνθεση. Σε πείσμα και των στραβών της «δεξιάς» που ενόμισαν πως με ένα λουτρό αίματος θα λυνότανε το θέμα, όπως πιο ύστερα ενόμισαν πως θα λυνότανε με τη δικτατορία του Ναπολέοντα του Γ' και των χαζών της «αριστεράς» που τα ήθελαν, όπως συμβαίνει συνήθως με τους δόλους, «δλα και άμέσως». Δεν έχασε καμμία ευκαιρία. Δεν επρόφτασε μόνο να βρει τη στιγμή της συνθέσεως.

Έτσι φαίνονται τη νύχτα της 23 Ιουνίου του 1848 τα πρώτα όδοφράγματα. Έκείνα που ο Λαμαρτίνος είχε προβλέψει από το 1831. Ο Λαμαρτίνος απελπισμένος γυρεύει, προκληκτικά σχεδόν, τον θάνατο στις ταραχές. Μά άλλος θάνατος τον περιμένει. Η Συνέλευση, που είχε βγει με καθολική ψηφοφορία, εκείνη που επέβαλε αυτός, αναθέτει όλες τις πολιτικές και στρατιωτικές εξουσίες στο Στρατηγό Καβαινιάκ

που θα πνίξει στο αίμα την εξέγερση...

Πολλά, πραγματικά, ειπώθηκαν για την τραγική αποτυχία όλων των ρευμάτων και όλων των ιδεολογιών και όλων των κάθε λογής προσπαθειών το 1848, που εν τούτοις άφισε πίσω του τη θεμελίωση της επαναστάσεως του σύγχρονου κόσμου. Γιατί αυτή η καθολική αποτυχία; Δε θα ήτανε πολύ παρακινδυνευμένο να συνδέσουμε την αποτυχία αυτή με την αδυναμία των ήγαιικών κυρίως στρωμάτων, είτε συντάσσονται με την τάξη, είτε σαγηνεύονται από την Έπανάσταση. Γιατί ποτέ οι ήγαιικές τάξεις δεν είναι μονοκόματες σαν να έχουν κάποιο προκαθορισμένο πρόγραμμα στη δράση τους. Κυμαίνονται μεταξύ του άγχους του αύριο των συντηρητικών και του άγχους του χτες των επαναστατών. Γι' αυτό οι πρώτοι δε σκέπτονται τίποτ' άλλο παρά την επιστροφή στα περασμένα. Και οι δεύτεροι την άποφυγή της επιστροφής αυτής. Και στους πρώτους και στους δεύτερους λείπει την κρίσιμη στιγμή ή γνώση, ή πίστη και η φαντασία. Το βλέπουμε κάθε μέρα και σήμερα. Τι άλλο δείχνουν οι φοιτητικές ταραχές που συγκλονίζουν από πέρυσι όλες σχεδόν τις χώρες, ανεξάρτητα από τα καθεστώτα τους, παρά πως οι ήγαιικές τάξεις δεν έχουν ποτέ την πρόνοια του προγράμματος; Γι' αυτό και κολλάνε ή στο περασμένο άρχέτυπο ή στον άπύθανο μύθο του μελλοντικού παραδείσου. Και γι' αυτό, μόλις στηθεί κάποια έρμηνεία του παρόντος που να επιτρέπει την έλπίδα ενός προγράμματος, συγκεντρώνει την προσοχή. Έτσι έγινε με το Μάρξ, που έμάζεψε, με τη διδασκαλία του, όλη τη διασπορά των επαναστατών. Πρίν προκαλέσει με τους επιγόνους του καινούργιες και άδιάκοπες διασπάσεις. Από την άλλη πλευρά, το μάζεμα έγινε γύρω από το Ναπολέοντα τον τρίτο. Μά το γύρισμα στά περασμένα όσο κι' αν οι φορείς του κάνουν κάθε προσπάθεια αναπροσαρμογής πεθαίνει γρήγορα. Γιατί τα πλαίσια μένουν παλιά. Και όσο κι' αν δείχνουν εξωτερικά πως είναι μεγαλόπρεπα, από μέσα έχουν φαγωθεί από το σαράκι της άλλαγής. Της άλλαγής που το είχε οδηγήσει να γίνει φιλελεύθερο, σύμφωνο με την παράδοση που άρχισε, στην Εδρώπη το 18ο αιώνα από τη Γαλλική Έπανάσταση μόν, μά και στο σύγχρονο

κόσμο ἀπὸ τὸ 1776, τὸ χρόνο πού ἔγιναν δύο πράγματα ἐξίσου σημαντικά. Βγῆκε τὸ βιβλίο τοῦ "Ανταμ Σμιθ γιὰ τὸν «Πλοῦτο τῶν Ἑθνῶν» καὶ ἄρχισε ἡ Ἀμερικανικὴ ἐξέγερση κατὰ τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ φιλελευθερισμὸς ἐπῆρε δύο διαφορετικούς δρόμους. Τοὺς ἀντιπροσωπεύουν δύο στοχαστές. Ὁ Thomas Paine, ὁ Ἄγγλος μετανάστης πού μὲ τὸ παμφλέτο του «Περὶ τοῦ κοινοῦ νοῦ» ἐσπρωξε ὅσο κανεῖς ἄλλος στὴν Ἀμερικανικὴ ἀνταρσία καὶ ὕστερα ἔζησε καὶ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἔγινε μέλος τῆς Ἑθνικῆς Συνελεύσεως τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἦταν ἡ ἀπρογραμμάτιστη ἄρνηση πού ὑποστήριξε ὁ Paine, ἦταν τὸ ἰδανικὸ τῆς ἐλευθερίας πού τὸν οἰστρηλατοῦσε, ἦταν ὁ φιλελευθερισμὸς, στὴν ἀγνό-τερή του μορφή. Γι' αὐτὸν τὸν φιλελευθερισμὸ του ἐκινδύνευσε νὰ ἐκτελεσθεῖ στὴ Γαλλία ἀπὸ τοὺς Γιακωβίνους, ὅταν ἡ δική τους «οὐτοπία» τοὺς ἐσπρωχνε στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ δικοῦ τους φιλελευθερισμοῦ, μὲ τὴν τρομοκρατία.

Τὴν ἄλλη μορφὴ τοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἐκαίνη πού δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ πρόγραμμα, μὰ ἀπὸ πειθαρχία, ἐκπροσωπεῖ ὁ Ἴρλανδὸς μετανάστης στὴν Ἀγγλία, ὁ πολὺς Edmund Burke, ὁ θεμελιωτὴς τοῦ συντηρητικοῦ φιλελευθερισμοῦ μὲ τὸ βιβλίο του «Σκέψεις γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση», στὸ ὁποῖο ἀπάντησε ὁ Paine μὲ τὸ παμφλέτο του γιὰ τὰ «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» τὸ 1793. Ὁ προοδευτικὸς φιλελευθερισμὸς χρειαζότανε πρόγραμμα, ἀλλοιῶς θὰ γλυστροῦσε στὴ δικτατορία. Ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς Γιακωβίνους, τὸ Ναπολέοντα τὸν πρῶτο καὶ τὸ Ναπολέοντα τὸν τρίτο. Ὁ συντηρητικὸς φιλελευθερισμὸς χρειαζότανε κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση καὶ «μυθολογικὴ» πειθαρχία. Ὅπως ἔγινε στὴν Ἀμερικὴ. Αὐτὴν τὴν ἰδεολογικὴ πειθαρχία μὰ σὲ βάση γαλλικὴ, μοναρχικὴ καὶ πνευματικὴ, πού νὰ ἐπιτρέπει τὴν ἀπόλυτὴ ἐλευθερία μόνο στοὺς ἐπίλεκτους καὶ νὰ ὑποτάσσει τίς μάζες, θὰ κηρύξει, στὸ ὄνομα τῆς γαλλικῆς παραδόσεως, ὁ Ἑρνέστος Ρενάν τὸ 1871 μὲ τὴν «Πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μεταρρύθμισή» του. Ἰσως στὴν τομὴ αὐτὴ ἔπαιξε ρόλο ὁ προτεσταντισμός. Ἡ προσαρμογὴ του στὶς ἀπαιτήσεις τῶν νέων καιρῶν πού ἄρχισε ἀπὸ τὸν Καλβίνο, αὐτὴ στὴν ὁποία ὁ Max Weber θεμε-

λιώνει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἔκανε τὴν ἰδεολογία τοῦ φιλελευθερισμοῦ πρὸς πραγματιστικὴ, δηλαδὴ πρὸς συντηρητικὴ, πρὸς σύμφωνη μὲ τὴ μεσότητα, μὲ παρέκκλιση μάλιστα πρὸς τὴν παράδοση πέρα ἀπὸ τὴ μεσότητα. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ ριζῶμα ἐνὸς πάχιου φιλελευθερισμοῦ, πού στήριξε τὴ δημοκρατία στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Ἀμερικὴ.

Οἱ μεσογειακὲς μορφὲς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ καθολικὴ καὶ ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία, εἶναι πρὸ ἀπαιτητικὲς γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ δὲν ἀφίνουν περιθώρια δράσεως πού νὰ ἐπιτρέπουν τὴν αἵρεση. Γιατὶ ὁ φιλελευθερισμὸς στὸ βάθος εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς αἵρέσεως. Ἡ νομιμοποίηση τοῦ ἀνορθόδοξου πού δέχεται νὰ ὑποταχθεῖ σὲ γενικούς μόνο κανόνες.

Τὸ πρόγραμμα εἶναι κιόλας παρέκκλιση ἀπὸ τὸ φιλελευθερισμὸ. Γιατὶ ἀρνεῖται τὸ ἀνορθόδοξο. Καὶ τὸ 1848 ἡ Γαλλία δὲν εἶχε τὴν πειθαρχίαν τῆς Ρώμης πού ἐθαύμαζε τὴ δημοκρατία της. Οὔτε ἡ Ρώμη εἶχε πρόγραμμα ποτέ. Εἶχε ὅμως ὅ,τι ὠνόμασε ὁ Σορέλ μῦθο. Καὶ εἶχε ἀκόμη ἀπεριόριστες δυνατότητες ἀναπροσαρμογῆς τῆς οὐσίας τῶν θεσμῶν της. Καὶ γιὰτὶ ἀνέβαινε σὲ δύναμη καὶ γιὰτὶ εἶχε τὴν παράδοση τῆς ὀργανώσεως. Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη προγράμματος ἐξηγεῖ καὶ τίς ἀτέλειωτες ἀποστασίες τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν της ἀπὸ τὴ μὴ παράταξη στὴν ἄλλη. Ἐλάχιστοι εἶναι οἱ Κάτωνας πού ἐμειναν ἀδιάπτωτα πιστοὶ στὴν παράταξή τους. Ὁ Κικέρων πολλὰς φορὲς ὑποστήριξε τοὺς προλετάρους. Καὶ ὁ Καῖσαρ καὶ τόσο ἀριστοκράτες ἔγιναν ἀρχηγοὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ Ραρεϊο θὰ ὀνομάσει ἀργότερα τὸ φαινόμενο «κυκλοφορία τῶν ἐπιλέκτων». Καὶ πραγματικὰ εἶναι φανερό πὼς χωρὶς ἀποστασία δὲν ὑπάρχει ἐξέλιξη. Μερικοὶ θέλησαν νὰ ἐξηγήσουν τὸ πρᾶγμα μὲ τὴν ἰδέαν πὼς οἱ ἡγετικὲς τάξεις τῆς Ρώμης ἐσυνθεταν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δύο κλήσεων — θὰ λέγαμε σήμερα — τῶν δύο ἐπαγγελμάτων πού ἐσημειώνονταν στοὺς ἄρχοντες, τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ τοῦ δικηγόρου. Πραγματικὰ καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἐπαγγέλματα λείει ὁ Northcote Parkinson πὼς προϋποθέτουν μὴν ἀλλοιωτικὴ αἰσθησὶν τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἱστορία μᾶς δείχνει πὼς τὸ πρὸς τὸν ἢ αἰσθησὶν αὐτὴ εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ ὀριστικὲς

ἐπιλογές, πὼς ἔχει κάποια αὐτοτέλεια. Μὰ ἡ ἀνεξαρτησία αὐτὴ εἶναι δημιουργικὴ ὅταν συνδυάζονται καὶ οἱ δύο κλήσεις. Ὁταν μένει μόνη ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο, τὸ συνηθέστερο εἶναι νὰ ἐκφυλίζονται τὰ πράγματα στὴ λογοκοπία ἢ στὴ βία. Ἄν ἐφαρμόσουμε τὴν ἀποψὲ αὐτή, πρέπει νὰ ποῦμε πὼς μὴν ἔχοντας ἀνάλογες κλήσεις ὁ Λαμαρτίνος δὲν μπόρεσε νὰ κάμει ἔγκαιρα τοὺς ἐλιγμούς πού θὰ τὸν ὠδηγοῦσαν γρηγορότερα στὴ σύνθεσιν.

Στὴν Εὐρώπῃ τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅλα εἶχαν γκρεμιστεῖ. Καὶ ὅ,τι ἔφτιαχνε ὁ διοικητικὸς πολιτισμὸς χρειάζεσταν συνεχῆ ἀναπροσαρμογὴ γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἦταν παρασκευασμένοι οἱ ἄνθρωποι. Τὸ ἴδιο δὲ γίνεται καὶ σήμερα; Ποιὸς εἶδειξε πὼς ἄκουσε τὸ κάλεσμα τοῦ 21ου αἰῶνα καὶ ἐσκέφτηκε τὸν τρόπο πού θὰ πρέπει νὰ ἐτοιμαστοῦν οἱ κοινωνίες γιὰ τὴ σύνθεσιν πού θὰ ζητήσῃ τὸ κάλεσμα αὐτό; Ὅλοι γκρινιάζουμε γιὰ ὅλα, οἱ μὲν γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς τεχνικῆς, οἱ ἄλλοι γιὰ τὴν προσκόλληση στὸν ἀνθρωπισμὸ, οἱ τρίτοι γιὰ τὸ γκρέμισμα τῶν ἀστικῶν ἀξιών, οἱ τέταρτοι γιὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ σοσιαλισμοῦ, οἱ πέμπτοι γιὰ τὴν καταναλωτικὴ κοινωνία, οἱ ἄλλοι γιὰ τὴν παρακμὴ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος κ. ο.κ. Ἐνὰ μόνο δὲ θυμᾶται κανένας. Ὅτι πάντοτε ἔτσι ἦταν ὁ κόσμος. Καὶ ὅ,τι, ὅταν δὲν εὗρισκε διέξοδο πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὁ ἴδιος, ἐρχόνταν οἱ βάρβαροι καὶ τοῦ τὴν ἐχάραζαν μὲ τὸ κνοῦτο. Γιατὶ διέξοδος πρὸς τὰ πίσω δὲν ὑπάρχει. Ἔτσι ἀπέτυχε καὶ τὸ 1848. Γιατὶ τὸ 1848 εἶναι βασικὸς σταθμὸς. Εἶναι τὸ ξέσπασμα τοῦ καζανιοῦ πού κατὰλξε στὸ χάος. Τὸ χάος ὅμως εἶναι πολλὲς φορές δημιουργικὸ. Εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἐνδεχόμενες μορφές τῆς μεταβάσεως. Καὶ ἔχει κάθε μετάβασις ἀξία. Ὅλοι λέμε γιὰ τὶς μεταβατικὰς περιόδους πὼς εἶναι στάδια πού δείχνουν τὴν παρακμὴ μιᾶς φάσεως τῆς ἱστορίας καὶ τὸ ἀρχισμα μιᾶς ἄλλης. Καὶ ξεπερνᾶμε ἔτσι τὴ σημασίαν τους. Κι' ὅμως αὐτὲς οἱ περίοδοι εἶναι ἐξίσου σπουδαῖες μὲ τὶς τελικὰς μορφές. Σήμερα ἴσως γιὰ τὰ ἱδία τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας κάνουμε τὸ ἴδιο λάθος. Εἰμαστε πολὺ τυπικοὶ στὴ λογικὴ μας. Λογαριάζουμε τὸ πρὶν καὶ τὸ ὕστερα, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, τὴν ἀφειρηρία καὶ τὸ τέρμα. Μὰ τὸ παρὸν ἔχει

πολὺ μεγαλύτερη σημασία. Μόνο αὐτοῦ ἡ γνώσις καὶ ἡ μελέτη θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀναζήτηση τῆς σωστῆς, δηλαδὴ τῆς δυνατῆς, συνθέσεως. Ἡ μετάβασις εἶναι θεμελιώδης στοιχεῖο. Καὶ οἱ περισσότεροι στοχαστὲς τὴν παραμελοῦν.

Τὸ 1848 ἔδραξε ἡ σύγκρουσις τῶν ἰδεῶν. Ὁ Κάρλαυλ καὶ μὲ τοὺς «Ἡρώες», μὰ πρὶν ἀκόμα, μὲ τὸ Sartor Resartus, ἐπισημαίνει αὐτὴν τὴν μετάβασις ὅπως πρὶν τρεῖς αἰῶνες ὁ Ραμπელαί. Καὶ ὅπως συμβαίνει τὸ πῶς πολὺ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού βλέπουν καὶ ζοῦν καὶ ἀναλύνουν τὴν μετάβασις, οἱ ἄλλοι, οἱ πολλοὶ τὶς ἀρνοῦνται. Ἔτσι ὁ Ραμπελαί, μιὰ πού μιλήσαμε γι' αὐτόν, καταδιώχθηκε γιατί οἱ καθολικοὶ τὸν ἐνόμιζαν Οὐγενότο καὶ οἱ προτεστάντες εἰδωλόλατρη. Δηλαδὴ κανένας δὲν τὸν λογάριζε στοὺς ὑποτακτικούς του. Γιατὶ ἡ μετάβασις ἦταν, ὅπως πάντοτε, τὸ σπάσιμο τῶν πλαισίων πού ὑπῆρχαν.

Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὸ Λαμαρτίνο. Μόλις ἐσταμάτησε νὰ ἀκολουθεῖ τὸ λαϊκὸ ρεῦμα χωρὶς νὰ ὑποταχθεῖ στὸ ἀντίθετο, δηλαδὴ στὸ Ναπολέοντα τὸν Γ', χάθηκε. Τοῦ ἔμεινε μόνο ἡ κραυγὴ μὲ τὴν ὁποία τέλειωνε τὸ ἄρθρο πού ἔγραψε στίς 29 Νοεμβρίου τοῦ 1851, τρεῖς μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ πραξικόπημα τοῦ Ναπολέοντα: Ζήτω ἡ Δημοκρατία. Γιατὶ μὲ τὸ πραξικόπημα τέλειωσε ὀριστικὰ ἡ πολιτικὴ τὸν ζώῃ. Δὲ θέλησε ποτὲ νὰ ἐνταχθεῖ στὸ σύστημα, ὅπως οἱ πολλοί. Ὁ Κάρλαυλ εἶχε τονίσει τὴν σημασίαν τῶν ἡρώων, τοῦ Λούθηρου, τοῦ Κρόμγουελ καὶ τοῦ Γκαίτε (τὸ Μεγάλον Ναπολέοντα δὲν τὸν θεωροῦσε «Ἡρώα») ἴσως γιατί ἔβρισκε πὼς μόνο μ' αὐτοὺς γίνονται οἱ μεγάλες ἀνορθόδοξες μεταβολές, συνειδητοποιοῦνται δηλαδὴ οἱ μεταβάσεις, σωριάζονται σὲ ἐρείπια τὰ πλαίσια, τὰ πλαίσια πού ὑποστηρίζουν στὴν ἀρχὴ τοὺς «Ἡρώες» γιὰ νὰ τοὺς πληρώσουν μὲ πίκρες κατόπι.

* * *

Ὁ Λαμαρτίνος ὅμως συσώρευσεν ὅλες τὶς εὐθύνες — τὶς εὐθύνες πού δὲν εἶχε, ἰδίως αὐτὲς — στὸ κεφάλι του. Ἡ κατάστασις ἐκτραχύνθηκε πρὸς τὰ ἄκρα. Καὶ ἡ ἐφήμερη δόξα τοῦ ἀνθρώπου, πού εἶχε μολαταῦτα δίκιο, μὰ ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, κατάρρευσε

δριστικά.

Είχε δίκιο κηρύσσοντας την ισότητα των φυλών και τη χειραφέτηση των Μαύρων. Είχε δίκιο προβλέποντας και ευχόμενος την ίδρυση Ισραηλινής εστίας στην Παλαιστίνη. Είχε δίκιο υποστηρίζοντας τη δημιουργία των σιδηροδρόμων και ζητώντας ύστερα την εθνικοποίησή τους, ενώ ο «ρεαλιστής» Θιέρσος τους χαρακτηρίζει θερμάστρες με καπνό και παιγνίδια για τους Παριζιάνους. Πιστεύοντας το Θιέρσο, στις μεγάλες πόλεις της πρώτης σιδηροδρομικής γραμμής που έγινε, στην Όρλεάνη και την Τούρ, οι κάτοικοι ξεσηκώθηκαν ένοπλοι για να μη περάσει μέσα από τις πόλεις τους ή γραμμή — σήμερα ακόμη υπάρχει παρακαμπτήρια. Είχε δίκιο που καθότανε μόνος στα άπυρνα έδρανα στο βάθος — ή μάλλον στο ύψος — της Βουλής. Je vais siéger au plafond, έλεγε ο ίδιος. Είχε δίκιο όταν ίδρυε το 1836 το «Κοινωνικό Κόμμα» και όταν έλεγε το 1848 στη Βουλή, πώς ή ιστορία δεν μπορεί να γυρίσει πίσω και πώς έπρεπε να έρθουν στην πρώτη γραμμή «οι γενεές που μεγαλώνουν ύστερα από μās». Είχε δίκιο όταν πολεμούσε για την έλευθερία έναντιον της τυραννίας, «την έλευθερία, κόρη του Θεού, που κάνει τους λαούς λαούς και τον άνθρωπο άνθρωπο». Σου θυμίζουν οι λέξεις αυτές του Λαμαρτίνου, με τη μεγαλήγορη λιτότητά τους, τον Τίτο - Λίβιο, που περιγράφοντας την πρώτη εποχή της Βασιλείας στη Ρώμη λέει με ρωμαϊκή αυτós απλότητα πώς δλοι ήταν σύμφωνοι για τη Βασιλεία παρά τις δυσκολίες που είχε κάθε έκλογή «γιατί δεν είχαν ακόμη γευθεί τη γλυκύτητα της έλευθερίας» (Libertatis dulcedine nondum experta). Είχε άκόμα δίκιο ο Λαμαρτίνος όταν καθιέρωνε την καθολική ψηφοφορία και όταν επιτάχυνε την έκλογή της Συντακτικής Συνελεύσεως σαν Παντοδύναμος Υπουργός της προσωρινής Κυβερνήσεως. Είχε δίκιο όταν περιώριζε τις ώρες εργασίας από δώδεκα σε έντεκα την ήμέρα. Είχε δίκιο όταν το 1841 με την «Μασσαλιώτιδα της Ειρήνης» σηκωνότανε πάνω από τις υπερβολές του δόγματος των εθνικοτήτων που κατακερμάτιζε την Εύρώπη, όπως θά έλέγαμε σήμερα, με τις προκαταλήψεις και τὰ σύνορα. Είχε δίκιο, πρό παντός, όταν πίστευε στην έλευθερία

και αγωνιζότανε γι' αυτήν και όταν ακόμη ή έλευθερία κλυδωνιζότανε από τις υπερβολές της, όπως πολλές φορές. Και όταν υπέκυπτε σ' αυτές τις υπερβολές και όταν εξαφανιζότανε από την πολιτική σκηνή προσπαθώντας να τις χαλιναγωγήσει χωρίς να θυσιάσει την «Κόρη του Θεού». Ίδίως τότε... Γιατί ή «άμφισβήτηση» που μās τρομάζει σήμερα είναι αιώνιο φαινόμενο των κοινωνιών. Άλλ' ο μὲν Θιέρσος, μέλος κι αυτός της Γαλλικής Ακαδημίας από το 1833, επιβίωσε από την Αυτοκρατορία του Ναπολέοντα του Γ' και έθεμελιώσε την Τρίτη Δημοκρατία. Ο Λαμαρτίνος όμως που είχε ανακηρύξει τη Δεύτερη Δημοκρατία πέθανε λησμονημένος και συντηριόταν στα τέλη του έλου του από τη μικρή σύνταξη που του χορήγησε ο Αυτοκράτορας, με τον όποιο είχε συναγωνισθεί στη διεκδίκηση του αξιώματος του Προέδρου της Δημοκρατίας, το Δεκέμβρη του 1848. Πήρε τότε αυτός ο χτές παντοδύναμος 7.900 ψήφους απέναντι στα 5½ εκατομ. του Ναπολέοντα, του «Χαρισματικού Ήγέτη» που ανέβαινε, και στο 1½ εκατομ. του Στρατηγού Καβαινιάν, που είχε καταστείλει αίματηρά την προλεταριακή εξέγερση του 'Ιούνη. Τότε, όταν ανακοινώθηκαν τὰ αποτελέσματα, λέει ο Ούγκώ, «ή δεξιά έσκασε στα γέλια»...

Ο Λαμαρτίνος κατηγορήθηκε πώς υπήρξε homo duplex με την έννοια ότι έπιστεψε και στην Έπανάσταση και στην τάξη. Homo duplex ήταν, όχι όμως γι' αυτό. Οι δύο αυτές πίστεις υπάρχουν σε κάθε άνθρωπο άξιο του όνόματός του. Η σύνθεση όμως των δύο στοιχείων, του άπολλώνιου και του διονυσιακού, είναι πάρα πολύ δύσκολη και — άκόμα χειρότερα — κυβερνιέται συνήθως από την τύχη. Σάν να τον έτρωγε το προαίσθημα πώς δεν θά είχε μαζί του την τύχη αυτή, έγραψε το 1827 ο Λαμαρτίνος την «Ωδή για την Άχαριστία των Λαών»:

Tel est donc le sort, ô nature,
que tu gardes à tes favoris
de tout temps l'outrage et l'injure
sont le pain dont tu les nourris!

Homo duplex ήταν ο Λαμαρτίνος γιατί ήταν και ποιητής και πολιτικός. Και ή σύνθεση των δύο αυτών στοιχείων εξαρτάται άκόμα περισσότερο από τις περιστάσεις. Και

φυσικό είναι να νομίζει κανείς πως ή επιτυχία στον ένα τομέα τον εμποδίζει να επιτύχει στον άλλον. Και να επιθυμεί με μεγαλύτερη σφοδρότητα το στάδιο στο οποίο δεν πέτυχε, για το οποίο όμως ένόμιζε για μιá στιγμή πως είχε πραγματικά κληθεί, γιατί γεύθηκε την εφήμερη δόξα του. «Ηθελα να μñν ξέρω γραφή και ανάγνωση» ξέσπασε στο τέλος ο ίδιος. Είχε πριν ειπεί: «Πληρώνω την κόφια δόξα της νεότητάς μου με την ταπείνωση των γερατειών μου!» Και ακόμη: «Τί αξίζει ένας άνθρωπος που στη ζωή του άπασχολήθηκε με τους ρυθμούς των ποιητικών του όνειρων, όταν οι σύγχρονοι του αγωνιζόντοσαν το μεγάλο άγώνα της πατρίδας και του πολιτισμού;»

«Ας ελπίσουμε πως ο Λαμαρτίνος δέν έννοοσε με το ξέσπασμα αυτό πως στην πολιτική πετυχαίνουν μόνο όσοι δέν ξέρουν γραφή και ανάγνωση...

* * *

Ποτέ δέ θα μπορέσουμε να καταλάβουμε τα γεγονότα του δέκατου όγδοου και του δέκατου έννατου αιώνα, τñ σκέψη των μορφωμένων μπρòς σ' αυτά και τñ διαγωγή των πολλών ανθρώπων, αν δέν ανατρέξουμε στην κλασική άρχαιότητα. Θα ιδούμε παρακάτω πως ή ίδια αναδρομή χρειάζεται και για να εξηγήσουμε τñ στάση των φωτισμένων ανθρώπων της Δύσεως άπέναντι στην Έλληνική Έπανάσταση. Είναι ή δική μας γωνιά, που θα ιδούμε παρακάτω. Τώρα ένδιαφέρει ή γενικότερη.

Όλη ή αναγέννηση είναι μιá άδιάκοπη προσπάθεια όχι τόσο για επάνοδο στο κλασικό παρελθόν όσο για προσαρμογή του παρόντος στα διδάγματα και καμμιá φορά και στα μέτρα του παρελθόντος. Διδάγματα και μέτρα που δέν είναι, όμως, και τόσο γνωστά, όσο τά νομίζουμε, παντού. «Ας μη ξεχνάμε ότι ο Άριστοτέλης που μελετούσαν οι Άραβες φιλόσοφοι, δέν πέρασε τά Πυρηναία. Μόνο ή Ίταλία με τους Έλληνες φυγάδες του Βυζαντίου τον έμαθε, όπως και τον Πλάτωνα. Πριν και ή Ίταλία τον μισήξερε από τους καθολικούς πατέρες, ιδίως τους άφρικανούς. Δηλαδή από τά Λατινικά. Ο Λορίτι ή Γλεριανός γράφει στον Έρασμο το 1517: «Κι' εγώ που ήρθα στο Παρίσι για να διδάξω τά ελληνικά, τί άπο-

γοήτευση! Δέν υπάρχει κανένας έδω που να εξηγεί σε μαθήματα δημόσια ή ιδιωτικά έναν όποιοδήποτε Έλληνα συγγραφέα, τουλάχιστο όσο ξέρω. Οι άτέλειωτες στρατιές των σοφιστών εμποδίζουν κάθε πρόοδο. Βρέθηκα τελευταία στη Σορβόννη, σ' ένα καυγά, όταν άκουσα παταγώδη χειροκροτήματα σαν να ήμουνα σε θέατρο, στην Πομπήια. Δέ συγχωρούσε κανένας στον Άδάμ πως δέν έφαγε άχλάδι αλλά μήλο για να μñς βάλει σε μπελάδες». Αν διαβάσουμε το Michelet θα ιδούμε πως ή κατάσταση ήταν ακόμα χειρότερη. Πως ο «λαός των χαζών» που περιγράφει στο έκτο κεφάλαιο της εισαγωγής του στην Αναγέννηση άντιδρούσε, με την Σορβόννη επί κεφαλής, στην ελληνική σκέψη. Γι' αυτό άλλως τε ο Φραγκίσκος ο πρώτος με την επίδραση του Έρασμου και του Budé ίδρυσε, σαν αντίπαλο της όρθόδοξης Σορβόννης, το Κολλέγιο των Τριών Γλωσσών (έλληνικής, λατινικής και έβραϊκής), το σημερινό Collège de France. Και στην Ίταλία, όμως, περισσότερο άνθούσαν οι μελέτες για τον Κικέρωνα παρά για τον Πλάτωνα. Οι ιδέες του ήταν ρωμαϊκές, κι' όταν έφερνε την ελληνική σκέψη. Και γι' αυτό δέν προκάλεσαν αντίδραση στους άρχοντες της Έκκλησίας και των δουκάτων...

Παρά ταύτα, οι λεγόμενες όμμανιστικές σπουδές δέν είναι κόφια κουβέντα. Έδημιούργησαν σιγά - σιγά όχι μόνο τρόπο ζωής, μά και τρόπο σκέψης. Και μ' αυτές έκυριάρχησε ή δυναστεία των άρχαίων θεσμών. Των θεσμών. Γιατί ο άνθρωπος από την πρώτη του κοινωνική επαφή και φυσικά περισσότερο όσο άνεβαίνει τñ σκάλα του πολιτισμού και όσο παίρνει συνείδηση του έαυτού του, έλκεται από την έννοια της όργανώσεως που κατοχυρώνει το σήμερα και επιτρέπει το αύριο. Και το αίτημα αυτό όχι μόνο το ικανοποιεί μά και το υποβάλλει ή άρχαιότητα. Οι θεσμοί ξεκίνησαν, φυσικά από την Ελλάδα, μά έρίζωσαν στη Ρώμη. Γιατί ή άμφιβολία του Έλληνικού πνεύματος που είναι, όμως, ή βασική συμβολή του στον πολιτισμό μας, δέν επέτρεπε την άπόλυτη πίστη. Και οι θεσμοί έχουν ανάγκη από πίστη άπόλυτη. Έως στου κατάρρευσουν, στην ουσία πρώτα, και στην επιφάνεια ύστερα. Όπως έγινε και στην

Ἀθήνα μὰ ἰδιαίτερα στὴ Ρώμῃ πού ἔμεινε ἡ Δημοκρατία καὶ μετὰ τὸ θάνατό της. Ἄν, δηλαδή, ἦταν ποτὲ Δημοκρατία ἐκεῖνο πού λέμε Ρωμαϊκὴ Δημοκρατία, πού οἱ Ρωμαῖοι προτιμοῦσαν νὰ λένε *Senatus populusque Romanus*. Καὶ σωστότερα. Γιατὶ ἡ *Res publica* δὲν ἦταν μορφὴ πολιτεύματος. Ἦταν ἡ «πολιτεία» στηριγμένη στὴν *concordia*, στὴν ὁμόνοια τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀἰσώπου καὶ τοῦ Κικέρωνα. Ὅταν ὁ Κικέρων ἀναλύει στὸ δεῦτερο βιβλίο τοῦ *De Republica* τὴν ἱστορία τοῦ πολιτεύματος τῆς Ρώμης, δὲν παίρνει μόνον ἀπὸ τὸν Πολύβιο, πού ἄλλωστε κάνει τὴν ὁραιότερη σύνθεση τοῦ Ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος λέγοντας πὼς εἶναι ταυτόχρονα καὶ μοναρχικὸ καὶ ἀριστοκρατικὸ καὶ δημοκρατικὸ καὶ τὸν Παναίτιο τὸ Ρόδιο τίς πληροφορίες του, παίρνει ἀκόμα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ σκέψη καὶ τὴν ἔννοια τῆς «Πολιτείας», τοῦ Συντάγματος ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, πού ἔγινε, ὅμως, στὴ Ρώμῃ, μολονότι ἄγραφος, ἀκαμπτὸς καὶ ἱερὸς θεσμός.

Ἄν εἶναι βέβαιον πὼς ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία μπῆκε στὴ Ρώμῃ μὲ τὸν Κικέρωνα καὶ τὰ τρία βιβλία τῶν *De officiis*, δὲν εἶναι λιγότερο βέβαιον πὼς καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν θεσμῶν πού ἴσχυαν καὶ ἐφαρμόζονταν μὲ τὴν περίεργη σύνθεση τῆς πίστεως πρὸς τὴν παραδοσιακὴ ὀνομασία καὶ τῆς ἀδιάκοπης οὐσιαστικῆς ἐξελλίξεως, ἐπῆρε τὴ μορφὴ πού παραδόθηκε στοὺς μεταγενέστερους μὲ τὴν *Republica* τοῦ Ἰδίου Κικέρωνα, *Homo Duplex* καὶ αὐτοῦ μὲ ὅλα τὰ ἐλαττώματα μὰ καὶ μὲ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲ βρέθηκε μήπως γράμμα του πρὸς τὸν Ἀντώνιο, πού δείχνει τὴ συμφωνία πού ἔκαναν νὰ τοῦ παραχωρήσει τὴν ἀνθυπατεία τῆς Μακεδονίας πού τοῦ ἀνατέθηκε, μὲ τὴν ἀμοιβὴ ἑνὸς ποσοστοῦ ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα πού σὰν ἀνθύπατος ὁ Ἀντώνιος θὰ εἰσπραττε, φυσικὰ μὲ κατάχρηση ἐξουσίας, ἀπ' τὴν πλούσια ἐπαρχία;

Σ' ὅλη τὴν ἱστορία τῆς νεώτερης Εὐρώπης αὕτὴ ἡ ἰδέα, ἡ ἐπιστροφή στὸ Ρωμαϊκὸ ἀρχέτυπο τῆς δημοκρατίας εἶναι φανερὴ σὲ κάθε κρίσιμη στιγμή. Γύρω ἀπὸ τὸ Μακιατέλλη πού κι' αὐτοῦνοῦ εἶναι ἐφέτος τὰ πεντακοσάχρονα τῆς γεννήσεως, ἔχουν εἰπωθεῖ πολλὰ. Πράγμα πού δὲν σημαίνει πὼς ἐλύθηκε τὸ θέμα τῶν ἰδεολογιῶν του

προτιμήσεων.

Ἄς λέμε ὅ,τι θέλουμε γιὰ τὸ Μακιατέλλισμὸ. Ὁ Σατωβριάνδος λέει τοὺς πολιτικούς ἀντιπάλους του «μικροὺς Μακιατέλληδες». Ἐνα πρᾶγμα ὅμως εἶναι ἔξω ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτησης. Φαίνεται καθαρὰ στοὺς Ἀλόγους γιὰ τὰ δέκα πρῶτα βιβλία τοῦ Τίτου - Λίβιου ἡ προσήλωση τοῦ Μακιατέλλη στὸ ρωμαϊκὸ ἀρχέτυπο καὶ ἡ κριτικὴ του διάθεση γιὰ τὴ σύγχρονή του παρακμὴ πού ἀποδίδει στὴν ἐγκατάλειψή του.

Ἡ Ἀναγέννηση ὅμως προχώρησε. Οἱ αἰῶνες πέρασαν. Καὶ τὸ βέβαιον εἶναι πὼς ἡ ἐπίδρασις τῆς Ρώμης καὶ τῶν θεσμῶν τῆς εἶναι πελώρια στὸ δέκατο ὄγδοον αἰῶνα. Ὅλες οἱ πολιτικαὶς ἰδέες φαίνονται σὰ νὰ ξαναγυρίζουν στὴς ρωμαϊκὰς πηγές. Μὲ τοὺς αἰῶνες, ἡ Ρωμαϊκὴ Δημοκρατία ἐξιδανικεύεται, τονίζεται σὰν ἡ σύνθεση τῶν καλῶν γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν τὰ κακὰ καὶ ἀναγορεύεται σὲ πρότυπο διορθώσεως τῶν κακῶν τοῦ παρόντος. Γίνεται δηλαδή τὸ ἰδανικὸ ἀρχέτυπο, ὅπως καὶ σὰ χρόνια τοῦ Κικέρωνα ἡ «Δημοκρατία»! Τῶν κακῶν πού ἄλλοι ἔδλεπαν στὴ φεουδαρχία, ἄλλοι στὴν ἀριστοκρατία καὶ ἄλλοι στὴν ἴδια τὴ μοναρχία. Τὸ περίφημο δόγμα τοῦ Μοντεσκιέ πὼς πρέπει κάθε μία ἀπὸ τίς τρεῖς ἐξουσίες νὰ σταματᾷ τὴν παντοδυναμία τῆς ἄλλης εἶναι ρωμαϊκόν. Τὸ τονίζει ὅπως εἶδαμε ὁ Πολύβιος. Βγαίνει ἀπὸ ὅ,τι οἱ νεώτεροι ὠνόμασαν σύνθεση τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας πού διαρκῶς ἀνανεωνόταν μὲ τοὺς ἱππεῖς καὶ πολλὰς φορὲς καὶ μὲ λαϊκὰ στοιχεῖα, μὲ τὸν προλεταριακὸ συρφετὸ πού συνεχῶς ἔδινε νέα στοιχεῖα στὴν ἀριστοκρατία. Φυσικὰ ὁ Μοντεσκιέ ἔγραψε καὶ τὴν «Ἀκμὴ καὶ Παρακμὴ τῶν Ρωμαίων», μὰ αὐτὴν τὴν διάβασαν λίγοι. Οἱ πολλοὶ εἶχαν τὸ ἀγλαῶ δράμα τῆς Ρώμης καὶ τῶν θεσμῶν τῆς. Οἱ πολλοὶ. Καὶ μέσα σ' αὐτοὺς καὶ οἱ ἐκλεκτοί. Καὶ ὁ Μιραμπὺ καὶ ὁ Ροδεσπιέρρος καὶ ὁ Ναπολέον καὶ ὁ Σατωβριάνδος καὶ ὁ Λαμαρτίνος. Ἄλλοι συνθέτοντας τὴ Ρώμῃ μὲ τὸ Χριστιανισμὸ καὶ σὰν λαϊκὴ ἀπελευθερωτικὴ πίστη, ἄλλοι χωρὶς αὐτόν, μένοντας μόνον μὲ τὴν ἀρχαία Ρώμῃ καὶ τοὺς θεσμούς της πού ἤθελαν νὰ συνθέσουν μὲ τίς ἰδέες τους. Ἴσως ἡ τρομοκρατία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ὁ Γιακωβινισμὸς νὰ εἶχαν ψυχολογικά τους θεμέλια στὴς προγρα-

φές τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ πρώτου αἰώνα π.Χ. Ἐχῶ καὶ ἄλλοτε τονίσει πόσο χαρκτηριστικὸ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Montherlant γιὰ τὸν Ρωμαϊκὸ ἐμφύλιον πόλεμον σὺν πηγῇ προσόδου καὶ ἀκμῆς.

* * *

Τὰ γεγονότα ὅμως τοῦ 1848 δὲν εἶναι ἕνα μικρὸ ἐπεισόδιο στὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ μας. Εἶναι σημεῖο θαθεῖας τομῆς. Καὶ ἀκόμα στὸ ἐξικίνημα ἢ ἡ ἐκδήλωση τοῦ ἐξικινήματος γιὰ νέες διαμορφώσεις. Ἡ πρώτη μορφή τοῦ διοικητικοῦ πολιτισμοῦ προκάλεσε τὴν ἀνθησὺ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν νέων δούλων, τοῦ πολλοῦ λαοῦ, τῶν προλεταρίων, ἀπὸ τοὺς φορεῖς τῶν νέων ἀπαιτήσεων τῆς ζωῆς. Ὁ Μάρξ τοὺς ὠνόμασε ἀστούς. Ἦταν ἀπλῶς οἱ αἰώνιοι ἄνθρωποι ποὺ τοὺς οἰστροηλατοῦσε τὸ κέρδος. «Κέρδος, εἶσαι ὁ Θεός μου» εἶχε πεῖ ὁ Νόθος στὸ «Βασιλέα Ἰωάννη» τοῦ Σαίξπηρ. Καὶ ὅλα αὐτὰ στὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας. Μὰ ἡ ἀντίδραση δὲν ἄργησε νὰ διαμορφωθεῖ. Ὅπως πάντοτε. Καὶ νὰ ξεσπάσει, πηγαίνοντας στὴν ἄλλη ἄκρη. Ὅπως πάντοτε πάλι. Στὸ μεταξὺ ὁ στοχασμὸς δὲν εἶχε ἀνάλογα προσαρμολογήσῃ γιὰ σύνθεση. Καλὰ - καλὰ οὔτε σήμερα τὰ ἔχει καταφέρει. Γιατί;

Πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὸ Λαμαρτίνος αὐτὸν τὸν περίγυρο γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ συλλάβουμε τὸ δῶμα του. Καὶ νὰ ἐξηγήσουμε καὶ πολλὰ ἀπὸ τίς ἀντιφάσεις του. Ἡ στροφὴ τοῦ πρὸς τὸ Χριστιανισμὸ καὶ ἡ ἀπομάκρυνσή του ὕστερα ἀπ' αὐτὸν εἶναι μία ἀπὸ τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀδιέξοδου ποὺ τοῦ δημιουργοῦσε ἡ δυσκολία τῆς συνθέσεως μετὰ τὴν παλιὰ παράδοση. Τὴν τρίτη δεκαετηρίδα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἡ μοναρχία τῶν Βουρβόνων στὴν ὁποία εἶχε πιστέψει, ὅπως πολλοί, γιατί τὴ νόμιζε τὸ πολίτευμα τοῦ νέου ἐλευθεροῦ κόσμου, ὅπως ἐτόνισα στὸ μελέτημά μου γιὰ τὸ Σατωδριάνδο, εἶχε ἀπογοητεύσει τοὺς φίλους του, πρὸ παντὸς αὐτοῦ. Καὶ κατάρρεε. Οἱ ἐλπίδες ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἡ ἐπ'ἀνόδο τῶν Βουρβόνων διαψεύσθηκαν. Ὁ Λαμαρτίνος εἶχε πιστέψει στοὺς Βουρβόνους καὶ στὸ Χριστό. Ἦταν πολὺ νεώτερος τοῦ Σατωδριάντου καὶ πρὸ εὐχολογῶν στίς πίστεις του. Βλέποντάς τις νὰ φυλλορροοῦν ἀντιδροῦσε. Μετὰ τὸ 1848 καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 1851 δὲ θὰ ἀντιδράσει

πιά. Θὰ μείνει μετὰ τὴν πίκρα του. Ἡ ἱστορία τῶν Γηρονδίνων τὸν κρατᾷ στὴν παράδοση. Μὰ ἡ πίστη ἔχει λείψει. Εἶχε σίγουρα διαβάσει τὸ Φαίδωνα, ποὺ εἶχε ὀδηγήσει τὸν Κάτωνα τὸ Νεώτερον στὴν αὐτοκτονία, ὕστερα ἀπὸ τὴ συντριβὴ τοῦ Πομπηίου. Ὁ Ναπολέων λένε πὼς εἶχε κι' αὐτὸς σκεπτεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ Κάτωνα. Μὰ ὁ Λαμαρτίνος ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ Κικέρωνα. Τὸ συμβιβασμό. Ἡ μᾶλλον τὴν ὑποταγή. Ἦταν κι' αὐτὴ στὴ Ρωμαϊκὴ παράδοση. Μὰ ἡ ὑποταγή του ἦταν ἀξιοπρεπὴ. Δὲν ἔδωκε αὐτὸς pro lege Manilia, οὔτε pro Claudio Marcello λόγους. Μπορεῖ καὶ γιατί ἔσως δὲν τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία. Πόσοι μεγάλοι δὲν ὀφείλουν τὴν ὑστεροφημίαν τους στὴ στενοκεφαλιά τῶν ἀντιπάλων τους;

Ἀλλὰ καὶ πόσοι στίς δικές τους ἀδυναμίες, στὰ σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ περάσματός τους. Ὁ Ναπολέων εἶναι ὡς τὰ σήμερα μεγάλος — γιορτάζεται ἐφέτος ἡ διακοσιετηρίδα τῆς γεννήσεώς του — ὅχι γιὰ τὸ διοικητικὸ του ἔργο, ποὺ εἶχε ἄλλωστε παρασκευαστεῖ δεκαετηρίδες πρὶν καὶ ποὺ λίγοι ξέρουν, οὔτε γιὰ τὴ νομοθετικὴ του κωδικοποίηση, μὰ γιὰ τοὺς πόλεμους του, τὴ δόξα του καὶ τὸ πείσμα του. Κανένας δὲ σκέφτηκε πὼς ὕστερα ἀπὸ τὸ Βατερλώ, ὁ Ναπολέων ἄφισε τὴ Γαλλία μικρότερη ἀπὸ ὅτι τὴν παράλαβε!

Ὑστερα δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε τὴν κρίση τοῦ Louis Madelin γιὰ τὸ Ναπολέοντα. «Ἦταν, λέει, ὁ μεγάλος οἰκοδόμος, ὁ γυιὸς τῶν Ρωμαίων ποὺ συνέχισε τὸ ἔργο τους. Κι' ὅπως τὸ ἔργο τῶν Ρωμαίων συνεχίσθηκε καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τους ἔτσι καὶ τὸ ἔργο τοῦ γυιοῦ τους θὰ ἐπιζήσει ὕστερα ἀπ' αὐτόν». Τὸ ρωμαϊκὸ ἀρχέτυπο θαυματουργεῖ καὶ θάξει σὲ δευτέρη μοῖρα τίς ἀποτυχίες καὶ τίς συφορές. Κάτι ἀνάλογο συνέβη καὶ μετὰ τὸ Ντὲ Γκὼλ κι' ἄς μὴ τὸ βλέπουμε σήμερα. Ἄς συνδέσουμε τὴν παρατήρησιν αὐτὴν μετὰ ὅσα λέγονται σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς μελέτης γιὰ τὰ ἀρχέτυπα καὶ γιὰ τὴν κυριαρχία στὴ Δύση τῆς ρωμαϊκῆς ἐπιδράσεως.

Ἔτσι λειτουργοῦν οἱ μῦθοι. Ἄς κατηγοροῦσε ὁ Λαμαρτίνος τὴν «Ἀχαριστία τῶν Λαῶν». Ἡ ἀχαριστία τους εἶναι τὸ μόνον ὅπλο ποὺ ἔχουν γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τοὺς

χαρισματικούς ἡγέτες. Ἐκτός, φυσικά, ἀπὸ τῇ βία. Μὰ ὑπάρχουν καὶ οἱ ἐξαιρέσεις. Ὁ Ναπολέον ἦταν ἀπ' αὐτές. Ἄλλη ἦταν ὁ Λουδοβίκος ὁ 14ος, πού καὶ αὐτὸς ἐξάντλησε τὴ Γαλλία μὲ τοὺς πολέμους του, τοὺς χαμένους συχνὰ πολέμους του καὶ τὴν ἄφισε μικρότερη.

* * *

Πρέπει νὰ ἐπιμείνω, ὅμως, ἀκόμα σὲ μίαν ἄλλη πτυχὴ πού παρουσιάζει τὸ 1848 γιὰ τὸ Λαμαρτίνο ἰδιαίτερα. Ἡ πτυχὴ αὐτὴ εἶναι σχετικὴ μ' ἓνα πρόβλημα πού προβάλλεται στὴ συνείδηση κάθε ἀνθρώπου πού ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς πολιτείας καὶ πῶς ἐκείνου πού ἡ μοίρα ἀνακάτωσε στὰ κοινά. Καὶ φυσικά προδλήθηκε περισσότερο ἀκόμα στὸ Λαμαρτίνο πού ἐπίστεψε πὼς μπορούσε νὰ διαμορφώσει τὴ μορφή τῆς πολιτικῆς ζωῆς «στὴν πέτρα τῇ δικῇ του ἀπάνω», ὅπως ἔλλωστε πιστεύουν ὅλοι οἱ πρωτόγαλτοι πολιτικοί. Καὶ μερικοὶ μένουν ὡς τὸ τέλος πρωτόγαλτοι. Ἰσως τέτοιος ἦταν κι' ὁ Λαμαρτίνος.

Μὲ δύο τρόπους μπορεῖ ὁ πολιτικός νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν πολιτικὴ πράξη. Ὁ ἓνας εἶναι νὰ βλέπει μόνο τὸ σήμερα καὶ λίγο καὶ τὸ ἄμεσο αὔριο. Αὐτὸ τὸ αὔριο γιὰ τὰ κοινοβουλευτικὰ πολιτεύματα φτάνει ὡς τίς προσεχεῖς ἐκλογές. Ὅτι γίνεται τὸ συνήθιστο καὶ τὸ ἐλέπησε σὲ ὅλα τὰ καθεστώτα. Τὸ *après moi le déluge* εἶναι ἡ αἰσιόδοξη μορφή του γιὰ τὴ μοναρχία. Αἰσιόδοξη γιατί θεωρεῖ ἐξασφαλισμένη τὴ σταθερότητα ὡς τὸ θάνατο τὸ ἐλάχιστο τοῦ μονάρχη. Καὶ ὁ μὲν Λουδοβίκος ὁ 15ος, πού λέγε ὅτι τὸ εἶπε, πέθανε στὸ θρόνο του, ὁ διάδοχός του ὅμως, ὁ ἐγγονός του Λουδοβίκος ὁ 16ος... Αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων εἶναι καὶ καλὸς καὶ κακός. Καλὸς γιατί θεμελιώνει τὴν αἰσιοδοξία πού χρειάζεται γιὰ κάθε ἀπόφαση. Καὶ ἡ αἰσιοδοξία ξεμπλοκάρει τὴ φαντασία ὅταν ὑπάρχει, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ σκεπτικισμὸς τὴ χαλινάγωγει. Φυσικά, ὅτε ἡ αἰσιοδοξία, οὔτε ἡ φαντασία ἀρκοῦν. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἄλλη ἱστορία. Κακός, ὅμως, ἐξ ἄλλου, εἶναι ὁ τρόπος αὐτὸς γιατί ἐμποδίζει τὴ δημιουργία θεμελίων μακρυῆς πνοῆς. Οἱ πέτρες πού βάξει πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν ἀπὸ κάποιον ἄλλο πού θὰ ἐπακολουθήσει ἂν καὶ

αὐτὸς εἶναι κατάλληλος, γιὰ νὰ γίνουν θεμέλια καὶ νὰ ἐπιτρέψουν τὴ νέα οἰκοδομή. Κακὸς εἶναι ἀκόμα ὁ τρόπος αὐτὸς γιατί εὐκολα μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν πολιτικὴ ἀκολασία. Δὲς ἡμῖν σήμερον. Μὰ ὅποιος φτάνει στὴν ἀκολασία, δὲν εἶναι πολιτικός. Ὁ τρόπος αὐτὸς δὲ σκοτίζεται νὰ λύσει τὸ ἄλυτο πρόβλημα τῆς Πολιτείας: Ποιὸ εἶναι τὸ καλύτερο Πολίτευμα; Κινεῖται μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Πολιτεύματος πού ὑπάρχει καὶ τὸ πολὺ - πολὺ ἀμφισβάλλει γι' αὐτὸ καὶ συλλογιέται μήπως πρέπει νὰ διορθωθεῖ στὶς λεπτομέρειες. Ὅτε καὶ φάχνει νὰ βρεῖ τὸ δρόμο πού θὰ λύσει τουλάχιστον μιὰ μορφή τοῦ προβλήματος πού κι' αὐτὴ ὑπάρχει σ' ὅλα τὰ Πολιτεύματα. Ἡ πτυχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ διαδοχὴ. Πρέπει νὰ εἶναι ἐμάλῃ καὶ σύμφωνη μὲ τὸ ρεῦμα τῆς ἱστορίας. Πὼς ὅμως;

Ὁ ἄλλος τρόπος εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν τῆς πολιτικῆς πράξεως μὲ τὴ σκέψη γυρισμένη στὸ μέλλον. Μὲ τὴν ἀγωνία τῆς δημιουργίας. Μὰ ἡ ἀγωνία αὐτὴ περνάει ἀπὸ τὸ μονοπάτι τῆς κρίσεως ἂν τὸ πολίτευμα πού ἐφαρμόζεται εἶναι καλὸ. Καί, ἀνάλογα μὲ τίς περιστάσεις, τὸ καλὸ κρίνεται ἀπὸ ὀρισμένα στοιχεῖα. Πότε μὲ τὸ κριτήριό τῆς ὁμαλότητος καὶ τῆς διαδοχῆς πού εἶδαμε. Καὶ τότε εἶναι ὑγιὲς τὸ κριτήριο. Πότε, ὅμως, μὲ τοὺς μύθους τοῦ σήμερα ἢ τοῦ χτές, μὲ τοὺς ὁποίους μπλέκονται τὰ συμφέροντα τῶν κυβερνητῶν ἢ ἐκείνων πού, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν οἱ κυβερνήτες καὶ πολλὰς φορές οὔτε οἱ ἴδιοι, κυβερνοῦν τοὺς κυβερνήτες. Καὶ τότε ἀνοίγει ἡ πόρτα στὴν περιπέτεια. Καὶ γιὰ τὸ παρὸν καὶ γιὰ τὸ μέλλον.

* * *

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ 1848 μπροστὰ σ' αὐτὰ τὰ προβλήματα. Δὲν μπορούσε νὰ ὑπάρξει ἐποχὴ πού περισσότερο ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη νὰ δείχνει πὼς εἶχαν ἀποτύχει διαδοχικὰ ὅλα τὰ καθεστώτα. Ἡ μοναρχία, ἡ δημοκρατία, ἡ ὀλιγαρχία καὶ ἡ δικτατορία. Ἡ τελευταία, — παρὰ τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Parkinson πού τὴ θεωρεῖ τέταρτο εἶδος καὶ καθορίζει τὴ σειρά τῆς ἀναπόσπαστης ἐξελίξεως μὲ τὸ κύκλωμα: μοναρχία - ὀλιγαρχία - δημοκρατία - δικτατορία - μοναρχία -

χία κ.λ.π. — μπορεί να ένταχθεί για να διατηρήσουμε το τριμερές σχήμα του 'Αριστοτέλη είτε στη μοναρχία, αν είναι ένας ή δικτάτωρ, είτε στην ολιγαρχία, αν είναι πολλοί. 'Όλες οι μορφές είχαν δοκιμαστεί με πρόσφατες έμπειρίες τον τελευταίο αιώνα, στη Γαλλία ιδιαίτερα. Καί είχαν όλες ναυαγήσει. Βέβαια, είναι συνηθισμένος ο συλλογισμός: «'Απότυχε ή μοναρχία και ή άριστοκρατία. Μένει μόνο ή δημοκρατία». Μά είναι λαθεμένος. Γιατί το ίδιο ισχύει και ο άλλος. «'Απότυχε ή μοναρχία και ή δημοκρατία. Μένει ή δικτατορία». Σ' αυτούς τους συλλογισμούς διέπρεψε ο Bernard Shaw.

Για τις απόψεις αυτές του Parkinson πολλά ήμπορούν να ειπωθούν. Μά δεν είναι το θέμα μας. Τίποτα δέ μās βεβαιώνει πώς ύστερα από τη «δημοκρατία» του Λαμαρτίνου ήρθε ή «δικτατορία» του Ναπολέοντα του Τρίτου. Γιατί δικτατορία ήταν άμφιβολο αν ήταν. 'Ισως ήταν κοινοβουλευτική μοναρχία. Κι' αν ήταν δικτατορία, την άκολούθησε όχι ή μοναρχία μά ή δημοκρατία. 'Ας σημειωθεί μονάχα πώς στην αρχαία Ελλάδα ύστερα από τις «τυραννίες» ήρθαν σχεδόν πάντοτε δημοκρατίες, δηλαδή συλλογικές και κατά κάποιον τρόπο αντιπροσωπευτικές έξουσίες. Γιατί το βασικό χαρακτηριστικό της δημοκρατίας πού μπορεί να μείνει σάν κοινή βάση είναι αυτό. 'Ας σημειωθεί ακόμα πώς και ή λέξη «δικτατορία» και ή λέξη «τυραννία» δέν είναι έλληνικές. 'Η πρώτη είναι λατινική (dicto), ή δεύτερη όπως λέει ο Clotz λυδική. Παραπέμπω για περισσότερα στο πρόσφατο (Μάρτιος 1969) βιβλίο του καθηγητού του Clermont Claude Mossé για την «Τυραννία στην 'Αρχαία Ελλάδα».

"Όλα αυτά, όμως, δέν δίνουν απάντηση. Γιατί καλύτερο δέν είναι μόνο το πολίτευμα πού πετυχαίνει. Δέν άρκει νά επικρατεί τάξη στη Βαρσοβία, σύμφωνα με το άνακοινωθέν του 'Αλέξανδρου. Πρέπει το πολίτευμα νά ικανοποιεί και τις επιθυμίες του ανθρώπου και τις επιδιώξεις του. Καί προπαντός τά δύο πάγια ιδανικά του πού του σταλάζει στο ένστικτό του ή ήθική των νεώτερων καιρών, ή Χριστιανική ήθική της αγάπης και της θυσίας. Τά ιδανικά της όσο πιά μπορεί μεγαλύτερης έλευθερίας και

της όσο πιά μπορεί μεγαλύτερης ισότητας. Καί το θέμα είναι πώς ένα πολίτευμα πού θά ικανοποιεί τά ιδανικά αυτά θά πετύχει. 'Ο Λαμαρτίνος το 1848 αυτό γύρευε. 'Από όλα όσα είπαμε για τις γνώμες του δείχνεται πώς ήτανε σέ αναζήτηση της πρακτικής συνθέσεως αυτής της ισορροπίας. Με την πείρα πού του είχε κιόλας σωρεύσει ή απογοήτευση των πρόσφατων περασμένων και πο άκριδώς αυτή του έστελέχωνε την υπερβολική έλπίδα για τη γρήγορη σύνθεση. Καί απέτυχε.

Μήπως δέν είναι πάντοτε αυτό το ίδιο θέμα; Δέ γυρεύουμε πάντοτε, για νά θεμελιώσουμε ένα αποδοτικό πολίτευμα, τη δημιουργία θεσμών πού νά δημιουργεί την έλπίδα ισορροπίας λειτουργίας του. Το θέμα του Συντάγματος μίας χώρας, ανεξάρτητα και από τη μορφή του Πολιτεύματός της άκόμα, κλείνεται μέσα στη μιá αυτή λέξη: ισορροπία. Αυτό είναι το μυστικό πού μās άφισε ή Ρώμη πού δέν είχε Σύνταγμα, μά πού είχε κάτι σπουδαιότερο, πολιτική πειθαρχία στην ιδέα του πολιτεύματος. Γι' αυτό σέ όποιες χώρες δέν μπόρεσε νά βρεθεί τέτοια ισορροπία όλα τά πολιτεύματα απέτυχαν. Στη σύγχρονη έλεύθερη δημοκρατία, πού στηρίζεται στη λαϊκή βούληση με αντιπροσωπευτική διαδικασία, είναι δηλαδή άριστοκρατικό πολίτευμα με λαϊκή βάση, είναι άπαραίτητη ή ύπαρξη τριών παραγόντων, ένός πού θά αντιπροσωπεύει την κοινή γνώμη και είναι ή Βουλή, ένός πού θά αντιπροσωπεύει την κοινωνική συνείδηση και είναι ή Γερουσία πού θά εκλέγεται με άλλο τρόπο και σέ άλλο χρόνο, και ένός τρίτου παράγοντα πού θά ρυθμίζει και τη λειτουργία του πολιτεύματος και τις συγκρούσεις μεταξύ των φορέων της κοινωνικής συνειδήσεως και της κοινής γνώμης. Για τις δύο αυτές έννοιες της κοινωνικής συνειδήσεως και της κοινής γνώμης παραπέμπω, για νά αποφύγω την ανάπτυξη, στην «Κοινωνιολογία» μου. 'Η δημοκρατία δέν μπορεί νά φύγει από το δόγμα του Μοντεσκιέ, όχι όπως το έξηγοϋνε τά συγγράμματα του Συνταγματικού, μά όπως το έφαρμοζαν οι Ρωμαίοι με τη Σύγκλητο, την 'Εκκλησία του Λαού και τους 'Υπατους. Αυτή τη φορά όμως στηριγμένο όχι στην κοινωνική διαφοροποίηση, μά στην ψυχολογική και χρονική

διαφοροποίηση τοῦ ἐνωμένου πιά ἐθνικά λαϊκοῦ συνόλου. Τό κακό εἶναι πῶς πάντοτε ὅσοι ἔχουν τὴν ἐξουσία, δὲ δέχονται τὴν ἀνάγκη τῆς ἰσορροπίας. Νομίζουν ὅτι τοὺς περιορίζει. "Ὅταν καταλαβαίνουν ὅτι ἡ ἰσορροπία τοὺς κατοχυρώνει καὶ δὲν τοὺς ἐμποδίζει πραγματικά στὴ σωστὴ ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, εἶναι ἀργά. "Ἐχουν πιά χάσει τὴν ἐξουσία. "Ἐτσι ἔγινε περίπου καὶ μὲ τὸ Λαμαρτίνο.

* * *

Μὰ ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικό στὴ δράση τοῦ Λαμαρτίνου ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἡ Ἐθνεγερσία τοῦ 1821 ἐπροκάλεσε στὸν κόσμο δόκνητρο καὶ ἰδιαίτερα στὴ Γαλλία ἐκδηλώσεις θαυμασμοῦ καὶ ἀγάπης γιὰ τὸ ἐπαναστατημένο Ἔθνος.

Ὁ Λαμαρτίνος δὲν ἀκολούθησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ χορὸ τῶν Γάλλων διανοουμένων «ἀντιτάσσοντας, ὅπως εἰπώθηκε, τὴ σιωπὴ στὴ συγκίνηση τῶν Γάλλων ποιητῶν, ὅλων ντυμένων στὰ μαῦρα», ὕστερα ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ Ἱμπραήμ ποὺ διαγραφότανε καθαρά καταστροφικός. Καὶ ὁ φίλος του Claude - Louis Grandperret τοῦ ἔγραφε ἐπιτιμητικά: *Toi seul tu n'as rien dit!* Σ' αὐτὴν τὴν ἐπιτίμηση, ἀπάντηση ἦταν τὸν Αὐγούστο τοῦ 1826, ἡ Ἐπίκληση ἢ Προσευχὴ γιὰ τοὺς Ἑλλήνες (*Invocation pour les Grecs*).

Τὸ Μεσολόγγι εἶχε πέσει στίς 22 Ἀπριλίου. Τὸ μεγάλο κακό ποὺ ἐπρόβλεπαν ὅλοι δλοκληρώνονταν σιγά - σιγά. Ὁ στρατός τοῦ Ἱμπραήμ ὀργανωμένος ἀπὸ προηγούμενα ἀπὸ τοὺς Γάλλους, φαινότανε στὴν κρίση τῶν οὐδέτερων παρατηρητῶν πῶς ξεπέρασε τίς ἀρχικὲς του δυσκολίες καὶ θὰ τερμάτιζε τὴν ἐλληνικὴ κρίση ποὺ κινδύνευε νὰ προκαλέσει παγκόσμια ἀνάφλεξη.

Πάντοτε συμβαίνουν τὰ ἴδια στὸν πλανήτη μας. Ὅνομα μόνο ἀλλάζουν.

Ὁ Λαμαρτίνος ἦταν διπλωμάτης ἐν ἐνεργείᾳ. Πρώτος γραμματέας τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας στὴ Φλωρεντία, ἔταν ἐσύνθεσε τὸ πέμπτο ἄσμα τοῦ Child Harold, συνεχίτῃ φαντασμαγορία τοῦ Βύρωνα. Εἶχε κιόλας μονομαχήσει μὲ τὸ συνταγματάρχην Pe-re γιὰτὶ ἀπόδοσε στὸ Βύρωνα στίχους ὀδυσσεϊκοὺς γιὰ τὴν Ἰταλία καὶ φιλικούς γιὰ τὴν Ἑλλάδα:

Je vais chercher ailleurs (Pardonne, om-
[bre romaine)
des hommes et non pas de la poussière
[humaine.

"Ἦταν δὲ ὕμνος πρὸς τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς τὸ ἔργο του... Εἶναι ὅμως φανερό πῶς δὲν ἤθελε νὰ συγκρουσθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ τῆς πατρίδας του. Ἰδίως μὲ τὴν πολιτικὴ τῶν Βουρβόνων ποὺ τοὺς ἦταν τυπικά πιστός. Καὶ λέω τυπικά γιὰτὶ ὑπάρχουν μερικὲς ἀποδείξεις κλυδωνισμοῦ, ὅχι ἴσως στὴν οὐσία τῆς βασιλοφροσύνης του, ὅσο ὅπως καὶ στὸ Σατωθριάνδρο στὸν τρόπο ποὺ ἔδλεπε τὴ βασιλεία τῆς ἐποχῆς του σὰ θεοῦ καὶ σὰν ἀποστολή. Ἀπόδειξη πῶς στὸν «Ὑμνο γιὰ τὴ στέψη» τοῦ Κάρολου τοῦ Δέκατου, ὅπου ἐπικαλεῖται ἀκριβῶς τὸ Σατωθριάνδρο, παρεμβάλλει τὸ στίχο *Liberté dont la Grèce a salué l'aurore*.

Εἶναι συνηθέστατο τὸ φαινόμενο. Ἡ ὑπηρεσιακὴ ιδιότητα καλύπτει συχνὰ τὴ ραστώνη μας, χωρὶς νὰ μᾶς ἐμποδίζει φυσικά νὰ κατηγοροῦμε τοὺς ἄλλους, γιὰτὶ κάνουν ἀκριβῶς ὅ,τι καὶ ἐμεῖς. Ὑπάρχει ὅμως καὶ κάτι ἄλλο. Ὁ Λαμαρτίνος εἶχε δεσμούς μὲ τὸν Μαχμούτ τὸν Β'. Καὶ ὅλο καὶ περισσότερο ἔθελεγότανε ἀπὸ τὴ «σαρακηνή» καταγωγὴ του.

Κι' ὅμως αὐτὸ δὲν ἔφτανε. Εἶχε γενικώτερες ἰδέες. Αὐτὸς ποὺ ἐνόμιζε πῶς ἔδλεπε μακρύτερα, ποὺ εἶχε προβλέψει τὴ χειραφέτηση τῶν λαῶν μὰ καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς ἰσορροπίας, ἐπίστευε, ὅπως ἀπόδειξε ἔπειτα, ὅταν καταπολέμησε — ἐλεῦθερο; πιά γιὰτὶ παραιτήθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση τοῦ 1830, ἀπ' τὴν ὀπηρεσία — τὴ γαλλικὴ πολιτικὴ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς ἀνταρσίας τοῦ Μεχμέτ - Ἀλή καὶ τοῦ Ἱμπραήμ, ἐπίστευε, λοιπόν, στὴ χρησιμότητα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅπως ἄλλοι στὸν πρῶτο πόλεμο ἐπίστευαν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς Αὐστροουγγρικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἦταν ἀντίδραση στίς υπερβολὲς τοῦ δόγματος τῶν ἐθνικοτήτων, ἡ ἴδια ποὺ τὸν παρουσιάζει σὰν ὑπέρμαχο τῆς Εὐρώπης; Ἦταν ἡ ἐπίδραση τοῦ παρελθόντος ποὺ εἶδαμε; Ἐδλεπε τὸ δράμα τῆς Ρώμης; Ποιὸς ξέρει; Ὅπωςδὴποτε, εἶναι φανερό πῶς αὐτὴ ἡ ἀντίληψη τὸν ὠδήγησε στὴν ἀγάπη του πρὸς τὴν Τουρκία καὶ στὴ διόγκωση τῆς σημασίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατο-

* * *

ρίας. Μόνο πού σιγὰ - σιγὰ καί ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ ἦταν σύμφωνη, — κάτι ξέρουμε καί οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες, — γιατί ἐμφανίσθηκε ὁ Ρωσικὸς κίνδυνος. Καί τὸν ὠδήγησε ἀκόμη στὴν κατάκλιση τῆς Ἑλλάδας. Πότε ἔμως; Ὅταν ἡ Ἑλλάδα ἄρχισε νὰ στρέφεται στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ στὴ συνταγματικὴ Βασιλεία τοῦ Ὁθωνα, πρᾶγμα πού ὠδήγησε μὲν στὴν ἔξωση τοῦ πρώτου Βασιλεῖα μας, μὰ δὲν ἐμπόδισε καί τὸ διάδοχό του, τὸν ἐκλεκτό τῆς Δύσεως Γεώργιο τὸν Α', νὰ στραφεῖ ταχύτατα κ' αὐτὸς στὴν ἰδίᾳ πολιτικὴ. Ἡ Δύση, δυστυχῶς, κουράζει γρήγορα τὴν πίστη τῶν φίλων της. Ἡ Ἀνατολὴ εἶναι μακριὰ καί δὲ βλέπουν ὅλοι τίς ὑστεροβουλίες της.

Πρέπει ὅμως ἐδῶ νὰ κάνουμε μιὰ παρένθεση. Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχνᾶμε πῶς τίποτα δὲν εἶναι μονοκόμιο στὴν πολιτικὴ. Μόνο οἱ ἀφελεῖς θέλουν ὅλα νὰ τὰ ἐξηγῶν μὲ μιὰν ιδέα. Ὅταν λέμε πῶς ὁ Γεώργιος πού ἀνέβηκε σὰν ἐκλεκτὸς τῆς Δύσεως καί ἰδιαίτερα τῆς Ἀγγλίας στὸ θρόνο τοῦ ἐστράφη πρὸς τὴ Ρωσικὴ φιλίᾳ, δὲ σημαίνει πῶς λέμε ὅτι αὐτὴ καί μόνο ἦταν ὁ ἄξονας τῆς πολιτικῆς του. Ὁ βασικὸς ἄξονάς του ἦταν σύμφωνος μὲ τὴ Δύση. Καί τῆς Δύσεως ἡ πολιτικὴ ἦταν ἡ διατήρηση τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Γι' αὐτὸ καί ποτὲ ἀπὸ τὸ Γεώργιο τὸν Πρῶτο καί ὕστερα τὸ Στέμμα δὲν ἦταν στὴν Ἑλλάδα μαχητικὰ ἀλυτρωτικὸ. Γύρευε νὰ μεγαλώσει τὸ κρατίδιό χωρὶς μεγάλες μαχαιριές στὴν Τουρκία, πού ἦταν τὸ προπύργιο τῆς ἁμυνας κατὰ τοῦ Μόσχοβο. Ὁ Μόσχοβος ὅμως ἦταν ἀγαπητὸς στὸ λαό. Καί γι' αὐτὸ χρειάζετο ψυχολογικὴ ἐξισορρόπηση.

Παρὰ τίς ἰδεολογικὲς αὐτὲς καί πολιτικὲς καταβολές του, ὁ Λαμαρτίνος, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου, ξέσπασε. Ἄς θυμηθοῦμε, ὅμως, τί εἶπα στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν ποίησή του καί τὴν πολιτικὴ του δράση. Γιὰ τὴν ὑποσυνειδητὴ προσπάθειά του νὰ συνθέσει τίς ἀντιθέσεις τῆς κοινωνίας ἀλλὰ προπαντὸς τίς ἀντιθέσεις τοῦ συναίσθηματικοῦ τοῦ κόσμου. Καί ἡ σύνθεση φωτίζεται τὸ 1826 σκληρότατα καί μὲ τὸ ἐκτυφλωτικὸ φῶς τοῦ δίκιου τῶν Ἑλλήνων, πού χρωματίζεται καί μὲ τὴν παράλληλη ὄψη του, τὴν ὄψη τῆς ἀδικίας πού δείχνει ἀνάγλυφη ὁ χαμὸς τους.

Θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ προσπαθῶμε, μὲ ἀφορμὴ τὸ Λαμαρτίνιο, νὰ ἀναλύσουμε τὸ φιλελληνισμὸ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸ 1824 καί ὕστερα. Ἰδιαίτερα τὸ γαλλικὸ φιλελληνισμὸ. Γιατί ἐκτός ἀπ' τὸ Βύρωνα, πού ἡ κάθοδός του στὴν Ἑλλάδα καί τὰ προσωπικά της αἷτια πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν κάποτε ἄλλοτε χωριστὰ καί πού καὶ αὐτὸς εἶναι περισσότερο ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν ἀναμύχλευση τῶν ἰδεῶν πού ἄρχισε μὲ τὴν Ἐγκυκλοπαιδεία, φούντωσε μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καί ὁλοκληρώθηκε μὲ τὸν Ναπολέοντα, φιλελληνικὸ ρεῦμα κυρίως στὴ Γαλλία ὑπῆρξε.

Ἔχουμε τὴν κακὴ συνήθεια οἱ Ἕλληνες νὰ τοποθετοῦμε τὴν Ἑλλάδα στὸ κέντρο κάθε μεγάλου γεγονότος τῆς Ἱστορίας. Ὅπως καί νὰ παραμελοῦμε τὴ σημασία πού πῆρε, πολλὲς φορὲς ἄθελά μας, ἡ διαγωγή μας γιὰ τὴν Εὐρώπη ὁλόκληρη, ὅπως θὰ ἴδουμε παρακάτω. Καί ὅμως ἔχουμε κάθε δικαίωμα νὰ μὴν κρεμόμαστε ἀπὸ τὴν κούφια φτωχαλαζονία τῆς προγονοκαπηλίας, οὔτε ὅμως νὰ ὑποτιμοῦμε τὴ συμβολὴ μας σὰν σύγχρονων Εὐρωπαίων στὸν πολιτισμὸ. Ἄλλο ἂν πρέπει νὰ ἀγωνιζόμαστε μὲ λύσσα νὰ γίνουμε καλύτεροι καί ἴσως, κάποτε, καί καλοί. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά δὲ στοχαζόμαστε ποιά εἶναι ἡ πραγματικὴ καί πολὺ μεγάλη συμβολὴ μας στὴ σύγχρονη ἱστορία καί ἀπὸ τὴν ἄλλη διαζόμαστε νὰ κρίνουμε τὴ διαγωγή τῶν μεγάλων ἀνθρώπων τοῦ κόσμου μὲ τὰ δικά μας συμφέροντα. Ὁ Λαμαρτίνος γιὰ παράδειγμα δρίστηκε στὴ χώρα μας ἄφθονα γιατί ὑποστήριξε ἀντιλήψεις ἀντίθετες, ὅπως εἶδαμε, μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Εὐτυχῶς τὸν ἔσωσε ἡ ποιητικὴ του ἀκτινοβολία, πού ὅμως ἔφτασε στὴν Ἑλλάδα ὅταν εἶχε πιά σῶσει στὴ Γαλλία. Τὸ πρᾶγμα συμβαίνει συχνά, συχνότατα. Εἶναι πολὺτιμο τὸ ἄρθρο τοῦ Κωστῆ Παλαμά πού δημοσίευσε στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ νέου περιοδικοῦ «Revue des Études Neohelléniques», πού ἱδρυσε φέτος στὸ Aix, ὁ σπουδαῖος αὐτὸς ἐρευνητὴς τοῦ Πρωτοχριστιανικοῦ καί τοῦ μεταγενέστερου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί ἀγαπητὸς φίλος Καθηγητὴς κ. Octave Merlier.

Ἄς δοῦμε ἀπὸ κοντύτερα τὰ πράγματα.

Ὅταν ξέσπασε ἡ ἐλληνικὴ Ἐπανάσταση, ὁ δυτικὸς στοχασμὸς ἦταν κυριευμένος ἀπὸ ἕνα διπλὸ καὶ σύνθετο δράμα. Τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας καὶ τῆς Ἀρχαίας Ρώμης. Ἡ ἐλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ σκέψη εἶχε σιγὰ - σιγὰ, μὲ τὶς ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων κειμένων, καὶ τὶς μεταφράσεις τὸς στὰ γαλλικὰ ἢ στὰ νεολατινικά, ἐπηρεάσει τοὺς φωτισμένους ἀνθρώπους. Δὲν ξέρουμε τί ὀφείλουμε στὸ Ρουτεμβέργιο...

Οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ ἐκείνου εἶχαν σὲ ἴση μοῖρα τὰ δυὸ μεγάλα πρότυπα τῆς ἀρχαιότητος. Σὰν πρότυπα ὁμῶς. Σὰν ἀρχέτυπα σοφίας καὶ διδαχῆς. Ὅχι σὰν ζωντανές πραγματικότητες. Δύο τομὲς εἶχαν γίνει στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ.

Τὴν Ρώμην τὴν ἔσθυσε σὰν ζωντανὸ στοιχεῖο ὅχι τόσο ὁ βάρβαρος ὅσο ὁ Πάπας. Καὶ οἱ προσπάθειες τῆς ἀνασυγκροτήσεως τοῦ ἀρχαίου αὐτοκρατορικοῦ κλέους μὲ βάση τὸν Πάπα, σὰν θεμέλιο ἢ σὰν ἐχθρό, τὸ ἴδιο εἶναι, ἔγιναν. Καὶ στὴ Γερμανία, — σὲ ὅ,τι λέμε σήμερα Γερμανία, — καὶ στὴ Γαλλία, — σὲ ὅ,τι λέμε σήμερα Γαλλία. Καὶ ἀκόμα καὶ στὴν Ἰσθμικὴ χερσόνησο καὶ στὰ Βρεταννικὰ νησιά. Ὅταν ἤρθε ὁ Λούθηρος, ἐκτόπηκε σὲ πολλὰς χώρες καὶ μὲ τὸν Πάπα τὸ νῆμα. Ποτὲ ὁμῶς δὲν ξαναδέθηκε μὲ τὴν ἀρχαία Ρώμην.

Τὴν Ἑλλάδα τὴν ἔσθυσε ὁ Τούρκος σὰν πραγματικότητά ζωντανή γιὰ τὴ Δύση. Θὰ ἰδοῦμε ὅτι τὸ σῆσιμο ἦταν μόνο γιὰ τὴ Δύση. Ἦταν ὁμῶς σῆσιμο. Ἡ ἐλληνιστικὴ περίοδος, ποὺ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες γιὰ τὸν Ἑλληνισμό καὶ τὴν προσαρμογὴ τοῦ στὴ Δύση καὶ ἄδικα τὴν παραμελοῦμε, ξεθώριασε ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Ποῦ κι' αὐτὸ συνέχισε τὴν Ἑλληνικὴ παράδοση, μὰ ἔταν ἔγινε καθαρὰ ἐλληνικὸ, ἔρθηκε μπροστά τοῦ τὸν Πάπα. Ἐχὼ ἄλλοτε ἀναλύσει στὴ «Νέα Ἑστία», τὸ 1966, τὰ δικὰ μας λάθη. Μὰ δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ θεμελιακόν. Τὸ σπουδαῖο εἶναι πῶς μὲ τὴν Τουρκικὴ κατάρκτηση καὶ τὴ μετανάστευση τῶν μεγάλων Ἑλλήνων στὴ Δύση, — πότε θὰ γίνῃ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ μεγαλύτερου ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοῦς, τοῦ Βησσαρίωνα; — φάνηκε πῶς τέλειωσε ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. Ἐγινε κι' αὐτὴ, ὅπως καὶ ἡ Ρώμη κτῆμα τῶν πάντων.

Ἰδιαίτερα γιὰ τὴν Ἑλλάδα πρέπει νὰ ποῦμε κάτι παραπάνω. Πολὺ λίγοι ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ ἤξεραν πολλὰ πράγματα γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη καὶ γιὰ τὴ φιλολογία τῆς. Ὁ Sainte - Beuve κατηγορεῖ τὸ Λαμαρτίνον σὰν «ἀμαθὴ ποὺ δὲν ξέρεῖ παρά μόνο τὴν ψυχὴ του». Ἄδικα. Μὰ ὁ Sainte - Beuve δὲν χιόνεψε ποτὲ τὸ συνονμῆλικό του καὶ συνάδελφό του καὶ στὴν ποίησιν καὶ στὶς διπλωματικὲς ἐπιδιώξεις. Εἶναι ἀλήθεια, ὁμῶς, πῶς στὰ εἰκοσι χρόνια τοῦ ὁ Λαμαρτίνος γράφει σ' ἕνα φίλο του: «Ἀγόρασα ἕναν Ὅμηρον. Πότε τάχα θὰ τὸν διαβάσω; Σκέπτομαι μονάχα τὰ ἐλληνικά». Ὁ M. F. Guyard λέει πῶς ὁ Λαμαρτίνος δὲν ἀσχολήθηκε σοβαρὰ μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη παρά ἀργότερα. Καὶ περισσότερο μετὰ τὸ 1842, ὅταν ἔκανε τὸ ταξίδι τῆς Ἀνατολῆς. Σὰν μορφωμένος ὁμῶς ἄνθρωπος ποὺ ἀκολουθοῦσε τὴν παράδοση τοῦ 18ου αἰῶνα εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἔστω καὶ ἔμμεσα, ἔστω καὶ βιβλιακὰ καὶ πολλὰς φορές μὲ τὸ διάμεσο τῶν λατινικῶν γραμμάτων μὰ καὶ τοῦ πολυδιαβασμένου «Ταξιδίου τοῦ Ἀνάχαρση» τοῦ Barthélémy τὸ δράμα, μυθικὸ καὶ ἡρωϊκόν, τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Καὶ φυσικὰ καὶ τὸ θαυμασμό. Ὅτι ὁμῶς δὲν εἶχε βαθειὰ γνώση καὶ συνείδηση τῶν πραγμάτων εἶναι φανερό ἀπὸ τὰ χοντρά λάθη ποὺ κάνει στὰ ποιήματά του. Ὅπως π.χ., ἔταν λέει στὸ «Θάνατο τοῦ Σωκράτη» πῶς τὰ κοπάδια κατέβαιναν τὸ σούρουπο στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸν Ταύγετο... Καὶ γενικὰ γύρω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Σωκράτη, ποὺ θέλει νὰ παραστήσει — δὲν εἶναι ὁ μόνος — σὰν πρόδρομο τοῦ Χριστοῦ καὶ ποὺ πολὺ λίγο πλησιάζει στὴν κατανόησιν τοῦ Πλάτωνα. Μολονότι φαίνεται πῶς ὁ πατέρας τοῦ τοῦμίλαγε γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸ «Φαῖδωνα», ποὺ ἕνας φίλος τοῦ τοὺς μεταφράζει ἀπ' τὰ ἐλληνικά.

Ἀλλοιῶς εἶναι τὰ πράγματα λίγο ἀργότερα. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Βύρωνα, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, πολλὰ ἀλλάζουν. Ἐδιάβασε τὸ Φωριέλ καὶ πολλὰ ἄλλα βιβλία καὶ ἄρθρα. Καὶ γράφει: «Ἡ ἀνάστασις τῆς νεώτερης Ἑλλάδας ἐναντίον τῶν βαρβάρων τυράννων τῆς, εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα θεάματα ποὺ δόθηκαν στὸν ἄνθρωπο γιὰ ν' ἀποθαυμάσει. Ὅλα τὰ θαύματα τοῦ ἀρχαίου ἡρωϊσμοῦ, ὅλες οἱ θυσίες τῶν πρὸ ὑπέροχων μαρτύρων,

ξαναζοῦν κάθε μέρα μπροστά στὰ μάτια τῆς Εὐρώπης». Καί παραπέμπει στὸν Πουκεβίλ.

Ἀλλὰ ὡς πού νά φτάσει ἐκεῖ πέρασαν θαθεῖες μεταβολές στὸν κόσμο. Πραγματικά, ὅταν ξέσπασε ἡ Ἐπανάσταση, ξάφνιασε ὅλον τὸν κόσμο. Καί ἡ πρώτη ἀντίδραση ἦταν, ἀσυναίσθητα, ἐχθρική. Ἡ συγκυρία, ἄλλωστε, δὲν ἦταν πρόσφορη. Ὅπως πάρα πολλές φορές στὴν ἐθνική μας ζωὴ κάνουμε, ὅτι πρέπει ἢ πολὺ νωρίτερα, ὅπως π.χ. στὸ Κυπριακὸ, ἢ πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τότε πού πρέπει, ὅπως στὴν Ἐθνική μας Ἐπανάσταση ἢ καί στὸ ἴδιο τὸ Κυπριακὸ ἀντὶ τοῦ ἰδοῦμε ἀπὸ ἄλλη σκοπιά. Ἄν εἶχαμε δεχθεῖ ἀπὸ τὸ 48 τίς προτάσεις γιὰ αὐτοκυβέρνηση ἢ τίς προτάσεις τοῦ Χάρτινγκ, δὲ θά φτάναμε στὴ Ζυρίχη.

Τὸ 1821 ἡ Ἱερὴ Συμμαχία εἶχε ἐπιβάλει τὴν τάξη. Καί ἡ τάξη, ἡ ἡσυχία εἶναι μεγάλο ἀγαθὸ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού πέρασαν ἀπὸ πόλεμους μακροχρόνιους καί πολύνεκρες ταραχές. Γιὰ χατίρι τῆς θυσιάζουσας πολλά. Θυσιάζουν τὴ θυσία. Καί ἔχουν καί εὐκολὴ δικαιολογία γιὰ κάθε προδοσία τῶν ἰδεῶν τους. Ἡ πλάστιγγα τοῦ διλήμματος πού εἶδαμε στὴν ἀρχὴ κλίνει βαρεῖα πρὸς τὴν τάξη. Στὴ Γαλλία ἰδιαίτερα ἡ ἀποκατάσταση τῶν Βουρβόνων ἀνοίγει νέες προοπτικές. Ἀρνητικές, γιατί προσιώνιζαν τὸ ξεκούρασμα ἀπὸ τὸ λαχάνιασμα τοῦ Βοναπάρτη. Θετικές, γιατί φαίνονταν πὺς ὑπάρχει μιὰ πορεία πρὸς τὴν ἐλευθερία, στὸ πλαίσιο πού ἀναπτυσσότανε ἡ νικημένη Γαλλία στὴν Εὐρώπη. Στὸ μελέτημά μου γιὰ τὸν Σατωδριάνδο στὴ Χριστουγεννιάτικη «Νέα Ἑστία» τοῦ 1968, ἀνάλυσα τὸ θέμα. Σιγὰ-σιγὰ, ὅμως, τὸ σκηνικὸ ἄλλαξε. Οἱ Βουρβῶνοι ἀπογοήτευσαν. Καί ἄρχισε σύνθετα νὰ δημιουργεῖται ἡ ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς. Ἡ ἀλλαγὴ αὕτη εἶχε χαρακτήρα ἀφηρημένο. Ἦταν ἐναντίον. Ὅλες οἱ μορφές τῆς ἐθουσίας ἐξαγνίστηκαν σὲ τριάντα χρόνια. Τίποτα δὲν ἐνέπνεε πιά. Δὲν ὑπάρχει, εἶναι γνωστὸ, μεγαλύτερο ἀτύχημα γιὰ μιὰ ἰδέα ἀπὸ τὸ νὰ ἐφαρμοστεῖ. Δείχνεται ἡ ἀδυναμία τῆς. Στὴν ἀναζήτησιν τοῦ καινούργιου γύριζε προσωρινὰ τὸ παλιό. Ὁ βασιλεὺς. Μὰ ξεθώριασε γρήγορα. Ἄλλη οὐσιαστικώτερη δόση, — καί πιὸ ἀφηρημένη, — χρειαζότανε. Σὲ λίγα χρόνια θά ὀνομαστεῖ ἀναδρομικὰ «ἐθνικότητα». Τὴν τρίτη δεκα-

ετηρίδα τοῦ 18ου αἰῶνα δὲν ἦταν διαμορφωμένη. Τὴ δόση τῆς διαμορφώσεως τὴν ἔδωσε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ἦταν ὁ πατριωτισμός.

Ὅπως συμβαίνει συχνότατα, οἱ συμφορὲς παίξουν σπουδαιότερο καί μονιμώτερο ρόλο ἀπὸ τίς νίκες. Ὅχι ὁ χρυσὸς αἰῶνας μὰ ἡ συντριβὴ στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο ὠδήγησε στὴ θαυότερη ἀναζήτηση τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία. Τὸ πέσιμο τῆς Πόλης καί ἡ μετοικεσία στὴ Δύση ἀξιολόγησε τὸ Βυζάντιο. Ὁ φόνος τοῦ Δούκα τοῦ Ἀγκιέν προκάλεσε τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἰντελιγκέντσιας ἀπ' τὸ Ναπολέοντα. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ θάνατος τοῦ Βύρωνα ἔδωσε τὴ σπῆθα τῆς ἐξεγέρσεως τῆς Δύσεως γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὅλα ἄλλαξαν. Καί ὕστερα ἡ σύγχρονα οἱ δηώσεις τοῦ Ἱμπεράτη, — ὅπως στὰ χρόνια μας ἡ Οὐγγρική ἐξέγερση, ἡ Τσεχοσλοβακικὴ ὑποταγή, ὁ θρήνος τῆς Μπιάφρας. Τί ἦταν ὅμως αὐτὸς ὁ «ἐλληνικὸς πατριωτισμός», πού δὲν ἐνοιοῦσαν μὰ ἄρχισαν σιγὰ-σιγὰ νὰ ὑποπεύονται ἀνθρωποὶ σὰν τὸ Λαμαρτίνο; Καί ἀκόμα τί ἦταν ἡ ἔγνοια τῆς «πατρίδας»;

* * *

Ὅχι οἱ λέξεις, μὰ οἱ ἔγνοιες. Γιατί οἱ λέξεις ὑπῆρχαν καί πρῶτα. Ἡ λέξη πατρίδα ἦταν περισσότερο ἓνα ποιητικὸ ἢ ρητορικὸ καταφύγιο παρὰ βαθύτερη οὐσία. *Allons enfants de la patrie*, λέγει ἡ Μασσαλιώτιδα. Ὁ Danton μιλάει διαρκῶς γιὰ πατρίδα. Μὰ ἐννοεῖ τὴ Δημοκρατία ὅπως τὴν ἐνοιοῦθε αὐτὸς. Γιατί ἡ δημοκρατία ἔχει αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα. Καθένας τὴ νοιώθει ἢ λέει πὺς τὴ νοιώθει ὅπως θέλει αὐτός, ὅπως δηλαδὴ τὸν συμφέρει. Δικὴ του! Ὁ Saint - Just εἶναι καθαρώτερος. Λίγο πρὶν ἐκτελεστεῖ εἶπε: «Ὅσοι ὑπηρετοῦν τὴ Δημοκρατία εἶναι πατριώτες. Οἱ ἄλλοι εἶναι προδότες». Αὕτη ἡ οἰκιοποίηση τῆς ἰδέας τῆς πατρίδας ἀπὸ ἐκείνους πού κυβερνοῦν κάθε φορὰ δὲ σημαίνει τίποτα. Γιατί τί περιεχόμενο ἔχει ὁ ὅρος «πατρίδα»; Ἄν ἀναζητήσουμε στὸ λεξικὸ τὸν ὅρισμό τῆς πατρίδας καί συνακόλουθα καί τοῦ πατριωτισμοῦ, θά ἀπογοητευθοῦμε. Οἱ διάφοροι χαρακτηρισμοὶ πού δίνει ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος δὲ γεμίζουν τὴν ψυχὴ μας. Ἡ χώρα τῶν προγόνων, ἡ χώρα πού μένοῦμε μόνιμα, τὸ Κράτος

μας, εἶναι ἔννοιες οὐδέτερες. Δὲ λένε αὐτὸ πού νοιῶθουμε. Λιγώτερα ἀκόμα λέει ὁ ὀρισμὸς τοῦ Βολταίρου: Μήπως, κατὰ τύχη, εἶναι πατρίδα ἓνα καλὸ χωράφι πού ὁ ἰδιοκτητῆς, καλοσεκατεστημένος σὲ καλοδιατητημένο σπίτι λέει «εἶναι δικὰ μου». Οὔτε ἀρκεῖ ἡ ἀπόφαση τοῦ La Bruyère καὶ τοῦ Μοντεσκιέ, πού λένε πῶς «δὲν ὑπάρχει πατρίδα χωρὶς ἐλευθερία», δηλαδή μὲ δεσποτικό καθεστῶς. Καὶ ὑστερώτερα ἄλλοι πού λένε πῶς χρειάζεται καὶ «κάποιο εἶδος ἰσότητας, δηλαδή ἰδιοκτησίας». Γι' αὐτὸ ὕστερα θὰ πούν οἱ προλετάριοι τοῦ 19ου αἰῶνα πῶς δὲν ἔχουν πατρίδα γιατί δὲν ἔχουν ἰδιοκτησία. Ἀξίζει νὰ διαβαστεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ De Jaucourt στὴν «Ἐγκυκλοπαιδεία». Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο δὲ μᾶς φωτίζουν σὲ τίποτε οἱ γνωστοὶ ἀφορισμοὶ γιὰ τὴν ἀξία τῆς πατρίδας. «Πατὴρ καὶ μητὴρ κ.λ.π.».

Αὐτὸ ὅμως δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνει ἐντύπωση. Οἱ μεγάλες ἔννοιες θὰν ὑπάρχουν, εἶναι ἀξίες καθ' ἑαυτές, δέγονται μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ «οὐδεὶς οἶδεν ἀφ' ὅτου φάνειεν» κατὰ τὸ Σοφοκλῆ. Δὲν ἐπιδέχονται ὀρισμούς.

Ἔτσι εἶναι, π.χ., τὸ δίκαιο πού κανένας δὲν μπόρεσε νὰ ὀρίσει, — οὔτε οἱ ὀργανωτὲς τοῦ δικαίου — τί εἶναι καὶ ἀπὸ πού θγαίνει. Γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὸν πατριωτισμὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀκόμα πιὸ δύσκολο. Γιατί ἂν τὸ δίκαιο συνδέεται μὲ ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς ἀνθρώπους, ὁ πατριωτισμὸς εἶναι χαρακτηριστικὸ μονάχα τῶν λαῶν ἐκείνων πού ἔχουν ὀρισμένες τυχαῖες ἱστορικές ἰδιότητες πού πηγάζουν ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ πού τίς τονώνει καὶ τίς χρωματίζει τὸ παρὸν καὶ τίς προεκτείνει ἀδυσώπητα ἢ ἀνάγκη στὸ μέλλον. Μπορεῖ νὰ ἀνῆκει ἓνας λαὸς σὲ μιὰ ἐθνότητα καὶ νὰ μὴν ἔχει πατρίδα οὔτε πατριωτισμὸ. Ποιὸς εἶναι λ.χ. ὁ πατριωτισμὸς τῶν Ἑλβετῶν μὲ τίς διαφορετικὲς ἐθνικὲς καταβολές, τῶν Κροατῶν καὶ ὅλων σχεδὸν τῶν λαῶν πού γηῆσαν ἀπὸ τὸ φωτισμένο Μεσαίωνα καὶ ἀποτελοῦν σήμερα τοὺς κατοίκους τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ χώρου; Εἶναι πατριωτισμὸς ὀψιγενῆς πού ἔχει τὴ ρίζα του στὴν κρατικὴ τους ἀνεξαρτησία ἢ τὸ πολὺ - πολὺ στὴν προπαρασκευὴ ἢ στὴν ἐπιδίωξή της. Γιὰ ἄλλους λαούς, ἓνα παρελθὸν αἰῶνων ἔχει ἀφίσει στὴν ψυχὴ τους ἓνα αἶσθημα ἱστορικής ἐνότητας καὶ αὐτὸ τοὺς χαλυδώνει

ναι στὴ δυστυχία καὶ τοὺς κεντρίζει στὴν προβολὴ τους στὸ μέλλον. Τέτοιος εἶναι ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, πού ἔχει τὴν καθαρῶτερη ψυχολογικὴ θεμελίωση τοῦ πατριωτισμοῦ. Οἱ σημερινοὶ Γερμανοί, λ.χ., πού διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους, ἔχουν, βέβαια, καὶ αὐτοὶ ἀνάλογες ψυχολογικὲς καταβολές γιατί ποτὲ δὲν ἔφυγε ἀπὸ τὴν ψυχὴ τους ἡ ἰδέα τῆς ἁγίας Ρωμαϊκῆς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Ὄθωνα καὶ τοῦ Καρλομάγνου, — καὶ αὐτὸ εἶναι ὁ κίνδυνος, — μὰ δὲν ἔχουν τὴ δική μας καθαρότητα γιατί ἐκεῖνοι τὸ πολὺ - πολὺ ζοῦν τὴν ὥρα τῶν ἐκρήξεών τους στὸ παρελθόν. Καὶ ὕστερα, ἢ ἐπανάσταση τοῦ Λούθηρου ἔσπασε τὴν ἐνότητά τους.

Οἱ Ἴταλοι θρίσκονται σὲ ἄλλη θέση. Ἔχουν καὶ αὐτοὶ τὴν παράδοση τῆς Ρώμης καὶ τῆς κοσμοκρατορίας της. Μὰ τὴν παράδοση αὐτὴ τὴν ἔσπασε ὅχι ὁ κρατικὸς καταταμαχισμὸς, — τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ στὴ Γερμανία, — οὔτε, ὅπως εἶπα, ἡ θαρραλικὴ κατάνκτηση, μὰ κάτι ἄλλο, ἢ παρένθεση τῆς Παπικῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, πού στάθηκε ἓνα θεμελιώδες διαλυτικὸ γιὰ τὴν ἔννοια τῆς πατρίδας ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἔννοια τῆς Ἀρχαίας Ρώμης γεγονός. Ἡ δική μας Ἐκκλησία δὲν εἶχε τὴν ἴδια ἐξέλιξη. Καὶ γι' αὐτὸ ἐντάχθηκε στὸ πλαίσιο τῆς πατρίδας, ἰδίως ὕστερα ἀπὸ τὸ σχίσμα.

* * *

Ὁ πραγματικὸς πατριωτισμὸς δέγεται μὲ τὸ παρελθὸν ἀλλὰ καὶ τὸ ζεῖ συνεχῶς χωρὶς διακοπές. Καὶ ἀκόμη ζεῖ τὸ παρὸν. Ἀνάλογα πρᾶγματα μποροῦν νὰ εἰπωθοῦν καὶ γιὰ τοὺς Ἰσπανοὺς, ὅχι πιά τοὺς σημερινούς μὰ τοὺς σύγχρονους μὲ τὴν Ἐπανάστασή μας. Ὅταν ὁ Ναπολέον πρῶτος καὶ οἱ Βουρβόννοι ὕστερα εἰσδάλανε στὴ χώρα τους, οἱ Ἰσπανοὶ ἐπέτυχαν νὰ τοὺς διώξουν γιατί εἶχαν ἓνα αἶσθημα πατριωτισμοῦ πού στηριζότανε στὴν αὐτοκρατορία πού κατάρρεε, μὰ πού εἶχε βαθιεῖς ρίζες. Καὶ ἄς βασίζετανε ἀκόμα σὲ ξεπερασμένα ἰδανικά. Γι' αὐτὸ δὲν ἦταν λίγοι οἱ Ἰσπανοὶ πού μέσα τους, μὲ τὴν ψυχὴ τους, συντάχθηκαν μὲ τὸ Ναπολέοντα γιατί θυσιάζοντας ἔτσι προσωρινὰ τὴν ἀνεξαρτησία τους ἐμπαιναν στὸ χωρὸ ἐπιρροῆς τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν, πού πολὺ σωστά ἔβλεπαν πῶς μόνο αὐτὲς θὰ μπο-

ροῦσαν νὰ σταματήσουν τὴν πατρίδα τους στὸν κατήφορο τῆς παρακμῆς. Καὶ ἡ γενική πίστη ἦταν πῶς ὁ Ναπολέον ἦτανε φορέας φιλελεύθερων ιδεῶν. "Ἐστω καὶ ἂν ἡ διαγωγὴ του στὶς χῶρες ποὺ κατάρκτησε δὲν δικαιολογοῦσε πάντοτε τὴν πίστη αὐτῇ. "Ὅσοι θέλουν, ἂς διαβάσουν τίς ἀπαράμιλλες σελίδες ποὺ ἀφιέρωσε στὸ θέμα ὁ Πῶλ Μορὰν στὸ βιβλίο του *Le Flagellant de Seville*. Στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση κανένας δὲν συντάχθηκε μὲ τὸν Τούρκο. Μερικοὶ φοβήθηκαν καὶ ὑποτάχθηκαν ψυχικά, μὰ κανένας δὲν εὐχήθηκε μὲ ἀνιδιοτέλεια ἢ μὲ ιδεολογικὸ φανατισμὸ, ὅπως μπορεῖ νὰ ἔγινε στὸ πρόσφατο παρελθόν μας ἐξ αἰτίας ἄλλων κρατῶν ἢ καθεστώτων, τῇ νίκῃ του. Καὶ ὅσοι ἐκίοτεψαν ἢ καὶ ἐξαγοράστηκαν ἦταν λίγοι. Μόνο ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἔχει νὰ δείξει τόσες ὕλικές θυσίες τῶν εὐπορῶν τάξεων. Καὶ ὅμως, εἶναι ἀλήθεια, φεῖ! ὅ,τι εἶπε ὁ Proudhon, πῶς οἱ ἄνθρωποι δίνουν γιὰ μιὰ ἰδέα καὶ γιὰ μιὰ πίστη εὐκολότερα τὸ αἷμα τους παρά τὸ χρῆμα τους.

Μὰ τοὺς Ἕλληνες τοὺς κινοῦσε ὄχι μονάχα μιὰ ἰδέα ἀλλὰ καὶ παραπάνω, μιὰ πραγματικότητα, ἡ Πατρίδα τους, ἡ Πολυαίωνα Ἑλλάδα! Ποῦ ζοῦσε μέσα τους σὰν πραγματικότητα. "Ὅπως δὲ ζοῦσε γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς ἡ Ρώμη. Οὔτε γιὰ τὴ Δύση ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἑλλάδα. "Ἐτσι δείχνεται πῶς μόνο τὸ παρελθόν δὲ φτάνει. Στὸ περίγυρο τοῦ 1821 ὑπῆρχε καὶ τὸ παρόν ποὺ καταξίωνε τὴν ἔννοια τῆς πατρίδας. Οἱ Ἕλληνες, ἐνωμένοι ψυχικά, ἐπίστευαν πῶς συνεχίζουν τὴν ἀρχαία παράδοση. Καὶ ἔταν ξεσηκωγόντουσαν κατὰ τῶν Τούρκων, δὲν εἶχαν μονάχα τὸ ἀρνητικὸ αἰσθημα τῆς ἀπολυτρώσεώς τους. Εἶχαν ἀκόμα τὴν πίστη πῶς πρέπει νὰ συνεχίσουν τὴν παράδοση τῆς παλιᾶς τους δόξας. Τὸ ψήφισμα τῆς Ἐπιδαύρου τῆς πρώτης Ἰανουαρίου 1822 δὲν εἶναι μονάχα ἓνα σάλπισμα ἀγῶνος. Εἶναι ἡ ἐκδήλωση τῆς πίστεως στὴν αἰωνία Ἑλλάδα.

Τὸ ἴδιο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐργῶδη προπαρασκευὴ τῆς Ἐπαναστάσεως. Μ' αὐτὴν προβάλλει ἡ ἀπόλυτη συνάρτηση τοῦ πόθου τοῦ γένους γιὰ ἀπολύτρωση μὲ τὴν περηφάνεια τοῦ παρελθόντος του, δηλαδὴ ἡ θεμελίωση τῆς ἰδέας τῆς πατρίδας. Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ποὺ ὀργάνωσε μὲ τὸν πιό

ἀξιοθαύμαστο τρόπο τὸν ξεσηκωμὸ μπορεῖ νὰ χτύπησε πολλὰς πόρτες, μπορεῖ νὰ ἐξαρτήθηκε κάποτε καὶ ἀπὸ ἐπιρροὲς μεγάλων δυνάμεων, ποὺ φυσικὸ ἦταν νὰ κυνηγοῦσαν τὰ δικὰ τους συμφέροντα, εἶχε ὅμως ὑποστῇ προπαντὸς τὴν ἐπίδραση τοῦ Κοραΐ καὶ τῶν ἄλλων σοφῶν ποὺ ἔστησαν φλόμπουρο, γιὰ ὅλους, τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἡ μόρφωση, ἐθεμελίωσε τὴν Ἑλληνολατρεία. Χωρὶς αὐτὸ τὸ κήρυγμα τοῦ συνδέσμου μὲ τὸ παρελθόν, ἡ ἀπήχηση θὰ ἦταν σίγουρα μικρότερη.

"Ἐνα ἄλλο ἀπὸ τὰ πολλὰ παραδείγματα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ Ἑλληνικοῦ πατριωτισμοῦ βρίσκουμε στὴν περίφημη ἐπιστολὴ τῆς Εὐανθίας Καίρη καὶ τῶν Ἑλληνίδων πρὸς τὰς «φιλελληνίδας»: «Ὑποφέραμεν ὅλα αὐτά, διὰ τὴν Ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας, διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος μας!».

Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ εἰπωθεῖ καὶ γιὰ τὸν ἄλλο μεγάλο παράγοντα τῆς ἐξεγέρσεως, τὸν Κλήρο, ποὺ ἦταν τὸ πρῶτο στοιχεῖο ποὺ ἐπηρέασε ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία. Καὶ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε', καὶ ὁ φιλογερὸς Παπαφλέσσας ἔδρασαν σὰν Ἕλληνες, συνεχιστὲς τοῦ ἀρχαίου κλέους καὶ δραματιστὲς ἐνὸς ἀκόμα λαμπρότερου μέλλοντος, ὅχι σὰν κληρικοί. Ἡ μακρὰ Βυζαντινὴ Παράδοση ὑπότασσε τὴ θρησκεία στὸ θρόνο. Στὸ θρόνο ποὺ καθιέρωσε μὲ τὸν Μεγάλον Κωνσταντῖνον τὴ θρησκεία, γιὰ τὸ καλὸ τῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ποὺ ἔκανε ἔτσι τὴν ὁρθοδοξία νὰ γίνῃ ἑλληνικὴ, ὅταν ἀπὸ τὸν 7ον αἰῶνα ἄρχισε νὰ ἑλληνοποιεῖται τὸ Βυζάντιο, καὶ νὰ μὴν ἀκολουθῇ τὸ κοσμικὸ παράδειγμα τῆς Δύσεως. Ἡ παράδοση αὐτὴ φούντωσε στοὺς χρόνους τῆς δουλείας. Δὲν ἦταν βέβαια πιά ὁ θρόνος ποὺ διάταζε, μὰ δὲν ἦταν καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἦταν ἡ Ἑλλάδα! Ποῦ ἐνσάρκωνε καὶ τοῦ θρόνου τὴ θυσία καὶ τῆς πίστεως τὴ μονομέρεια, μὰ καὶ τοῦ ἀρχαίου κλέους τὴ μαρτυριὰ.

"Ὅταν ἄρχισε ὁ ξεσηκωμὸς, τὰ τρία νησιά στὰ ὁποῖα εἶχε θεμελιώσῃ τὴν ὀργάνωσίν της ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία, Ὑδρα, Σπέτσοι καὶ Ψαρά, βρέθηκαν μὲ ἑκατὸν τριάντα ἐπτὰ πλοῖα. Καὶ σ' αὐτά προστέθηκαν τὰ πλοῖα τῆς Κάσου, τῆς Ἀνδρου κ.λ.π. Πλοῖα ποὺ κατ' ἐπίφασιν ἦταν ἐμπορικὰ. Στὴν οὐσία ἦταν τὰ πλοῖα τῆς ἀπελευθερώ-

σεως καὶ διέθεταν ἕνα νέο πολεμικὸ ὅπλο, τὸ ἐπανδρωμένο πυρπολικό. "Ὅλα εἶχαν ὀνόματα ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα: Θεμιστοκλῆς, Περικλῆς, Ἀγαμέμνων, Ἀθηνᾶ, Ἀλέξανδρος, Αἴολος, Ἀρης, Ἀριστείδης, κ.λ.π.

Μὰ οὐτε καὶ τὸ παρὸν ἀρκεῖ. Στοιχεῖο τοῦ πατριωτισμοῦ εἶναι καὶ ἡ πίστη στὸ μέλλον, στὸ ἀκατάλυτο τῆς πατρίδας, στὴν ἐξέλιξή της μὲ κατεύθυνση γιὰ ψηλότερες μορφές καλλιέργειας καὶ προόδου, στὴ διαρκὴ προσπάθεια τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ μεγαλείου της, σύγχρονα μὲ τὴν προσαρμογὴ στὶς ἰδέες τοῦ καιροῦ καὶ τὴ σύνθεσή τους μ' αὐτές. Ἡ πίστη στὸ ὄραμα ποὺ περιγράφει ὁ Παλαμῆς λέγοντας ὅτι θάρθει, ὅτι πρέπει νάρθει, ἡ στιγμή ποὺ θὰ χαράξει:

«Σὲ κάποιον Ἀθω, ἢ σὲ κάποιον Ἀτλάντα
μεγαλοφάνταστος τεχνίτης τὸ ἀγαλμὰ σου.
Καὶ θὰ προβάλλῃ ἀπ' τοῦρανοῦ τὰ τρισβάθα
Πρωτόφαντο ἄστρο ξενοχάραγο.
Κι' ὁ κόσμος θὰ τὸ πεῖ τ' ὄνομά σου!»

Καὶ ἡ θυσία χάριν τῆς πίστεως. Χάριν τοῦ ὁράματος.

Αὐτὸ εἶναι τὸ δίδαγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ πατριωτισμοῦ, τὸ δίδαγμα ποὺ μᾶς ἄφισε, ὅχι μόνον σὲ μᾶς, μὰ στὸν κόσμον ὅλο τὸ 1821. Γιατὶ ἀπ' τὴ λάμψη του συνειδητοποιήθηκε καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἐθνικότητας ποὺ εἶναι συναρτημένη μὲ τὴν ἔννοια τῆς πατρίδας. Εἶπαν οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοί, — οἱ ἱστορικοὶ εἶναι πάντοτε μεταγενέστεροι, — πῶς ὁ 19ος αἰώνας ἦταν ὁ αἰώνας τοῦ ξυπνήματος τῶν ἐθνικοτήτων. Καὶ εἶναι σωστό. Μὰ ἡ ἐξήγηση εἶναι πρωθύτερη. Ὁ Τιτάνας τῶν ἐθνικοτήτων ξύπνησε ὅταν συνειδητοποίησε καὶ τὴ δύναμή του μὰ καὶ τὴν ἀξία του. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ τὸ ἔφερε ὁ αἰώνιος Προμηθεὺς τῆς ἱστορίας, ὁ Ἑλληνισμός, ποὺ καθιέρωσε τὴν ἔννοια τοῦ πατριωτισμοῦ στὴ σύγχρονη ἱστορία. Καὶ ἄλλαξε ἔτσι τὴ μορφή τοῦ κόσμου. Αὐτὴ εἶναι, ὅπως τὴ βλέπουμε σήμερα, ἡ πανευρωπαϊκή, ἀρχικά, ἡ παγκόσμια ὕστερα, σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ Ἑλληνικοῦ ξεσηκωμοῦ ποὺ γινότανε σιγά - σιγά συνειδητὴ στὴ Δύση εἶναι ποὺ προκάλεσε τὸν ἑλληνικὸ φιλελληνισμό. Μὰ, ὅπως ἔλεγε οἱ ἀφηρημένες ἰδέες, ὁ φιλελληνισμός αὐτὸς ἐκυμαινότανε

πολλές φορές στὴν πράξη μεταξὺ φανατισμοῦ καὶ πικρίας. Πουθενὰ δὲ βλέπουμε ἐναργέστερα αὐτὴ τὴ διακυβάνση ἀπὸ τὸ Ναυαρίνο. Ἀπὸ τρίχα νὰ μὴ γίνεῖ ἡ ναυμαχία ποὺ κατοχύρωσε τὴν ἐλευθερία μας. Καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴ διαγωγή πολλῶν ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πῆραν τὸ δίκιο μας στὸ σηκωμό. Καὶ μέσα σ' αὐτοὺς καὶ τοῦ Λαμαρτίνου.

Ἐδῶσα παραπάνω μιὰν ἐξήγηση συναρτημένη μὲ τὴν ἐξέλιξή της ψυχολογίας τοῦ Λαμαρτίνου, ποὺ φορτωμένος ἀπὸ τὴν πίκρα τῆς πείρας ἔδλεπε τὰ πράγματα τῆς Εὐρώπης sub specie aeternitatis. Ἰσως, ὅμως, χρειάζεται νὰ εἰπωθεῖ κάτι γιὰ τὴν εὐθύνῃ τοῦ δικοῦ μας πατριωτισμοῦ. Πραγματικά, πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε ἂν κρατήθηκε στὸ ὕψος του, σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἐπαύριο τοῦ Ναυαρίνου. Καὶ ἂν ὅλη ἡ δική μας διαγωγή ἦταν πρόσφορη στὸ νὰ μᾶς διατηρήσει τίς φιλίες ποὺ μᾶς ἔφερε ὁ ξεσηκωμός. Γιατὶ ὅ,τι εἶπα παραπάνω γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἰδεολογιῶν, φοδᾶμαι πῶς εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινὸ καὶ γιὰ τὸν πατριωτισμὸ μας. Δὲ φτάνουν οἱ στιγμὲς τοῦ κινδύνου, τοῦ πραγματικοῦ κινδύνου ἢ ἔστω καὶ τοῦ εἰκονικοῦ. Εἶναι λίγες. Καὶ ἡ ζωὴ τῶν λαῶν εἶναι μεγάλη. Ἀς μὴν τὰ βάζουμε, λοιπόν, μὲ τοὺς ἄλλους. Τὸ εἶπε ὁ Δημοσθένης στὸν τέταρτο Φιλιππικό:

«Ἡ οὖν πανστένον τούτων τῶν ἐθνῶν ἢ μηδὲν ἄλλον αἰτιατέον τοῦ τὰ πάντα φαύλως ἔχειν ἢ ἡμᾶς αὐτούς».

* * *

Ἡ «Ἐπίκληση γιὰ τοὺς Ἑλληνες» ἔχει ἰδιουτυπία. Δὲν εἶναι ἕνας ἀπλὸς ἐπαινος στοὺς ἥρωες. Οὐτε κραυγὴ μόνον ὁδύνης. Οὐτε καὶ διαμαρτυρία ἐναντίον τῶν ἰσχυρῶν ποὺ δὲν ὑποστηρίζουν τοὺς ἀγωνιζόμενους γιὰ τὴν ἐλευθερία, μὰ ὑχυρώνονται πίσω ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς οὐδετερότητας καὶ βοηθᾶνε ἔτσι πραγματικὰ τοὺς τυράννους τους. Ἡ «ἰσορροπία», φεῦ, ὁδηγεῖ στὴν οὐδετερότητα. Ἡ ἀρχὴ τῆς «μὴ παρεμβάσεως» ποὺ ἐφαρμόζει πάγια ἡ Δύση — ἔχει ὅμως καὶ ἡ Ἀνατολή — στὸ φόβο τῆς διαταράξεως τῆς ἰσορροπίας στηρίζεται. Καὶ εἶναι πάνω ἀπὸ κάθε ἰδεολογία. Τὴν ἀρχὴ αὐτὴ καθιέρωσε στὸν Ἰσπανικὸ ἐμφύλιον πόλεμο ὁ Λέο Blum. Οὔτε ἀνάμνηση τοῦ ἀρχαίου κλέους εἶναι ἡ Ἐπίκληση. Ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν στὸ περίφημο «Ἰπὸμνημα γιὰ τὴν Ἑλ-

λάδα» του Σατωδριάνδου, με τον οποίο τόσα κοινά σημεία έχει ο Λαμαρτίνος. Και υπάρχουν άκέραια και σε πολλά άλλα ποιήματα του Λαμαρτίνου, όπως στο «Θάνατο του Σωκράτη», στη «Σαπφώ» και στη συνέχεια του Child Harold του Βύρωνα, που είδαμε.

Η Επίκληση είναι κάτι άλλο. Είναι έκρηξη θυμού κατά της Μοίρας. Είναι, όπως και στη σύγχρονή της προσφορά του Λαμαρτίνου στους «Χριστιανούς της δοκιμασίας», δλαστήμη πρόκληση προς το Θεό. Στην περίοδο αυτή της ζωής του ο Λαμαρτίνος κλυδωνίζεται στη θρησκευτική του πίστη. Όπως και σε όλες τις πίστεις του. Και ο κλυδωνισμός θα συνεχιστεί για πολύ, ίσως ως το θάνατό του. Γράφοντας μεταξύ 1840 και 1847 την «Ιστορία των Γηρονδίνων», προσδοκούσε να διδάξει τους συγχρόνους του με βάση τα προβλήματα, που του έδημιούργησεν ή μεγάλη Γαλλική Επανάσταση. Βλέποντας να έρχεται ή νέα Επανάσταση, τή θέλει ίδια με εκείνην, αλλά να σταματάει: στο 1793. Δεν φανταζόταν πώς ή Επανάσταση αυτή θα γινότανε το 1917. Και δε θα σταματάγε, δέβαια, το 1793. Ο κλυδωνισμός έχει αρχίσει από το 1821, την εποχή της μεγάλης, της τυφλής πίστεως στο Θεό και στο Βασίλειο. Σχεδιάζει τότε να γράφει την «Ιστορία της ανθρώπινης ψυχής και των μεταμορφώσεων της μέσα από τις διαδοχικές υπάρξεις και δοκιμασίες της από το μηδέν ως τη συγκέντρωση στον παγκόσμιο πυρήνα, το Θεό...» Το 1825 ήδη ο «Θάνατος του Βύρωνα», όπως θα έπρεπε να ονομασθεί ή συνέχεια του Child Harold, δείχνει τις αμφιβολίες του. Τις διακρίνουμε και το 1829 στον «Ύμνο στο θάνατο» και στον «Ύμνο στο Χριστό». Και προπαντός στα περιλάλητα Novissima Verba στα όποια, γραμμένα σαν τελευταία θέληση μιά νύχτα πυρετού, καταλήγει, όπως λέει ο ίδιος, στο «Ωσανά», γιατί δεν είναι αρκετά άμαρτωλός για να καταλήξει στην «κατάρα», που είναι ή τελευταία λέξη της ανθρώπινης ευαισθησίας, ούτε αρκετά έναρετος για να διαλέξει την «υποταγή» που είναι το καταστάλαγμα της αρετής!

Μήπως στα 1833 δεν ξομαλογιέται ότι επιχειρεί το ταξίδι στην Ιερουσαλήμ για

να ανακτήσει την πίστη του;

Αντί, όμως, για την πίστη, έφερε γυρίζοντας τή σωρό της αγαπημένης του Ιουλίας, της κόρης του, που πέθανε στη Βηρυτό. Και κάτι περισσότερο. Τόν προσανατολισμό του προς τόν ανατολικό πανθεισμό που έπιτρέπει το Ισλάμ. Η «Ιστορία της Τουρκίας» που έγραφε αργότερα είναι το αποτέλεσμα του κλυδωνισμού του, συνθεμένο με την πολιτική του άποψη για τή χρησιμότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και το φόβο της Ρωσίας και με την ανάμνηση του Alamartine.

Η σύνθετη προσωπικότητα του Λαμαρτίνου φαίνεται σ' όλη του τή ζωή. Όχι μονάχα στην πολιτική του. Μά πολλές φορές και στις σχέσεις του. Γυρεύοντας τή σύνθεση μπλέκει εύκολα σε φίλες που τρομάζουν το σημερινό έλληνα, ιδιαίτερα, παρατηρητή, μαθημένο στη μονογνωμία της συνέπειας και αδύναμο να καταλάβει τή μετάβαση από το 18ο στο 19ο αιώνα. Έτσι είναι δυσκολοχώνευτη με τόν ιδεαλισμό ή το «ρομαντισμό» του Λαμαρτίνου, ή φιλία του με τόν Ταλλεϋράνδο πολύ μεγαλύτερό του, τόν αντιπροσωπευτικό τύπο αυτής της μεταβάσεως για την όποια είδαμε άλλοτε τί σημασία έδινε ο Σατωδριάνδος.

Τή φιλία αυτήν άλλωστε τή γύρεψε ο Ταλλεϋράνδος, που και αυτός αρχίζει, στα χρόνια μας, να εξετάζεται με πιο ρεαλιστικό πρίσμα σαν άνορθόδοξος πολιτικός υπεράνω των αντιθέσεων της στιγμής. Μιά άλλη παράδοση όχι φιλία μιά σχέση ήταν ή επαφή του Λαμαρτίνου με τόν περίφημο Vidocq, τόν κατάδικο που έγινε οργανωτής της Αστυνομίας που την αναφέρει ο Vidocq στα απομνημονεύματά του. Τίποτα όμως δεν πρέπει να εκπλήσσει για τόν άνθρωπο που βλέποντας τις αντιθέσεις της ζωής της εποχής του, γύρευε τή σύνθεση.

Αυτή, όμως, είναι ή «έσωτερική» ιστορία. Η Invocation pour les Grecs παραμένει. Και είναι συγκλονιστικό κείμενο που ανεξάρτητα από τις καταβολές του, και από τή γενικότερη σημασία του, δεν πρέπει να λησμονηθεί από τους Έλληνες. Άς θυμηθούμε, για να την καταλάβουμε, όσα έ-

γράφησαν παραπάνω γιὰ τὸν εὐρωπαϊκὸ
φιλελληνισμό καὶ γιὰ τὴν ψυχολογία καὶ
τὴν ποιητικὴ ψυχὴ τοῦ Λαμαρτίνου. Καὶ
ἂς ξαναδιαβάσουμε:

Eh! quoi! La terre a des martyrs
Et le ciel n'a plus de miracles?
Cependant tout un peuple a crié «sauve-moi;

Nous tombons en ton nom, nous perissons
pour toi!»

Et qui disent, Seigneur, ces nations armées
Contre ce nom sacré que tu ne renies pas?
«Tu n'es plus le Dieu des armées!
Tu n'es plus le Dieu des combats!»

ΓΡΗΓ. Π. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Ἡ Ἀντωνιέλλα - Γκρατσιέλλα
(Χαλκογραφία τοῦ Tony Johannot)

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ

Ἀναρωτιέμαι τί μπορεί πιά νά πεί ἓνας Ἕλληνας τοῦ 1969, ἀναγνώστης καί σχολιαστής ποιημάτων, γιά ἓναν μεγάλο ποιητικό ἐκπρόσωπο τοῦ γαλλικοῦ ρωμαντισμοῦ, ὅπως στάθηκε ὁ Λαμαρτίνος, πνεῦμα καί εὐαισθησία τοῦ περασμένου καί τοῦ προπερασμένου αἰώνα. Τό ρώτημά μου αὐτό γίνεται ἀκόμα πιό δύσκολο καί πιό βαρὺ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ποτέ, σὲ καμιὰ περίοδο τῆς ζωῆς μου, δὲν ἦμουν γιὰ πολὺ ἢ γιὰ λίγο, ἀπόλυτος θαυμαστής ἢ μᾶλλον «δέσμιος» ὅπως θὰ πρέπει νὰ λέμε στίς περιπτώσεις αὐτές, τοῦ πλάστη τῶν «Ποιητικῶν Μελετῶν» καί τοῦ «Ζοσλέν». Ὁ γαλλικός ρωμαντισμός ἐξαντλήθηκε μέσα μου, κυριώτατα, μὲ τὸν Βικτὸρ Οὐγκώ. Καί τώρα πού, μὲ ἀφορμὴ τὰ ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Λαμαρτίνου, ἀνατρέχω σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο, ἀλήθεια, θέμα, βλέπω πὼς περισσότερο μ' ἐνδιέφερε — καί πάντα μ' ἐνδιαφέρει, σὰν ὑπαρξή ζωντανή — τὸ ποιητικὸ φαινόμενο τοῦ Οὐγκώ παρὰ τοῦ ρωμαντισμοῦ. Γιατί ἓνας μεγάλος δημιουργός, πάντα εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὶς γενικευμένες θεωρίες — λέγε, συχνά, ἀπὸ τὶς «ἀράχνες» — πού τὸν ζώνουν καί στὴ ζωὴ του καί στὴ μεταθανάτια πορεία τοῦ ἔργου του.

Τεράστιο ἀλλὰ καί πολύπλοκο φαινόμενο τοῦ ρωμαντισμοῦ, ἰδεολογικό, φιλοσοφικό, πολιτικό, κοινωνικό, ἱστορικό, σκέπασε σὰν ὠκεάνιο κύμα τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ περασμένου αἰώνα. Τὸ κύμα ἀποσύρθηκε, ὅπως συμβαίνει πάντα, κι' ἄφησε στοὺς μεταγενέστερους νὰ πιστοποιήσουν πὼς στοὺς χώρους πού εἶχε σκεπάσει, πολλὰ ἀπὸ τὰ «παλῆα» εἶχαν βουλιάξει γιὰ πάντα, στὴ θέση τους εἶχαν φανερωθεῖ ἄλλα, καινούρια, συναρπαστικά, πού ὅμως κι' αὐτά, ὕστερ' ἀπὸ καιρὸ, ἄρχισαν νὰ παίρνουν τὸ ὕφος τῶν πραγμάτων πού πᾶνε νὰ γυρίσουν σὲ ἐρείπια, χωρὶς νὰ πάψουν καί νὰ ζοῦν. Τώρα, μπορούμε νὰ λέμε γιὰ τὸν ρωμαντισμό, πὼς εἶναι ἓνα «μέγα ἐρείπιον», ἀχανές, μεγαλόπρεπο, τῆς νύχτας πιὸ πολὺ παρὰ τῆς μέρας ἀρχιτεκτόνημα, τῆς

βροχῆς πιὸ πολὺ παρὰ τοῦ φωτὸς σκιαγράφημα, πολὺ περισσότερο τῆς οὐτοπίας παρὰ τῆς στέρους πραγματικότητος ἀντανάκλαση. Καί αὐτὸ τὸ «μέγα ἐρείπιον» τὸ παραστέκουν, φρουρώντας το, μορφές ποιητῶν μεγάλες ἀλλὰ θαμπές, σιλουέττες τρεμοσάλευτα πίσω, μέσα στὸ χρόνο.

Τὸ ἐρώτημα λοιπόν, ξαναλέμε, ἐνὸς Ἑλλήνα σημερινοῦ γιὰ τὸ Λαμαρτίνου, δὲν μπορεί νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ ἐκεῖνο πού ἔθεσε στὰ 1937, ὁ μεγάλος συμπατριώτης του κριτικὸς Ἀλμπέρ Τιμπωντέ, καθὼς τοῦ ἔδινε καί τὴν ἀνάλογη θέση του στὴν περίφημη «Ἱστορία τοῦ τῆς Γαλλικῆς Λογοτεχνίας, ἀπὸ τὸ 1789 ὡς τὶς ἡμέρες μας». Φυσικά, τὶς ἡμέρες τοῦ 1937. Καί, γιὰ περισσότερη σιγουριά καί εὐθύνη, προτιμοῦμε νὰ κλείσουμε τὸ στόμα μας καί ν' ἀφήσουμε τὴν ἀπάντηση στὸν Τιμπωντέ. Ἡ ποίηση, εἶναι μιὰ κατ' ἐξοχὴν «ἐθνικὴ τέχνη», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάθε ἔθνος μιλεῖ καί γράφει τὴ δική του γλώσσα. Κατὰ συνέπεια, περισσότερη ἀξία στὰ ζητήματα αὐτά, θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἡ γνώμη ἐνὸς κριτικοῦ σὰν τὸν Τιμπωντέ, πού εἶναι συνάμα καί καταπληκτικὸς εὐρέτης ἀποχρώσεων, πηγῶν, συγγενειῶν, καταγωγῶν, «παραλλήλων πνευματικῶν βίων», ἀποτελεσμάτων, καθὼς καί ἀκριβοδίκαιος «ζυγιστής».

Ὁ Λαμαρτίνος — ἀρχίζει ὁ Τιμπωντέ — δὲ δημοσίεψε τὶς «Méditations» παρὰ σὰν ἔγινε τριάντα χρονῶν. Μὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ βάρος τους καί ἡ ποιότητά τους συνίσταται ἀπὸ μιὰ διάρκεια ἀληθινή, ἀργή, κανονικὴ, ἀπὸ τὶς ἐποχὲς πού ἄφησαν πίσω τους. Καί κατ' ἀρχήν, ἀπὸ τὴ διάρκεια μιᾶς ποίησης. Ὁ Λαμαρτίνος ἄρχισε ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ 18ου αἰώνα, τὴν ὁποία καί ποτέ δὲν τὴν παράτησε τελειωτικά. Θὰ ἤχεῖ πάντα στὴν ἀκοή του ὁ στίχος τοῦ Βολταίρου καί τοῦ Παρνύ. Κι' ἐκεῖ θὰ ξαναπέφτει ἡ ποίησή του στίς στιγμὲς τῆς εὐκολίας τῆς. Ἡ λαμαρτινιακὴ ἐλεγεία συνεχίζει τὴ θρηνητικὴ ἐλεγεία, μὲ μακρὺ φόρεμα πένθους, καί ὑπάρχει ὁ μὴ συνεχὴς Παρνύ - Λαμαρτίνου, πού τὴν

ντουμπλάρει μιὰ συνέχεια 'Ελεονώρας - 'Ελδώρας. 'Ο αναγνώστης καὶ ἡ ἀναγνώστρια τοῦ 1820, παραμένουν ἔτσι σὲ μιὰ οἰκογένεια κι' ἕνα κλίμα ποὺ τοὺς εἶναι γνωστά. Κι' ὅμως, μπροστὰ στὶς «Méditations», αὐτὰ τὰ πρελούδια δὲν λογαριάζονται. Μιὰ μικρὰ ποίηση χρυσαλλίδα ἀπολήγει σὲ μιὰ ποίηση φτερωμένη. Αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ τὸ πνεῦμα τῆς Παλινόρθωσης ξυπνοῦσε μέσα στὴν κοινωνία, αὐτὴ ἡ πρώτη ποίηση τῆς παράδοσης ποὺ ἐκλάττευσε, ξεραίνοντάς την, ὁ ἥλιος τοῦ 'Ιουλίου, ἡ ποίηση τῶν «Méditations», τὴν κατέθετε, τώρα, ἐκεῖ, τὴν ἐξιδανίκευε «ἐν καθαροῖς καταστάσει». Δεύτερο, ἡ διάρκειά ἐνὸς ποιητῆ, ἐνὸς ποιητῆ στὴν ἐπαρχία του, δηλαδὴ μέσα στὸν κόσμον ποὺ ὑπάρχει κανεὶς. Σχολές, νοσταλγίες, —κι ἐπίσης εὐγενικά αἰσθήματα, Ἀρχές, ὁλόκληρον ἕνα «πῶς πρέπει νὰ εἶναι ἕνας νέος ἄνθρωπος» γιὰ τὶς κυρίες — καὶ ἕνας μεγάλος ἔρωτας, πού, σὲ καιρὸ προκαθορισμένο, θὰ τὰ ὀργώσει δλ' αὐτά, θὰ σπείρει τὰ ὑπερφυσικά δόντια τοῦ δράκοντα καὶ θὰ κάνει νὰ ξεπεταχτεῖ ἀπὸ τὸ κληρονομικὸ αὐλάκι ἡ θαυμαστὴ συγκομιδὴ. Πράγματι, στὴ γαλλικὴ ποίηση, μὲ τὶς «Méditations» ἔγινε μιὰ ἀποκάλυψη τοῦ ἔρωτα, ὅμοια μ' ἐκείνη ποὺ κάνουν ὁ νιὸς κι' ἡ νιά, ἀφοῦ οἱ μόνοι ὠραῖοι στίχοι τοῦ ἐρωτικοῦ λυρισμοῦ, δηλαδὴ οἱ στίχοι τοῦ Ρονσάρ ἢ τοῦ Μεϋνάρ, στίχοι τριῶν αἰώνων, εἶχαν λησμονηθεῖ.

Σ' αὐτὴ τὴ διάρκεια τοῦ 1820, μιὰ διάρκεια αἰωνόβια, ἀνταποκρίθηκε ἀκριβῶς ἡ ποίηση τοῦ Λαμαρτίνου; Οἱ «Méditations» εἶναι γιὰ μᾶς ὅτι ἦταν γιὰ τοὺς συγχρόνους των; Κατ' ἀρχὴν ἂς ἔχουμε ὑπόψει πῶς λέγοντας «Méditations», ἐννοῦμε ὅχι τὴ συλλογὴ τὴν αὐθαίρετα ταλαιπωρημένη καὶ διογκωμένη ἀπὸ μετριάτητες καὶ ἀπὸ «ἀδείασματα συρταριῶν» ποὺ ὁ ἱδιὸς ὁ Λαμαρτίνος προμήθευε στοὺς διβλιωπῶλες, καὶ ποὺ τὴν ξανατυπώνουν πάντα στὴν τελευταία μορφή της, ἀλλὰ τὰ εἰκοσιτέσσερα κομμάτια τοῦ πρωταρχικοῦ τόμου. Ἀς ἀναγνωρίσουμε, ἀρχικά, πῶς ἀπὸ τὰ εἰκοσιτέσσερα αὐτὰ κομμάτια, τὰ τέσσερα μόνο πραγματοποιοῦν ἀκόμη γιὰ μᾶς, μὲ μιὰ ἀνέπαφη καθαρότητα, αὐτὴ τὴν ἔννοια τῆς «καθαρῆς ποίησης», αὐτὸν τὸν ἦχο, ὅπως ἔγραφε ὁ Λαμαρτίνος σ' ἕνα πολλὸ προσωπικὸ του γράμμα, «τὸν καθαρὸ σὰν τὴν τέχνη, τὸν λυπημένο σὰν τὸν θάνατον, τὸν γλυκὸ σὰν τὸ βελούδο», ποὺ δίνει τὴ λαμαρτινιακὴ αἴσθησι τῶν «Médi-

tations» μὲ μιὰ αἴσθησι μουσικὴ (αὐτὴν ποὺ παίρνει ἡ λέξι στὰ προγράμματα τῶν κονσέρτων), καὶ ποὺ μόλις τὴν πεῖς, ἀνακαλεῖ μέσα στὴν ἀνάμνησι ὅλων, κι' ἀπὸ ἕνα διάσημον τίτλον: εἶναι τὰ ποιήματα «Ἡ ἀπομόνωση», «Ἡ κοιλάδα», «Ἡ Λίμνη τῆς Β...» (ποὺ ἔγινε ἀργότερα σκέτη «Ἡ Λίμνη») καὶ «Τὸ φθινόπωρον», τέσσερα θέματα σὲ στροφές γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὴ μοναξιά. Εἶναι τὸ λεπτὸ σημεῖον κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο μιὰ ποίηση λιγώτερον καθαρὴ παίρνει βάρος καὶ ἀριθμό. Ὁ Λαμαρτίνος, πού, γενικά, στάθηκε ἕνας κριτὴς τῆς ποίησής του μᾶλλον μεροληπτικὸς ἐναντίον της, ξεχώρισε πάντα μέσα σὸ ποιητικὸ του ἔργο τὴν ἐξαιρετὴ ποιότητα καὶ τὴν ἀναγκασία ποσότητά. Πάντα θεώρησε τὴν ἀληθινὴ ποίηση, σὰν τὴν «ἴδια τὴν ποίηση», σὰ μιὰ «προσωρινὴ κατάστασι χάριτος» ποὺ εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ τὴν παγιτοποιοῦμε σὲ συνήθειαν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἂς ἀπορρίψουμε σὰν ἀσήμαντα τὰ ποιήματα «Τὸ βράδυ», τὴ «Δόξα», τὴν «Προσευχή», τὴν «Ἐπικήληση», τὸν «Γκόρφο τῆς Μπαῖα», τὶς «Λυρικές ὠδές τοῦ Σαοῦλ», τὸν «Ὑμνον στὸν ἥλιον». Μένουν ὅμως ἀκόμα καμιά δωδεκαριά ποιήματα σημαντικά ποὺ μπορούμε νὰ τὰ ἀποκαλέσουμε σὰν «μέσες Méditations», ποὺ ὅμως εἶναι ἀκόμη ἀνώτερες ἀπὸ κάθε ποίηση δημοσιευμένη μετὰ τὸ 1700, πού, συγκεκριμένα μᾶς μπάζουν μέσα στὴν καλύτερη ἀτμόσφαιρα τοῦ 1820, καὶ ποὺ ἔπαιξαν κυρίαρχον ρόλον στὸν θρίαμβον τοῦ Λαμαρτίνου. Εἶναι, ἀκριβῶς εἰπεῖν, λόγοι θρησκευτικοί, καί, συγκεκριμένα, οἱ λόγοι ποὺ προσμένονταν, λόγοι ἐνὸς «Πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ», χυμένοι στὴ γλώσσα τῶν ὠραίων στίχων. Ἀπὸ μιὰ μεριά ἡ φόρμα ἡ βολταιρικὴ τῆς Ἐπιστολῆς καὶ τοῦ στιχοιργημένου λόγου, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ αἰσθηματικὴ καὶ πνευματιστικὴ ποίηση τοῦ «Πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ», ὀδηγημένες κι' οἱ δυὸ σὲ μιὰ συγχώνευσι μεταμορφωτικὴ, στὴν ποίηση μιᾶς παλινόρθωσης, στὴν παλινόρθωσι μιᾶς ποίησης, μέσα στὴ διπλὴ ἱστορικὴ αὐγὴ τῆς Παλινόρθωσης καὶ τοῦ Ρωμαντισμοῦ. Δίχως τὴν ἐλπίδα, ἔλεγε ὁ Ἡράκλειτος, δὲ θὰ βρεῖτε τὸ ἀνέλπιστον. Ἡ ἀπροσδόκητὴ ποίηση τῶν «Méditations», δίχως προσπάθεια καὶ μὲ μιὰ κίνησι ἀδιάρετη, ἐπικυρώνει μιὰ μεγάλη ἐλπίδα.

Ὁ Βολταῖρος, ὁ Σατωβριάνδος, ἐκβάλλοντας ὁ ἕνας στὸν ἄλλον, σχηματίζουν μιὰ λαμαρτινιακὴ Λυών. Μὰ στὰ 1820, ἕνα

ἄλλο ὄνομα ἔχει ἀνάψει στὰ χεῖλια τῆς ποίησης. Σηματοδεύτηκε στὴ Γαλλία ἕνα «πέρασμα ποιητῆ», κι' αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἦταν ὁ Μπαίρον. Φτάσαν λίγοι μῆνες — κι' ὅλος ὁ κόσμος μιλοῦσε γιὰ τὴν ποίησή του. Στὰ 1818, στὸ Παρίσι, εἶχαν δημοσιευτεῖ τὰ «Ἀπαντά» του, ἀγγλικά. Στὰ 1819 καὶ στὰ 1820, τὰ μεταφράζαν. Τέσσαρα ἄρθρα στὶς «Debats» τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ Ὁκτωβρίου ἦταν «ἄρθρα μνήσεως». Ἐνα ἀπὸ τὰ «παιδιὰ τοῦ αἰῶνος», τὰ πιὸ ἐξυπνα καὶ τὰ πιὸ ἀξιαγάπητα, ὁ Σάρλ ντὲ Ρεμουζά, θρῆκε τὴ λέξη: «Εἶναι ὁ Βοναπάρτης τῆς ποίησης». Καὶ πραγματικά, μιλοῦσαν στὰ σαλόνια γιὰ τὸν νέο ποιητῆ, ὅπως εἴκοσι χρόνια πρὶν μιλοῦσαν γιὰ τὸν νεαρὸ Ναπολέοντα. Μιὰ καὶ μόνη τρεμούλα διέτρεχε τὴ νιότη. Ἡ μητέρα του, ἡ κυρία ντὲ Ρεμουζά, συγγραφεὺς τῶν «Ἀναμνήσεων ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα», ἔγραψε στὸν Σάρλ: «Εἶδα τὸν Λόρδο Μπαίρον. Μὲ γοητεύει. Ἦθελα νᾶμουν νέα καὶ ὠραία, χωρὶς δεσμούς· νομίζω πὼς θὰ πῆγαινα νὰ γυρέψω αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ δοκιμάσω νὰ τὸν ἐπαναφέρω στὴν εὐτυχία καὶ τὴν ἀλήθειαν». Καὶ νὰ τὸ θέμα τῆς δευτέρας ἀπὸ τὶς «Méditations», τῆς «Ἐπιστολῆς στὸν Λόρδο Μπαίρον», κι' ἐπίσης τὸ θέμα τῆς «Ἐλοᾶ», δυὸ ποιήματα ποὺ οἱ νέοι Λαμαρτίνος καὶ Βινὺ (παντρεύτηκαν κι' οἱ δυὸ Ἀγγλίδες) δὲν εἶχαν παρὰ νὰ τὸ δρέψουν σὰν ὄριμο φρούτο μέσα στὰ σαλόνια τῆς Παλινόρθωσης. Ὁ Μπαίρον θὰ μείνει ξεχωριστὰ ξένος στὸν Οὐγκώ. Μὰ οἱ «Méditations» τοῦ 1820 δὲν εἶναι πιὰ νοητὲς χωρὶς τὸν Μπαίρον τοῦ 1820, θεὸ τῶν σαλονίων, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν νέων, ὅπως δὲν εἶναι νοητὸ καὶ τὸ ρομαντικὸ θέατρο χωρὶς τὸν Σαίξπηρ.

Ἡ φωνὴ τοῦ καιροῦ, ἡ φωνὴ τῶν γυναικῶν, ἡ φωνὴ τῶν σαλονίων, ἔλεγαν: «Μᾶς χρειάζεται ἕνα «Πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ» σὲ ποίηση». Ἐλεγαν ἀκόμα οἱ φωνές: «Ἄ, ἂν ὁ Μπαίρον ἦταν χριστιανός!» Οἱ «Méditations» συντάχθηκαν μὲ φροντίδα. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι «Ὁ Ἄνθρωπος» ἢ ἡ «Ἐπιστολὴ στὸν Μπαίρον», διαδέχτηκαν ἀμέσως τὴν «Ἀπομόνωση», δηλαδὴ τὴ μεγάλη μοναχικὴ θέα τοῦ δρίζοντα. Φαντάζεται ὁ Λαμαρτίνος στὸν «Ἄνθρωπο» αὐτὸν τὸν Γάλλο Μπαίρον, μετανοημένο καὶ χριστιανό, καλεσμένο ἀπὸ τὰ σαλόνια. Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ ἀληθινὸς Μπαίρον γέλασε γιὰ ὅλ' αὐτά. Ὅπως καὶ οἱ «Ἀρμονίες», ἔτσι καὶ οἱ «Ποιητικοὶ Στοχασμοί», θὰ

μποροῦσαν νᾶχουν τὸ ἐπίθετο καὶ «θρησκευτικοί». Ἀποτείνονται πρὸς ἕνα κοινὸ θρησκευτικὸ, καὶ περιέχουν ὅλες τὶς θρησκευτικὲς κατευθύνσεις τοῦ λυρισμοῦ καὶ τῆς λαμαρτινιακῆς ἐποποιίας. Εἶναι τὸ θέμα τοῦ «ἐκπεσόντος ἀγγέλου» ποὺ ἐμψυχώνει ὅλο τὸ πρὸς τὸν Μπαίρον ποίημα. Στὸς μεγάλους Λόγους «Ἀθανασία», «Πίστη», «Ἡ Προσευχὴ», ὁ «Ναός», «Ὁ Θεός», ὁ Λαμαρτίνος (ποὺ εἶχε χάσει ἀπὸ καιρὸ τὴ θετικὴ πίστη) φαίνεται νὰ γράφει τόσο γιὰ ἕνα κοινὸ ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ δὲ θὰ πρέπει νὰ ξαφνιαστοῦμε ἐπειδὴ ἡ τελευταία «Méditations», ἕνας διθύραμβος πρὸς τὴν κυρία Εὐγενία Ζενούντ, εἶναι μιὰ κρυάδα καὶ ἕνα κείμενο ποὺ γράφει ἕνας μαθητὴς «γιὰ τιμωρία». Ἡ βέβαιη, ζωντανὴ καὶ θρησκευτικὴ νότα τῶν «Méditations», πουθενὰ ἄλλου καλύπτεται δὲ δόθηκε παρὰ στὸ ὠραῖο ποίημα «Ἀγία Ἑβδομάδα», ὅπου δὲ θρίσκουμε τὴν τυπικὰ χριστιανικὴ συγκίνηση μιᾶς «Ἀγίας Ἑβδομάδος», ἀλλὰ ἕναν ντελικάτο καὶ πολὺ ἀληθινὸ πῖνακα τῶν καταφυγίων ὅπου ὁ κ. Ντὲ Ροάν, ὁ μελλοντικὸς καρδινάλιος, προσκαλοῦσε τὴ συντηρητικὴ νεολαία τῆς γενεᾶς του στὸν Πύργο τοῦ τῆς Ρὸς Γκυγιόν, κι' ὅπου τὸ ἐξοχο παρεκκλήσι μέσα στὸ σπήλαιο ἔμοιαζε μὲ προσευχητάριο κοιμμένο στὰ μέτρα τοῦ «Πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ» καὶ τῶν ἀφοσιωμένων κυριῶν τοῦ κ. Σατωμπριάν.

Κι' ὁ Ἀλμπέρ Τιμπωντὲ συνεχίζει ἀπὸ συλλογὴ σὲ συλλογὴ κι' ἀπὸ ποίημα σὲ ποίημα, αὐτὸ τὸ ἐπίμονο, σὰν φαρμακοποιὸ ἢ χρυσοπώλῃ ζύγισμα, τὸ κάποτε ἀνγλεῖς ἀλλὰ καὶ τὸ συχνότατα περιπαθὲς καὶ συγκινημένο, τῶν στίχων τοῦ Λαμαρτίνου. Ὅπως εἶδαμε, τὸ κριτήριό του εἶναι ἡ «καθαρὴ ποίηση». Κριτήριό τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς δόξας τοῦ Μπρεμόν καὶ τοῦ Βαλερύ· κριτήριό νέο, συναρπαστικὸ, ἀναγκαστικὰ αὐστηρὸ, ἀλλὰ καὶ περιορισμένο. Τὸ ἀντιλαμβάνομαστε, τώρα ποὺ πέρασαν οἱ δεκαετηρίδες. Γι' αὐτό, κι' ὁ Τιμπωντὲ, μολονότι χρησιμοποιοῖ αὐτὸ τὸ κριτήριό, δὲν τὸ ἀφήνει μόνο του. Κρατώντας το γιὰ τὸ κύριο ποιητικὸ κοίταγμα, ἀναλύει μολαταῦτα καὶ ἀξιολογεῖ ποικιλότροπα τὴν ποίηση τοῦ Λαμαρτίνου, καὶ τὴ φυσιογνωμία του, καθελώνοντάς την μὲ ὁλοένα καὶ περισσότερα «δεσμὰ σχολίων» στὴν ἐποχὴ του, στὴν κοινωνία του, στὶς συνθέσεις του, στὶς μυστικὲς του προθέσεις, στὶς φιλοδοξίες του. Ἄς συνοψίσουμε μερικὰ ἀπ' αὐτά τὰ

τόσο διαφωτιστικά σχόλια τοῦ Τιμπωντέ.

Μὲ ἀφορμὴ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ ποιήματα τοῦ Λαμαρτίνου, τὸν «Θάνατο τοῦ Σωκράτη», ὁ Τιμπωντέ ἀποφαινεται πὼς τὸ ποίημα αὐτὸ «εἶναι πολὺ περὶεργο, πρῶτα γιατί μᾶς δείχνει ὀλοφάνερα πόσο ὁ Λαμαρτίνος ἦταν ξένος πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Τέχνη, κι' ὕστερα γιατί ἡ ρητορικὴ ὁρμὴ σ' αὐτὸ τὸ ποίημα, εἶναι συχνὰ μεγαλόπρεπη, καὶ πὼς αὐτὰ τὰ κύματα ἀπὸ γαλάζια σκοτάδια, ἀπὸ λιβάνια κι' ἀπὸ μουσικὴ, αὐτὸς ὁ μῦθος τῆς Ψυχῆς, αὐτὴ ἡ προφητεία τοῦ Σωκράτη, ἂν μᾶς φαίνονται πολὺ ξένα πρὸς τὴν Ἑλλάδα, μεταφέρουν στὴν ποίηση τὴν τέχνη τοῦ Πрунтόν. Καὶ γι' αὐτὸν Λαμαρτίνον ὁ νέος Φαίδων μᾶς θυμίζει τὴν Ἁγία Τερέζα τοῦ Bernin. Ἵσως γιατί ἀπὸ τὸ 1820 ὁ Λαμαρτίνος ζοῦσε τὸν πιὸ πολὺ καιρὸ του στὴν Ἰταλία. Ἕνας ἰταλισμὸς ἐμφαντικός, πολυτελής, ἁρμονικός καὶ μαλακὸς θὰ κυκλοφορήσῃ ὡς τὰ 1830 μέσα στὸ λυρισμό του». Ἀκολουθοῦν οἱ νέες «Méditations». Τὰ ποιήματα αὐτά, φυτρωμένα καὶ ἀνθισμένα πλούσια μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς καλλιτεχνικῆς Ἰταλίας, παρακινοῦν τὸν Τιμπωντέ σὲ ζωηροὺς, σὰν τὰ ἰταλικά χρώματα, χαρακτηρισμούς.

«Οἱ «Méditations» λιγώτερο νέες ἀπὸ τὶς πρώτες, εἶναι πιὸ πλούσιες. Ὁ ποιητής, κερδίζει, ἀνθίζει. Ἡ «Λίμνη» τῶν καινούργιων «Méditations», εἶναι τώρα ὁ κόλπος τῆς Νάπολης: Ἡ Ἰσχία, ἡ ἀτμώδης γλυκύτητα μιᾶς μεσογειακῆς νύχτας, μὲ λίγο μαντολίνο βέβαια, ὅμως ἡ στροφὴ εἶναι θεία, ἡ μουσικὴ καθάρια. Ὁ «Βοναπάρτης» εἶναι ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς τὶς μεγάλες, στέρεες Ὁδές, ποὺ ἡ κάθε στροφὴ τους, σὰ μιὰ νίκη, προχωρεῖ μὲ φτερωμένο βηματισμό, πατώντας γερὰ τὸ ἡγερό χάλκινο σανδάλι, καὶ ποὺ θὰ σχηματίσουν (οἱ ὠδές) μετὰ τὸ 1830, τὸν πιὸ ὠραῖο χορὸ τοῦ λαμαρτινικοῦ λυρισμοῦ. Μὰ τὰ «Ἀστρα», εἶναι ἤδη μιὰ «Ἀρμονία», μιὰ ἁρμονία τῆς νύχτας. Αὐτὸ τὸ «νοκτῦρν» τοῦ Λαμαρτίνου, ἔχει τὴ μαλακότητα μιᾶς γαλακτώδους ἐσάρπας ριγμένης στὴ γῆ καὶ στὰ νερά, εἶναι ἓνα ὄραμα ζετυλιγμένο μέσα σὲ μιὰ ὑγρότητα ἡλυσιακὴ καὶ τρυφερή, τὴν αἴσθηση τῆς κοσμικῆς σκόνης ὅπου κυματίζουμε, τοῦ ζωντανοῦ χώρου ὅπου ταξιδεύει ὁ πλανήτης μας. Ὁ ποιητὴς τραγουδαίει γιὰ νὰ τραγουδήσῃ. Μιὰ ἀνεξάντλητλη φύση ὀλόγυρά του, τοῦ προσφέρει μοτίβα καὶ πίνακες. Ἀποκρυσταλλώνει μιὰ

ἀπ' αὐτὲς τὶς ὥρες τῆς ὑγείας, τοῦ ὄλθου, ὅπου ἡ ζωὴ γεμίζει ξέχειλα τὸν ποιητὴ, καὶ τὸν κάνει νὰ θράξει μέσα σὲ μιὰ μέθη νὰ «διαχυθεῖ». Λιγώτερο ὁ ἦχος τῆς λύρας καὶ πιὸ πολὺ ἡ ἴδια ἡ λύρα μᾶς προσφέρεται νὰ τὴν ἀγγίξουμε καὶ νὰ τὴ χαϊδέψουμε.»

Ἡ ἄλλη λαμπρὴ καὶ σπουδαία λυρική προσφορά τοῦ Λαμαρτίνου, εἶναι ἡ συλλογὴ του «Ἀρμονίες». Γι' αὐτὴ τὴ συλλογὴ, ὁ Τιμπωντέ ἀποφαινεται: «Τὸ μέγα λαμαρτινικὸ διβλίο τῶν χρόνων αὐτῶν, οἱ «Ποιητικὲς καὶ Θρησκευτικὲς Ἀρμονίες», εἶναι τὸ ἀριστοῦργημα τῶν ἰταλικῶν ἐμπνεύσεων τοῦ Λαμαρτίνου καὶ τὸ ἀριστοῦργημα τῆς θρησκευτικῆς ποίησης τῆς πρόσφορης στὴν Παλινόρθωση. Οἱ δυὸ τόμοι ποὺ κάνουν τὶς «Ἀρμονίες», εἶναι μέσα στὸ ἔργο τοῦ Λαμαρτίνου ὅ,τι εἶναι οἱ δυὸ τόμοι τῶν «Κονταμπλασιὸν» μέσα στὸ ἔργο τοῦ Οὐγκώ. Εἶναι τὸ καλοκαίρι του, ἡ ποιητικὴ του διαθήκη, ὁ μακρὺς καὶ πλήρης διάλογος μὲ τὴ ζωὴ, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸ Θεὸ κι' ἐπίσης ἓνα λυρικὸ ἄθροισμα μὲ τὸ ὅποιο ὁ ποιητὴς ἀπαλλάσσεται ἀπὸ ἓνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του γιὰ νὰ μπεῖ μέσα στὴν τάξη τῆς μεγάλης ὀριμότητος, ν' ἀνεβεῖ στὴν ὁμηρικὴ Ἀκρόπολη καὶ νὰ τελειωθεῖ μέσα στὴν ἐποποιίᾳ, μέσα στὴν Ὀδύσσεια τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πεπρωμένων».

Καὶ νὰ τώρα, μπροστά μας, ὁ Λαμαρτίνος σὰν ἐπικός ποιητὴς. Ὁ ρωμαντισμός, μαζί μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ποιητικὰ εἶδη, καταπιάστηκε καὶ τὸ ἐπικὸ ποίημα. Δὲν ἦταν, ἄλλωστε, δυνατό, νὰ μὴν ὀδηγηθεῖ πρὸς μιὰ νέα ἐπικὴ ποίηση. Θὰ τὸν πῆγαινε πρὸς τὰ ἐκεῖ ὅχι μόνο ὁ πειρασμὸς τοῦ εἶδους, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ρωμαντικὸς ποιητικὸς λόγος μακρηγορεῖ, διηγεῖται, φιλοσοφεῖ κι' ἀντλεῖ κι' ἀπὸ τὴ θρησκεία κι' ἀπὸ τὴν ἱστορία. Πὼς βλέπει ὁ Τιμπωντέ τὸν Λαμαρτίνον, σὰν ἐπικὸ ποιητὴ; Μᾶς λέει, πὼς ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Οὐγκώ, ποὺ τὴν ιδέα τῆς ἐπικῆς ποίησης τοῦ τὴ φύσηξαν μέσα του οἱ φωνές τῆς Τζέρσεϋ καὶ τῆς Γκερνεσεϋ, ὁ Λαμαρτίνος ἀπὸ νέος ζοῦσε μὲ τὴν ιδέα τῆς ἐπικῆς ποίησης. Τὸ κεντρικὸ θέμα: ὁ ἀνθρωπίνος, ἀγγελοῦ ἐκπεσμένος, θὰ ξανάβρισκε προοδευτικὰ τὴ θέση του, μὲ τὴ θυσία. Τὸ ταξίδι ποὺ θὰ κάνει στὴν Ἀνατολὴ ὁ Λαμαρτίνος θὰ τοῦ ξυπνήσῃ τὰ παλιά του σχέδια. «Στὴν ἐπιστροφή τοῦ Λαμαρτίνου, ὁ Ζοσλὲν, πολὺ ἀπλός, σὲ τέσσερες στροφές, θὰ μεταμορφωρεῖ σ' ἓνα πλατὺ ποίημα ποὺ οἱ φιλοσο-

φικοί καὶ θρησκευτικοί του ἀντίπαλοι πάνε μακριά, καὶ πού ὕστερ' ἀπὸ δυὸ χρόνια, θὰ τὸν ἀκολουθήσει «Ἡ πτώση ἑνὸς Ἀγγέλου», πρῶτος πίνακας τοῦ κυκλικοῦ καὶ ὀριστικοῦ ποιήματος». Λογαριάζει ὁ Λαμαρτίνος νὰ πραγματοποιήσῃ ἀλλὰ δυὸ ἀκόμη ἐπεισόδια, καὶ πρῶτα τοὺς «Ἀλιεῖς», ποίημα ἐξήντα χιλιάδων στίχων, «ἂν ὁ Θεὸς τοῦ ἄφηνε ὑγεία, καθὼς γράφει στὸ φίλο του Βιριέ, ἐπεξηγώντας κιόλας: «Καὶ τότε, θάχουμε κι' ἐμεῖς καὶ τὰ δικά μας ἰνδικὰ ποιήματα, ἀπέραντα σὰν τὴ φύση, τῆς ὁποίας κάθε ποίημα πρέπει νὰ εἶναι ἕνα πλατύ καὶ βαθύ καὶ ζωντανὸ ἀντικαθρέφτισμα».

Νά λοιπὸν πού ὁ ρωμαντικός Λαμαρτίνος εἶχε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν δικό μας τὸν Καζαντζάκη τῆς «Ὀδύσσειας» συλλαβεῖ συνειδητὰ τὴν ἰδέα τοῦ κυκλώπειου ἔπους. Μὰ δὲν τὴν πραγματοποίησε, γιατί δὲν τὸν ἄφησε ἡ ἀπασχόλησή του μὲ τὴν πολιτική. Ὡστόσο, τὸ σχέδιό του γιὰ τοὺς «Ἀλιεῖς», θὰ πραγματοποιηθεῖ δέκα χρόνια ἀργότερα, ἀλλὰ σὲ πεζὸ λόγο — κι' αὐτὸ θάναυο ἢ «Γκρατσιέλλα». Ὅμως, ὅπως λέει ὁ Τιμπωντέ, «φτάνουν ὁ Ζοσλὲν καὶ ἡ «Πτώση ἑνὸς Ἀγγέλου» γιὰ νὰ θεωρηθεῖ ὁ Λαμαρτίνος σὰν ὁ πιὸ ἐπικός μέσα στὴν ποιήσή μας». Μὰ τὸν «Ζοσλὲν», πού μόλις κυκλοφόρησε, τὸν ὑποδέχτηκε τεράστια «ἐπιτυχία δακρύων», ὁ Τιμπωντέ, ἀφοῦ τὸν ἀναλίγει σὰν πρόθεση, τὸν χαρακτηρίζει «ἄνοστο» καὶ «ἐπερασμένο ὅπως ὅλα τὰ ἐμμετρα ἀφηγήματα». Τὸν βρίσκει, ἐπίσης, «φαιουστικό» μὰ παρατηρεῖ πὺς ὁ φαιουστισμός αὐτός, δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ «μὲ τὸ πλαίσιο, τὸ κορμί, τὴ συγκίνηση καὶ τὴν ἐσωτερικότητα ἑνὸς γαλλικοῦ «Ερμάννου καὶ Δωροθέας». Ἀπλούστατα, εἶναι ὁ «Παῦλος καὶ ἡ Βιργίνια».

Παράξενη στάθηκε ἡ μοίρα τῆς «Πτώσης ἑνὸς Ἀγγέλου». Τὴν ἐκδοσὴ της τὴ συνόδεψε ὀλοκληρωτικὴ ἀποτυχία, μὰ ὕστερα «τὸ ποίημα βρῆκε θαυμαστές, πού σχεδὸν τὸ ἀνακάλυψαν, καὶ πρῶτον τὸν ἀρχηγὸ τοῦ ἀντιλαμαρτινισμοῦ, τὸν Λεκὸν ντέ Λιλ, πού βλέπει σ' αὐτὸ τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ ποιητῆ. Καὶ λίγο ἢ πολὺ ἔχουν τὴν ἴδια γνώμη σήμερα αὐτοὶ πού θὰ τοὺς λέγαμε λαμαρτινιστοὺς τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς. Κι' ἀλήθεια, πρέπει νὰ θαυμάσουμε τὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ μύθου, τὴ δύναμη καὶ τὸ βάρος τῶν ἰδεῶν. Ὁ Cédar, ὁ ἀγγελοῦς πού ἔπεσε ἀπὸ ἔρωτα, μὰ πού θὰ μπορούσε νὰ πεῖ σὰν τὸν θεολόγο «ὁ ἔρω-

τάς μου εἶναι τὸ βάρος μου», πραγματοποιεῖ μιὰ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἰδέα πού κυκλοφορεῖ μέσα στὴν ποίηση καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Λαμαρτίνου καὶ πού τὸν ἐνδιέφερε νὰ τὴν ἐκφράσῃ μιὰ φορὰ γιὰ πάντα μέσα στὴν πληρότητά της. Αὐτὴ τὴν ἰδέα δὲν τὴν στοχάστηκε θρησκευτικὰ παρὰ μονάχα κατὰ τὸ ταξίδι του στὴ «μητέρα - γῆ» ὄλων τῶν θρησκειῶν. Μπροστὰ στὶς πέτρες τοῦ Μπαλμπέκ πρόσθεσε τὸ ὄραμα μιᾶς ματεριαλιστικῆς ἀνθρωπότητος, κυρίαρχης τῶν φυσικῶν δυνάμεων μὰ πού δὲν τὶς χρησιμοποιεῖ παρὰ μόνο γιὰ νὰ καταπιεζέῃ καὶ νὰ ἀπολαμβάνει. Κάποιοι καταδιωγμένοι πού ἔσωσαν καὶ πού φυλᾷ ἕνα ἀποκαλυπτικὸ βιβλίον, συντηροῦν στὴ σκιά ἕνα θασίλειο τοῦ Θεοῦ. Αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Πρωτόγονου Βιβλίου», εἶναι ἕνα ἀριστοῦργημα γνωμικῆς ποίησης, δυνατῆς, ἀπλῆς, κλασσικῆς, μιᾶς καθαρότητος κι' ἐνὸς βάρους, μιᾶς τελειότητος ὕφους πού δὲν ἔφτασε σ' ἄλλα τοῦ ἔργου ὁ Λαμαρτίνος. Ἡ «Πτώση» καὶ ὄχι οἱ «Μάρτυρες» εἶναι τὸ ἔπος πού προετοιμάστηκε καὶ ἀναγγέλθηκε ἀπὸ τὸ «Πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ».

Τὸ θέμα εἶναι αὐτὸ τῆς ρωμαντικῆς θρησκευτικότητος, ὁ ἀγώνας ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ 18ου αἰῶνα, μὲ τὴ διπλὴ του ἐμφάνεια: τὴν Ἑγκυκλοπαίδεια καὶ τὸν αἰσθησιασμό. Ἡ Ἑγκυκλοπαίδεια: ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ φύση χωρὶς τὴν ἀντίστοιχη κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ δική του φύση, δὲν εἶναι δυνατό παρὰ νὰ γεννήσῃ μιὰ τερατώδη κουλτούρα καὶ ὁ μύθος τῆς «Πτώσης» ἀπὸ τὸ 1838 ἔθεσε τὰ ἀγωνιώδη προβλήματα μπροστὰ στὰ ὁποῖα ἀναρωτιέται σήμερα ἡ Εὐρώπη. Ὁ αἰσθησιασμός: ξαφνιάζεται κανεὶς σήμερα γιὰ τὸν φτιαχτό, ἀπλοϊκὸ καὶ τερατολογικὸ πίνακα πού ἔκαμε ὁ Λαμαρτίνος τῆς πολυτελοῦς ζωῆς αὐτῶν τῶν «κυρίαρχων τῆς φύσεως». Τὸν πῆρε, ἀπλά, ἀπὸ τὸν αἰσθησιασμὸ τοῦ 18ου αἰῶνος, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Μαρκήσιο Ντέ Σάντ, πού τὰ ἔργα του τὰ διάβαζε σὰν ἦταν εἴκοσι χρόνων στὸ σπίτι τοῦ φίλου του Γκυσάρ ντέ Μπιενασσι — καὶ νιώσαν κι' οἱ δυὸ τρόμο. Προφανῶς, δὲν πρέπει νὰ γυρεύουμε ἀπὸ τὴν «Πτώση ἑνὸς Ἀγγέλου», αὐτὸ πού βρήκαμε στὸν «Ζοσλὲν», δηλαδὴ σύγχρονη ἀνθρωπότητα καὶ χαρακτῆρες. Στὴν «Πτώση», τὰ πλάσματα δὲ ζοῦν παρὰ συμβολικά. Μὰ ὅ,τι κι' ἂν πούμε, τὸ ποιητικὸ ὕφος εἶναι, γενικά, ἐκεῖ πιὸ στερεὸ καὶ πιὸ

σταθερό από τον «Ζοσλέν». Είναι το ύφος ενός ποιητή ρήτορα. Κιόλας, από τέσσερα χρόνια τώρα, είναι πιά ο Λαμαρτίνος στη Βουλή, κύριος της τέχνης του λόγου. Κι' αυτό, φαίνεται μέσα στην ποίησή του. Κι' όχι μονάχα στην επιποίφια που δυστυχώς σταματάει εδώ, αλλά και μέσα σε μια λυρική ποίηση, που πιά σπάνια παρά άλλοτε, κερδίζει σε αριθμό, σε πνεύμονες, σε βάρος, και που φουσκώνει το κύμα της μέσα στα ποιήματα των «Περυσυλλογών» γραμμένον μετά τα 1830. Τα λυρικά άριστοουργήματα του Λαμαρτίνου είναι πιά οι μεγάλες πολιτικές ώδες. «Στη Νέμεση», «Η προσφώνηση των Γαλατών και των Βρεττόνων», ή «Ουτοπία», οι «Έπαναστάσεις», «Η Μασσαλιώτις της Ειρήνης»: αναπεπταμένη σημαία της βουλευτικής του ευγλωττίας.

Η λυρική ποίηση είχε πάντα ανταποκριθεί στο Λαμαρτίνο, σε μια «κατάσταση χάριτος» προσωρινή. Για πολύν καιρό σκέφτηκε πώς ύστερ' από τις «Méditations», έργο της άνοιξης του, τις «Αρμονίες», έργο του καλοκαιριού του, θα εύρισκε τις λυρικές πηγές του φθινοπώρου του στους «Ψαλμούς», αυτούς τους διαλόγους της ψυχής με το Θεό, πιά κοντινούς στη Βίβλο παρά όσο ήταν οι διάλογοι του Ούγκω που θα τους αναπτύξει στη Γκερνεσέϋ, μα σαν κι' αυτούς, διαθήκη μιās σκέψης που ήταν πάντα φιλοσοφική. Τα καταναγκαστικά έργα της αντιγραφής, ο αυτοματισμός της πρόζας, τον έμπόδισαν, εκτός από μια μέρα τρυγητού στο Milly, στα 1857, όπου μπροστά στο σπίτι των παιδικών του χρόνων, άκατοίκητο πιά από καιρούς και καιρούς, έγραψε το «Άμπέλι και το Σπίτι», ψαλμό της ψυχής, το στερνό ζεστό κι' άποχρυσωμένο τσαμπί της ξέφυλλης κληματαριάς. Κανένας ποιητής δεν έγραψε παρόμοιους στίχους στα εξηνηταπτά του χρόνια. Είναι ισάξιοι του «Έσταυρωμένου» του. Φτάνει άλλωστε ν' ανοίξει κανείς στην τύχη τους είκοσιοκτώ τόμους του «Coeur familier de litterature» για να πιστοποιήσει πώς αν η ποιητική δρυσομάννα δεν αναδρύζει πιά, υπάρχει όμως ακόμη κάτω από τη γή. Δυό χρόνια αργότερα, «Το τεσσαρακοστό Μάθημα», έχοντας θέμα τη Μιρέϊγ του Μιστράλ, μάς παρουσιάζει την έρευνητικότητα του ποιητή του Ζοσλέν να χαράζει μια χρυσή ήμερομηνία στην ιστορία της ποιητικής μεγαλοφυΐας.

* * *

Το δύσκολο μα κι' επιδέξιο κριτικό ταξίδι του Τιμπωντέ ανάμεσα στις συλλογές και τις αλλαγές του Λαμαρτίνου, τελειώνει εδώ, για να απολήξει ο τόσο λεπτοστόχαστος, έρευνητικός, ποιητικός μα κι' αυστηρός μέσα στη μεγάλη του ευλάβεια και περιπάθεια για την ποίηση, κριτικός, στο τελικό συμπέρασμα: «Αυτή στάθηκε, πραγματικά, ή λειτουργία του Λαμαρτίνου, από το 1820: να συγκρατήσει στη Γαλλία την ποίηση σαν μια φύση και σαν μια ατμόσφαιρα. Είναι ο Λαμαρτίνος λιγώτερο μια δύναμη της φύσης και περισσότερο μια παρουσία της. Λιγώτερο μια ήμερομηνία και περισσότερο μια εποχή. Στα 1820, ξαναφέρνοντας τη χαμένη ποίηση, την έκαμε να βασιλεύσει σε μια καρδιά, σε καρδιές, κι' ύστερα σ' όλα τ' άλλα, στην πολιτική, στην ιστορία, στην κριτική. Αυτός που ήταν έχθρος του Ναπολέοντα, στάθηκε ο Ναπολέων ενός ποιητικού Ιμπεριαλισμού. Όπως ή Αυτοκρατορία του 1811, ή ποίηση του Λαμαρτίνου του 1847 και 1848, προωθεί μια υπέρμετρη πολιτική παράβαση που προκαλεί, αναπόφευκτα, την αντίδραση. Η αντίδραση αυτή αρχίζει από το φθινόπωρο του 1848, θα κρατήσει σαράντα χρόνια και θα λήξει στο τέλος του 19ου αιώνα.

Μα ο όρος ποίηση έχει μια έννοια διαφορετική από την έννοια «φύση», δηλαδή έχει την έννοια μιās τέχνης, μιās τεχνικής. Αυτή την έννοια παίρνει ή ποίηση όταν μιλάμε για Μαλλέρμπ, Ρακίνα, Μπωντλαίρ, Βαλερύ. Έκτοτε, ένα ολόκληρο ήμισφαιριο της ποίησης, θα σχηματιστεί, θα αυτογνωριστεί, θα αυτοδοκιμαστεί, θα ισχυροποιηθεί έναντιον του Λαμαρτίνου. Μέσα στην Κοινωνία των πνευμάτων που σχηματίζει ή γαλλική ποίηση, δεν είναι δυνατό να ξεχωρίσει κανείς τον Λαμαρτίνο από την αντιλαμαρτινιακή αντίδραση που θα γεννήσει την πρωτότυπη και αυθεντική ποίηση της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. Πρέπει να δεχτούμε τον ποιητή με τις αδυναμίες του και τους έχθρους του. Υπήρξε μια εποχή που θριάμβευε μέσα σε μια όμοφωνία. Υπήρξε ένας καιρός που στάθηκε παγκοσμίως ντεμοντέ. Θρίαμβος και άρνηση του Λαμαρτίνου ανήκουν σήμερα όχι πιά στις γενές που διαδέχονται ή μια την άλλη και αντιδικοούν, αλλά σε κατηγορίες συνυπάρχουσες και αναγκαίες στο σύμπλεγμα ποίησης. Πρόκειται για την κατηγορία «έμπνευση» και για την κατηγορία «τεχνική».

Νομίζουμε πώς ὕστερ' ἀπὸ τόσα χρόνια, κάπου τριανταπέντε, ἡ τοποθέτηση ποὺ ἔκαμε ὁ Τιμπωντέ τοῦ Λαμαρτίνου, ἔξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει. Ἐρμηνεύει μάλιστα περισσότερο καὶ φωτίζει ἕνα θέμα ποὺ ἀνέκαθεν συνυπάρχει μὲ τὴν ποίηση. Ἡ ἔμπνευση καὶ μόνη, ὅσο ὑψίπνοος, ὅσο μεγάλη καὶ πύρινη καὶ μεγαλοφυῆς κι' ἂν εἶναι, δὲ φτάνει γιὰ νὰ κρατήσῃ ἀκλόνητη μιὰ ποίηση ἐναντία στὰ ἀδιάκοπα χτυπήματα τῶν κυμάτων τοῦ χρόνου. Ἡ σημασία καὶ ἡ διαάρκεια τῶν ποιητῶν σὰν τὸν Σολωμό, τὸν Μπωντλαίρ, τὸν Βαλερύ, τὸν Μαλλαρμέ, εἶναι ὅτι «χτίσαν» τὴν ἔμπνευσή τους καὶ πᾶσχισαν νὰ τὴν κλείσουν μέσα σὲ «μεγάλα καὶ ὑψηλὰ τεῖχη ποιητικῆς». Τὸ ἴδιο ἔκαμε μὲ τὸν τρόπο του κι' ὁ Καβάφης. Ὅμως, παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ «ἐμπνευση» στὸν Λαμαρτίνο, ἦταν τόση καὶ τέτοια, ποὺ ἂν δὲν μπορεῖ νὰ τὸν φέρεῖ ὀλοζώντανο ὡς τοὺς «τεχνικούς» καιροὺς μας, μόλις αὐτὰ τὸν διατηρεῖ μεγάλον μέσα στοὺς ἐπικούς καὶ ἐπιβλητικούς χρόνους τοῦ ρωμαντισμοῦ. Μόνο πὼς πρέπει νὰ πᾶμε ἐκεῖ νὰ τὸν ζητήσουμε, ὅπως πηγαίνουμε παραδείγματος χάριν στοὺς Πύργους τοῦ Λουάρ. Εἶναι πάρα πολὺ δεμένος μὲ κάτι ποὺ δὲν ξαναγυρίζει πιά, ἀλλὰ καὶ ποὺ μῆτε μπορεῖ νὰ ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ παγκοσμίου πνεύματος.

Ἐκεῖνο ποὺ κρατεῖ ἀκόμη, ἀπόμερο, τὸν Λαμαρτίνο ἀπὸ μᾶς, καὶ μὲ ὅλη τὴ μελωδική ροὴ τοῦ στίχου του, εἶναι τὸ ρωμαντικό ἐλάττωμα — ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ — τῆς προβολῆς τοῦ ἀτομικοῦ Ἐγὼ πέρα κι' ἐπάνω ἀπὸ κάθε τι ἄλλο. Ὁ Λαμαρτίνος ἦταν πάρα πολὺ φυλακισμένος στὸ Ἐγὼ του καὶ μάλιστα μ' ἐκεῖνον τὸν τρόπο ποὺ τὴ φυλακὴ αὐτὴ τὴν παρουσιάζει σὰν ἕνα ἐξώστη ἐπίδειξης. Στὸν ἐξώστη αὐτόν, βγαίνει ὁ ρωμαντικός ποιητὴς γιὰ νὰ τὸν δεῖ ὁ κόσμος ποὺ περνάει ἀπὸ κάτω καὶ νὰ σταθεῖ καὶ νὰ τὸν προσκυνήσει καὶ νὰ τὸν χειροκροτήσει. Τὰ ποιήματα τῶν ρωμαντικών, ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ σιγαλοπρόφερτα, πολυφώνω, ὀρχηστρικά, μακρήγορα, γράφονται μέσα σὲ μιὰ ἐπιδεικτικὴ μοναξιά καὶ σιωπῇ, καὶ σωπαίνουν, τελειώνοντας, μὲ τέτοιο βουερὸ τρόπο, ποὺ εἶναι σὰ νὰ περιμένουν τὸ χειροκρότημα τοῦ πλήθους. Ὁ Λαμαρτίνος ἦταν προικισμένος μὲ πολλές μεγαλοφυεῖς ιδιότητες. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς — πράγμα σπάνιο στὸν ρωμαντισμὸ — ἦταν ὅτι μποροῦσε καὶ νὰ ἀντοκρίνεται, νὰ αὐτοελέγχεται. Ἦρθε μιὰ στιγμή στὴν ποι-

ητική καὶ ψυχική του πορεία, ποὺ κατάλαβε πὼς ἡ προηγούμενη ποίησή του ἦταν ἕνας ἀτομισμὸς — καὶ ἀποφάσισε, ὅπως λέει ἄλλος κριτικός του, «νὰ ἐπαγγελθεῖ ἕναν χριστιανισμὸ τόσο πλατὺ ποὺ νὰ μὴν εἶναι πιὰ παρὰ ἡ θρησκεία τῆς ἀνθρωπότητας» θέλησε νὰ σκύψῃ πρὸς ἐκείνους ποὺ πονοῦν καὶ μοχθοῦν καὶ ν' ἀρνηθεῖ τὸν καιρὸ ποὺ δὲν θρηνοῦσε παρὰ μόνο τοὺς δικούς του πόνους». Καὶ σ' ἕνα του ποίημα — θαυμαστὸ τὸ δρῖσκει ὁ κριτικός του — ἀπευθυνόμενος στὸν Φελίξ Γκυγιεμαρντέ καὶ στὴν ἀρρώστια του, διατρανώνει αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ. Οἱ στίχοι κυλοῦν πάντα ὠραῖοι, ἡ συγκίνηση ἀληθινὴ καὶ σὰν αὐτογέννητη, ἀλλὰ διαβάζοντάς τους, πιστοποιοῦμε ἀκόμη ἄλλη μιὰ φορὰ πὼς μὲ μιὰ θαρραλέα ὁμολογία καὶ ἀναγγελία «προγράμματος ἀλλαγῆς» δὲν ἀλλάζει κανεὶς, καὶ πὼς ὁ Λαμαρτίνος, σ' αὐτὴ τὴν ὠραία δήλωση, παραμένει πάντα ἕνας ἀτομικιστικῶς ρωμαντικὸς ποιητὴς. Μεταφράζουμε πρόχειρα τρεῖς στροφές:

Φίλε δὲν εἶναι πιά ὁ καιρὸς ποὺ ἀκουγα τὴν ψυχὴ
[μου

ὥσάν γυναῖκα νὰ στεναίξει, νὰ θρηνολογεῖ,
ποὺ ἀπ' τὴ δική της τῇ φωνῇ μονάχα συγκινοῦταν
ἢ ἀπὸ τίς πένθιμες ὁδὸς ποὺ ἡ ψυχικὴ μου ἦ
[λύρα

σὰν τὸν ἀντίλαλο ποὺ κλαίει πλήθαινε κι' ὅλο

[πλήθαινε

τίς ἀγωνίες τοῦ δικοῦ μου πνεύματος μονάχα.

Ἦλθε τῇ φύσῃ ἐγέμυζεν ἡ ἀτομικότητά μου
ἠάλεγε πὼς πρὶν ἀπὸ ἐμένα, ἄλλο κανένα πλάσμα
δὲν εἶχε ζῆσει, ἀγαπήθει, πονέσει, κλάψει, χάσει,
πὼς τοῦ μεγάλου μυστηρίου ἐγὼ ἤμουν μόνο ἡ

[λέξη

καὶ πὼς τὸ ἔλεος τῆς γῆς καὶ τ' οὐρανοῦ θὰ πρέπει
μόνο σ' ἐμὲ τὸ μνημυγκάκι ν' ἀχτιδοβολεῖ.

Μὰ πιά ἡ καρδιά μου ἀναίσθητη πρὸς τοὺς δικούς
[της πόνους

πρὸς ἄλλων μου τῶν ἀδελφῶν πλάτυνε τίς μεζέριες
στὴ λίμνη τῶν θακρῶν μου κυλᾶν ὅλα μου τὰ
[δεινὰ

κι' ἔτσι σὰ μέγα σάβανο ποὺ ὁ οἶκτος ἐκτυλίγει
στοῦ πλήθους τίς λαθιματιές ἡ καρδιά ἐνδὸς

[μονάχα

ὀλανοῦχτῇ, στεναίξει τώρα γιὰ ὅλων τὰ δεινὰ.

Παρὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ συναισθηματικοῦ καὶ ἰδεολογικοῦ στόχου, ἡ σχέση τοῦ Ἐνὸς πρὸς τοὺς πολλούς, δὲν ἄλλαξε. Ὁ Λαμαρτίνος, ὁ Ἐνας, σκύβει σὰν Χριστὸς ἢ σὰν Πάπας ἐπάνω ἀπὸ τοὺς πολλούς, ποὺ «ὑποφέρουν». Δὲ θὰ πρέπει νὰ λησμονήσουμε, ἄλλωστε, πὼς ὁ Λαμαρτίνος ἦταν κι' ἕνας πολιτικός. Δόθηκε ὁλόψυχα στὴν πολιτική, ἡ ὁποία καὶ τελικὰ τὸν ἐκμηδένισε.

Καί μολονότι ὁ ἴδιος εἶπε γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του πῶς «ἡ ποίησις δὲν ἦταν ἡ δουλειά μου· ἦταν ἓνα συμβεβηκός, μιὰ ὥραία περιπέτεια, μιὰ καλὴ τύχη μέσα στὴ ζωὴ μου», τίποτε δὲν τὸν χαρακτηρίζει καλύτερα ἀπὸ τὴν περίφημη φράση ποῦ εἶπε γι' αὐτὸν ὁ Θεόφιλος Γκωτιέ: «Ὁ Λαμαρτίνος εἶναι ἡ ἴδια ἡ ποίησις».

* * *

Δὲν ξέρω ἂν ἔχει γραφεῖ στὴ γλῶσσα μας γιὰ τὸ Λαμαρτίνου τίποτε πιὸ μεστό, πιὸ σοφὸ, πιὸ πλήρες (γιὰ τὸ εἰδικὸ θέμα ποῦ ξετυλίγει) καὶ πιὸ παρastasτικά κριτικό, ἀπὸ τὸ μελέτημα ποῦ τοῦ ἀφιέρωσε ὁ Παλαμᾶς στὰ 1920, «Ὁ Lamartin εἰς τὴν Νέαν Ἑλληνικὴν Ποίησιν», καὶ ποῦ τὸ βρίσκουμε ξαναδημοσιευμένο στὸν 12ο τόμο τῶν «Ἀπάντων» του. Στὸ μελέτημα αὐτό, τὸ ἐξαντλητικὰ φιλολογικὸ καὶ κριτικό, ξαναζοῦμε πνευματικὰ κάτι πρὸ πολλοῦ ξεχασμένο καὶ χαμένο γιὰ μᾶς: τὸν αἰῶνα ἢ μᾶλλον τὶς δεκαετίες τοῦ νεοελληνικοῦ ρωμαντικοῦ λαμαρτινισμού. Οἱ ρωμαντικὲς καταβολὲς μέσα στὴν ποίηση, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ Παλαμᾶ, δυσπρόστατες (γαλλικὲς καὶ παλαιοαθηναϊκὲς) εἶναι καὶ πολλὲς καὶ θαθεῖες καὶ διαλειπτικὰ μακρόβιες. Ἄν καὶ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν πρώτην νιότη του, ποτὲ δὲν τὸν κατακάλυψαν ὀριστικά ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἀπαλλάχτηκε ἀπ' αὐτὲς ὀριστικά. Ἔτσι ὁ Παλαμᾶς ἔζησε τὸν εὐρωπαϊκὸ ρωμαντισμὸ καὶ σὰν Ἑλληνας μαθητὴς του ἔχοντας νὰ θαυμάσει πλειάδες μεγάλων ποιητικῶν διδασκάλων καὶ προτύπων καὶ σὰν ἀνεξάρτητος πιά ποιητικὸς του συνταξιδιώτης, ὅμως σ' ἄλλα νερὰ πλέοντας, τὰ ἑλληνικο-δημοτικά, καὶ σὰν ἀπαρνητὴς του, δοσμένος πιά στοὺς νεώτερους καιροὺς, ἀλλὰ ποῦ νὰ μπορεῖ πιά γι' αὐτὸ νὰ τὸν ἐποπτεύει ἀπὸ μακριὰ τὸν ρωμαντισμὸ μὲ κριτικὴ νηφαλιότητα ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ μὲ κάποια συγκίνηση ἱστορικοῦ, ποῦ εἶδε ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὰ περιστατικά τῆς μεγάλης μάχης. Ἄλλος λοιπὸν δὲν ἦταν πιὸ κατάλληλος νὰ γράφει αὐτὸ τὸ ἀναδρομικὸ μελέτημα ἀλλὰ καὶ πλήρες σχεδιάγραμμα τῶν «λαμαρτινιστικῶν ἐμβολιασμῶν» στὸν νεοελληνικὸ ποιητικὸ λόγον. Πλουσιώτατο σὲ πληροφορίες καὶ κριτικὲς ἀναπαραστάσεις αὐτὸ τὸ σχεδιάγραμμα, ἀντανακλᾷ στὴν Ἑλλάδα τὴ μοῖρα ποῦ εἶχε ὁ Λαμαρτίνος στὴν πατρίδα του. Ἀξάφνη δόξα, πορεία πρὸς τὸν

θρίαμβο, καθολικὴ ἐπιβολή, ἀρχὴ τοῦ τέλους, καὶ τέλος, τὸ ἴδιος τὸ τέλος.

Ἐμφανίζεται πάνοπλος ὁ Λαμαρτίνος στὴν Ἑλλάδα, στὰ 1864, μέσα ἀπὸ τὸν καθαρολόγον Ἀγγελὸ Βλάχο, μεταφραστὴ τῶν «Méditations poétiques», ἂν καὶ τ' ὄνομά του ἀναφέρεται ἀπὸ τὰ 1830 κιόλας ὅπου, κατὰ τὸν Παλαμᾶ, «τὰ ἴχνη τῆς ποιήσεως αὐτοῦ συχνὰ ἐμφανίζονται εἰς τὴν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν κίνησιν τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας». Ἡ μετάφρασις αὐτὴ τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου γίνεται ἑλληνικὴ πηγὴ δυνατῶν λαμαρτινιστικῶν ἐπιδράσεων φανερωμένων στὴν ποίησιν τῶν Παράσχου, Βασιλειάδη, Παπαρρηγόπουλου, Νικολαΐδη καὶ «πολλῶν ἄλλων καὶ εὐφυῶν καὶ μετρίων καὶ γελοίων ποιητῶν καὶ στιχοπλόκων». Παρελάνουν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ φιλολογικὴ μνήμη τοῦ Παλαμᾶ, ὁ ποιητὴς Ἀλέξανδρος Βυζάντιος, ὁ Καρασούτσας, ὁ κλασσικὸς μεταφραστὴς τοῦ Οὐγκώ, Σκυλίτσης, ποῦ ἐγνώρισε τὸν Λαμαρτίνου στὴ Σμύρνη, θαυμαστής του ὁ δεύτερος, ἐχθρὸς του ὁ πρῶτος γιὰ τὸν φιλοτουρκισμό του, γεγονὸς ποῦ ἐδίχασε τὸν τότε πνευματικὸ μας κόσμον. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο στηλιτεύεται πικρὰ ὁ Λαμαρτίνος ἀπὸ τὸν Παναγιώτη Σοῦτσο, ἀλλὰ ὁ Π. Σοῦτσος εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ποῦ στὴ συλλογὴ του «Κιθάρ» πρωτοπαρουσιάζει σὲ μετάφρασιν τὴν περίφημη πιά «Λίμνη», πολλὰς φορὲς ἀπὸ τότε ξαναδοσμένη ἔμμετρα στὴ γλῶσσα μας μὲ τοῦ Βαλαωρίτη τὴ μετάφραση, κυρίαρχη καὶ προτιμυμένη ἀπὸ τὸ νεοελληνικὸ μουσολύπητο κοινόν. Ἡ «Λίμνη» τοῦ Λαμαρτίνου, ἄλλωστε, ἀποτελεῖ ἓνα ξεχωριστὸ κεφάλαιο μέσα στὰ ποιητικά μας θέματα, κι' ὁ Παλαμᾶς στὸ μελέτημά του τὸ πραγματεύεται μὲ ἄκρα κριτικὴ εὐαισθησία.

Ἄλλὰ ἀπὸ τὸ 1880 καὶ πέρα, ὁ Λαμαρτίνος — ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνεξάρτητη πάντα, σὰν αὐτόνομη ποιητικὴ Δημοκρατία, τὴ «Λίμνη» του — ἀποχωρεῖ διακριτικὰ ἀπὸ τὴν ποιητικὴ μας σκηνή. Νέοι θεοὶ - πρότυπα, τὸν διαδέχονται. Ὁ Μπωντλαίρ, ὁ Πруντώμ, ὁ Λεκόντ ντε Λίλ, ὁ Βερλαίν, ὁ Μωρεάς. Εἶναι οἱ λυρικές πηγὲς ποῦ θὰ γαλουχήσουν γενεὲς ὁλόκληρες καὶ διαφορετικὲς σχολὲς ποιητῶν, ἀπὸ τὴν ὁμάδα τοῦ Κωστὴ Παλαμᾶ ὡς τὸν Καρυωτάκη καὶ πέρα ἀκόμη. Ἀπὸ τότε κι' ἐπειτα, ἀρχίζει μιὰ νέα ἱστορία: ἡ μεγάλῃ ἐπαναστατικὴ περιπέτεια τοῦ σύγχρονου ποιητικοῦ λόγου. Μέσα στὴν παγκόσμια αὐτὴ περιπέ-

τεία τῇ φτασμένη στὴν ἀποκορύφωσίν της μέ τὸν γαλλικὸ ὑπερρεαλισμὸ, πολλές ποιητικὲς καταστάσεις καὶ μορφὲς ἀπὸ τὸ παρελθὸν καλέστηκαν γιὰ νὰ παίξουν ἕναν καινούριον ρόλον ἢ νὰ ἐνισχύσουν νέες, καινόδοξες ἀπόψεις καὶ θέσεις. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τίς καταστάσεις, ἦταν καὶ ὁ ρωμαντισμός, σὰν μιὰ ὀρισμένη στάση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ ματιᾶς μέσα στὸν κόσμον. Οἱ πνευματισταὶ τῶν ὑπερρεαλιστῶν, ἀνακάλεσαν στὸ παρόν τους καὶ τὴν προφητικὴ μορφή τοῦ Βικτὸρ Οὐγκώ. Μὰ κανεὶς δὲ θυμῆθηκε, κανεὶς δὲ ἔνωσε τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποζητήσῃ ἔστω καὶ κάτι τὸ ἐλάχιστον ἀπὸ τὸν Λαμαρτίνον. Θάλεγε κανεὶς ὅτι «ἡ πτώση ἑνὸς ἀγγέλου τῆς ποίησης», συνεχίζεται μέσα στὸ κενό. Εἶναι αὐτὸ καταδίκη ἢ εἰκόνα ἑνὸς σκοτεινοῦ μεγαλείου; Ἕνας ἄγγελος τοῦ ποιητικοῦ λόγου ποὺ πέφτει καὶ πέφτει ἀδιάκοπα μέσα στὸ κενὸ τοῦ χρόνου μὰ δίχως καὶ νὰ ἔξ α φ α ν ἱ ζ ε τ α ἰ, δὲν ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀκόμη

μιὰ «παράσταση ζωῆς»;

Ἐξ ἄλλου, τελειώνοντας, συλλογίζομαι καὶ τοῦτο: ὁ ὑπερρεαλισμὸς ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ νεώτερη ποίηση γενικὰ βασίστηκαν πάρα πολὺ στὸ παραλήρημα τῆς εἰκονοπλαστικῆς φαντασίας, στὸ παραλήρημα τοῦ ἄλογου. Ἀλλὰ μήπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο παραλήρημα, τὸ «παραλήρημα τοῦ αἰσθήματος»; Αὐτὸ τὸ ἀνευρίσκουμε «ἄνευ ὁρίων, ἄνευ ὄρων» ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρίκος, στὴν ποίηση τοῦ Λαμαρτίνου. «Εἶναι ἓνας μυστικιστὴς τοῦ αἰσθήματος» μοῦ ἔλεγε μιὰ μέρα ὁ Ἀντωνίου, μιλώντας γιὰ τὸν Λαμαρτίνον. Καὶ ξέρουμε πῶς ὁ μυστικισμὸς ἔχει κι' αὐτὸς τὸ παραλήρημά του γιὰτὶ ἔχει τὴν ἑκστασή του. Μήπως μ' αὐτὲς τίς προϋποθέσεις ποὺ κατὰ βάθος δὲν εἶναι παρὰ ὑποψίες ἢ πιθανότητες μονάχα, θὰ πρέπει νὰ δοκιμάσουμε ξανά ἓνα πηλίσασμα πρὸς τὸ Λαμαρτίνον, ἑκατὸ χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατό του;

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

Αὐτόγραφο τοῦ Λαμαρτίνου.

Η “ΛΙΜΝΗ,, ΤΟΥ ΛΑΜΑΡΤΙΝΟΥ ΚΑΙ Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

Ολίγοι ξένοι ποιηταὶ ἔγιναν γνωστοὶ καὶ εὗρον τόσους μεταφραστάς καὶ μιμητὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰδίᾳ εἰς Ἀθήνας, ὅσους ὁ Ἀλφόνσος Λαμαρτίνος.

Τὸ ἄστρον τοῦ ἑμεσουράνει εἰς Γαλλίαν ὅτε εἰς τὴν ἑλληνικὴν πρωτεύουσαν εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐπιβάλλεται καὶ νὰ προχωρῇ μὲ δῆμα γοργὸν πεισιθάνατος ρομαντισμός. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἀθηναϊκὴ σχολὴ προσανατολίζεται κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὴν Γαλλίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν τὸν δρόμον εἶχον ἀνοίξει οἱ Φαναριῶται πολὺ πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἡ ἐξωτερικὴ ὁμοιως μόνον καὶ στεῖρα μίμησις τῶν ξένων στοιχείων συνετέλεσεν ὥστε οἱ ρομαντικοὶ λογοτέχνηαι τῶν Ἀθηνῶν νὰ περιφρονήσουν καὶ παραβλέψουν τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα καὶ νὰ παρουσιάσουν ἕνα κόσμον ἐπιφανειακὸν καὶ ἐπίπλαστον, ξένον πρὸς τὴν σύγχρονον ζωὴν καὶ ἀτμοσφαῖραν τῆς Χώρας των.

Ὁ ρητορικὸς στόμφος καὶ ἡ κενολόγος μεγαληγορία, ἡ κατὰχρησις τῶν καλολογικῶν στοιχείων, ἡ ἐντελὴς ὑποκειμενικὴ ἔκφρασις, πάντα ἐν γένει τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρομαντισμοῦ, ἐξωγκωμένα μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς παρακμῆς του, μεταφυτεύονται εἰς τὴν ρομαντικὴν σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ προσδίδουν εἰς τὴν παραγωγὴν αὐτῆς μίαν μορφήν ἐξ ὀλοκλήρου ἀντίθετον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν λαϊκὴν εὐαισθησίαν.

Μεγάλην ὥθησιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην παρέσχον αἱ μεταφράσεις. Κατ' ἀρχὴν μεταφράζονται τὰ ἀντιπροσωπευτικώτερα ἔργα τοῦ γαλλικοῦ ρομαντισμοῦ, ἐκ τῶν πρώτων δὲ «Οἱ Ἀθλιοι» τοῦ Βίκτωρος Οὐγκὼ ὑπὸ τοῦ Ἰ. Σκυλίτση. Καὶ παραλλήλως ὁ Σατωμπριάν, ὁ Λαμαρτίνος, ὁ Μπερανζέ, ἡ Μαντὰμ ντὲ Σταέλ, οἱ Δουμά, πατὴρ καὶ υἱός, ὁ Σουλιέ, ὁ Φεγιέ καὶ πλη-

θος ἄλλων σημαντικῶν καὶ ἀσημάντων ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι γίνονται γνωστοὶ εἰς τὸ πανελλήνιον καὶ ἀσκοῦν εὐρείαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀδιαμόρφωτον ἀκόμῃ ἑλληνικὴν λογοτεχνικὴν συνείδησιν, μάλιστα δὲ ἐπὶ τοὺς ἐκκολαπτομένους νεαροὺς λογοτέχνας, ὁραματιζομένους εὐκόλους δάφνας¹.

Μεταξὺ τῶν προσφιλεστέρων Γάλλων συγγραφέων εἶναι ὁ Λαμαρτίνος. Οἱ ρομαντικοὶ τῶν Ἀθηνῶν τὸν θαυμάζουν, τὸν μιμοῦνται, τὸν θεωροῦν διδάσκαλον. Τὰ μυθιστορηματὰ του μεταφράζονται καὶ ἐκδίδονται εἰς ἅλλεπαλλήλους ἐκδόσεις, ἡ δὲ «Γρατσιέλλα» γίνεται ἀπὸ τὰ λαϊκώτερα ἀναγνώσματα² θὰ ἦτο δύσκολον νὰ εὕρη τις Ἀθηναῖον ἢ Ἀθηναίαν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ποὺ νὰ μὴ εἶχε χύσει ἄφθονα δάκρυα μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐρωτικῶν περιπετειῶν τῆς νεαρᾶς πρωταγωνιστρίας.

Οἱ ποιητὰι μεταφράζουν στίχους τοῦ Λαμαρτίνου καὶ μιμοῦνται εἰκόνας καὶ φράσεις του. Εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἄγγελος Βλάχος, ἐκ τῶν πλέον φανατικῶν θαυμαστῶν του, μεταφράζει τὰς «Μελέτας» του (Méditations)³, τῶν ὁποίων προτάσσει ἐκτενὲς ἀφιερωματικὸν ποίημα⁴.

Τὸ ποίημα διαιρεῖται εἰς πέντε μέρη, ἑκαστον τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖ διάφορον μετρικὴν μορφήν. Ὁ Βλάχος ὑπογραμμίζει ἐν πρώτοις τὸν θαυμασμόν, τὸν ὁποῖον ἔτρεφε πρὸς τὸν Γάλλον ποιητὴν ἀπὸ νεαρῶτάτης ἡλικίας, ὅτε ἀπετέλεσε δι' αὐτὸν τὸν πρῶτον ὁδηγὸν καὶ καταφύγιον, ἐν συνεχείᾳ ἐξαίρει τὴν ὑψηλὴν θέσιν τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος κατέλαβεν εἰς τὸν γαλλικὸν Πarnaσσόν, ἀναφέρει τὴν διπλωματικὴν καὶ πολιτικὴν σταδιοδρομίαν του⁵, κακίζει ὁμως τὴν θλιβεράν στάσιν του, ὅτε ἔσπευσε νὰ ὑμνήσῃ τὴν ἀ γέ λ η ν τ ὶ ν δ η μ ί ω ν καὶ τ υ ρ ά ν ν ω ν Τ ο ύ ρ κ ω ν κατὰ τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν⁶ καὶ καταλήγει ἐκφράζων τὴν συμπάθειάν του

διὰ τὰς παντοειδεῖς στερήσεις, τὰς ὁποίας
ἐδοκίμασε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς
του⁶.

Ἐπειδὴ τὸ ποίημα εἶναι χαρακτηριστι-
κὸν τῆς διαθέσεως τοῦ Βλάχου, ἀλλὰ καὶ
πολλῶν συγχρόνων του ρομαντικῶν τῆς Σχο-
λῆς τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ἀναδημοσιεύομεν πλη-
ρες:

ΤΩ, ΠΟΙΗΤΗ, ΛΑΜΑΡΤΙΝΩ,

Α’

Ἦμην ἀθῶον καὶ μικρόν, ἀμέριμνον παιδίον,
τὴν γλῶσσάν σου τὴν μαγικὴν ἐφέλλιζον εἰσέτι,
ὅποτε εἰς τοὺς στίχους σου, Ἀλφόνσε, ἐνθουσιῶν,
καὶ ἦσαν αἱ «Μελέται» σου ἡ πρώτη μου μελέτη.

Σ’ ἐμάντευ’ ἡ καρδιά μου, ὁ νοῦς μου ἂν δὲν ἤρκει,
μὲ ἐδουκάλουν σιγαλὰ τὰ μαγικά σου χεῖλη,
ἂν ἐδουκάλουν σιγαλὰ τὰ μαγικά σου χεῖλη,
κ’ ἡ Μοῦσά σου, ἐπὶ χαρὶς καὶ μειδιῶσα Κίρκη,
ὡς μυθολόγου γέροντος διήγησις μ’ ἐκίλει.

Ἐστέναζες κ’ ἐστέναζον, ἐθρήνουν ἂν ἐθρήνεις,
ἂν ἐδουκάλουν σιγαλὰ τὰ μαγικά σου χεῖλη,
καὶ κλαίων μὲν ἄφθονον τὸ δάκρυ μου ἐκίνεις,
κ’ ἐμφύτως, φεῦ! ἂν ἔλεγες, ἀπεκρινόμην:

ΙΟ ὦ μ ο ι!

Ὅμοῦ συνετρυφήσαμεν εἰς ἔρωτος ἑκστάσεις,
σὺ τῆς Ἑλδίας ἐραστὴς κ’ ἐγὼ συνεραστὴς σου,
καὶ σοὶ ἐφαίνετο χαρὰς Παράδεισος ἡ πλάσις,
καὶ μοὶ ἐφαίνετο ἡ γῆ γωνία Παραδείσου.

Ὅμοῦ εἰς τῆς Γρασιέλλας σου ἐκλούσαμεν τὸ
[μνήμα,
σὺ εἰς τὴν μνήμην τῆς θρηγῶν καὶ σὲ ἐγὼ ζηλεύων,
ὅμοῦ συγκατηράσθημεν τοῦ δίου μας τὸ νῆμα,
σὺ τὸ μῆδεν ἐπιθυμῶν κ’ ἐγὼ αὐτὸ πιστεύων.

Ἦχώ σου ἤμην μυστικὴ, τὸ κάτοπτρόν σου ἤμην,
σὲ ἠκολούθουν πάραυτα ἀνοίγοντα τὸ στόμα,
καὶ ἀντανέκλων τὴν μορφήν, γελῶσαν ἢ πενθίμην,
ἦν σ’ ἐβλεπε λαμβάνοντα τὸ παιδικόν μου ὄμμα.

Β’

Μ’ ἐκοίμουν οἱ γλυκεῖς σου στίχοι
ὡς θαυκαλήματος ὥδή,
κ’ ἐναυλον ἔτι τὸ ἥδῃ
ἄσμα σου ἤχει.

Ἐβλεπον τότε ὀνειρώττων
μέλλον ἐμπρός μου μαγικόν,
καὶ τ’ ὄμμα μου σοῦ ἡ εἰκὼν
ἔθελγ’ ὕπνῳ ττον.

Εἰς κόσμον μ’ ἔφερες ὥραϊον,
εἰς τὴν ἀγκάλῃν τῶν νεφῶν,

κ’ ἐκεῖ, εἰς ἑκστασιν τρυφῶν,
κ’ εἰς φῶτα πλέων,

οὐ ἠσθάνομην, Λαμαρτίνε,
ἐκ τῆς χειρὸς νὰ μὲ κρατῇς,
καὶ νὰ μοὶ λέγῃς: ποιητὴς
γενοῦ καὶ μείνε.

Καὶ ἠκουόμην κατ’ ὀνείρους
φελλίζων καὶ παραλαλῶν
τῶν στίχων σου τῶν ὕψηλῶν
στροφᾶς ἀπείρους.

Ἦρχισα κ’ ἐξυπνος νὰ φάλλω...
πλὴν ἄλλο ἦτον τὸ πτηνόν,
οὐ τ’ ἄσμα ἔλεγον ὕπνῳ,
κ’ ἐγὼ εἶμ’ ἄλλο!

Γ’

Ἦσαν ὦραι τερπναὶ καὶ ὥραιαι ἐκεῖναι
ποιητῆς ἦσο σὺ καὶ ἐγὼ νεανίας,
ἀετὸς σὺ τὰ νέφη πέραν τολμητίας,
κ’ ἐγὼ ἐκθαμβὸς παῖς θεωρῶν, Λαμαρτίνε.

Χρόνου δάκτυλος ὅμως, ὁ πάντα συντρίβων,
τ’ ἄσματά σου ἐπῆλθε προδότης νὰ πνίξῃ
καὶ σταδίου θορύβων καὶ τύρσης ν’ ἀνοίξῃ,
ἀκανθώδη ἐμπρός σου ἀνώμαλον τρίβον.

Ποιητῆς ἡγεμὼν τῆς Γαλλίας νὰ γίνῃ,
νὰ διέπῃ λαὸν μὲ ἐρῶντος καρδίαν,
κ’ εἰς τοῦ χεῖλους τοῦ λέξιν νὰ κρέμαται μίαν
καὶ παρόν της καὶ μέλλον, τιμὴ της κ’ αἰσχύνῃ,

νὰ κρατῇ εἰς γαλήνην τὸ πλῆθος ἀσπαίρον,
δι’ ἐνὸς νεύματός του, ἐνὸς μόνου λόγου,
καὶ ἀντάρτου λαοῦ, καὶ λαοῦ δυσσαγῶγου,
ν’ ἀναστέλλῃ τὸν ροῦν δύο λέξεις προφέρων!...

Τίς θὰ ἔλεγε πλάσμα γλυκὺ πῶς δὲν εἶναι;
Τίς ὅμως διπλωμάτης θὰ ἤλπιζεν ἄρα,
Ἦ θεῶν πλὴν βουλή ἢ δαιμόνων κατάρτα,
εἶπε σοῦ νὰ τὸ δεῖξ’ ἡ ἰσχὺς, Λαμαρτίνε.

Δ’

Πλὴν... τὰς χορδὰς συνέθραυσε τῆς μαγικῆς σου
[λύρας

ὁ σάλος ὁ πολιτικός,
καὶ ἔγινες ἱστορικός,
σὺ, φάλτης τῆς Ἑλδίας!

Καὶ μερολήπτῃν κάλαμον εἰς χεῖράς σου
[λαμβάνων,

σὺ, ὁ ἐρώτων ἀοιδός,
ἔγινες ἐνθους ὑμνῳδός,
δημίων καὶ τυράννων.

Καὶ ὕμνησες, πῶς ὕμνησες! Τῶν Τούρκων τὴν
[ἀγέλην,

κ' ἤκουσε σέ, χριστιανόν,
νὰ ψάλλῃς τῶν Ὁθωμανῶν
τὰς ἀρετὰς ὁ Ἕλληγν!

᾽Ω! λήθ' εἰς τὰς σελίδας σου, καὶ σὺ λησμονήσῃς
[τὰς,

καὶ μείν' ὁ πρόωγν ποιητής,
ὁ τῆς Γρασιέλλας ἐραστής,
ὁ γράψας τὰς «Μελέτας».

Ἐλθὲ νὰ σ' ἀγαπήσωμεν καὶ νὰ μᾶς ἀγαπήσῃς,
ἀφοῦ καὶ σὺ ὁ ποιητής
τὸν οἶκτον ἤδη ἐπαυτεῖς,
κ' ἡμεῖς αὐτὸν ἐπίσης!

B'

Μὴ λυποῦ, ἂν ἐράνου τὸν δίσκον,
Λαμαρτίνε, ἐπαίτης προτείνεις,
ἂν πτωχὸς ἀποθάνῃς τῆς πείνης,
μὴ κατάραν εἰπῇς ἀποθνήσκων!

Εἶναι δόξα σου, αἰσχος δὲν εἶναι!
Τῆς καλῆς Ἰωνίας ὁ γέρον
ἦν ἐπαίτης, ὁμοῦ περιφέρων
λύραν, δίσκον, ὡς σὺ, Λαμαρτίνε.

Εἰς τοὺς Γάλλους τὸ αἰσχος ἄς μείνῃ,
τοὺς ψυχία προτείναντας μόνα,
εἰς τὴν νῆστιν αὐτῶν ἀηδόνα,
ὅτε πλέον δὲν ἔψαλλ' ἐκείνη!

ΣΤ'

Δέξαι ὀβολόν μου ἔνα εἰς τὸν δίσκον σου ν' ἀφήσω,
χρήρα καὶ ἐγὼ πτωχή!
᾽Ο,τι ἔλαβε νὰ θώσῃ εἰς τὸν θωρητὴν ὀπίσω,
ἢ εὐγνώμων μου ψυχῇ.

Νὰ σοὶ προσφωνήσω ἄφες, ὅ,τι ἔγραψες σὺ μόνος,
σὲ μὲ σὲ αὐτὸν κοσμῶν,
ὡς τοῦ πλάστου δῶρα φέρει ὁ ἱκέτης εὐγνωμόνων
εἰς τοῦ πλάστου τὸν θωμόν.

Ἄν τ' ὥραιον τάλαντόν σου εὐρῆς ἐλλιπές,
[συγχώρει
τὴν ἀσθένειαν ψυχῆς,
ἥτις ἐπ' αὐτοῦ ὡς θεῖου θησαυροῦ της ἐργηγόρει,
ἀλλ'... ὑπῆρξεν ἀτυχής!

Τὰς αὐτὰς σκέψεις διατυπώνει ὁ Βλάχος καὶ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του εἰς τὴν μετάφρασιν, καταλήγων ὡς ἐξῆς : «Ὡς πρὸς τοὺς ὀλίγους, εὐθύς ἐν ἀρχῇ, πρὸς τὸν Λαμαρτίνον ἀπευθυνομένους στίχους μου (ἐν-

νοεῖ τὸ ἀνωτέρω πρὸ τῆς μεταφράσεως προτασσόμενον ποίημα), περιττὸν νομίζω οἶον· διήποτε σχόλιον· ἅμα συλλαβῶν τὴν ιδέαν νὰ δημοσιεύσω τὴν μετάφρασιν τῶν «Μελετῶν» καὶ ἀρχίσας νὰ διαμορφῶ αὐτὴν ἐπὶ τὸ συστηματικώτερον, συνέλαβον συγχρόνως καὶ τὴν ιδέαν νὰ προσφέρω τὸ ἔργον μου εἰς τὸν ἑνδοξον, ἀλλ' ἀτυχῇ ποιητὴν τῶν. Ἰσως πολλοὶ δὲν ἀγαπῶσι τὸν Λαμαρτίνον, διότι ἐφάνη ἐπ' ἐσχάτων, μὴ ἀγαπῶν τὴν Ἑλλάδα, διότι γράψας ἱστορίαν τῶν Τούρκων, ἐλησμόνησε τὴν τῶν Ἑλλήνων, διότι ἀνέγνωσε φοδερὸν διὰ τὸ μέλλον ἡμῶν: τ ε τ ε λ ε σ τ α ι ἐπὶ τῶν ἡκρωτηριασμένων λειψάνων τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς εὐκλείας· ἐγὼ τὸν ἀγαπῶ, διότι ἔγραψε τὰς Μελέτας».

Πολὺ αὐστηρότεροι τοῦ Βλάχου ὑπῆρξαν ὅμως ἄλλοι Ἕλληνες ποιηταὶ κατὰ τοῦ Λαμαρτίνου. Παρὰ τὸν θαυμασμόν, τὸν ὁποῖον ἔτρεφον πρὸς τὸν ποιητὴν, βαθύτατα τοὺς ἐπλήγωσεν ἡ ὑπὲρ τῶν Τούρκων ἀπροκάλυπτος τοποθέτησις αὐτοῦ καὶ ἡ κατὰδική τῆς Ἑλλάδος. Ἰδιαιτέρως ἡ παρ' αὐτοῦ ὑποστηριχθεῖσα γνώμη ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποθανούσα καὶ ἐκλείψασα διὰ παντός, δικαίως ἤγειρε σωρεῖαν διαμαρτυριῶν καὶ ἀντιδράσεων.

Ὅτε ὁ Λαμαρτίνος ἐδημοσίευσεν τὴν «Τουρκικὴν ἱστορίαν»⁶ του, εἰς τὴν ὁποίαν, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἔγραφεν ὅτι: «Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀπελευθέρωσις ὑπῆρξε μέγα πολιτικὸν λάθος» καὶ ὅτι εἰς τὸ λάθος τοῦτο παρέσυραν τὴν Εὐρώπην Βύρων καὶ Σατωβριάνδος οἱ ποιηταί· πολλοὶ ὕψωσαν φωνὴν διαμαρτυρίας. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ ποιητὴς Ἰωάννης Καρασούτσας ἔγραψε τὸ ἐκτενὲς ποίημά του «Ἀπόκρισις πρὸς τὸν ποιητὴν Λαμαρτίνον, συγγραφέα τουρκικῆς ἱστορίας»⁷, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποτευνόμενος πρὸς τὸν Γάλλον ποιητὴν ὑπευθυμίζει τὸ παρελθόν καὶ τὰ δίκαια τῆς Ἑλλάδος καὶ κακίζει αὐτόν, ὅστις, καίτοι «εὐγενὴς καὶ μέγας δημοκράτης», ἐκπρόσωπος Χώρας, ἥτις ἔχει ὡς «σύμβολον τῶν νόμων ἐν πρώτοις — Ἐλευθερίαν γυνικὴν, Ἰσότης, Ἀδελφότητα», ἐν τούτοις λυπεῖται διότι ὀλίγοι Ἕλληνες ἀπέκτησαν τὴν ἐλευθερίαν των. Ἀρχίζει τὸ ποίημα διὰ τῶν στίχων:

Λοιπὸν τῶν Τούρκων ἀληθῶς τὰς ἀρετὰς
[θαυμάζων,
μὲ νήφοντα τὸν λογισμόν, καὶ ἀληθῶς σπουδάζων,
γραφίδα, ποιητὰ σοφέ, λαμβάνεις Ἡροδότου,

καὶ ὁρμώμενος ἐκ παλαιοῦ ἀπὸ Ὁσμανοῦ πρώτου, καὶ τοὺς αἰῶνας τοὺς μακροὺς ὡς αἰετὸς περλάσας, πτωμάτων ὄρη διαβάς καὶ αἵματος θαλάσσας, εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως τοὺς χαίνοντας κ' [ἐκθάμβους

τῶν Μουσουλμάνων ἱστορεῖς τοὺς εὐκλειεῖς [θριάμβους;

Καὶ κατωτέρω ὑπενθυμίζει τὴν ἐλληνικότητα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Ἰωνίας, τῆς ὁποίας τὰ χώματα εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ αἶμα καὶ μνημεῖα ἐλληνικά:

Πλησίον Σμύρνης τῆς καλῆς, ἐκεῖ ὅπου γλυκεῖα τοὺς ξένους μὲ τὰ κάλλη της μαγεύ' ἡ Ἰωνία, Μεζίτ ὁ μεγαλοπρεπὴς ἐπιθυμῶν τὸν ζῆλον νὰ ἀνταμείβῃ τῶν καλῶν καὶ εὐγενῶν του φίλων, κώμην καὶ πλέθρα γῆς πολλῆς σ' ἐχάρισεν καρπὶ—

[μου, ἐν μέσῳ χώρας εὐθαλοῦς ὥραιας, πλὴν ἐρήμου. Τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ κινούμενον ἐκθάπτει ἀγάλματα ἐκεῖ θεῶν, καὶ πόλεις ἀνασκάπτει. Ἐκεῖ ποτὲ συνέθαλλον, ἐφάμιλλοι τὸ κλέος, ἡ Ἐφεσος, ἡ Μίλητος, ἡ Κολοφών, ἡ Τέως. Αὐτὰς τὰς αἶρας ἐπνευσαν, αὐτὸ τὸ φῶς τ' ὥραιον ἔβλεπον Ὀμηρος, Σαπφώ, Ἀλκαῖος, Ἀνακρέων. Λέγουν τὰς νύκτας αἰοῖσαι ἀκούονται γλυκεῖαι, καὶ στεναγμοὶ καὶ λυπηραὶ θαρβίτων μελωδίαι· καὶ ὅταν δάκτυλοι χορδᾶς τὰς ἀοράτους κρούσουν, αἱ ἀηδόνες σιωποῦν, τοὺς φθόγγους των ν' ἀκούσουν.

Τὴν ὥραν ὅταν ἡ Πλειὰς πρὸς τὰς δυσμὰς της [νεύῃ, καὶ εἰς τὸν Τρωῶνα ὁ γλυκὺς κορυθαλὸς ὀρθρεύῃ, κατὰθα ὅπου αἱ οικίαι αἱ ἱεραὶ συχναῖζουσιν, κ' ἐρώτησε νὰ σέ εἰποῦν τί ἔχουν καὶ στεναῖζουσιν;...

Καὶ ἄλλοι κατεδίδικαν τὴν φιλότουρκον καὶ μισελληνικὴν ἱστορίαν τοῦ Λαμαρτίνου. Τὸ παράπονον ὅμως τοῦτο τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀπέκλεισεν οὔτε ἐμείωσε τὴν πρὸς τὸν ποιητὴν ἐκτίμησιν, τὰ δὲ ἔργα του εὗρον πολλοὺς μεταφραστὰς καὶ μιμητάς.

* * *

Μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Λαμαρτίνου, τὰ ὁποῖα μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν, περιοριζόμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰ κατωτέρω, κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐκδόσεως:

«Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους», ὑπὸ Ἰσιδώρου Σκυλίτση, Σμύρνη 1841.

«Ποιητικαὶ μελέται», ὑπὸ Ἀγγέλου Βλάχου, Ἀθήναι 1864 καὶ ὑπὸ

Στ. Βάλβη, περ. Παρνασσὸς 1882.

«Ἐ λ ο ῖ ζ α κ α ῖ Ἀ β ε λ ᾶ ρ δ ο ς», ὑπὸ ἀνωνύμου, Ἀθήναι 1880.

«Γ ρ α τ σ ῖ ε λ λ α», Ἀθήναι 1877, 1921, 1963.

«Ρ α φ α ῖ λ ο ς», ὑπὸ Δ. Κοντογιάννη, Ἀθήναι 1923.

«Τ ὁ χ ε ῖ ρ ὁ γ ρ α φ ο τ ῆ ς μ η τ ῆ ρ α ς μ ο υ», ὑπὸ Π. Χ. Ζητρίδου, Ἀθήναι 1925.

Κατὰ καιροὺς δὲ ἐδημοσιεύθησαν καὶ ποικίλαι μελέται μετὰ μεταφράσεων ποιημάτων του, ὡς καὶ ἀγνώστων βιογραφικῶν πληροφοριῶν.

Ἐκ τῶν γνωστοτέρων, ἴσως τὸ γνωστότερον, ποίημα τοῦ Λαμαρτίνου εἶναι ἡ «Λίμνη» (Le Lac), ἀρχικὸς τίτλος τοῦ ὁποίου ἦτο «Le Lac de Bourget». Καθαρῶς ρομαντικὸν ποίημα, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τοῦ γαλλικοῦ ρομαντισμοῦ, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ἡ εὐγένεια τῆς ιδέας καὶ ἡ ἀρμονία τῆς ἐκφράσεως. Πολὺ ἐνωρὶς ἐγίνε δημοφιλέστατον καὶ ἐγνώρισε τὰς περισσώτερας μεταφράσεις εἰς τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

Τὸ θέμα συνδέεται μὲ τὴν προσωπικὴν ἐμπειρίαν τοῦ ποιητοῦ, ὅστις, ὅμως, κατορθώνει νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸ γενικὸν χαρακτηρισμὸν καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν πανανθρωπίνην ἀνησυχίαν ἐναντι τῆς Μοίρας. Δύο νέοι εὐρίσκονται εἰς μίαν λέμβον· δὲν ἔχει σημασίαν ποῖοι εἶναι αὐτοὶ καὶ ποῖα εἶναι ἡ λίμνη. Ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται πάντοτε ἡ αὐτή. Ὁ χρόνος παρέρχεται ταχέως, ἀφανίζων τὰ πάντα ἀνεπιστρεπτί. Ὁ ποιητὴς ἐν τούτοις ἐλπίζει εἰς τὸν ἔρωτα, ὁ ὁποῖος, κατανικὼν τὸν χρόνον καὶ τὴν ἐφήμερα, ἀνοίγει τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν αἰωνιότητα καὶ τὴν ἀθανασίαν¹⁰.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ποίημα εἶχε τεραστίαν ἀπήχησιν, καὶ εὗρε προθύμους μεταφραστὰς μεταξύ τῶν γνωστοτέρων ποιητῶν τοῦ περασμένου, ἀλλὰ καὶ τοῦ παρόντος αἵωνος, εἴτε Ἀθηναίων εἴτε Ἑπτανησίων.

Ἐκ τῶν πρώτων μετέφρασε τὸ ποίημα ὁ Ἀγγελὸς Βλάχος εἰς ἐκλογὴν μεταφράσεων τῶν Ποιητικῶν στοχασμῶν ἢ ὡς ὁ ἴδιος ὀνομάζει «Ποιητικῶν Μελετῶν» (Méditations poétiques) τοῦ Λαμαρτίνου¹¹. Ἡ μετάφρασις — κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ Βλάχου — εἰς ἄκρατον καθαρεύουσιν, μὲ ἐναλλασσόμενα μέτρα ὡς ἐν τῷ πρωτοτύ-

πῶ, δὲν κατορθώνει νὰ ἐλευθερωθῇ τῆς ξη-
ρᾶς καὶ σχολαστικῆς διατυπώσεως τῶν Ἀ-
θηναίων καθαρολόγων.

Ἰδοὺ ἡ μετάφρασις:

Ἄ γ γ έ λ ο υ Β λ ά χ ο υ

Η Λ Ι Μ Ν Η

Οὕτως αἰεὶ ὠθούμενοι εἰς νέας παραλίας,
Καὶ εἰς νυκτῶν φερόμενοι αἰθέρα σκοτεινόν,
Δὲν θ' ἀγκυροβολήσωμεν, ἔστω στιγμὰς θρα-
[χείας,

Εἰς τῶν ἐτῶν τὸν ἄπειρον ποτὲ ὠκεανόν;

᾽Ω λίμνη, μόλις ἤγνυσε τὸν δρόμον τοῦ ὁ
[χρόνος,

Καὶ παρ' αὐτὰ τὰ νῶτά σου τὰ τόσον προσ-
[φιλῇ μου,

Ἰδέ,... ἦλθον καὶ κάθημαι ἐπὶ τοῦ λίθου
[μόνος,

"Οπου τὴν εἶδες ἄλλοτε νὰ κάθηται μαζί
[μου!

Οὕτω τοὺς βράχους ἔδαιρον τὰ κύματά σου
[λάβρα,

Κατὰ τῶν ἀποτόμων των θραυόμενα πλευρῶν,
Καὶ τὸν ἀφρόν των τὸν λευκὸν προσπνέουσα
[ἤ αὖρα,

Οὕτω πρὸ τῶν ποδῶν αὐτῆς ἔρριπτε τῶν
[ἄθρων.

Ἐπλέομεν ἐν σιωπῇ ὁμοῦ,... ἦτον ἐσπέρα!
Τὸ ἐνθυμεῖσαι; — σιωπῇ μαγευτικῇ, θαθεῖα

Τὸ κύμα σου ἐκάλυπτε καὶ τὸν γλαυκὸν αἰ-
[θέρα,

Καὶ κώπης που τὴν ἔκοπτε γλυκεῖα ἄρμονία.

Πλὴν αἴφνης θεῖοι, ἄγνωστοι ἐπὶ τῆς γῆς
[μας τόνοι,

Τῆς ὄχθης σου ἠξήγειραν ἐκθάμβους τὰς ἡ-
[χοῦς,

Κ' ἐνῷ αὐτὰ τὸ χεῖλός της τ' ὠραῖον ἐπεφώ-
[γει,

Εἰς τοὺς θαθεῖς του ἔτρεψε τὸ κύμα σου μω-
[χοῦς.

«Χρόνοι, μὴ σπεύδετε, καὶ σεῖς, στιγμὰι τῶν
[εὐδαιμόνων

᾽Ωρῶν μας, ὧ σταθῆτε!
Τῶν ἡδαιῶν μας ἡμερῶν ν' ἀπογευθῶμεν
[μόνον

Ἐπὶ μικρὸν ἀφήτε!

Τὴν ταχυτέραν πτήσιν σας πληθὸς δυστή-

Ἰγῶν ὄντων

Θερμῶς ἐπικαλεῖται...

Φύγετε, καὶ μὲ σᾶς τὸ πῦρ ἃς φύγη τῶν
[στηθῶν των.

Τοὺς ἄλλους λησμονεῖτε!...

Πλὴν φεῦ! ὀλίγας καὶ στιγμὰς ἔτι αἰτῶ
[ματαίως,

᾽Ο χρόνος τὰς ἀρνεῖται.
Σβήγουσι τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ, ἰδέ! κ' ἐγώ:
[«βραδέως,

Τοῖς ἔλεγον, χωρεῖτε.

Λοιπὸν ἐρῶμεν, σπεύσωμεν τὸν χρόνον νῆ.
[χαρῶμεν,

᾽Ο χρόνος δὲν κρατεῖται!
Ἄνορμος πλέει, ἄνορμοι κ' ἡμεῖς μαζί πε-
[ρῶμεν,

᾽Αθρόοι παροδῖται».

Χρόνοι ζηλότυποι, ὦ! πῶς στιγμὰι εὐδαι-
[μονίης,

Καθ' ἃς γευόμεθ' ἄφθονα τοῦ ἔρωτος τὰ
[δῶρα,

᾽Ω! πῶς νὰ φεύγουν δύνανται μακρὰν μας
[μεθ' ὁμοίας

ταχύτητος, ὥς κ' ἡ πικρὰ τῆς δυστυχίας
[ῶρα!

᾽Ω! εἴν' ἀδύνατον λοιπὸν ἐν ἔχγος των νὰ
[μείνη;

Διὰ παντὸς ἐσθέσθησαν, παρήλθον δι' ἡμᾶς;
᾽Ο χρόνος, ὅστις ἔδωκεν αὐτάς, ὅστις τὰς
[ισθῆγει,

Δὲν θὰ μᾶς δώσῃ τὰς αὐτάς καὶ ἄλλοτε
[στιγμῆς;

Αἰωνιότης, παρελθόν, μηδέν, μυχοὶ σκοτίας,
Τί τὰς ἡμέρας κάμνετε, ὅσας μᾶς ἀφαιρεῖτε;
Δὲν θὰ μᾶς ἀποδώσῃτε τὰς τέρψεις μας τὰς
[θείας,

᾽Οσας ἐντὸς τῆς κύλικος τοῦ εἴου μας ἀν-
[τλεῖτε;

᾽Ω! λίμνη, βράχοι, σπήλαια, ὦ δάση σιγα-
[λέα,

Σεῖς, ὧν ὁ χρόνος φεῖδεται, ἅτιν' ἀνανεοῖ,
Τήρησον τῆς νυκτὸς αὐτῆς, ὦ φύσις μου
[ῶραία,

Καὶ τὴν ἐνθύμησιν, ἀφοῦ ὁ χρόνος σ' εὐ-
[λοεῖ.

᾽Ω! ἔστω εἰς τὸ κύμα σου, παιδρὸν ἢ ὠρ-

Ἰγισμένον,
 «ὦ! λίμνη, κ' εἰς τὸ θέαμα τῶν χαροπῶν
 Ἰθουνῶν σου,
 Εἰς τὰς ἐλάτας σου αὐτάς, κ' ἐπὶ τῶν κρε-
 Ἰμαμένων
 Σχοπέλων εἰς τὸ κάτοπτρον τῶν κυανῶν νε-
 Ἰρῶν σου.

«ὦ! ἔστω εἰς τὸν ζέφυρον, ὅστις στενάζει
 Ἰπνέων,
 Εἰς τὴν ἡχώ τῆς ὀχθῆς σου, ἥτις παιδρὰ
 Ἰλαλεῖ,
 Εἰς τὸν ἀργυρομέτωπον ἀστέρα, ὅστις χέων
 Τὸ φέγγος τοῦ τὰ νῦτά σου τὰ ἥριμα φιλεῖ.

Εἴθε ὁ στένων κάλαμος, ἡ αὔρα ἥτις κλαίει,
 Τὰ θεῖά της ἀρώματα, ἡ μάγος ὅλη φύσις,
 Καὶ ὅ,τι τέλος βλέπει τις, ὅ,τι ἀκούει, πνέει,
 Εἴπωσιν ὅλα, λίμνη μου: Ἡ γὰρ πησάν,
 Ἰεπίσης.

Νέαν μετάφρασιν ἔκαμε μετὰ τινα ἔτη
 ἄλλος ἐπίσης ρομαντικός τῶν Ἀθηνῶν ποι-
 ητής, ὁ Σπυρίδων Βασιλειάδης, ὁ ὁποῖος
 δὲν κατάρθωσε νὰ σημειώσῃ μεγαλυτέραν
 ἐπιτυχίαν ἀπὸ τὸν Βλάχου¹². Ἀρχίζει τὴν
 μετάφρασιν διὰ τῶν ἰδίων ἀκριβῶς λέξεων
 «οὕτως αἰεὶ ὠθοῦμενοι» καὶ χρησιμοποιοῖ
 γλῶσσαν. Μέτρον ὁ δεκαπεντασύλλαβος, μέ-
 τινας ἐναλλαγάς, ὡς καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ
 Βλάχου.

Ἡ μετάφρασις ἔχει ὡς ἀκολουθῶς:

Σ π υ ρ ῖ δ ω ν ο ς Β α σ ι λ ε ι ᾶ δ ο υ

Η Λ Ι Μ Ν Η

(κατὰ Λαμαρτίνου)

Οὕτως αἰεὶ ὠθοῦμενοι πρὸς νέας ἀκτὰς μόνον
 κ' εἰς νύκτα ἀνεπιστρεπτι συρόμενοι αἰώνιαν,
 εἰς τὸν θαθὺν καὶ ἄπλετον ὠκεανὸν τῶν χρό-
 Ἰνων
 δὲν θ' ἀγκυροβολήσωμε" οὐδὲ ἡμέραν μίαν;

«ὦ λίμνη! μόλις ἔκλεισε τὸν διόν τοῦ εἰς
 Ἰχρῶνος,
 κ' ἐγγὺς κυμάτων προσφιλῶν εἰς πέτρων
 Ἰπεφιλμένην
 ἰδέ με! μόνος ἔρχομαι καὶ θὰ καθίσω μόνος
 ὅπου κ' ἐκείνην ἄλλοτε προσεῖδες καθημένην.

Οὕτω καὶ τότε" ἐγόγγυζες ὑπὸ θαθεῖς σου

Ἰδράχους
 καὶ εἰς πλευράς ἐθραύετο τὸ κύμα σου ἀ-
 Ἰγρίας,
 οὕτω καὶ τότε" ὁ ἄνεμος ἀφροὺς πολυταράχους
 ἔρριπτεν εἰς τοὺς πόδας τῆς ὡς λίθον λα-
 Ἰτρείας.

Σιγῇ μίαν ἐπλόμεν ἐσπέραν... ἐνθυμῆσαι;
 Καὶ ἄνω δὲν ἤκούετο καὶ κύκλῳ τῶν ὑδάτων
 ἢ τῶν ναυτῶν αἱ νωχελεῖς κοπηλασίαι κ'
 Ἰσσαι
 τὰ νῶτα κατακόπτουσαι ἀρμονικῶν κυμάτων.

Αἰφνης ἤκούσθη ἄγνωστος τῷ κόσμῳ μελω-
 Ἰδίᾳ

καὶ ἀντελάλησεν αὐτὴν ἡ ὀχθὴ μαγευθεῖσα,
 τὸ κύμα ἔτεινε τὸ οὖς ν' ἀκούσῃ καὶ γλυκεῖα
 ἡ ἐρωμένη μοι φωνὴ μέλπει αὐτὰ ρηγνύσα.

«Εὐφρόσυνοι ὦραι, μὴ φεύγετε, στήτε!

«ὦ Χρόνε, τὴν πτῆσιν, τὸ βῆμα σου κράτει,
 παιδρὰ νὰ γευθῶμεν χαράς πού δωρεῖται
 νεότης φιλάτῃ.

» «ὦ Χρόνε, ἡμᾶς τοὺς δολβίους λησιμόνει...
 Καὶ φεῦγε πετερόπους δι' ὅσους θρηνοῦσι,
 διότι μαζὶ σου κ' αἱ θλίψεις κ' οἱ πόνοι
 συνακολουθοῦσι.

» Στιγμὰς νὰ κρατήσω ζητῶ, πλὴν ματαίως
 ὁ Χρόνος δὲν μένει.

Φωνῶ εἰς τὴν νύκτα—προχῶρει βραδέως!—
 Κ' ἐχθρὰ ἢ πρωῖα φωσφόρος προδαίνει.

» Λοιπὸν ἄς ἐρῶμεν! τὴν ὥραν πού τρέχει
 ταχεῖς ἄς χαρῶμεν!

Δὲν ἔχομεν ὄρμον, ὁ Χρόνος δὲν ἔχει
 ἀκτὴν, αὐτὸς τρέχει, ἡμεῖς δὲ περῶμεν».

Χρόνε ζηλότυπε, στιγμὰι ἀρρήτου εὐθυμίας
 καθ' ἃς ὁ ἔρως κύματα προχέει εὐφροσύνης
 νὰ φεύγῳς εἶναι δυνατόν μετὰ ὀρμῆς ὁ-
 Ἰμοῖας
 ὡς φεύγουσι καὶ αἱ στιγμὰι δακρύων καὶ
 Ἰδδύνης;

Καὶ πῶς παρήλθον ἐς αἰεὶ, καὶ μίαν δὲν ἀ-
 Ἰφήρει:

Καὶ πῶς, οὐδὲ τὰ ἔχνη των δὲν θέλομεν κρα-
 Ἰτήσει!

«Ὁ χρόνος πού τὰς ἔδωκε καὶ τὰς συμπαρα-
 Ἰσύρει
 δὲν θέλει οὗτος εἰς ἡμᾶς καὶ πάλιν τὰς
 Ἰδωρήσει;

Λίωγιότης, παρελθόν, κενόν, ἀδύσου δάθη
τί τὰς στιγμὰς μας κάμνετε ἄς σεῖς ἀπο-
[ροῦντε;
Λαλεῖτε· τέρψεις, ἔρωτας, ἐκστάσεις, θεῖα
[πάθη
δὲν θὰ μᾶς τ' ἀποδώσητε ἀφοῦ μᾶς τ' ἀπο-
[σπᾶτε;

ὦ Λίμνη, βράχοι ἄφωνοι, ἄντρον, σκιώδη
[δάση,
σεῖς ὧν ὁ Χρόνος φεῖδεται, χαριτωμένη φύ-
[σις,
ποῦ ὁ Θεὸς ἀνανεοῖ καὶ θάλλουσαν φυλάσσει,
κἂν τῆς νυκτὸς τηρήσατε αὐτῆς τὰς ἐνθυμῆ-
[σεις.

Εἰς τὴν γαλήνην τήρησον αὐτὰς κ' εἰς τρι-
[κυμίας,
ὦ Λίμνη μου, εἰς τὴν κλιτὺν τῶν λόφων τῶν
[γελώντων,
εἰς τὰς πυκνὰς ἐλάτας σου καὶ εἰς τὰς ἀ-
[κρωρείας
ποῦ βλέπουσιν ἐπικλινεῖς εἰς σέ τὸ πρόσω-
[πὸν των.

Ἄς εἶναι εἰς τὸν ζέφυρον ὅστις περᾶ καὶ
[φρίσσει,
εἰς τῶν ὀχθῶν σου τὴν βοήν ἥτις ἤχοῦσα
[δαίνει,
καὶ ὁ ἀργυροπρόσωπος ἀστήρ ἄς τὰς κρα-
[τήση
ὅστις μὲ λάμπεις ἀπαλὰς τὸ στήθος σου
[λευκαίνει.

Εἴθ' ὁ στενάζων ἄνεμος, ὁ καλαμῶν ποῦ
[κλαίει,
τοῦ ἐλαφροῦ ἀέρος σου οἱ μοσχοβόλοι ὕμνοι
καὶ πάντα ὅσα βλέπει τις, ἀκούει κι ἀνα-
[πνέει,
ὦ εἴθε «Ἡ γ α π ή σ α μ ε ν» νὰ εἴπω-
[σιν, ὦ Λίμνη.

Ἐπιτυχεστέρα εἶναι ἀναμφιδόλως ἡ με-
τάφρασις τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρί-
του¹³. Εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ εἰς
τὸ ἀγαπητὸν μέτρον τοῦ Λευκαδίτου ποιη-
τοῦ δεκαπεντασύλλαβον, ἀποδίδει μὲ με-
γαλυτέραν ζωηρότητα καὶ συγκίνησιν τὴν
σκέψιν καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ Λαμαρτίνου.
Ἡ μετάφρασις τοῦ Βαλαωρίτου ἐθεωρήθη
ἀπὸ τὰς ἐπιτυχεστέρας μεταφράσεις τοῦ
ποιητοῦ.

Αὕτη ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου

Η ΛΙΜΝΗ

(ἐκ τοῦ Λαμαρτίνου)

Πάντα λοιπὸν θὰ τρέχωμε πρὸς ἄγνωστο ἀ-
[γκρογιάλι,
θὰ καταποντιζώμεθα στοῦ τάφου τῇ νυχτιά,
χωρὶς ποτ' ἐν' ἀπάνεμο μὲς στὴν ἀνεμοζάλην,
οὐτ' ἕνα καταφύγιο στὴ θαρυχειμωνιά!
Κοίταξε, Λίμνη, κοίταξε! Δὲν ἔκλεισ' ἕνας
[χρόνος
πῶπαιζε μὲ τὸ κύμα του χαρούμενη, τρελή,
καὶ τώρα, τώρα ὁ δύστυχος, κάθομαι, Λίμνη,
[μόνος
στὴν πέτρα ἐδ' ὅπου πάντοτε μᾶς ἔδλεπε;
[μαζί.

Καθὼς καὶ τώρα ἐμούγκριζες καὶ τότε ἄ-
[γριεμένη
κ' ἐξέσχιζες τὰ στήθη σου στοῦ βράχου τὰ
[πλευρά,
ἀνήσυχη ἐπαράδερνες στὴν ἄκρη θυμωμένη
κ' ἐρράντιζες τὰ πόδια τῆς μὲ τὸν ἀφρὸ συ-
[χνή!

Θυμᾶσαι, Λίμνη, μόνοι μας μιὰ νύχτα ἐγὼ
[κ' ἐκεῖνη
ἐλάμναμε ἄφωνοι οἱ φτωχοὶ στὰ κρύα σου
[γερά,
τ' ἀγέρι δὲν ἀνάσαινε, εἶχες καὶ σὺ γαλήνην,
στὸν ὕπνο σου δὲν ἄκουες παρὰ τὰ δυὸ κου-
[πίνα.

Μὲ μᾶς τραγούδι οὐράνιο, πρωτάκουστο,
[δρυσᾶτο
τὸ γέρο τὸν ἀντίλαλο τριγύρω μας ξυπνᾷ.
Ἐμμεῖν' εὐθὺς παράλυτο τὸ κύμα σου τὸ ἀ-
[φρᾶτο
καὶ τέτοια λόγια ἀκούστηκαν, θυμᾶσαι, ἄρ-
[μονικά;

«Δίπλωσε, Χρόνε, δίπλωσε τ' ἀκούραστα
[φτερά σου,
ὦρες γλυκές, μὴ τρέχετε, σταθῆτε μιὰ σι-
[γμῇ,
καὶ σὺ μὴ φεύγεις, Νύχτα μου, μὲ τὴν ἄ-
[στροφεγγιά σου
τώρα, ποῦ ζευγαρώσαμε, εἴν' εὐμορφή ἡ
[ζωή.

Τοῦ κόσμου αὐτοῦ τὰ δάσανα, τὴν ἐρημιά,

θέλουν νὰ φύγουν ἄμετροι· γι' αὐτοὺς γοργὰ
[γοργὰ,
Χρόνε μου, πέτα κι ἄφησε στοῦ ἔρωτα τὰ
[δρόχια
τὰ δυό μας νὰ χορτάσωμε τόσο γλυκεῖα
[σπλαδιά.

Τοῦ κάκου! Οἱ ὥρες φεύγουνε. Κανεῖς δὲ
[μὲ προσμένει...
Κανεῖς δὲ μ' ἀκουρμαίνεται... Ἡ νύχτα εἶναι
[σκληρή...
Ἀχνίζουν τ' ἄστρα, χάνονται... Κρυφὰ κρυ-
[φὰ προβαίνει
τ' ἀσπλαγχο γλυκοχάραμα... Λυπήσου μας,
[Αὐγὴ!...

Τοῦ κάκου! Ὅλα ξεγέλασμα, εἶν' ὄνειρο
[καὶ πλάνη,
ζωὴ μας εἶναι ἡ ἀγάπη μας καὶ μοναχὴ χα-
[ρά,
ἄς μὴ ζητοῦμε ἀνύπαρχτο στὸν κόσμον ἄλλο
[λιμάνι,
τοῦ χρόνου ἡ ἄγρια θάλασσα δὲν ἔχει ἀ-
[κρογιαλιὰ.

Χρόνε ζηλιάρη, δύστροπε! Πέ μου, γιατί
[νὰ σβῇ,νται,
σὰν ἀστραπὴ νὰ φεύγουνε οἱ ὥρες τῆς χα-
[ρᾶς,
καθὼς πετοῦν καὶ φεύγουνε χωρὶς νὰ λη-
[σιμονιώνται
κ' οἱ μαῦρες, κ' οἱ δλόπικρες συγμῆς τῆς
[συμφορᾶς;

Ἀπ' τὴ θαθεῖα τὴν ἄδυσσον, ἐποὶ μᾶς κα-
[ταπίνει,
ἀπ' τὴν αἰωνιότητα, ὅπου μᾶς πλημμυρεῖ
τίποτε, Χρόνε, τίποτε, στὸ φῶς δὲν ἀναδίνει,
δὲν ξεφυτρώνει τίποτε... ὅλα τὰ τρῶς ἐσὺ.

Λοιπόν, ἀπ' ὅσα ἐχάρηκα δὲ θ' ἀπομείνῃ
[τρίμμα,
δὲν θὰ ν' ἀφήσω τίποτε σ' αὐτὴν τὴ μαύρη
[γῆ!

Ἀπ' τὸ γοργό μας πέρασμα δὲν εἶναι τάχα
[κρῆμα
νὰ μὴ σωθῇ ἓνα πάτημα, ὦ Χρόνε ἀδικητή;..

᾿Ω λίμνη, ὦ δράχοι μου ἄφωνοι, ὦ σεῖς,
[σπηλιεὺς καὶ δάσχη,
ποὺ βλέπετε τὸν πόνο μου, μὴ χάρι σᾶς
[ζήτηῶ.

ἔσεῖς, ὅπου δὲ σκιάζεσθε κανεῖς νὰ σᾶς χα-
[λάσῃ,
ποτὲ μὴ μᾶς ξεχάσετε, στὸ μνημ' ἂν πάω κ'
[ἐγὼ.

Κι ὅταν σὲ δέρνει ὁ σίφουνας, κι ὅταν θαθεῖα
[χοιμᾶσαι,
ὦ λίμνη μου ἀφροστέφανη, νὰ μὴ μᾶς λη-
[σιμονῇς.
Ἐσ' εἶδες τὴν ἀγάπη μας καὶ μόνῃ ἐσὺ θυ-
[μᾶσαι
πῶς ἀναφταν τὰ στήθη μας, καὶ θὰ μᾶς συμ-
[πονῇς.

Θέλω τὰ πεῦκα, τὰ ἔλατα, οἱ δράχοι, ἡ ρε-
[ματιά σου,
τ' ἀφροῦ σου τὸ μουρμούρισμα, τ' ἀντίλαλου
[τῆ φωνῇ,
τὰ δροσερά σου σύγνεφα, τ' ἀγέρι, ἡ κατα-
[χινιά σου,
ἡ βρύση, ὁ καλαμιώνας σου, τὸ χόρτο, τὸ
[κουλί,

τ' ἄσπρο τ' ἀσημομέτωπο, ἡ μυρωδιά, ποὺ
[χύνει
τὸ γαλανὸ τὸ κῦμά σου, ὦ λίμνη μου γλυκεῖα,
ὅ,τι στήν πλάσῃ ἔχει αἰσθησι, πνοή, νοημο-
[σύνη,
ὅλα νὰ λένε... «Ἀγάπησαν, τὰ μαῦρα, φλο-
[γερά»!

Εἰς ὅλως διάφορον μέτρον καὶ μορφήν ἀ-
πὸ τῶν προηγουμένων, μετέφρασε τὸ ποί-
ημα ὁ Γ. Σημηριώτης εἰς μεταγενεστέραν
ἐποχήν¹⁴. Εἰς γλῶσσαν δημοτικὴν καὶ ὀ-
λιγοσύλλαβον μέτρον, ἡ μετάφρασις τοῦ
Σημηριώτη παρουσιάζει διάφορον ρυθμὸν
καὶ δίδει εἰς τὸ ποίημα νέαν πνοήν.

Ἰδοὺ ἡ μετάφρασις:

Γ. Σ η μ η ρ ι ὠ τ η ς

Η Λ Ι Μ Ν Η

Πάντα λοιπόν σ' ἀκρογιαλιεὺς
καινούργιες θὰ τραβοῦμε;
πάντα θὰ θυθιζόμαστε
στοῦ τάφου τῇ νυχτιά,
χωρὶς ποτὲ στὸ πέλαγο
τοῦ χρόνου νὰ σταθοῦμε
μὴ μέρᾳ μοναχά;

᾿Ω Λίμνη! πάει δὲν πάει χρονιά

καὶ στίς ὀχτιές σου γύρω
ὀποῦλπιζα κ' ἡ ἀγάπη μου
πῶς θὰ ξαναφανεῖ,
κοίταξε! μόνος ἔρχομαι
στὸ βράχο ν' ἀπογύρω
ποὺ γέραμε μαζί.

Ἔτσι καὶ τότε ὁ δόγγος σου
μὲς στίς σπηλιές βοοῦσε!
ἔτσι στὰ ξεσκισμένα τους
ἐξέσπαγες γκρεμνά
κ' ἔτσι τ' ἀγέρι στὰ μικρά
τὰ πόδια της κυλούσε
ἀφρούς χαϊδευτικά.

Θυμᾶσαι; μιά βραδυὰ βουδοὶ
πλέαμε στὸ νερό σου·
στοὺς οὐρανοὺς, στὰ πλάτια σου,
χυνόταν σιγαλιά,
κι ἄλλο δὲν ἀκουγότανε
παρὰ τ' ἁρμονικό σου
φλίφλισμα ἀπ' τὰ κουπιά.

Μὰ ξάφνου κάποια μουσικὴ
πρωτάκουστη καὶ ξένη
στίς μαγεμένες ὄχτες σου
ἀντήχησε γλυκά·
τὸ κύμα ἐστάθη κ' ἡ φωνή
ποῦναι μου ἀγαπημένη
εἶπε τὰ λόγια αὐτά:

«Κράτησε, Χρόνε, κράτησε
τὸ πέταγμά σου τώρα!
καὶ σεῖς, μὴν κάνετε φτερά,
χαρούμενες στιγμές!
Ἀφήστε νὰ χαροῦμε δῶ
στοῦ Μάη μας τὴν ὥρα
τίς μέρες τίς χρυσές.

»Τόσοι 'ναι οἱ δύστυχοι στὴ γῆ
ποὺ σὰς παρακαλοῦνε!
Γι' αὐτοὺς πετᾶτε γρήγορα
καὶ πᾶρτε στὰ φτερά
κι ὅσα τοὺς δαίρνουν θάσανα,
μὰ κείνους ποὺ εὐτυχοῦνε
ξεχάστε μιά φορά!

»Μ' ἄδικα ἀκόμα τοῦ ζητῶ
καίμιά γλυκεῖα στιγμούλα,
ξεφεύγει ὁ Χρόνος καὶ πετᾷ!
Κράζω μ' ἀπελπισιά:

»Ἀργήσε, στάσου, νύχτα μου!
— μὰ νά, φωτᾷ ἡ ἀυγούλα

καὶ διώχνει τὴ νυχτιά.

»Ἄς ἀγαποῦμε ἀδιάκοπα
λοιπὸν ἄς ἀγαποῦμε!
Ἐμπρός! ἄς τὴ χαιρόμαστε
τὴ φτερωτὴ στιγμὴ!
Ἐμεῖς κι ὁ Χρόνος, ποὺ ποτὲ
λιμάνι δὲ θὰ ἐροῦμε,
κυλᾷ μὲ τὴ ζωή!»

Χρόνε ζηλιάρη κ' οἱ στιγμές
λοιπὸν ποὺ μᾶς μεθοῦνε,
τότε ποὺ ὁ ἔρωτας βροχή
μᾶς ραίνει τίς χαρές.
Χρόνε σκληρέ, κι αὐτὲς λοιπὸν
πετοῦν καθὼς πετοῦνε
οἱ μαῦρες μας στιγμές;

Τί; κι ἀπ' τὸ διάβα τους αὐτὸ
τίποτα δὲν θὰ μείνει;
τί; πέταξαν δλότελα;
τί; πᾶν γιὰ πάντα πιά;
ὁ Χρόνος ποὺ τίς ἔδωσε
κι ὁ Χρόνος ποὺ τίς σβήνει,
δὲν τίς ξαναγεννᾷ;

Βαθιά σκοτάδια: παρελθόν,
μηδέν, κι αἰωνιότη!
τί κάνετε τίς μέρες ποὺ
τὰ δύθια σας ρουφοῦν;
μιλήστε μας! οἱ οὐράνιες
ἐκστάσεις ποῦχει ἡ νιότη
ξανά πιά δὲ θαρβοῦν;

»Ὡ Λίμνη! δράχοι σιωπηλοί!
σπηλιές! ἀπόσκια δάση!
ἐσᾶς ποὺ ὁ Χρόνος σὰς ξεχνᾷ
ἢ δίνει ξανά ζωή,
φυλάξτε ἀπὸ τὴ νύχτα αὐτή,
— φύλαξε, ὠραία πλάση! —
μιά θύμηση μικρή!

»Ἄς μείνει στὴ γαλήνη σου
καὶ μὲς στὴν τρικυμιά σου,
— ὦ Λίμνη ὠραία! — καὶ στῶν
[πλαγιῶν]

τὴ γελαστὴ θωριά,
καὶ μὲς στὰ μαῦρα σου ἔλατα
καὶ στ' ἄγρια γκρεμνά σου,
ποὺ γέρνουν στὰ νερά!

»Ἄς μείνει στ' ἀνατρίχιασμα
τῆς αὔρας ποὺ περνάει,

στοὺς κρότους, ποὺ στίς ὄχτες σου
κυλοῦν, τίς μαγικές,
στ' ἄστρα τ' ἀσημομέτωπο
ποὺ πάνω σου σκορπάει,
ἀχτίδες ἀργυρές!

ῶ! γάταν, γαί, κι ὁ ἄνεμος,
κ' οἱ καλαμιές σὰν κλαῖνε,
κ' οἱ ἀνάλαφρές σου οἱ εὐωδιές
κ' ἡ κάθε ἀνθοπνοή,
κι ὅτι ἀναπνέει, θωρεῖ κανεῖς
κι ἀκούει, ὅλα νὰ λένε:
«Ἀγάπησαν αὐτοί!»

* * *

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω καὶ ἄλλαι μεταφράσεις τῆς «Λίμνης» ἔγιναν κατὰ καιροῦς, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ μνημονευθοῦν ἰδιαίτερώς τοῦ Ἰωάννου Καρασούτσα, τοῦ Εὐστ. Εὐστρατιάδου κ.ἄ.

Τὸ ποίημα συνεκίνησεν ὅσον ὀλίγα ποιήματα τὴν ρομαντικὴν κοινωνίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐξηκολούθησε νὰ συγκινῇ πολλὰς γενεὰς ὠρίμων καὶ νέων, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λαμαρτίνου, διέκριναν καὶ τὴν προσωπικὴν ἰδικήν των ἱστορίαν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1) Βλ. «Ὁ ἑλληνικὸς ρομαντισμὸς καὶ οἱ Φαναριῶται», κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Θ. Ζώρα, ἐπιμελεία Μ. Πάστη-Βενετσάνου, γ' ἔκδ., Ἀθῆναι 1965, σελ. 63 ἐπ.

2) A. Lamartine, Méditations (1820).

3) Λαμαρτίνου, Ποιητικαὶ μελέται, μεταφρασθεῖσαι κατ' ἐκλογὴν ἐμμέτρως ὑπὸ Ἀγγέλου Βλάχου, ἐν Ἀθῆναις, 1864. Βλ. «Τῷ ποιητῇ Λαμαρτίνῳ», σελ. 1-6.

4) Ὡς γνωστὸν, ὁ Λαμαρτίνος ἐπεδόθη εἰς τὴν διπλωματίαν, βραδύτερον δὲ εἰς τὴν πολιτικὴν, ἐκλεγείς βουλευτὴς καὶ διατελέσας ἐπὶ μικρὸν καὶ πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως.

5) Ὁ Λαμαρτίνος ἐπανειλημμένως καὶ εἰς διαφοροὺς εὐκαιρίας ἐξέδηλωσε τὰ φιλότουρκα αἰσθήματά του καὶ τὰς ἐλάχιστα κολακευτικὰς διὰ τοῦς Ἑλλήνας διαθέσεις του.

6) Μετὰ ζωὴν πλήρη ἐπιτυχιῶν καὶ δόξης, ὁ Λαμαρτίνος, κατὰ τὰ τελευτάα ἔτη τοῦ βίου του, ἐδοκίμασε πολλὰς ἀπογοητεύσεις καὶ ἐγνώρισε καὶ αὐτὴν τὴν πέναν.

7) Λαμαρτίνου, Ποιητικαὶ μελέται, κλπ., ἐνθ. ἀν., σελ. ζ'-η'.

8) Ὁ τίτλος ἔχει ὥς ἐξῆς: «Histoire de la Turquie» (1854).

9) Ἰω. Καρασούτσα, Ἀποκρίσεις πρὸς τὸν ποιητὴν Λαμαρτίνον, συγγραφέα τουρκικῆς ἱστορίας, 1857.

10) Βλ. σύντομον κριτικὴν περὶ τοῦ ποιήματος ἐν André Lagarde καὶ Laurent Michard, XIXe Siècle, les grands auteurs (σελ 88): «Quand Lamartine écrit le Lac,

Julie est encore vivante mais retenue près de Paris par la «maladie de langueur» qui va bientôt l'emporter. Seul au rendez-vous, attendri par le spectacle du lac du Bourget et vivement ému par le souvenir d'un bonheur si tôt menacé, le poète exprime son angoisse devant la fuite du temps, et son désir d'éterniser cet amour au moins par le souvenir. D'abord intitulé Le Lac de B., ce poème est donc lié à des circonstances précises et il serait aisé, d'autre part, d'y découvrir bien des réminiscences littéraires. Mais, à l'occasion de son aventure personnelle, évoquée avec une extrême discrétion, Lamartine a trouvé des accents d'une humanité si profonde, d'une sincérité si poignante que Le Lac est devenu le poème immortel de l'inquiétude humaine devant le destin, de l'élan vers le bonheur et de l'amour éphémère aspirant à l'éternité».

11) Λαμαρτίνου, Ποιητικαὶ μελέται κλπ., ἐνθ. ἀν., σελ. 37-39.

12) Σπ. Βασιλειάδου, Ἡ Λίμνη — Περιλαμβάνεται εἰς τὴν συλλογὴν «Παντοῦαι ποιήσεις» 1866-1874.

13) Ἀριστ. Βαλαωρίτου, Ἡ Λίμνη. — Περιλαμβάνεται εἰς τὴν συλλογὴν «Μνημόσυνα καὶ ἕτερα ποιήματα».

14) Λαμαρτίνος, Ἐκλεκτὰ ποιήματα, μεταφραστὴς Γ. Σημηριώτης, Ἀθῆνα 1940, σελ. 5-12.

ALPHONSE DE LAMARTINE

ΤΟ ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ

Χαίρετε, ὦ δάση, μὲ τὴ λίγη ἀκόμα χλόη!
Φύλλα ξερά στὸ ἔδαφος πεσμένα!
"Υστατες μέρες ὁμορφες! "Όλα εἶν' ἄλλοι
καὶ πένθος, ποὺ ταιριάζουνε σὲ μένα!

Εἶμαι δρομάκι ἔρημο ποὺ κανεὶς ἀργοπερνᾷ.
Ποθῶ νὰ δῶ τὸν ἥλιο μας γιὰ τελευταία φορά,
ἔτσι χλωμὸ κι' ἀδύνατο ἀπ' τὰ δάθη ὡς ξεκινᾷ
καὶ τῶν δασῶν φέρνει ὡς ἐμὲ τὴν τόση συμφορά.

Ναί, σ' αὐτὲς τίς μέρες ποὺ ἡ φύση μοιάζει νὰ πεθαίνει,
σ' αὐτὰ τὰ συννεφιάσματα πιότερη βρίσκω χάρη.
Εἶναι τὸ ἀντίο τοῦ φίλου μου, τὸ τελευταῖο γέλιο,
ἐκείνου ποὺ ὁ θάνατος σὲ λίγο θᾶχει πάρει...

"Ετσι, ἔτοιμοι πιά ν' ἀφήσουμε γιὰ πάντα τὴ ζωὴ,
κλαίγοντας γιὰ τίς ἄγονες μέρες μας ποὺ χαθῆκαν,
ξαναγυρίζω πάλι ἐδῶ, στοῦ πόθου μου τὴ γῆ,
καὶ χαίρομαι ὅλα τὰ καλὰ ποὺ τώρα μὲ ἀφῆκαν...

Γῆ, ἡλιε καὶ λειβάδια, κι' ἐσὺ γλυκειά, ὁμορφὴ φύση,
στήν ἄκρη ἐδῶ τοῦ τάφου μου, ἓνα δάκρυ σᾶς χρωστάω!
"Ο ἀγέρας ὅλο ἄρωμα! τὸ φῶς λαμπρὸ στὴ δύση!
"Ωραῖος ἥλιος! Μελλοθάνατος ἐγὼ ποὺ τὸν κυττάω!

Θᾶθελα τώρα νὰ στραγγίξω ὡς τὸ τέλος
τὸ δισκοπότηρο αὐτὸ ἀπὸ νέκταρ καὶ χολή.
Μπορεῖ σ' αὐτό, ποὺ τὴ ζωὴ τὴν ἴδια θὰ ρουφουσα,
μὰ σταγονίσα μέλι νᾶμενε θολή!

Μπορεῖ τὸ μέλλον νὰ φυλάει γιὰ μὲ ἀκόμα
κάποιαν ἀχτίνα εὐτυχίας ποὺ δὲν ἔχει χαθεῖ.
Μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μέσ' τὸ πλῆθος ἓνα στόμα
φυχῆς ποὺ μ' ἐνοιωσε καὶ νὰ μ' ἀποκριθεῖ.

Τ' ἄνθος μαραίνεται σκορπώντας τ' ἄρωμά του.
Στὸν ἥλιο, στὴ ζωὴ, εἶναι τὸ ἀντίο τους αὐτό.
Κι' ἐγὼ πεθαίνω. Κι' ὅταν πέσω τοῦ θανάτου,
σὲ σκοπὸ θλιβερό, μελωδικό, θὰ ἐξατμιστῶ...

Ἀπὸ τίς «Premiers Méditations»

Η ΓΑΛΗΝΗ ΤΗΣ ΝΥΧΤΑΣ

Τί θεία ποὺ νοιώθει ὁ ἄνθρωπος τὴ νύχτα,
ὅπου τὸ ἄγχος τῆς ζωῆς ξέρει νὰ πνίγει!

Αὐτὸς ὁ ὕπνος, ρόδινος ὡς πέφτει ἀπὸ ψηλὰ
 κι' ἀργοπορεῖ τὸ τρέξιμο τῆς ἀθλίας ζωῆς μας,
 μοιάζει νὰ πέφτει ὁλόγυρα τὸ ἴδιο ἀπαλὰ
 καὶ νὰ μερεῦει ὁμοια τὸ ἄλγος τῆς ψυχῆς μας.
 Ἰερὴ σιγὴ ἀπλώνεται σ' ὅλη τὴ φύση,
 τὸ ποτάμι κι' αὐτό, λὲς χωρὶς ἤχο πέφτει,
 οἱ δρόμοι εἶναι ἔρημοι, δίχως φωνὴ οἱ καλύβες,
 κι' οὐτ' ἕνα φύλλο δὲ σαλεύει μέσ' στὰ δάση.
 Κ' ἡ θάλασσα στὴν ὄχθη τῆς ὡς σθῆναι,
 σέρνει σιγὰ τὸ θρηνηῶδες κυματάκι...

Θάλλεγες, βλέποντας τὸν κόσμο δίχως ἤχο,
 ὅπου τ' αὐτὶ ἀναπαύεται μέσ' στὴ μαγεία,
 ὅπου τὸ πᾶν εἶναι ὑψηλὸ, σκιερὸ, σιωπηλὸ
 καὶ θεοδιώνεται ἡ ζωὴ στὰ ἐλέμματα μονάχα,
 πὼς χαίρεσαι, μέσ' στ' ὄνειρο καθὼς ὁ χρόνος φεύγει,
 κάποιου κόσμου τὸ φάντασμα ποὺ ἡ ζωὴ ἔχει σθῆσει!

Μόνον ἀπ' τοὺς θρόνους τῶν πευκῶν, τὶς πλούσιες κορφές,
 ὅπου ἀγκαλιάζονται συχνὰ ἐκεῖ στὴν ἄβυσσό τους,
 τῆς νύχτας ἢ ἀναπνοῆς, ποὺ πότε - πότε σπάζει,
 φέρνει ἀπόμακρες φωνές ἀρμονικές,
 σὰν νὰ ζητάει ἀπ' τὶς ἡχηρές κορφές νὰ δείξει
 πὼς ὁ ναρκωμένος τοῦτος κόσμος ζεῖ ἀκόμα...

Ἀπὸ τὶς «Harmonies Poétiques»

Μεταφρ. ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΓΑΛΑΝΑΚΗ - ΒΟΥΡΛΕΚΗ

ΠΑΙΔΙΑΣΤΙΚΕΣ ΘΥΜΗΣΕΣ

Τοῦτα τὰ ρεῖλκια, αὐτοὶ οἱ ἄγροί, τ' ἀμπέλια, τὰ λειδιάδια,
 θύμησης κρύβουν μέσα τους κι' ἀγαπητὰ σημάδια.
 Κεῖ παίζαν οἱ ἀδερφοῦλες μου καὶ τὸ δροσάτο ἀγέρι
 τὶς ἀκολούθαε, παίζοντας μὲ τὰ μαλλιά του ταῖρι.

Κεῖ πῆγαινα μὲ τοὺς βοσκούς, στῶν λόφων τὶς κορφές,
 κι' ἀναβ' ἀπὸ ξερόκλαδα κι' ἀγκάθια, ἀγριοφωτιές,
 καὶ μὲ τὰ μάτια, στίς ψηλὲς φωτιές προσηλωμένα,
 περνοῦσα ὥρες ὁλόκληρες, ἀξέχαστες γιὰ μένα....

Ἐκεῖ σὰν φύσαγε ὁ Νοτιάς, μὲ τὴν τρελλή του ὀρμὴ,
 βρῖσκαμε τὴν ἀπανεμιὰ στὸ κούφιο τὸ κορμὶ
 μανῆς ἱτιάς, ποὺ σφύριζαν μέσ' ἀπ' τὸ φύλλωμά της
 τ' ἀγέρια καὶ στὸ διάβα της, ἐσποῦσαν τὰ κλαδιά της.

Νὰ ἡ λεύκα ποὺ τὴν ἀνοιξή — κεῖ στὸ γκρεμὸ γερμένη —
 παίζαμε στὴν κορφοῦλα της, ψηλὰ σκαρφαλωμένοι,
 τὸ ποταμάκι στοὺς ἀγρούς, μὲ τὰ ἥσυχα νερά του,
 ποὺ ἔπαιρνε τὶς θαρκοῦλες μας, μέσ' στὴν ὑγρὴ ἀγκαλιά του.

Νάτῃνε κ' ἡ θαλανιδιά κι' ὁ μῦλος — σὰν σὲ εἰκόνα —

κι ὁ τοῖχος μας ὁ ἡλιόλουστος. Κεῖ δὲ ὅλον τὸ χειμῶνα
καθόμουν σὲ μιὰ πέτρα του, μὲ τὸν παπποῦ σιμά μου,
νὰ δῶ τὴ μέρα πού 'σθηνε, μὲ τὴ ζωηρὴ ματιά μου.

"Ὅλα τους εἶναι ἀνέγγιχτα κι ὀρθὰ πάνου στὴ γῇ
— ἀφοῦ ἀπ' τὰ ἔχνη μας κανεῖς μπορεῖ καὶ νὰ διαβεῖ —
μόν' μιὰ φυχή γιὰ νὰ χαρεῖ καὶ ν' ἀγαλλιᾷσαι λείπει...
Μ' ἀλλοίμονο! ἡ ζωὴ κυλᾷ καὶ μᾶς γιομίζει λύπη.

Σὰ στάχια μὲς στ' ἀλώνια τους, σκορπίστηκεν ἡ ζήση.
Μάννα, παιδιά, τὸ πατρικὸ τὸ χτήμα ἔχουν ἀφήσει,
τὸ σπίτι — τὴν ἀγάπη μου — πού μ' ἀδειανὴ φωλιά
μοιάζει. Ὁ χειμῶνας πλάκωσε καὶ φύγαν τὰ πουλιά...

Τώρα τίς πλάκες τίς παλιές, τὸ χόρτο ἔχει κοσμήσει,
καὶ πλάι στοὺς τοίχους μας, γνωστὰ δρομάκια ἔχει ἀφανίσει.
Κι ἀλαφροκυματίζοντας, σὺν πένθιμο φουστάνι,
τὴν πόρτα σκέπασε ὁ κισσὸς καὶ στὸ κατώφλι φτάνει...

Μεταφρ. Ε. Ν. ΜΟΣΧΟΣ

Ἡ «Ἀλκηστη», τὸ ἱστιοφόρο μὲ τὸ ὁποῖο ταξίδεψε
ὁ Λαμαρτῖνος στὴν Ἀνατολή.

“ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΛΑΜΑΡΤΙΝΟΥ,,

Θυμούμαι πάντα — κι' ἔχει περάσει ἀπὸ τότε μισὸς αἰώνας — τὴν ἐκπληξὴ καὶ τὴν ἐντύπωση, ποὺ μοῦ ἔκαμε ἡ ἀνάγνωση, στὸν ὀγκώδη τόμο τῶν «Ἔργων» τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη, ποὺ εἶχε ἐκδώσει στὸ 1916, προλογισμένον ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ζερβό, ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος τοῦ Γεωργίου Φέξη, μεταξύ ἐνὸς ποιήματος ἀφιερωμένου στὴ μνήμη τοῦ Ναυάρχου Κανάρη καὶ ἐνὸς ἄλλου ἐμπνευσμένου ἀπὸ τὸ γνωστὸ πουλί, τὸν Καλόγιαννο, τῆς μεταφράσεως ἀπὸ τὸ βάρδο τῆς Λευκάδας τῆς «Λίμνης» τοῦ Λαμαρτίνου. Παρ' ὅλη τὴν σχετικὰ ἀπειρὴ ἀκόμη νεανικὴ, τὴ σχεδὸν παιδικὴ κρίση, ἡ παρεμβολὴ τοῦ μεταφράσματος ἐκεῖνου μεταξύ δυὸ ρωμαλέων ποιημάτων ἐμπνευσμένων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ πραγματικότητα κάπως μὲ ἐξένισε:

Τὴ νύχτα ποὺ παράδερνες μ' ἕνα δαυλὶ στὸ χέρι
κι' ἐσπιθόβλαες κεραυνοὺς κ' ἔφεγγες σὰν ἀ-
στέρη,
ὅταν φτωχός, ἀγνώριστος, μικρός, χωρὶς πατρί-
δα
τὴ ματωμένη ἐπλεύρωνες, Κανάρη, ναυαρχίδα,
ἂν ὅταν ἀναπήδησες μὲ τὴν ὀρμὴ τοῦ στύλου
μέσα στὴ μαύρη τὴ σπηλιὰ τοῦ Καραλῆ τοῦ σκύ-
λου
κανένας μάντις σῶλεγε ὅτι θὰ νάλλθῃ ὥρα
νὰ ἰδῇς, Κανάρη, ἐλεύθερη τὴ δύστυχη τὴ χώρα,
ὅτι θὰ γένῃς ζωντανὴ τοῦ Γένους σου σημαία
ὅτι θὰ πᾶς μακρὰ μακρὰ νὰ φέρῃς βασιλεῖα,
.....

ὕμνωδούσε τὸν ἐνδοξο πυρπολητὴ ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης. Καὶ μὲ τὸ στόμα τοῦ «φτωχοῦ πουλιοῦ», τοῦ «χωριάτη», ὡς ἀποκαλοῦσε τὸν Καλόγιαννο σ' ἕνα ἐξηγητικὸ τοῦ ποιήματος γράμμα πρὸς τὸν Παῦλο Διομήδη, τὸν ἐκδότη τῆς «Ἑστίας», τραγουδοῦσε ἑλληνικώτατα:

Μὴ μὲ ρωτᾷς ποῦθ' ἔρχομαι, μὴ μὲ ρωτᾷς ποῦ
τρέχω,

πατρίδα ἐγὼ δὲν ἔχω
παρὰ τοῦ βᾶτου τᾶγριο, τᾶγκαθερὸ κλαρί.
Μὲ δέρνει τὰνεμόδροχο, εἰμαι φτωχὸ πουλί,
ὁ λόγγος τὸ παλάτι μου καὶ βιό μου εἶν' ἡ χαρά,

πετῶ, κορνιᾶζω ξέγνοιastos δαύχω τὰ φτερά.

Ἀνάμεσα, λοιπόν, σ' αὐτὰ τὰ δυὸ δικά του ποιήματα, τοποθετοῦσε, μὲ τὴν ἀπλὴ ἔνδειξη «ἐκ τῶν τοῦ Λαμαρτίνου», στὴ συλλογὴ τοῦ «Μνημόσυνα», ὁ Βαλαωρίτης τὴ μετάφραση τῆς «Λίμνης», τοῦ γνωστότατου ποιήματος τοῦ Γάλλου ποιητοῦ.

Δὲν εἶχα διαβάσει στίχους τοῦ Λαμαρτίνου. Ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλός μου, ὁ πρόωρα καὶ αὐτοθελῆτα φευγάτος ἀπὸ τὸ γήινο κόσμον μας ἔξοχος ἐκπαιδευτικὸς Χρήστος Λαμπράκης, μᾶς εἶχε ἕως τότε γνωρίσει μὲ τὴ θερμὴ του ἀγάπη πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ ποίηση τὸν Σολωμό, τὸν Κάλβο, τὸν Βαλαωρίτη καὶ τὸν Παλαμά. Ἔτσι τὸ ποίημα τοῦ Λαμαρτίνου, μὲ ὅλη τὴν προσαρμογὴ τοῦ πρὸς τὴ μορφικὴ, τὴ στιχουργικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴ φραστικὴ τεχνολογία τοῦ Βαλαωρίτη, μοῦ ἐφάνηκε παρείσακτο μέσα στὴ συλλογὴ ἐκείνη τῶν ποιημάτων του. Ὁ ρωμαντισμὸς του, ἡ κάποια θρηνώδης φυσιολατρεία του συνδυασμένη μὲ τὴ μνήμη μιᾶς ἀγαπημένης νεκρῆς, μοῦ δημιουργήσαν τὴν, ἄδικη ἴσως, ἐντύπωση, πὼς τὸ ποίημα ἦταν «πεποιημένο», δὲν ἐξέφραζε μιὰ συγκινημένη βίωση ἢ ἔστω ἔμπνευση τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ πὼς γράφτηκε κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ του καὶ μὲ μιὰ ἀπλὴ δεξιοτεχνία, ποὺ ἦταν περισσότερο ἀποτέλεσμα ἀσκήσεως, παρὰ ἀληθινῆς συγκινήσεως.

Προλογίζοντας τὸ ποίημα «Κανάρης» ἔγραφε ὁ Βαλαωρίτης: «Εἶναι βαρὺ τὸ ὄνομα τοῦ Κανάρη, εἶναι πολὺ βαρὺ καὶ φοβούμαι μὴ ὑπὸ τὸν πελώριον ὄγκον κύφη τὸν αὐχένα ἢ ποίησίν μου. Ἀλλὰ πὼς νὰ μὴ ρίψω κ' ἐγὼ μακρόθεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀειμνήστου ἥρωος ὀλίγα νεκρολούλουδα, ἀφοῦ δὲν ἠτύχησα ν' ἀσπασθῶ τὴν στιβαρὰν χεῖρα του ἐγώ, ὅστις τὸν ἠγάπων μέχρι λατρείας; Πέρυσιν τὸν ἐπεσκέφθην πολλὰκις εἰς Κυψέλην καὶ ἠκροώμην αὐτοῦ διηγούμενου μετὰ παιδικῆς ἀφελείας τὰ ἀκατανόη-

τα ἄθλα του... «Ὅλα, παιδί μου, ὅλα τὰ κατορθώνει ἢ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπῃ», στερεοτύπως ἀπήντα εἰς ἐμέ ὁ γέρον πυρπολητής, ὁσάκις συγκεκινημένος τῷ ἐξέφραζα τὸν θαυμασμόν μου».

Καὶ ἐξηγώντας ὁ Βαλαωρίτης στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Διομήδη τὸ ποίημα «Ὁ Καλόγιαννος», τέλειωνε : «Ἀπέναντι τῶν παραθύρων τοῦ ἐν Μαδουρῇ ἐξοχικοῦ μου οἴκου ἐγείρεται παμμεγέθης ἐλαία, ἥτις εἶναι ἀληθῆς ἀγορὰ τοῦ λαοῦ τῶν Καλογιάννων. Ἐκεῖ συνέρχεται ἰδίως ὅταν ἐπίκειται χειμῶν ἢ τρικυμία, καὶ συναναστρέφονται μετ' ἐμοῦ καὶ με εὐφραίνουν διὰ τῶν κελυφμάτων των. Χίλιαις φοραῖς με παρηγόρησαν καὶ μοῦ ἐγλύκαναν τὰ κρυφὰ φαρμάκια τῆς ψυχῆς. Χρεωστῶ εἰς αὐτοὺς τόσῃν εὐγνωμοσύνην! Τίποτε λοιπὸν παράδοξον, ἂν συνέλαβα τὴν ἰδέαν νὰ πληρώσω τὰς φιλοφροσύνας των δι' ὀλίγων στροφῶν, δι' ἐνὸς ταπεινοῦ εἰδυλλίου, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ἐμπρέπουν εἰς ἡμᾶς πλέον ἄσματα πολεμικὰ καὶ διθυράμβοι».

Καὶ τὰ δύο, λοιπόν, ποιήματα τοῦ Ἑλληνος ποιητοῦ ἦταν ἐμπνευσμένα ἀπὸ προσωπικὰ διώματα, ἦταν μετουσίωση καὶ ποιητικὴ ἀπόδοσις ἀληθινῶν ἐντυπώσεων. Ἦταν ἄραγε καὶ ἡ «Λίμνη» τοῦ Λαμαρτίνου κάτι ἀνάλογο; Δὲν γνωρίζω, ἂν ὁ Λαμαρτίνος ἔζησε καὶ ἀληθινὰ αὐτὴ τὴν ὥρα τῆς πονεμένης ἀναμνήσεως μιᾶς ἀγαπημένης νεκρῆς σὲ κάποιον ἀκρολιμνιά. Οὐτε ἄλλωστε εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο ὁ ποιητὴς νὰ τραγουδᾷ μόνο συγκινήσεις ἢ γεγονότα, ποὺ τὰ ἔζησε ἀληθινὰ, πραγματικά. Ὁ ποιητὴς μπορεῖ, ἴσως καὶ πρέπει, ὅπως ἔγραψε κάπου ὁ Κωστής Παλαμᾶς, «νὰ εὐρύνει τὸ ἰδιαιτέρο ἐγὼ του καὶ νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ ὑποδύεται καταστάσεις καὶ πρόσωπα τῆς γύρω του ζωῆς», ἀρκεῖ βέβαια αὐτὸ νὰ γίνεται, ὅπως σημειώνει πάντοτε ὁ Παλαμᾶς, «στοργικά, εἰδυλλιακά».

Θυμοῦμαι, πῶς βλέποντας κάποτε ἀπὸ τὴν ἀμμουδερὴ ἀκρολιμνιά τῆς μεγάλης λίμνης τοῦ Δάσους τῆς Βουλώνης τὰ νεόνυμφα ζευγαράκια νὰ λάμπουν χαρούμενα μετὰ τὴ συνοδεία συγγενῶν καὶ φίλων μετὰ τις νοικιασμένες βαρκοῦλες στὰ ἀκύμαντα τῆς λίμνης νερά, κατὰ κάποιον σχετικὸ γαμήλιο ἔθιμο, ἀναπόλησα τὸ ποίημα τοῦ Λαμαρτίνου. Καὶ ἡ ἀναπόλησις ἐσκίασε γιὰ μιὰ στιγμή τὴν εἰδυλλιακὴ ἐντύπωση ἀπὸ τὸ περίεργο καὶ διασκεδαστικὸ Παριζιάνικο

συνήθειο τῆς βαρκαδάς τῶν νεονύμφων στὴ λίμνη:

Ὡ λίμνη, ὦ θράχοι μου ἄφωνοι, ὦ σεῖς, σπη-
[ληαῖς καὶ δάση
ποῦ βλέπετε τὸν πόνο μου, μιὰ χάρη σὰς ζητῶ
ἐσεῖς, ὅπου δὲ σιδιάζεσθε κανεῖς νὰ σὰς χαλάσῃ
ποτὲ μὴ μὰς ξεχάσετε, στὸ μνημ' ἂν πάω κι'
[ἔγώ»

θρηνεῖ ὁ Λαμαρτίνος καὶ μεταφράζει ὁ Βαλαωρίτης.

Ὅμως ἡ ἄμεση αἴσθησις τῆς εὐτυχισμένης στιγμῆς, ὁ ἀμέριμος καὶ εὐφρόσυνος περίπατος στὴ λίμνη τῶν νεονύμφων ποὺ ἐβλεπα, ἡ ἀκρόασις τῆς ἀπαλῆς μουσικῆς ποὺ ἀπὸ κάποιο κέντρο ἔφτανε ἕως τὴν ἡσυχὴ ἀκρολιμνιά, αὐτὴ ἀκόμη ἡ πεζή, ἀλλὰ ζεστὴ καὶ τόσο ἀνθρώπινη ἀπόλαυσις τοῦ φαγητοῦ ἀπὸ κάποια ζευγαράκια, ποὺ ἄνοιγαν διακριτικὰ τὰ πακετάκια τοὺς μετὰ τὰ τρόφιμα, ὅλα αὐτὰ ἀντιμάχονταν τοὺς στίχους τοῦ Λαμαρτίνου. Ἔτσι ἡ πρώτη - πρώτη, ἡ νεανικὴ ἐκείνη διαισθητικὴ ἐπιφύλαξις μπροστὰ στὸ πασίγνωστο ποίημά του καὶ ἡ ὠριμη, σχεδὸν πικρὴ πείρα τῆς προχωρημένης ἡλικίας, ποὺ φτάνει κάποτε σὲ μιὰ ἀδιαλλαξίαν ἀνάλογη μετὰ ἐκείνη τὴν ἀγνὴ τῆς νεότητος, ἔσμιξαν, γιὰ νὰ μὴ κάμουν ὄχι βέβαια νὰ ἀρνηθῶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴ σημασίαν τοῦ ποιητικοῦ ἔργου ἐνὸς ποιητοῦ τῆς παγκόσμιας ἀκτινοβολίας τοῦ Λαμαρτίνου, ὅλλα νὰ σκεφθῶ, πῶς κάποτε ἔνα τυχαῖο περιστατικόν, μιὰ σύμπτωσις, μπορεῖ νὰ κάμουν τὸν ἀναγνώστη νὰ ἀγαπήσῃ καὶ νὰ συγκινηθεῖ ἢ ἀντίθετα νὰ μείνῃ ἐπιφυλακτικόν, μπροστὰ σ' ἓνα ποίημα, σ' ἓνα ἔργο γενικώτερα, ποὺ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἔχει μιὰ ὠρισμένη καὶ σωστὰ τοποθετημένη ἀπὸ τὴν κοινὴ ἀναγνώρισις αἰσθητικὴ ἀξία.

* * *

«Χρεωστῶ εἰς αὐτοὺς τόσῃν εὐγνωμοσύνην!» ἐξομολογεῖται ὁ Βαλαωρίτης καὶ τελειώνει χαρούμενα τὸν ὕμνον τοῦ πρὸς τὸν εὐεργέτη του, τὸν Καλόγιαννον, κι' ἄς ἀναφέρεται καὶ τὸ ποίημα αὐτὸ στὸ χαμὸ ἀγαπημένης:

Ἀλλὰ... δὲν θέλω κλάμματα, μακρὰ ἀπὸ μένα
[ὁ πόνος,
βασιλικὸ παλάτι μου εἶναι τὰράμνου ὁ κλῶνος
καὶ διό μου εἶν' ἡ χαρὰ,
θέλω νὰ ζήσω ξέγνοιαστος ὁσῶχω τὰ φτερά».

* Ὁλόκληρη ἡ μετάφρασις τοῦ ποιήματος δημοσιεύεται σὲ ἄλλῃ σελίδᾳ τοῦ τεύχους.

«ὦ λίμνη, ὦ βράχοι μου ἄφωνοι, ὦ σεῖς σπη-
 | ληαῖς καὶ δάση
 ποῦ βλέπετε τὸν πόνο μου, μιὰ χάρη σᾶς ζητῶ
 ἔσεσθε, ὅπου δὲ σκιάζεσθε κανεῖς νὰ σᾶς χαλάσῃ
 ποτὲ μὴ μᾶς ξεχάσετε, στὸ μνημ' ἂν πάω κι ἐγώ»
 τραγουδεῖ ὁ Γάλλος ὁμότεχνος τοῦ Βαλα-
 ωρίτη.

Ὅμως, παρὰ τὴν ἀντίθεση αὐτὴ τῶν εἰ-
 κόνων καὶ τῶν αἰσθημάτων ὑπηρετοῦν καὶ
 οἱ δυὸ τὴν ποίησιν σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀ-
 γαπητὲς μορφές της, ἐκείνην ποῦ ἂν κάπο-
 τε εἶναι περισσότερο ἢ λιγώτερο — κά-
 ποτε ἴσως καὶ ἐλάχιστα — αἰσθητὴ, εἶναι
 πάντοτε ἀνθρώπινη καὶ συγκινημένη μορ-

φή της: τὴ ρωμαντικὴν.

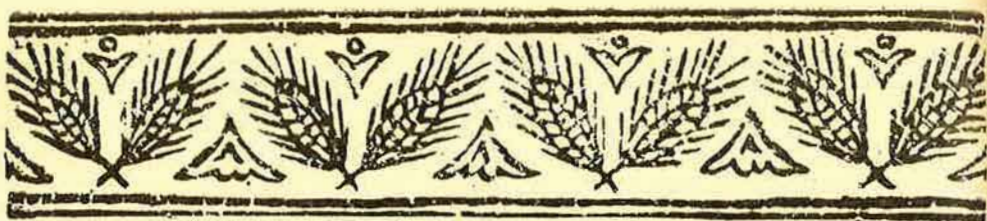
Καὶ τώρα μπορῶ νὰ καταλάβω, γιὰτὶ ὁ
 μεγαλόστομος, ὁ ρωμαντικὸς ποιητὴς μας,
 ποῦ ἐχαίρονταν τὸ «λαὸ τῶν καλογιάννων
 συναγμένων στὴν παμμεγέθη ἐλαίαν» τοῦ
 ἐξοχικοῦ του στὸ θαυμάσιο ἐκεῖνο Ἑλληνι-
 κὸ νησάκι του, τὴ Μαδουρὴ τῆς Λευκάδας,
 αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ μεταφέρει στὴ
 γλώσσα μας ἓνα ρωμαντικὸ ποίημα τοῦ
 Γάλλου συναδέλφου του, σὲ ἐποχὴ, μάλι-
 στα, ποῦ ὅπως ἔγραφε, σὰν σὲ δικαιολο-
 γία, πρὸς τὸν Παῦλο Διομήδη, «δὲν ἐμπρέ-
 πουν πλέον εἰς ἡμᾶς ἄσματα πολεμικὰ καὶ
 διθύραμβοι».

ΠΕΤΡΟΣ ΓΛΕΖΟΣ

ΛΑΜΑΡΤΙΝΟΣ

(Λιθογραφία τοῦ Delpech)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ ΛΑΜΑΡΤΙΝΟΥ

1790 - 1869

1790.— Γέννηση στὴ Μακόν, στὶς 10 Ὀκτωβρίου τοῦ ποιητοῦ Ἀλφόνσου ντὲ Λαμαρτίν, γιοῦ τοῦ Ἰππότη Πιέρ ντὲ Λαμαρτίν καὶ τῆς Ἀλιξ Des Roys, ποὺ ἦταν πολὺ εὐλαδῆς καὶ ἐλεῆμων. Ὁ Λαμαρτίνος θὰ εἶναι ὁ πρωτότοκος ἀπὸ τὶς πέντε ἀδελφές του.

1793.— Κάτω ἀπὸ τὸ καθεστὼς τῆς Τρομοκρατίας, ὁ Ἰππότης συλλαμβάνεται καὶ φυλακίζεται. Ὁ γιὸς καὶ ἡ μητέρα του κατοικοῦν στὴ Μάρνη. 1797.— Ταπεινὴ ἐγκατάσταση στὸ Milly. — Ὁ Ἀδελφὸς Ντυμόν μαθαίνει στὸ Λαμαρτίνο τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς λατινικῆς γλώσσας.

1801 - 1808.— Σπουδὲς τοῦ ποιητοῦ στὴν πανσιὸν Πυππιέ, στὴ Λυὼν (1801 - 1802): Ἐπειτα στὸ κολλέγιο τῶν Πατέρων τοῦ νόμου, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τοὺς Ἰησοῦτες, στὸ Μπελλέ τῆς Αἰν. Μεγάλῃ θρησκευτικῇ θέρμῃ ποὺ εὐνοεῖ πολὺ ἡ ἀνάγνωση τῶν ἔργων τοῦ Σατωβριάνδου.

1808 - 1812.— Ὁ ποιητὴς δὲ θέλει νὰ μπεῖ στὴν ὁπηρεσία τοῦ «Σφετεριστῆ» (M. Ναπολέοντος). Στὸ Milly καὶ στὴ Λυὼν, ὁ ποιητὴς ζεῖ σὰν ἀνεργὸς ἀριστοκράτης καὶ διαδίδει τὰ ἔργα τοῦ Βολταίρου, τοῦ Ρουσσώ, τοὺς ποιητὲς τοῦ 17 αἰῶνα, τὰ ποιήματα τοῦ Ὀσσιανού καὶ τὰ ἔργα τῆς Κυρίας Ντὲ Στάλ. Καταντάει «Libertin». — Ἐπειτα φεύγει γιὰ τὴ Ρώμη καὶ γιὰ τὴ Νεάπολη.

1811 - 1812.— Ὁ Ποιητὴς συναντᾷ στὴ Νεάπολη ἐκείνη ποὺ θὰ περιγράψει στὴ μεγάλη νουβέλλα του «Γκρατσιέλλα».

1813 - 1816.— Πάντα δίχως δουλειά, ὁ Λαμαρτίνος ἀσχολεῖται μὲ τὴν ποίηση: «Ἐλεγεῖτα» καὶ γράφει διὰ τραγωδίας. — Μὲ τὸ γυρισμὸ τῶν Βουρβόνων, εἶναι φύλακας τοῦ σώματος τοῦ Λουδοβίκου 17.— Στὸ διάστημα τῶν ἑκατὸν ἡμερῶν, ὁ ποιητὴς καταφεύγει στὶς ὄχθες τῆς λίμνης τοῦ Λεμάν. Ἐπειτα ἀπὸ τὸ Βατερλώ, ὁ ποιητὴς παραιτεῖται ἀπὸ τὴ θέση του καὶ ξαναγυρίζει στὸ Παρίσι καὶ τὶς διασκέδασεις του.

1816 - 1817.— Ὁ Ποιητὴς πηγαίνει στὸ Αἰξ-Λε-Μαιν γιὰ νὰ κάνει λίγα θειοῦχα μπάνια καὶ ἐκεῖ συναντᾷ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1816, γιὰ πρώτη φορά, τὴ νεαρὴ σύζυγο ἐνὸς σοφοῦ φυσικοῦ, τὴν Ἰουλίτσα Charles ποὺ πάσχει ἀπὸ φυματίωση. — Ἰανουάριος τοῦ 1817: συχναίνει στὸ σαλόνι τῆς κυρίας Σάρλ, στὸ Παρίσι. Ὁ Λαμαρτίνος καὶ ἡ Ἰου-

λίττα ὑπόσχονται νὰ συναντηθοῦν καὶ πάλι στὸ Αἰξ. — Τὸν Αὐγούστο - Σεπτέμβρη, ὁ ποιητὴς μάταια τὴν περιμένει κοντὰ στὴ λίμνη: σοβαρὰ ἄρρωστη ἡ Ἰουλίττα εἶναι ἀδύνατο νὰ ταξιδέψει καὶ νὰ πάει νὰ τὸν συναντήσει. Ἡ Ἰουλίττα θὰ πεθάνει φθισικῇ στὸ Παρίσι στὶς 18 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1817.

1818 - 1819.— Αἰσθηματικὴ καὶ θρησκευτικὴ κρίση τοῦ ποιητῆ: Ὁ Λαμαρτίνος κλαίει τὴν ἀγαπημένην του Ἰουλίττα, καὶ γυρεῖ τὴ χριστιανικὴ του πίστη. Στὰ χρόνια 1817 - 1819 γράφει τὴ βιβλικὴν του τραγωδίαν «Σαοὺλ» ὅπου βρίσκονται διὰ ἄνθρωποι ποὺ παλεύουν μέσα του: ὁ ἐπαναστάτης καὶ ὁ καρτερικὸς. Γράφει τὰ πρῶτα ὅρατα ποιήματά του ποὺ θὰ ἀποτελέσουν τὴν πρώτην ποιητικὴν συλλογὴν του: «Ποιητικοὶ Στοχασμοί». (1820-1823). — Ἀπαρνίεται γιὰ πάντα τὶς ἀποκαύσεις καὶ ἀποφασίζει νὰ ζήσει ἐντελῶς χριστιανικῶς. Στὰ 1819 συναντᾷ γιὰ πρώτην φοράν μιὰ νεαρὴ καὶ ὁμορφὴ Ἀγγλίδα, τὴ Μαριάννα— Ἐλιζα Μπίρχ ποὺ ἐρωτεύεται ὁμορῶς τὸν ποιητὴ.

1821 - 1823.— Τὸ Μάρτη κυκλοφορεῖ ἡ πρώτη ποιητικὴ του συλλογὴ μὲ τὸν τίτλο: «Ποιητικοὶ Στοχασμοί». Ἡ συλλογὴ προκαλεῖ ἐντύπωση σὲ πολλοὺς καὶ ἔχει τεράστια ἐπιτυχία. Ὁ Λαμαρτίνος διορίζεται Ἀκόλουθος τῆς γαλλικῆς πρεσβείας στὴ Νεάπολη. Στὶς 6 Ἰουνίου παντρεύεται τὴ Μαριάννα - Ἐλιζα Μπίρχ στὸ Chambéry τῆς Σαβοΐας.

1821-1823.— Ταξίδι στὴν Ἰταλίαν. Γέννηση ἐνὸς γιοῦ (1821) ποὺ θὰ πεθάνει τὸ 1822. Ὁ ποιητὴς ξαναγυρίζει πάλι στὴ Γαλλίαν. — Γέννηση τῆς κόρης του Ἰουλίτας. Νέες ποιητικὲς συλλογὲς τοῦ Λαμαρτίνου στὰ 1823 «Νέοι Ποιητικοὶ Στοχασμοί» καὶ «Ὁ Θάνατος τοῦ Σωκράτη», ὅπου ὁ ποιητὴς προσπαθεῖ νὰ κάμει μιὰ σύνθεση τοῦ «πλατωνισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ». Ἀρχίζει τὴ σύνθεσιν ἐνὸς μεγάλου ποιήματος ποὺ θὰ εἶναι «τὸ ἔπος τῆς ψυχῆς», «Τὰ Ὁράματα».

1825 - 1828.— Ὁ Λαμαρτίνος ξαναγυρίζει στὴ Γαλλίαν. Ἡ Γαλλικὴ Ἀκαδημία τὸν ἐκλέγει τακτικὸ μέλος τῆς.

1829.— Θάνατος τῆς μητέρας του.

1829.— Ὁ ποιητὴς δημοσιεύει ἄλλη ποιητικὴν συλλογὴν μὲ τὸν τίτλο: «Ποιητικὲς καὶ θρησκευτικὲς Ἀρμονίαι» (Ἰούλιος). Οἱ ταραγμέναις μέρες τοῦ Ἰουλίου δὲν κάνουν καὶ πολλὴν ἐντύπωση στὸν

ποιητή, πού δοκίμει στο βασιλικό Λουδοβίκο - Φίλιππο πού πολύ από κλίση πρὸς τὴν εσωτερικὴ τάξη, ἀλλὰ ὑποβάλλει τὴν παραίτησή του σὰ διπλωμάτη γιὰ νὰ ξανᾶρει τὴν ἐλευθερία του καὶ ν' ἀφιερωθεῖ δολοκληρωτικὰ σὲ μιὰ μαχητικὴ πολιτικὴ.

1831. — Τριπλὴ ἀποτυχία στὶς βουλευτικὲς ἐκλογὲς στὴ Μπέργκ, στὴν Τουλὼνα καὶ στὸ Μακόν. Γράφει τότε τὴν «Ὠδὴ στὴ Νέμεση», ὅπου προσηύει πὺς ὁ ποιητὴς ἔχει καθήκον νὰ δρᾷ. Δημοσιεύει ἀκόμη κ' ἓνα μανιφέστο: «Περὶ τῆς λογικῆς πολιτικῆς».

1832 - 1833. — Φεύγει ὁ ποιητὴς γιὰ τὸ ταξίδι του στὴν Ἀνατολὴ (Καλοκαίρι τοῦ 1832), πού θὰ χρησιμεύσει γιὰ πλάσιο στὸ μεγάλο του ἐπικὸ ποίημα. Θάνατος τῆς κόρης του Ἰουλίας στὴ Βηρυττό. — Ὁ Λαμαρτίνος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν καθολικισμό. — Ξαναγορῖζει σ' αὐτὸν τὸ 1833. — Κατὰ τὸ χρόνο τῆς ἀπουσίας του, ὁ ποιητὴς ἐκλέγεται βουλευτὴς τῆς Μπέργκ. — Θὰ κατέχει τὴν ἐδρα του στὴ Βουλὴ Ἰσάμε τὸ 1851.

1834 - 1839. — Ὁ ποιητὴς προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσει τὴν ποίησιν καὶ τὴν πολιτικὴ. Στὰ «Πεπρωμένα τῆς ποιήσεως» (1834) ἐπιμένει στὴν ἀνάγκη μιᾶς κοινωνικῆς ποιήσεως, πού τὸ παράδειγμά της θὰ τὸ δώσει μὲ τὸ μεγάλο ἐπεισόδιο τοῦ μακροῦ ἐπικού ποιήματός του πού θὰ τὸ τιτλοφορήσει «Ζωολὸν» καὶ θὰ ἔχει παντοῦ τεράστια ἐπιτυχία. «Ὁστόσο, ὁ θεσμός του τὸν κάνει, ὥστε τὸ ἔργο του νὰ ἀπαγορευθεῖ, καθὼς καὶ τὸ ἔργο του: «Ταξίδι στὴν Ἀνατολή» πού εἶχε κυκλοφορήσει τὸ 1835. Ἄλλο μεγάλο ἐπεισόδιο τοῦ μακροῦ ἐπικού του ποιήματος κυκλοφορεῖ μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ Πτώση ἐνδὸς Ἀγγέλου» στὰ 1838, ἀλλὰ τὸ ἄνισο σ' ἐμπνευση καὶ ἐκτέλεση αὐτὸ ποίημα δὲν ἔχει καὶ τόσο μεγάλη ἐπιτυχία. Τὸ κοινὸ παραμένει μᾶλλον ἀδιάφορο. Τὸ 1839 ἡ ἀποτυχία τῆς νέας ποιητικῆς συλλογῆς του: «Ποιτικὲς Περισυλλογές» τὸν θλίβει τρομερά. — Ὁ Λαμαρτίνος ἀφοσιώνεται στὸ ἐξῆς στὴν πολιτικὴ. Ὁστόσο γράφει μιὰ μοντέρνα τραγωδία ὑπὲρ τῶν Μαύρων πού δὲν θὰ παρασταθεῖ παρὰ τὸ 1850 μὲ τὸν τίτλο: «Τουσαλὶν Λουθερτόρ».

1839 - 1848. — Ὁπαδὸς τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀλλὰ σταθερὰ προσκολλημένος στὴν ἰδιοκτησία, ὁ ποιητὴς θέλει «δίχως δικαιίτητα, ἀλλὰ μὲ τόλμη καὶ πίστη», νὰ πραγματοποιήσει ἓνα ἰδανικὸ ἀδελφότητος καὶ εἰρήνης. Στὰ 1840, καταδικάζει τὴν πολεμικὴ πολιτικὴ τοῦ Θιέρσου σὲ τέσσερα ἄρθρα γιὰ τὸ «Ἀνατολικὸ Ζήτημα», τὸν πόλεμο καὶ τὴν κυδέρνησιν στὴν ἐφημερίδα «Ἡ Μασσαλιωτικὴ τῆς Εἰρήνης» (1841), δημοσιεύει μιὰν ἐκκλήσιν γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ συνεργασία καὶ τὸ 1843, διακόπτοντας κάθε σχέση μὲ τὸ Καθεστῶς, στρατεύεται μὲ τὴν Ἀριστερά. Γράφει τὴν «Ἱστορία

τῶν Γερμανῶν» ὅπου ξεχωρίζει τὴν Ἐπανάστασιν ἀπὸ τὴν Τρομοκρατίαν. Οἱ τόμοι πού κυκλοφόρησαν — ὁκτὼ στὸ σύνολο — ἀπὸ τὸ Μάρτη Ἰσάμε τὸ 1847, ἐνθουσιάζουν τὸ πολὺ κοινόν.

1848. — Τὴν ἐπαύριον τῶν ταραχῶν τῆς 24 Φεβρουαρίου, ὁ ποιητὴς υἱοθετεῖ τὴ Δημοκρατίαν. Διορισμένος σάν Ἰπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν θὰ διευθύνει στὴν πραγματικότητά τὴν προσωρινὴ Κυβέρνησιν. Στὶς 25 Φεβρουαρίου ὁ ποιητὴς ἀπωθεῖ τὴν Ἐρυθρὰ Σημαία τῶν σοσιαλιστῶν ταραχοποιῶν, γιὰ νὰ καθιερώσει τὴν τρίχρωμὴ σημαία. Στὶς 4 Μαρτίου τὸ «Μανιφέστο» του στὶς Δυνάμεις διακηρύττει τὴ θέλησή του γιὰ εἰρήνη. — Τὸν Ἀπρίλιον τὸν ἐκλέγουν δέκα διαμερίσματα μὲ 1.600.000 ψήφους στὴ Συνταγματικὴ Ἐθνοσυνέλευσιν. Ἀλλ' αὐτὴ εἶναι στὴν πλειοψηφία τῆς ἀστικῆς. Ὁ Λαμαρτίνος ἀρνέεται νὰ ἐγκαταλείψει τὸ προλεταριάτο, πρᾶγμα πού εἶχε γιὰ συνέπεια τὴν πτώση του. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ ἀνταρσία τῆς 23 Ἰουνίου, ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ἀναθέτει ὅλες τὶς ἐξουσίες στὸ στρατιγὸν Καβαϊνιάκ. — Στὶς 6 Ὀκτωβρίου, ἂν καὶ προδίδοντας τὴν ἀνάρρησιν στὴν Ἐξουσία τοῦ Λουδοβίκου - Ναπολέοντος, ὁ Λαμαρτίνος ἀπαιτεῖ ἐντίμωσιν τὴν ἐκλογὴ τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας μὲ πλειοψηφικὸ σύστημα. Δὲν θὰ ψηφίσουν τὸν Ἰδιο παρὰ 18.000.

1849. — Καταχρεωμένος ὁ Λαμαρτίνος καταδικάζεται σὲ «καταναγκαστικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα». Δημοσιεύει αὐτοβιογραφικὰ ἔργα: «Ἐξομολογήσεις», «Γκραταιέλλα» (γραμμμένα τὸ 1844), «Ραφαήλος», ἐκδίδει «Ἐκλεκτὰ Ἔργα» (ἐκδόσιν τῶν προεγγραφέντων) ὅπου προσθέτει στοὺς «Στοχασμοὺς» αὐτοβιογραφικὰ σκόλια.

1851 - 1868. — Ἐπειτα ἀπὸ τὸ πραξικόπημα, ὁ ποιητὴς ἀρνέεται τὴ συνεργασία του στὸν Ἀυτοκράτορα. Δημοσιεύει αἰωνικὰ μυθιστορήματα: «Γενεδιέδη», «Ὁ λιθοπελεκητὴς τοῦ Σαλὶν - Πουέν» (1851). — Ὁ ἀφιερῶθαι σὲ ἱστορικὰ ἔργα: «Ἱστορία τῆς Παλινορθώσεως», (1851 - 1853). — «Ἱστορία τῶν Συνταγματικῶν» (1852), «Ἱστορία τῆς Τουρκίας» (1854), «Ἱστορία τῆς Ρωσίας» (1855) καὶ σὲ περιοδικὰ δημοσιεύσεις: «Ὁ Ἐκπολιτιστὴς» (1852 - 1854) καὶ τὰ «Οἰκεία μαθήματα τῆς Λογοτεχνίας» (1856 Ἰσάμε τὸ θάνατό του) ὅπου θὰ περιλάβει μερικὰ ποιήματα ὅπως τὸ «Ἀμπέλι καὶ τὸ Σπίτι». — (1857). — Τὸ 1860, ὁ ποιητὴς πωλάει τὸ ἀγαπημένο του Milly — Τὸ 1867, τὸ Νομοθετικὸ Σώμα τοῦ ἀπονέμει ἰσόδιον σύνταξιν 25.000 φράγκων.

1869. — Ὁ Λαμαρτίνος πεθαίνει στὶς 28 Φεβρουαρίου μὲ τὸ σταυρὸ τῆς Ἑλείρας στὰ χεῖλιν του. Τὸν ἐνταφιάζουν στὸ Σαλὶν - Πουέν.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ

ΦΩΝΕΣ ΑΠ' ΑΛΛΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ

Κάτω απ' τὰ δέντρα τὰ παλιά στερνιάζει τὸ νερό
ἴσκοι ἀπὸ λεῦκες γέρικες χόρτα ξερὰ καὶ πικροδάφνες
πυὸ κεῖ τὸ κῶμα απ' τὰ καλάμια τῆς ἀκροποταμιάς
καὶ στὰ περβόλια ἡ ρεματιά τὸ ποίημα τῶν πηγῶν μοιράζει.

Ἀπελπισμένο καλοκαίρι στυφὸ πὸν πικρολάμπεις
μὲ φλοῦδες βότσαλα καὶ λέπια καὶ σκόνες στ' ἀνεμόδεντρα
χώματα στραγγισμένα σ' ἔρειπωμένα χτήματα
μ' ἄρρωστα δέντρα καὶ συκὲς παλιὲς σκουληκιασμένες.

Ἦχειο τῆς μνήμης τώρα ἡ στέρνα σκέφεις καὶ μνήμες θησαυρίζει
ὥσάν κρανίο ξεχωμένο πὸν μέσα του σφυραίει ὁ ἀγέρας
διψαίει τὸ φύλλο, καταχνιά πάνω απ' τὴν ξέρα τοῦ καιροῦ
κι ἀνάσα γίνεται ἡ πικράδα τοῦ θέρους π' ἀργοξεθυμαίνει.

Μι' ἀνατριχιαστικὴ βροχὴ πὸν ἀόρατη ἀντηχάει
τ' αὐτιά φωνὲς γεμίζει καὶ τὰ μάτια τρυφερὲς μορφές
πὸν ζωηρεύουν γύρω απ' τὴν ξερὴ παρατημένη στέρνα
καὶ νὰ μέσ' απ' τὴν καταχνιά τὸ παιδικὸ προβάλλει θέρος.

Ὡ ἡ τραγικὴ βροχὴ σπαραχτικὰ ἀντηχάει στὴ στέρνα
κι ἀκούγονται οἱ φωνὲς απ' τοῦ παλιοῦ καλοκαιριοῦ τὰ βάθη·
γέλια παιδιάστικα πὸν τίς φωνὲς σκεπάζουν τῆς μητέρας
κι ὅλο κνηνηγὰ γύρω απ' τὴ στέρνα μὲ ρουχαλάκια μούσκεμα.

Κι ἀπάνω οἱ λεῦκες μὲ τίς φωνὲς ν' ἀγγίζοντε τὰ σύννεφα
καὶ σύννεφα πουλιὰ πὸν κατεβαίνουν νὰ κουρνιάσουν
κι ἔξαλλα ἀγοροκόριτσα σκαρφαλωμένα στὶς συκὲς
μὲς στὴν κατάλευκὴ ἀντηλιά τῶν ἡμερῶν τοῦ Μεσαυγούστου.

Σταλάζει ἡ βασανιστικὴ βροχὴ μικρὲς σφυριές στὴ μνήμη
κι απ' τὸ παλιὸ καταμεσήμερο σφυρίζει ὁ κατσουλιέρης
κι ἀκούγεται ἀντισφύριγμα μακρόσυρτον κελαϊδισμού
πὸν κατακτάει τὸ μεσημέρι καὶ φτάνει ὥς κάτω στ' ἄλλα χρόνια.

Μουσκεύει ἡ μνήμη απ' τὴ βροχὴ καὶ στὸ περβόλι ψιχαλίζει
βρέχει στὰ καταγάλανα θεσπέσια μάτια τοῦ πατέρα
καὶ μέσ' απ' τὴ βροχὴ τῆς μνήμης ἀκούγεται ἡ φωνὴ του ὡς πέρα
νὰ μὲ καλεῖ τ' ἀπομεσήμερο απ' τ' ἄσωστο βουερὸ παιχνίδι.

Βρέχει ἀσταμάτητα κι ὅσο τὰ χρόνια τρέχουν γυρνάει ἡ βροχὴ
 σὲ μπόρα καὶ πίσω ἀπ' τὴ βροχὴ τ' ἀρώματα ἐνὸς Μάη
 κάνουν τὴ στέρνα κέντρο μιᾶς γιορτῆς κάτω ἀπ' τὴς λεῦκες·
 κι ἀργὰ νὰ μὲ ρωτάει τὸν πατέρα ἀκούω — «Γιατί κι ἐσὺ δὲν ἦσουν;»
 Ἡ τελευταία ἦταν γιορτὴ του μὲς στὸ χαρούμενο περβόλι.

Ὡ φτάνει πιά! Ἀρμυρὴ βροχὴ πυκνὴ στὰ μάτια κατεβαίνει
 δὲ μέλλει ὁ στίχος νὰ σηκώσει τέτοια μιὰ μνήμη ἀσήκωτη.
 Φτάνει! Δὲν ἔχει ὑπόστεγο καὶ βρέχει βρέχει ἀπελπισμένα
 μὲς στὸ ψυχρὸ κατακαλόκαιρο μιᾶς μνήμης καταματωμένης.

ΜΗΤΣΟΣ ΛΥΓΙΖΟΣ

ΜΟΝΑΧΟΙ ΣΤΟ ΑΝΓΚΟΡ

Στὸ Κάμποτζ εἶναι πάνω ἀπὸ σαράντα χιλιάδες βουδιστὲς μοναχοί, σκορπισμένοι γύρω ἀπὸ δυόμιση περίπου χιλιάδες παγόδες. Τὰ πρὸς πολλὰ μοναστήρια εἶναι στὸ Ἀνγκόρ, κοντὰ σὲ παλιὺς ναοὺς. Οἱ καινούργιες παγόδες κάνουν τόση ἀντίθεση δίπλα στὰ ἐρειπωμένα καὶ πατιναρισμένα ἀπὸ τὴ σφραγίδα τοῦ χρόνου γιγάντια μνημειοκὰ κτίρια. "Οἱ σχεδὸν οἱ νέοι στὸ Κάμποτζ γίνονται, μιὰ ἢ δυὸ φορές στὴ ζωὴ τους, μοναχοὶ γιὰ λίγους μῆνες. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀποφασίζουν νὰ μείνουν ὀριστικὰ στὰ μοναστήρια, δὲν ἔχουν ὑποχρέωση νὰ περάσουν ἐκεῖ ὅλη τὴ ζωὴ τους. Μποροῦν, ὅποτεδὴποτε θελήσουν, νὰ βγάλουν τὸ κίτρινο ράσο καὶ νὰ ξαναγυρίσουν ἐλεύθεροὶ στὴν κοινωνία.

Τὴ μέρα ποὺ ἕνας νέος πηγαίνει νὰ καταταχθεῖ γιὰ πρώτη φορά σὲ μοναστήρι, γίνονται ἐκεῖ διάφορες βουδιστικὲς τελετές, σύμφωνα μὲ προαιώνιες παραδόσεις. Πρὶν μπεῖ στὴν παγόδα, τὸν πλησιάζει κάποιος, μὲ χειρονομίες καὶ χοροπηδήματα. Κρατώντας τὸν ὑποψήφιο ἀπὸ τὸν ὦμο, περπατᾷ μαζί του τρεῖς φορές ὁλόγυρά της, σὰ νὰ θέλει νὰ τὸν ἐμποδίσαι ν' ἀκολουθήσει τὴ μοναχικὴ ζωὴ. Μ' αὐτὸ συμβολίζεται ἡ προσπάθεια πού, κατὰ τὴ μυθολογία, ἔκαμε κάποτε ἡ δύναμη τοῦ κακοῦ, γιὰ νὰ παρασύρει τὸν Βούδα στὸν πειρασμό. "Όταν ὁ Μάρα, ὁ βασιλιάς τῶν δαιμόνων, ἔβαλε τίς ὁμορφες κόρες του, νὰ χορεύουν γυμνὲς μπροστὰ στὸν γεμάτο σκέψεις Βούδα.

Στὶς παγόδες καὶ τὰ μοναστήρια, οἱ μοναχοί, πέρα ἀπὸ τίς θρησκευτικὲς γνώσεις, ἀποκοτὸν μιὰ σύμφωνα μὲ τίς βουδιστικὲς ἀντιλήψεις ἠθικὴ μόρφωση. Ἀποξενώνονται ἐντελῶς ἀπὸ κάθε προσωπικὸ πάθος, ἀπὸ κάθε ἐγωϊστικὴ φιλοδοξία. Πλημμυρισμένοι ἀπὸ μυστικισμό, περιορίζουν τοὺς λογισμοὺς

τους γύρω στὴ θρησκεία, τὴν πνευματικότητά, τὸν ψυχικὸ κόσμο.

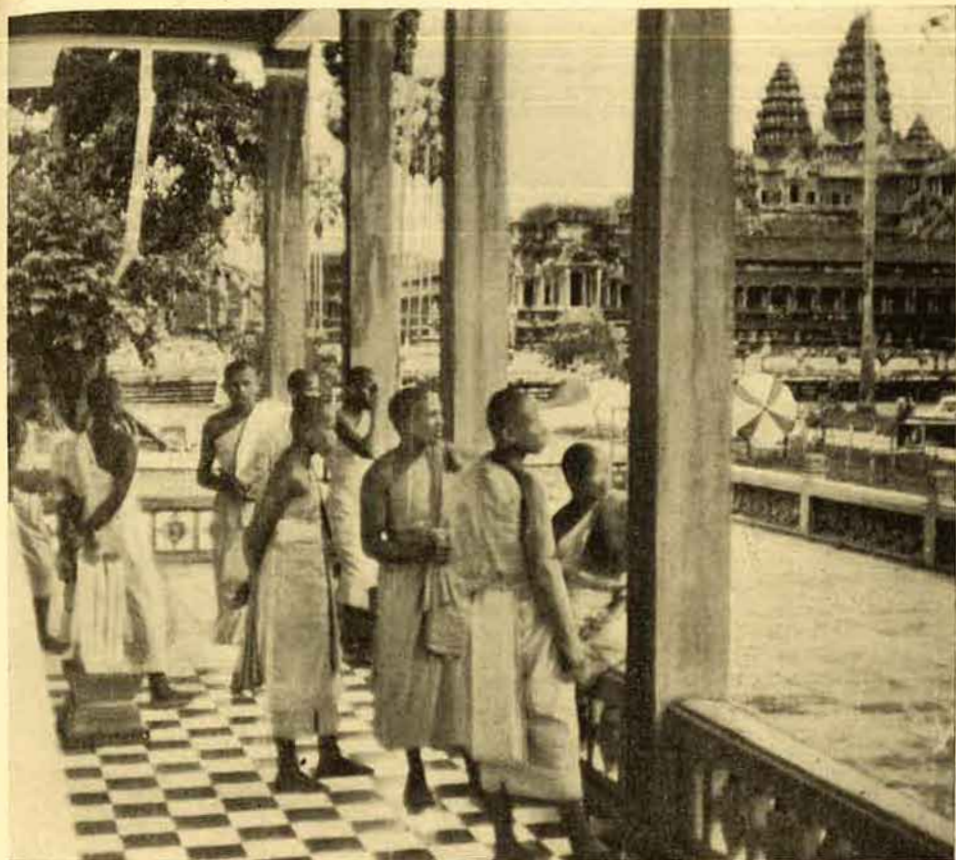
Μὲ μιὰ μεγαλειώδη ἀπλούστευση στὸν τρόπο ποὺ ζοῦνε, κερδίζουν τὸ προνόμιο καὶ τὴ δύναμη νὰ παραμερίζουν τὴν τυραννία ἀπὸ κάθε ἀνάγκη ἢ ἐπιθυμία. Ἀπὸ κάθε δυσκολία, ἀπὸ κάθε λογῆς πρόβλημα, ἠθικὸ, κοινωνικὸ ἢ οἰκονομικὸ.

Περνᾶνε τίς μέρες τους ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν ἀνησυχία νὰ περιμένουν ἐντυπωσιακὰ γεγονότα ἢ ἀλλαγές στὴ ζωὴ τους. Ἀδιάφοροι κι' ἀσυγκίνητοι, τόσο στίς χαρὲς ὅσο καὶ στίς λύπες. Δὲν ὑπάρχουν γι' αὐτοὺς οἱ λεπτομέρειες, πού κάθε μέρα ἀναστατώνουν καὶ βασανίζουν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Δὲ ζητᾶνε τίποτα ἀπὸ τὸ παρόν, δὲν περιμένουν τίποτα ἀπὸ τὸ μέλλον. Χωρὶς καμιά φροντίδα ἢ ἐγνοία γιὰ ὅποιαδήποτε ἐμπράγματο ὑποχρέωση, ἔχουν ὀλοκληρωτικὰ ἀφιερῶσει τὸ σῶμα, τὴν ψυχὴ, ὅλο τὸν ἑαυτό τους στὴ βουδιστικὴ μακαριότητα.

Συχνὰ ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ παρομοιάζεται μὲ ταξίδι, ἄλλοτε μὲ γαλήνη κι' ἄλλοτε μὲ τρικυμίες, πού ἀρχίζει κάποια ὥρα, γιὰ νὰ τελειώσει κάποια ἄλλη. Πολλοὶ πιστεύουν πὼς τὸ ταξίδι αὐτὸ εἶναι τὸ ἅπαν γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή, πὼς δὲν ὑπάρχει τίποτα ἄλλο, ὅταν τελειώσει.

Οἱ βουδιστὲς μοναχοὶ εἶναι βέβαιοι πὼς ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ ἐντελῶς μεταβατικὴ, χωρὶς μεγάλη σημασία, κατάσταση. Ἕνα ξεκίνημα, μιὰ προετοιμασία, μιὰ δοκιμασία γιὰ τὴ μεγάλη πραγματικότητα πού ἀρχίζει μὲ τὸ θάνατο, ὅταν ἡ ψυχὴ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ δάρος καὶ τὴ σκλαδιὰ τοῦ σώματος.

Ἀποτραβηγμένοι κι' ἀπομονωμένοι ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμο, ἔχουν δημιουργήσει μιὰ δική τους κοινωνία. Ἐχουν διαμορφώσει ἐντελῶς διαφορετικὴ ψυχολογικὴ κατάσταση

Στόν περίβολο του Άνγκόρ Βάτ. (Φωτ. Ι. Β.)

από την καθιερωμένη για όλο τον άλλο κόσμο. Ζούνε στα μοναστήρια πολλοί μαζί, αλλά δεν έχουν μεταξύ τους ιδιαίτερη συνεννόηση και έγκαρδιότητα. Περνάνε μαζί τις μέρες τους, αλλά σαν ξένοι, που τυχαία βρέθηκαν στον ίδιο δρόμο. Καθένας εκεί είναι μόνος, δεν κάνει συντροφιά με τους άλλους. Ένα σωρό χωριστές ζωές, ανεξάρτητες, χωρίς προσέγγιση. Χωρίς κοινές χαρές και επιθυμίες. Δεν τους ενώνει παρά η ώρα της προσευχής στην παγόδα. Άλλα κι εκεί, μένει κλεισμένος καθένας στον έαυτό του, στον έσωτερό του κόσμο. Προσεύχεται μόνος, σκέφτεται μόνος, χάνεται στο άπειρο όλόμονος.

Έχουν αποξενωθεί από όλες τις χαρές της ζωής, από την οικογένεια, τη φίλια,

την τρυφερότητα, τη στοργή. Δεν υπάρχει γι' αυτούς ή συγκίνηση από τον έρωτα, ή γοητεία από το χαμόγελο μιās γυναίκας, ή ευχαρίστηση από το πλησίασμα του κορμιού της. Έχει σωπάσει ή ταραχή της σάρκας. Πιστοι στη διδασκαλία του Βούδα, που κήρυξε πως όλα τα κακά προέρχονται από τις επιθυμίες, έχουν πνίξει μέσα τους τον πόθο για την ήδονή, τον πόθο ν' αποκτήσουν κάποια δύναμη, ακόμα και τον πόθο νά υπάρχουν. Κυλάει ή ύπαρξή τους χωρίς αισθηματισμούς, αντιδράσεις, χωρίς αναμνήσεις και προσδοκίες. Δεν έχουν ούτε την ικανοποίηση από κάποια δημιουργική προσπάθεια και δραστηριότητα, για νά συμπληρώνεται το κενό από τα τόσα που τους λείπουν.

Μιά σιωπηλή μονότονη ζωή, με στέρηση

ἀπὸ κάθε τι πού, ὅπως πιστεύει ὁ ἄλλος κόσμος, δίνει ὁμορφιά καὶ κάποιο σκοπὸ στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή. Κανένα τράνταγμα ἀπὸ ἐπιθυμία, κανένα ζωντάνεμα ἀπὸ ἀνησυχία. Τίποτα δὲ θὰ μπορούσε νὰ κάνει τ' ἀσάλευτα νερά στὴ λίμνη τῆς ζωῆς τους, νὰ κυματίζουν. Τίποτα δὲ θὰ μπορούσε ν' ἀναστατώσει τὴ μονότονη ἐρημιὰ τους, νὰ τοὺς παρακινήσει νὰ ξεχάσουν τὸ ἀπόκοσμο βίωμά τους.

* * *

Ἀλλὰ πρέπει νὰ γίνεται κανεὶς ἀσκητῆς σὲ μοναστήρι γιὰ νὰ αἰσθάνεται μόνος; Κι' ἀνάμεσα σὲ πολὺν κόσμο γύρω του, μπορεῖ, κάποτε, νὰ νοιώθει ἀτέλειωτη μοναξιά καὶ κενὸ μέσα του. Θυμᾶμαι μιὰ μικρὴ, χωρὶς γεγονότα ἱστορία, ὅπως τὴν ἄκουσα ἀπὸ ἕνα δημοτικὸ ἄρχοντα, πρὶν ἀπὸ χρόνια στὴν Κρήτη.

Ἦταν οἱ πρῶτες μέρες, μόλις εἶχε ἀρχίσει ὁ πόλεμος στὴν Ἀλβανία. "Ὅλα τὰ μεγάλα λιμάνια γεμάτα στρατό, πού ἐπιβιβαζόταν στὰ βαπόρια γιὰ τὸ μέτωπο. Αὐτός, σὰν ἀξιωματικός, στεκόταν πάνω στὸ ἄλογο. Γύρω του στρατιῶτες καὶ κοντά τους πληῆθος ἀπὸ κόσμο. Γνωστοί, φίλοι, συγγενεῖς, πού εἶχαν ἔλθει νὰ τοὺς κατευοδώσουν. Μονάχα γι' αὐτὸν δὲν εἶχ' ἔρθει κανένας. Ἄδυσσος μέσα του, παράπονο καὶ πίκρα στὴν ψυχὴ του, ἀπὸ τὴ θλίψη τῆς μοναξιάς του.

Μιὰ στιγμή εἶδε μπροστά του ἕνα ὁμορφο κορίτσι νὰ χαιρετᾷ ἕνα στρατιώτη. Κατέβηκε ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ πῆγε κοντά τους. «Κοπέλλα μου, τῆς εἶπε, κάνε μου τὴ χάρη νὰ χαιρετίσεις καὶ μένα. Εἶμαι ὁλομόναχος, δὲν ἔχω κανένα νὰ μὲ χαιρετίσει». "Ὅταν συγκινημένος τῆς ἔσφιξε τὸ χέρι, τὴν παρακάλεσε νὰ τοῦ ἐπιτρέψει νὰ τὴ φιλήσει. Ὑστερα ἀπ' τὸ φίλημα, τῆς ξαναμίλησε πάλι. «Καλὸ μου κορίτσι, σκύψε καὶ πιάσε ἀπὸ κάτω μιὰ πέτρα νὰ μοῦ τὴ δώσεις. Θὰ τὴν πάρω μαζί μου, νὰ κρατῶ κάτι ἀπὸ σένα. Θὰ τὴ φυλάξω σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ, γιὰ νὰ σὲ θυμᾶμαι». Τὴν ἱστορία του τέλειωσε λέγοντας πὺς ἔχει πάντα τὴν πέτρα πού τοῦ ἔδωσε τὸ ἄγνωστο κορίτσι, κεῖνη τὴ μέρα. Πὺς τὴν παίρνει, κάποτε κάποτε, σὰν κάτι πολὺτιμο, στὰ χέρια του, γιὰ νὰ τὴ φέρει ὡς τὰ χεῖλη του... Ὅρισμένες στιγμές, ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἔχει τόσο ἀνάγκη, τῆς εἶναι

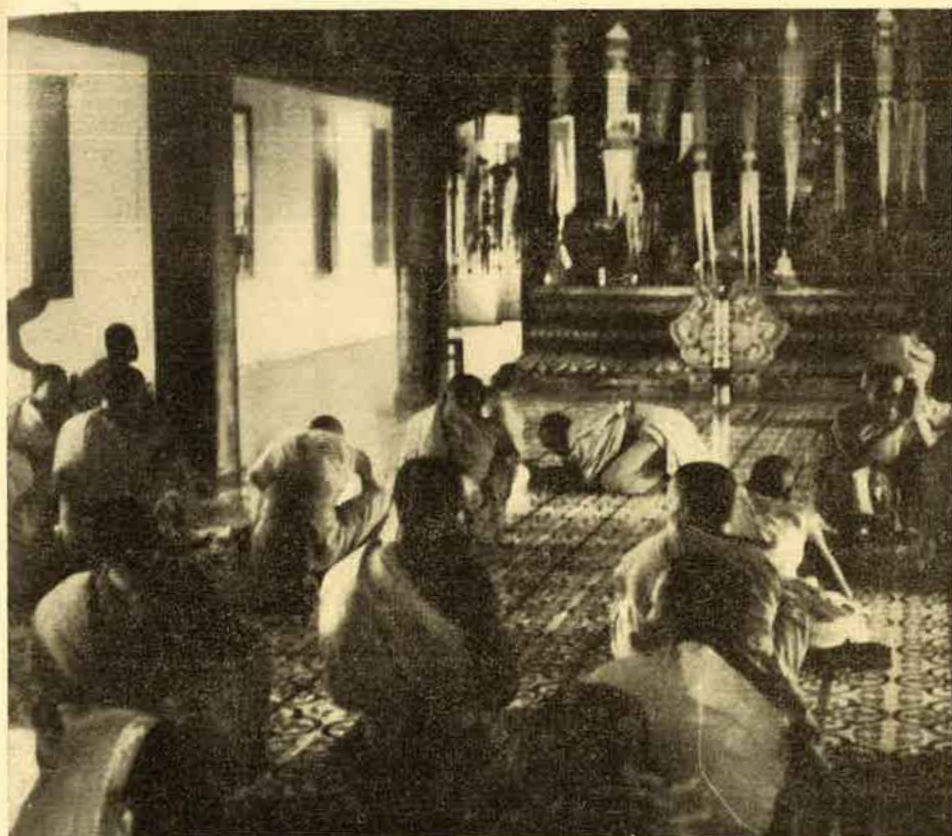
τόσο ἀπαραίτητη λίγη στοργή, σὰ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ζήσει χωρὶς αὐτή...

* * *

Οἱ βουδιστὲς μοναχοὶ ὑποτάσσονται ἀδιαμαρτύρητα κι' ἀκολουθοῦν χωρὶς παράπονο τὸ πεπρωμένο τους. Δὲν παρουσιάζονται σὰ μάρτυρες ἢ θύματα. Δὲν προσπαθοῦν μὲ τὸ φωτιστέφανο τοῦ ἀδικημένου νὰ προκαλέσουν τὸν οἶκτο γιὰ τὴ στερημένη καὶ μονότονη ζωὴ τους. Πιστεύουν πὺς ἀποτελοῦν μιὰ νέα μορφή ζωῆς, μὲ θαυότερες ἀλήθειες. Ἕνα σύμβολο γιὰ τὴν ἀνωτερότητα, πού μπορεῖ νὰ φτάσει ὁ ἀνθρώπος μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς. Τὸ πρόσωπό τους ἐκφράζει τὴ μυστικὴ χαρὰ, ἀπὸ τὴ γαλήνη καὶ τὴν ἄνεση, πού ὄχι σπάνια προσφέρουν ἡ μοναξιά καὶ ἡ αὐτοσυγκέντρωση. Τὴ χαρὰ αὐτὴ μπορεῖ καθένας νὰ τὴν καταλάβει. Κάποτε θὰ ἔχει ἀναζητήσει τὴ λύτρωση ἀπὸ ἕνα περιβάλλον πού εἶναι γι' αὐτὸν ξένο κι' ἀδιάφορο. Κάποτε θὰ ἔχει ἀποσυρθεῖ μόνος, σὲ δικούς του κόσμους, πλασμένους ἀνάλογα μὲ τὴν ψυχικὴ του διάθεση καὶ τὴ μορφὴ πού τοῦ πηγαίνει.

Οἱ κάτοικοι σέβονται καὶ τιμᾶνε τοὺς μοναχοὺς σὰν ἱερὰ πρόσωπα. Πιστεύουν στὴν ἀγιωσύνη τους. Θεωροῦν πάντα ὑποχρέωση καὶ θρησκευτικὸ καθήκον νὰ τοὺς προσφέρουν κάτι γιὰ τὴ συντήρησή τους. Κάθε πρωτὶ, πρὶν ἀκόμα βγεῖ ὁ ἥλιος, οἱ μοναχοὶ ξεκινᾶνε γιὰ νὰ πάρουν ὅσα τρόφιμα τοὺς προσφέρουν θεληματικὰ οἱ κάτοικοι. Χωρὶς νὰ μιλάει καθόλου, οὔτε γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ γι' αὐτὸ πού τοῦ δίνουν, προβάλλει καθένας τὸ χάλκινο δοχεῖο του. Τὸ δοχεῖο αὐτό, τὸ ράσο του κι' ἕνα ξυράφι εἶναι τὰ μόνα πράγματα πού μπορεῖ ἕνας βουδιστὴς μοναχὸς νὰ ἔχει προσωπικὰ δικὰ του. Οὔτε λίγα τρόφιμα δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ φυλάξῃ ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα γιὰ τὴν ἄλλη.

Πρωταρχικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ μοναστικὴ ζωὴ εἶναι ἡ ἀπόλυτη προσαρμογὴ καὶ πειθαρχία στοὺς μοναστικὸς κανόνες καὶ νόμους. Ἡ ψυχικὴ καὶ ἠθικὴ καθαραιότης. Ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἁμαρτία. Δὲν ἐπιτρέπεται στοὺς μοναχοὺς νὰ κλέψουν, νὰ σκοτώσουν, νὰ ποῦν φέματα, νὰ ἔχουν σεξουαλικὲς ἐπαφές, νὰ μεθᾶνε, νὰ παίρνουν νarkotika. Δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν τίποτα σὰν ἰδιοκτησία, νὰ δέχονται ἢ νὰ ἀποταμιεύουν

Στὸ μισοσκόταδο τῆς παγόδας (Φωτ. I. B.)

χρήματα, νὰ δημιουργοῦν κοινωνικὲς σχέσεις.

Γιὰ ἓνα κιτρινοφορεμένο μοναχὸ εἶναι ἀμαρτία νὰ τρώει πάνω ἀπὸ δυὸ φορές τὴν ἡμέρα ἢ ἔπειτα ἀπὸ τὸ μεσημέρι ἢ περισσότερο ἀπὸ ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ συντηρηθεῖ. Δὲ μιλάει ποτὲ μὲ γυναῖκες. Δὲν τίς χαιρετάει ποτὲ μὲ χειραψία. Ἐπειτα ἀπὸ τὴ δύση τοῦ ἡλίου, δὲν μπορεῖ νὰ βρεθεῖ, οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή, σὲ δωμάτιο πού ὑπάρχει γυναίκα.

* * *

Τὰ περισσότερα μοναστήρια στὸ Ἀνγκόρ εἶναι μονόροφα ξύλινα σπίτια, μὲ φοινικόδεντρα γύρω τους. Οἱ μοναχοὶ δὲ ζοῦν σὲ μόνιμα κτίρια, πού θὰ μπορούσαν νὰ στεγάσουν

περισσότερες γενεές καὶ νὰ δημιουργήσουν κάποια ἱστορία ἢ παράδοση. Δὲ θυμίζουν καθόλου τίς ὁμορφες εἰδυλλιακὲς τοποθεσίες, πού διαλέγουν τὰ αἰωνόδια ἑλληνικὰ μοναστήρια, μὲ τίς ροδοδάφνες, τίς κληματαριές, τίς πορτοκαλιές. Στίς χωμάτινες αὐλές τους, δὲν ὑπάρχει πουθενά ἢ γραφικὴ γωνιά μὲ τὴ δρύση, γιὰ νὰ συντροφεύει τὸ τραγουδιστὸ γαργάρισμα τοῦ νεροῦ τῆς τίς ἀτέλειωτες μονότονες ὥρες. Μονάχα τὰ κίτρινα ράσα, μὲ τὸ κτυπητὸ χρώμα τους, δίνουν κάποιο ζωντανὸ τόνο στὴ θλιθερὴ ἐρημιὰ τους.

Ὅλα σχεδὸν τὰ μοναστήρια ἔχουν σκεπαστοὺς ἐξώστες. Πίσω ἀπὸ τὰ ἀραιοὰ ξύλινα ἀγκέλλα, ὀλέπει κανεὶς νὰ κάθονται, ἀκίνητοι κι' ἀμίλητοι, μισόγυμνοι μοναχοί. Ἐνα τύμπανο σημαίνει μὲ ἀργὰ κτυπήματα

τήν ώρα, που πρέπει να πάνε στην παγόδα. Είναι ένα κάλεσμα για να επικοινωνήσουν με το Θεό. Φρεσκοπλυμένοι, καθαροί, με πρόσωπα χαρούμενα και ζωντανά, μαζεύονται εκεί λίγο πριν από το ήλιοδασίλεμα, για να αρχίσουν τις ατέλειωτες προσευχές τους.

* * *

"Εν' απόγευμα, αφού άφησα τα παπούτσια μου έξω από την πόρτα, δίπλα στα σαντάλια των μοναχών, μπήκα στη μεγάλη παγόδα, άριστερά από τον πλακόστρωτο δρόμο, όπως προχωρεί κανείς προς το Άγκορ Βάτ. Κάθισα χάρμω, σε μία μισοσκότεινη άκρη, ακολουπώντας την πλάτη στον τοίχο. Σιγά σιγά όλο το πάτωμα γέμισε από κιτρινοφορεμένους μοναχούς. Άντιπροσώπευαν όλες τις ηλικίες. Μερικοί έκαναν μετάνοιες ή συμβολικές κινήσεις με τα χέρια τους. Οί περισσότεροι καθόντουσαν γονατιστοί ή σταυροπόδι, κοιτάζοντας με προσήλωση ένα χρυσιμένο υπερφυσικό σε μέγεθος άγαλμα του Βούδα, στημένο ψηλά σε βάση, στο βάθος του ναού. Μπροστά στο μεγάλο, με χαμογελαστό πρόσωπο και σταυρωμένα πόδια, άγαλμα ήταν άλλα μικρότερα άγαλματάκια και διάφορα καντηλέρια.

Κατά διαστήματα άρχιζε κάποιος μίαν άργη ψαλμωδία. Άκολουθούσαν άμέσως όλοι μαζί, με βαριές, αλλά σιγανές φωνές που αντιλαλούσαν σ' όλη την παγόδα.. Έπειτα μία απόλυτη σιωπή ακολουθούσε, χωρίς να ακούγεται ούτε αναπνοή. "Άθελα θυμήθηκα τις νυκτερινές ατέλειωτες λειτουργίες στ' άγιορείτικα μοναστήρια. Έκεί οι μοναχοί κάνουν παρακλήσεις και προσεύχονται σ' έναν άλλο Θεό. Το Θεό της χριστιανισμένης, που πρώτ' απ' όλα ζητάει απ' τους πιστούς του να γεμίσουν την καρδιά τους με αγάπη.

Έχω παρακολουθήσει βουδιστικές λειτουργίες στο Νεπάλ, στα μοναστήρια Σβαγιαμπού και Μποντνάθ έξω από την Κατμαντού. Σ' αυτές, έκτος από τις ψαλμωδίες, υπήρχε μουσική με πνευστά, τεράστιες χάλκινες τρομπέτες, κύμβαλα, τύμπανα, κουδουνίσματα από τον επί κεφαλής ιερωμένο. Κάθε τόσο χρησιμοποιούσαν κι' άλλα περίεργα όργανα, τη βουή από το φύσημα σε μεγάλα κοχύλια, κτυπήματα ντενεκέδων, κι' όλα μαζί έκαναν πολύ θόρυβο για να διώξουν τα κακά πνεύματα. Έκεί έχει κανείς την έντύπωση, πως γί-

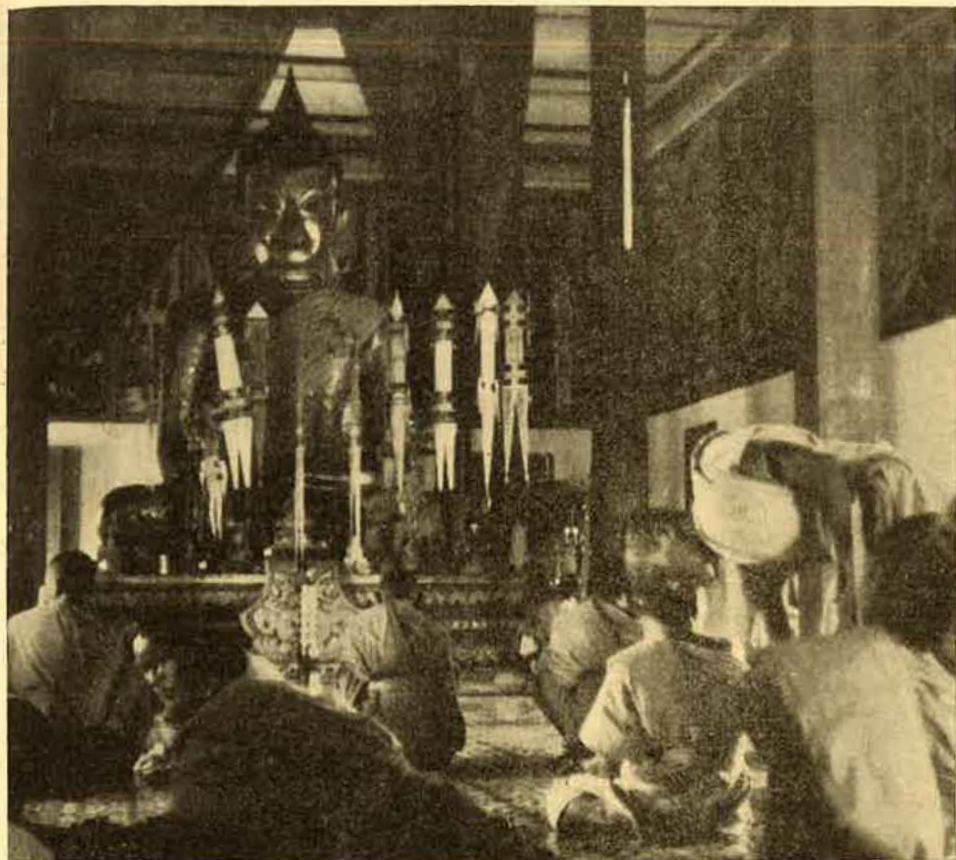
νεται μία κάποια τελετή. Στην παγόδα του Άγκορ αισθάνεται πως βρίσκεται σε μία πνευματική εκδήλωση, που στηρίζεται στην προσευχή, στη σκέψη, στην αυτοσυγκέντρωση.

Παρακολουθώντας τους μοναχούς την ώρα της προσευχής, συλλογιζόμουν τι ήταν αυτό, που τους παρακίνησε ν' ακολουθήσουν τη μοναστική ζωή. Προσπαθούσα να καταλάβω ποιά βαθύτερη νοοτροπία έχουν όλοι αυτοί οι κιτρινοφορεμένοι άνδρες, που γονατιστοί μπροστά σ' ένα άγαλμα περνάνε κάθε μέρα τόσες ώρες, δοσμένες στη σκέψη και την αυτοσυγκέντρωση. Συλλογιζόμουν ποιά βαθύτερη νόημα, ποιά σημασία, μπορεί να έχει ή τόση έπαφή με τις ιδέες του Βούδα, ή ολοκληρωτική άφοσίωση στη θρησκεία του. Τι πλούσια ψυχικά ανταλλάγματα έχουν, για να παραιτηθούν από κάθε ικανοποίηση στις προσωπικές τους επιθυμίες. Είναι άραγε μία χωρίς όρους ύποταγή σε παλιά παράδοση; Μία θρησκευτική εκδήλωση, που ναρκώνει κάθε ζωτικότητα; "Ένα υπέρτατο καταφύγιο, για πονεμένες ψυχές πληγωμένες από κάποια απογοήτευση, που έχουν χάσει το θάρρος για τον άγώνα της ζωής, που δεν έχουν τη δύναμη ν' αντιδράσουν στα κτυπήματα της μοίρας; Μήπως, έπειτα από τριχυμίες και καταιγίδες, προσπαθούν να θρουν γαλήνη και ανακούφιση στην άνυπαρξία, χωρίς όνειρα, να περιμένουν κάποια χαρά;

"Ίσως και να σπρώχτηκαν εκεί από ένδομηχη μυστικοπάθεια κι' άλλες βαθύτερες ψυχικές ανάγκες. Από αντίδραση σε μία κοινωνία που προχωρεί μοιρολατρικά, χωρίς να ξέρει που πηγαίνει, τι θέλει, τι ζητάει. Ίσως ακούγοντας μία έσωτερική φωνή μέσα τους παρασύρθηκαν ν' αναζητήσουν έναν άλλον άγνωστο κι' άφταστο κόσμο, με άλλα ιδανικά, άλλες επιδιιώξεις, άλλους προσανατολισμούς.

* * *

Ο άνθρωπος πολύ πριν άρχίσει να στέλνεται με πυραύλους στο διάστημα είχε έντονα αισθανθεί τη διάθεση να λυτρωθεί απ' τα δεσμά του, ν' αποκτήσει κάποια σχέση κι' έπαφή με τον κόσμο του σύμπαντος. Από τους προϊστορικούς χρόνους, προσπάθησε να δημιουργήσει μία μαγική επικοινωνία με το υπερέπαιον, να πετάξει στο άπειρο. "Όχι, όπως σήμερα, που ανοίγει τα φτερά του και προσπαθεί με τεχνικές δυνατότητες και διαστημό-

Μπροστά στο άγαλμα του Βούδα. (Φωτ. Ι. Β.)

πλοια να φτάσει στ' άστρα. Τότε ξεδίπλωνε τὰ φτερά της ψυχής του και, κλείνοντας μέσα του τὴν ιδέα τοῦ Θεοῦ, πῆγαινε ψηλά, πολὺ ψηλά, ὡς τὸ ἄπειρο. Σὰ σταθμοὺς γιὰ τὸ ξεκίνημα αὐτό, ὕψωνε σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς ναοὺς. Μεταφορικὸ μέσα, γιὰ τὴ φυγὴ αὐτὴ, εἶχε διαλέξει τὴν ἀνάταση μὲ τὴν προσευχή.

Ίσως οἱ βουδιστὲς μοναχοὶ πιστεύουν πῶς, μὲ τὸν ἀσκητισμὸ καὶ τὴ μύηση στὴ βουδιστικὴ γνώση καὶ φιλοσοφία, θὰ βροῦν μιὰ ἐξήγηση στὸ μυστήριο, μιὰ λύση στὸ δράμα, ποὺ κρύβει ἡ ἀνθρώπινη περιπέτεια. Πῶς, σταματώντας κάθε δεσμὸ μὲ τὸ παρελθόν, θὰ δημιουργήσουν μιὰ νέα ὑπαρξη, μέσα σὲ μιὰν ἄλλη πιὸ ἀληθινὴ ζωὴ, ἐλευθερωμένη ἀπὸ τὴν προσγείωση στὴ φαινομενικὴ πραγματικότητα καὶ τὰ δεσμὰ ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ φυ-

σικοὶ νόμοι.

Ίσως ἐλπίζουν πῶς μὲ τὴν ἀπομόνωση, τὴν ἔντονη σκέψη, τὴν αὐτοσυγκέντρωση, θὰ φτάσουν ὁρισμένες στιγμὲς στὴν ψευδαίσθηση, πῶς συνδέεται ἡ ψυχὴ τους μὲ κάτι υπεράνθρωπο. Πῶς θὰ αἰσθανθοῦν τὴν ὑπέρτατη χαρὰ νὰ φωτισθοῦν ἀπὸ τὸ ἀόρατο γιὰ τὸν ἄλλο κόσμον φῶς, ποὺ ἡ μυστικιστικὴ γοητεία του ξεκινάει ἀπὸ τὸ ἄγνωστο ἄπειρο.

Γιὰ τὸν δραματισμὸ αὐτόν, ὁ Γιάννης Χατζίνης στὸ «Μυστικὸ τοῦ Ἁγίου Ὁρους» γράφει: «Οἱ ἄνθρωποι οἱ κατεχόμενοι ἀπὸ τὴ χάρη, ἐκεῖνοι δηλαδὴ ποὺ ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στὴ θεϊκὴ οὐσία ὥστε νὰ θρίσκονται πρὸ πέραν τοῦ κόσμου τούτου, εἶναι φυσικὸ νὰ μιλοῦν μιὰ γλῶσσα ἐγοραματικὴ ποὺ ἀποκρίνεται σ' αὐτὲς τὶς ἐσωτερικὲς διεργασίες τὶς

όποιες έχουν ύποστει. Μιά γλώσσα τόσο πλήρη σε ζέστα ψυχής και σε βάθος ιδανικού, όσο πιό δύσκολα είναι πρασιτή σε κείνους που δεν μπορούν να εγκύψουν σε ανάλογο βάθος». Παραθέτω και μερικές παλιότερες σκέψεις από το «Άγιον Όρος» του Ζαχ. Παπαντωνίου: «Όταν μπορέσω κι ανυψώσω τις ψυχικές μου δυνάμεις έτσι ώστε να ατενίσουν το άδρατο και το ανέκφραστο, όταν αντικρύσω αυτή την αλήθεια χωρίς ν' απασχολήσω καθόλου τις διανοητικές μου ικανότητες, όταν με πλημμυρίσει ξαφνικό φως και μου αποκαλυφθούν μονομιᾶς εκείνα που μάταια ζητούσα με τή σκέψη, όταν το πνεῦμα μου γίνη «δύμα» κι' έποπτεύση τὰ νοητά, ἔφτασα στο σκοπό του μυστικισμού: τή μυστική ἔγωση».

Υπάρχουν μερικές αρκετά σπάνιες στιγμές, που ο άνθρωπος φτάνει να αισθάνεται πως μπορεί ν' αναπτυχθεί και να πλατύνει σ' ένα διάστημα, στο χώρο και στο χρόνο, χωρίς αρχή και τέλος. Σε μία πέρα από κάθε όριο μαγική περιπλάνηση, που δε θα μπορούσε ποτέ να την συλλάβει και να την καθορίσει με τη λογική και την ορθολογιστική σκέψη του. Το θεῖο αυτό δῶρο είναι το κυριώτερο χαρακτηριστικό για την υπεροχή που ἡ ανώτερη δύναμη έχει προικίσει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή. Είναι ἡ υπέρτατη χαρά που φέρνει ἡ φυγή από τὴν πραγματικότητα, ἡ λύτρωση από κάθε περιορισμό, τὸ πέταγμα με τὴ φαντασία πάνω από κάθε φυσικό, τεχνικό ἢ κοινωνικό νόμο. Μονάχα μία ψυχὴ σὲ ἔκσταση, ἀντλώντας δύναμη από θαυότερο ἐσωτερικό κόσμο, μπορεί, ξεπερνώντας τις ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, νὰ γευθεῖ τὴ χαρὰ αὐτή...

* * *

Εἶναι πολὺ εὐκολο νὰ ξεχαστεῖς στὸ μισοσκοτάδο μιᾶς παγόδας, ἔσω κι' ἂν δὲν εἶσαι βουδιστής. Μπορεῖς νὰ μείνεις καθηλωμένος ἐκεῖ, ἕνα ἀπροσδιόριστο χρονικὸ διάστημα, χωρίς νὰ καταλαβαίνεις καθόλου πόσο γρή-

γορα περνάει ἡ ὥρα.

Τὸ μισοσκοτάδο, ὁ χρυσὸς Βούδας, οἱ φαινωδίες, τὰ κίτρινα ράσα, τὸ πλήθος ξυρισμένα κεφάλια τῶν μοναχῶν, δημιουργοῦσαν ἕνα ιδιαίτερα ὑποβλητικὸ περιβάλλον. Νόμιζε κανεὶς πὼς ἔχει σταματήσει κάθε ἐπαφή με τὸν ἔξω κόσμο. Πὼς γίνεται ἕνα μ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς ξένους κι' ἀγνωστούς, πὺ προσεῦχονται δίπλα του. Πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἄλλη ζωὴ ἔξω ἀπὸ τὴν παγόδα. Βλέποντας γύρω του τόσα ἀγάλματα τοῦ Βούδα, τοσους μοναχοὺς, ἀφηρημένο κάποια στιγμὴ, ἀσυναίσθητα ἀναριωτιέται, μήπως βρίσκεται σὲ ὄνειρο, μήπως κι' ὁ ἴδιος εἶναι Βούδας ἢ μοναχός...

Ξεχνάει τὴν προσωπικότητά του, τὴν ὑπόστασή του, κάθε λόγο πὺ ἔχει ἡ ὑπαρξή του. Ἀφήνει τὸν ἑαυτὸ του νὰ παρασύρεται σὲ ἀτέλειωτους στοχασμοὺς κι' ὀνειροπολήματα, μακριὰ ἀπὸ κάθε ὕλικὴ ἐπίδραση. Αἰσθάνεται εὐχάριστη ψυχικὴ διάθεση, ἀπροσδιόριστη ἐσωτερικὴ εὐφορία. Σὰ νὰ ἔχουν πάψει νὰ λειτουργοῦν οἱ αἰσθήσεις του. Σὰ νὰ ἐξαφανίστηκε κάθε δύναμη ἀπὸ τὴ θέλησή του. Σὰ νὰ παράδωσε δολόκληρο τὸν ἑαυτὸ του στὴ μαγεία μιᾶς ἀνείπωτης γαλήνης...

Ἐπειτα ἀπὸ πολλὴ ὥρα σηκώθηκα νὰ φύγω. Κανένας μοναχός δὲ σάλεψε ἀπὸ τὴ θέση του. Οὔτε ἕνας δὲ γύρισε μιὰ στιγμὴ ἀπὸ περιέργεια τὸ σκυμένο κεφάλι του νὰ με κοιτάξει. Ἦταν ὅλοι με τόση κατάνυξη ἀφοσιωμένοι στὴ σιωπηλὴ προσευχή τους. Σὰ νὰ εἶχαν κείνη τὴ στιγμὴ ἄμεση ἐπικοινωνία καὶ συνεννόηση με τὸν ἴδιο τὸ Θεό, σὰ νὰ μιλοῦσαν μαζί του.

Όταν βγήκα ἀπὸ τὴν παγόδα, εἶχε κιόλας ἀρχίσει νὰ νυχτώνει. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς προσκυνητὲς τοῦ Ἀγκόρ Βάτ περπατοῦσαν ἀργὰ στὸν πλακόστρωτο δρόμο. Τὰ παιδιὰ ἐτοίμαζαν τὰ ἤλεκτρικα φαναράκια τους, γιὰ νὰ φωτίσουν τοὺς βραδυνοὺς ἐπισκέπτες. Μοῦ φαινόταν πὼς γύρισα ἀπὸ ἄλλο κόσμος, πὼς ξύπνησα ἀπὸ ὄνειρο...

Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΜΠΕΚΕΤ ἢ Η ΤΙΜΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ

Ὁ Β α σ ι λ ι ᾶ ς (κεραυνοβολώντας, σχεδὸν χυδαῖα). — Κάντε ἀρχὴ λοιπὸν ἀπ' τὸ Θεό! Ξεκουμπισθῆτε στὸ προσευχητάριό σας, πηγαίνετε νὰ ἰδῆτε, ἂν θρίσκετε ἐκεῖ! (Στρέφεται πρὸς τὴν μητέρα του ἀστράφτοντας). Κ' ἐσεῖς, ἡ ἄλλη Κυρία, τραβάτε γιὰ τὰ ἰδιαίτερά σας δωμάτια, μὲ τοὺς μυστικοσύμβουλούς σας, πηγαίνετε νὰ ὑφάνετε τὶς μηχανοραφίες σας! "Εξω, κ' οἱ δύο σας! Δὲν θέλω πιά νὰ σᾶς βλέπω μπροστά μου! "Εξω κι ὁ νεαρός "Ερρίκος ὁ Τρίτος! Καὶ κουνήστε πὶδὸ γρήγορα! (Τὸν διώχνει μὲ μιὰ κλωτσιὰ οὐρλιάζοντας). Δοκίμασε τὸ βασιλικό μου πόδι στὰ βασιλικά σου πισινά. Κι ἂς πᾶτε στὸ διάβολο ὁλόκληρη ἡ οἰκογένειά μου, ἂν αὐτὸ τῆς ἀρέσει. "Εξω ἀπὸ δῶ! "Εξω ἀπὸ δῶ! "Εξω ὅλοι σας! (Βγαίνουν ἀτακτα, ἐνῶ ἀκούγεται ὁ ἦχος ἀπὸ τὰ μεταξωτὰ τοὺς φορέματα. Γυρίζει κατὰ τοὺς θαρῶνους τοῦ πού σηκώνονται ὀρθοί, κατατρομαγμένοι). "Ελάτε νὰ πιούμε, Κύριοι, γιὰτὶ μὲ σᾶς μόνο νὰ πίνει μπορεῖ κανεῖς. Νὰ μεθύσουμε σὰν ἄνδρες, ὅλη τὴ νύχτα, ὅσο νὰ κυλιόμαστε κάτω ἀπ' τὸ τραπέζι, μέσα στὰ ξερατὰ καὶ τὴ λησμονιά. (Τοὺς βάνει κρασί ἐνῶ τοὺς καλεῖ μ' ἕνα κίνημα κοντὰ του) "Α ἐσεῖς εἰσάσθε τὰ τέσσερα βλακόμουτρά μου! Οἱ πιστοὶ μου. Κάνει ζέστη μαζί σας, ὅπως στοὺς σταύλους. "Ωραῖες ἰδρωτίλες! "Ωραῖα μηδενικά! (Τοὺς κτυπάει τὰ τέσσερα κεφάλια). Κούφια, οὔτε ἡ παραμικρὴ σπίθα μέσα στὰ καύκαλά σας, γιὰ νὰ ταράξει λίγο τὴ γιορτὴ μας. Καὶ νὰ σκεφθεῖ κανεῖς, πὼς πρὶν τὸν γνωρίσω, ἤμουν κ' ἐγὼ σὰν κ' ἐσᾶς! Μιὰ χονδρομηχανὴ πού ὕστερ' ἀπ' τὸ πιστὸ ρέβεται, κατουράει, καθαλλικεύει τὶς πόρνες καὶ δέρνεται. Τί τῆς ἔκανες αὐτῆς τῆς

χονδρομηχανῆς, Μπέκετ, τί ἔχωσες μέσα της, κ' ἔπαψε νὰ δουλεύει; (Ρωτάει ξαφνικά:) Σοὺ τυχαίνει ἐσένα καμιὰ φορὰ νὰ στοχαστεῖς λιγάκι, θαρῶνε;

Ὁ δ ε ὕ τ ε ρ ο ς β α ρ ῶ ν ο ς. — Ποτέ, Μεγαλειότατε. Ὁ στοχασμὸς καὶ ἡ σκέψη ποτέ δὲν ταίριαξαν μὲ τοὺς "Εγγλέζους. Εἶναι ἀνθυγιεινά. Κ' ἔπειτα, ἕνας εὐγενὴς ἔχει ἄλλα πολλὰ νὰ κάνει.

Ὁ Β α σ ι λ ι ᾶ ς (ἐντελῶς ἤρεμος ξαφνικά). — "Ελάτε νὰ πιούμε, κύριοι! Ὅσο γιὰ τὸ πιστό, ὅλους τοὺς καιροὺς ὅλος ὁ κόσμος τὸ ἔχει ἀναγνωρίσει πολὺ ὑγιεινά. (Βάνει κρασί στὸ ποτήρι του, γεμίζει καὶ τῶν ἄλλων καὶ ρωτάει) Μάθατε ἂν ἔφθασε τὸ καράβι τοῦ Μπέκετ; Μοὺ εἶπαν, πὼς ἡ θάλασσα ἦταν αὐτὲς τὶς μέρες πολὺ ἄσχημη καὶ πὼς δὲν θὰ μπορέσει νὰ περάσει τὰ στενά;

Π ρ ῶ τ ο ς β α ρ ῶ ν ο ς (σκυθρωπός). — "Εφθασε, Μεγαλειότατε, μὲ ὅλη τὴ φουρτούνα.

Ὁ Β α σ ι λ ι ᾶ ς. — Ποῦ;

Π ρ ῶ τ ο ς β α ρ ῶ ν ο ς. — Σὲ μιὰν ἔρημη παραλία, κοντὰ στὰ νησάκια, στίς Σάντουϊτς.

Ὁ Β α σ ι λ ι ᾶ ς. — Ὁ Θεὸς δὲν θέλησε νὰ τὸν πνίξει;

Π ρ ῶ τ ο ς β α ρ ῶ ν ο ς. — Ὁχι.

Ὁ Β α σ ι λ ι ᾶ ς (ρωτάει ξαφνικά παίρνοντας τὸ κτηνώδες καὶ ὑποῦλο ὕφος του). — Κανένας δὲν τὸν περίμενε ἐκεῖ; "Εγὼ θαρροῦσα, πὼς στὴν Ἀγγλία ὑπάρχουν κι' ἄλλοι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φίλους του.

Π ρ ῶ τ ο ς β α ρ ῶ ν ο ς. — Καὶ βέβαια τὸν περίμεναν, ὁ Ζερβαί, ὁ ὑποκόμης τοῦ Κέντ, ὁ Ρενιούφ ντὲ Μπρόκ κι' ὁ Ρενιὼ ντὲ Γκαρέν. Ὁ Ζερβαί εἶχε πεῖ, πὼς ἂν τολμοῦσε νὰ ξεμπαρκάρει θὰ τοῦκοβε τὸ κεφάλι μὲ τὸ ἴδιο του τὸ χέρι. "Αλλά, ὅλοι ὅσοι ἦταν ἐγγλέζοι, ἀπ' ὅλες τὶς παραλιακὲς πόλεις, ἄρματώθηκαν καὶ τρέξαν νὰ κάνουν συνοδεία καὶ σωματοφυλακὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου.

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος καὶ τέλος.

Καί τότε, ο γεροντότερος ἄρχοντας τῆς Ὁξφόρδης, ἔτρεξε καὶ ἀντάμωσε τοὺς βαρῶνους καὶ τοὺς ἐξόρκισε νὰ μὴ προκαλέσουν αἱματοχυσία καὶ νὰ φανήτε καὶ σεῖς προδότες, τοὺς εἶπε, μιὰ κι' ὁ Ἀρχιεπίσκοπος εἶχε στὰ χέρια του τὰ διαβατήρια ποὺ τοῦ δώσατε καὶ τὴν ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς ζωῆς του.

Ὁ Βασίλειος (σκοτεινός). — Ἐχει στὰ χέρια του τὰ διαβατήριά μου.

Πρῶτος βαρῶνος. — Σὲ ὅλο τὸ μάκρος τῆς πορείας στὸ δρόμο γιὰ τὸ Κάντερμπερυ οἱ χωριάτες, ἡ ἐργατιά, οἱ ἐμποράκοι, ἕνα πλήθος ἦλθαν νὰ τὸν ἀπαντήσουν μὲ ἐνθουσιασμό καὶ μὲ ζητωκραυγές, καὶ δὲν τὸν ἄφηναν ἀπὸ κοντὰ καθὼς τραβοῦσε ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό. Οὔτε ἕνας πλούσιος δὲν φάνηκε οὔτε ἕνας Νορμανδός.

Ὁ Βασίλειος. — Σάξονες μόνο;

Ὁ πρῶτος βαρῶνος. — Φτωχολογιά μονάχα, ἀρματωμένοι μὲ ἀσπίδες μαζωμένες στὴν τύχη καὶ μὲ σκουριασμένες λόγχες. Ὁχλος. Ἀλλὰ μυρμύγκια ἀναριθμητά, στρατιά ὀλόκληρη καὶ στρατοπέδεψαν ὅλα τους τριγύρω ἀπὸ τὸ Κάντερμπερυ νὰ τὸν προσατεύσουν, καθὼς λένε οἱ ἀρχηγοὶ τους, ποὺ τοὺς ξεσήκωσαν. Ποῦ θρέθηκε, ὅλη αὕτῃ ἡ ἄπειρη μάζα οἱ κουρελῆδες, ποὺ βγήκαν ἀπ' τὶς τρύπες τους, ἄνθρωποι, ποὺ ποτὲ κανεὶς δὲν τοὺς εἶχε ξαναδεῖ πρὶν. Οἱ ἐπίσκοποι κι' οἱ βαρῶνοι ἄρχισαν νὰ αἰσθάνονται τρομοκρατημένοι καὶ νὰ φοβοῦνται γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους, τρυπωμένοι στὰ ὀχυρώματά τους μέσα σ' αὐτὰ τὰ χωριάτικα κοπάδια, ποὺ κατέχουν ὅλη τὴ χώρα (Καταλήγει σκοτεινός:) Κανένας δὲν τὸ πίστευε, πὼς τόσο πλήθος ὑπάρχει στὴν Ἀγγλία.

Ὁ Βασίλειος (μένει σιωπηλός, σκυμμένος, ξαφνικά σηκώνεται καὶ ὀργισμένα λέει:) — Ἕνας ἐλεεινὸς ποὺ τράφηκε μὲ τὸ ψωμί μου! Ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἐγὼ τὸν ἀνασέκωσα ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία τῆς φυλῆς του! Ποὺ τὸν ἀγάπησα παράφορα! (Κράζει σὰν τρελός:) Τὸν ἀγάπησα! (Τοὺς φωνάζει κατὰμουτρα, σὰν μιὰ παράλογη πρόκληση) Ναί, τὸν ἀγάπησα! Καὶ πολὺ φοβάμαι πὼς καὶ τώρα ἀκόμη τὸν ἀγαπῶ. Φθάνει πιά, Θεέ μου! Φθάνει! Δόσε τέλος! Θεέ μου, δὲν βαστῶ πιά!

(Ρίχνεται ἐπάνω στὸ ντιβάνι, ἐνῶ τὸν ταράζει νευρική κρίση καὶ μὲ λυγ-

μούς, σκίζει τὸ τρίχινο πάπλωμα μὲ τὰ δόντια του, τρώγοντας τὶς τρίχες. Οἱ βαρῶνοι κατὰπληκτοὶ πλησιάζουν.)

Πρῶτος βαρῶνος (φοβισμένος). — Μεγαλειότατε...

Ὁ Βασίλειος (ποὺ δὲν φαίνεται ν' ἄκουσε, βογγάει, μὲ τὸ κεφάλι μέσα στὸ πάπλωμά του). — Τίποτε! Δὲν μπορῶ νὰ κάνω τίποτε! Ἀνήμερος σὰν κοριτσόπουλο! Ὅσο ζεῖ αὐτός, ξέρω πὼς δὲν θὰ μπορέσω νὰ κάνω τίποτε. Μποστά του, μὲ πιάνει τρεμούλα, θαμπώνομαι... Καί... λέω πὼς εἶμαι βασιλιάς! (Ἀνακράζει ξαφνικά:) Κανένας λοιπὸν δὲν θὰ θρεθεῖ, νὰ μὲ λευτερώσει ἀπ' αὐτόν; Ἕναν παπᾶ! Ἕναν παπᾶ, ποὺ μὲ περιφρονεῖ καὶ μὲ βρίζει! Ἄνανδροι λοιπὸν, σὰν κι' ἐμένα, εἶναι ὅλοι ὅσοι μὲ τριγυρίζουν. Δὲν ὑπάρχει ἕνας ἄνδρας σ' ὅλη τὴν Ἀγγλία; Ὁχ! ἡ καρδιά μου! Ἡ καρδιά μου πᾶει νὰ σπάσει (Εἶναι ξαπλωμένος σὰν νεκρὸς πάνω στὸ πάπλωμα τὸ τρίχινο, ποὺ ἔχει τσαλακωθεί. Οἱ τέσσερις βαρῶνοι μένουν ἄφωνοι, καὶ τᾶχουν χαμένα γύρω του. Ξαφνικά, μὲ κάποιο κρουστὸ ὄργανο, ἀρχίζει νὰ γεννιέται ἕνας ρυθμός, ἕνα εἶδος τὰμ τὰμ ὑπόκωφο, ποὺ στὴν ἀρχὴ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ κτύπημα τῆς ταραγμένης καρδιάς τοῦ βασιλιά, ἀλλὰ λίγο φωντάνει καὶ γίνεται πιὸ ἀποφασιστικό. Οἱ τέσσερις βαρῶνοι, κοιτάζονται μεταξύ τους ἀμίλητοι. Σηκώνονται, δένουν τὰ ζωνάρια τους, παίρνουν τὰ κράνη τους καὶ θγαίνουν σιγά, ἀφίνοντας τὸν βασιλιά, ἐνῶ ὁ ρυθμὸς ὁ ὑπόκωφος ἀπὸ τοὺς κτύπους τῆς καρδιάς θὰ ἐξακολουθήσει ἀδιάκοπα κι' ἐπίμονα, ὡς τὴν ὥρα τοῦ θανάτου. Ὁ βασιλιάς μένει μόνος του γιὰ λίγη ὥρα, ξαπλωμένος στὴν ἔρημη αἴθουσα, ὅπου ὅλα τὰ σκαμνιά εἶναι ἀναποδογυρισμένα. Μιὰ δάδα τρίζει καὶ σβύνει. Σηκώνεται, κοιτάζει γύρω του, ἀντιλαμβάνεται πὼς φύγανε, καὶ ξαφνικά, καταλαβαίνει γιὰ ποῖο σκοπὸ φύγανε... Τὸ βλέμμα του εἶναι χαμένο. Διστάζει γιὰ μιὰ στιγμὴ, κι' ὕστερα καταρρέει στὸ πάπλωμά του μουγγρίζοντας μ' ἕνα λυγμό:) Ὁχ, ὦμά μου!

(Μιὰ δευτέρη δάδα σβήνει κι' αὕτῃ, καὶ γίνεται σκοτάδι. Τὸ μόνο ποὺ ἀκούγεται εἶναι τὸ τὰμ τὰμ ὑπόκωφο καὶ κανονικό. Ξαναγίνεται ἕνα

ἀδέβαιο φῶς. Βρισκόμαστε στους πρώτους πολλούς στύλους, στη Μητρόπολη τού Κάντερμπερυ. Στὸ βάθος ἓνας μικρὸς βωμὸς μετ' ἑνὸς μαρμάρου σκαλιά. Χωρίζεται ἀπὸ ἕνα καγκελωτό. Σὲ μιὰ γωνιά, στὸ προσκήνιο, ὁ Μπέκετ καὶ τὸ καλογεροπαῖδι, ποὺ πρόκειται νὰ τὸν βοηθήσει νὰ ντυθεῖ τὰ ἐπίσημα ἀρχιερατικά του ἄμφια. Σ' ἕνα χαμηλὸ τραπεζάκι κοντὰ τους, εἶναι ἡ μήτρα ἡ δεσποτική, κι' ὁ ψηλὸς ἀρχιερατικὸς ἀσημένιος σταυρὸς τῶν λιτανειῶν, στηριγμένος σὲ μιὰ κολόνα.)

Μπέκετ. — Τ' ἀγαποῦσες πολὺ τὰ ζῶα;

Τὸ καλογεροπαῖδι. — Ναί.

Μπέκετ. — Καὶ στὸ σπῆτι τοῦ πατέρα μου, εἴχαμε ζῶα, τότε ποὺ ἦμουν παιδί. Εἴμαστε κι' οἱ δύο μας δυὸ πατριωτάκια, ἀπὸ τὸ Χαίηστινγκς. Λυπᾶσαι ποὺ ἔχασες τὸ μαχαίρι σου;

Τὸ καλογεροπαῖδι. — Ναί. (Ρωτάει μετ' ἀπλότητα:) Σήμερα θὰ γίνεις;

Μπέκετ. — Ἐξάπαντος, παιδί μου. (τὸν κυττάζει) Φοβᾶσαι.

Τὸ καλογεροπαῖδι (μετ' ἀπλότητα). — "ὦ, ὅχι. Φθάνει μόνο νὰ μᾶς μείνει λίγος καιρὸς νὰ χτυπηθοῦμε. Τὸ μόνο ποὺ θάθελα, θάταν πρὶν γίνεαι τὸ κακό, θάταν νὰ μπορούσα νὰ δώσω τίποτε γερὰ κτυπήματα. "ὦς τώρα, στὴ ζωὴ μου, μόνο δεχόμουν χτυπήματα. Ἐνα Νορμανδὸ μονάχα ν' ἀξιωνόμουν νὰ σκότωνα, πρὶν γίνεαι τὸ κακό, — ἓνας μόνο μοῦ εἶναι ἀρκετός, δὲν εἶμαι ἀπαιτητικὸς — νὰ ποῦμε ἓνας τους κι' ἓνας μας, βρίσκω πὼς θάταν κάτι δίκαιο.

Μπέκετ. — Ἐπιμένεις λοιπὸν νὰ σκοτώσεις ἕναν;

Τὸ καλογεροπαῖδι. — Ναί. Κι' ὕστερα δὲν δίδω μιὰ πεντάρρα, ἂν θὰ γίνω ἓνας κόκκος ἄμμου καὶ τίποτ' ἄλλο. Δὲν με νοιάζει, γιατί ξέρω, πὼς με τὸ νὰ μπαίνουν, λίγο λίγο στὴ μηχανή κι' ἀπὸ ἓνας κόκκος ἄμμο κάθε τόσο, θάρθει μιὰ μέρα ποὺ ἡ μηχανή θὰ τρίξει καὶ θὰ σταματήσει.

Μπέκετ (μετ' ἀνυπομονία). — Καὶ τότε τί θὰ γίνεαι;

Τὸ καλογεροπαῖδι. — Τότε θὰ στήσουν ὠραία μηχανή, ὀλοκαίνουργια, ἐκεῖ ποῦταν στημένη ἡ παλιά, καὶ τότε πια μέσα ἐκεῖ θὰ στριμώξουν τοὺς

Νορμανδούς, ἀντὶ γιὰ μᾶς. (Ρωτάει μετ' ἐιλικρίνεια:) Αὐτὸ δὲν θὰ πεῖ δικαιοσύνη;

Μπέκετ (τὸν κυττάζει χαμογελώντας χωρὶς νὰ δώσει ἀπάντηση. Λέει μόνον ἀπλά). — Φέρε μου τώρα τὴ μήτρα μου, νὰ τὴν φορέσω, πρέπει σήμερα νὰ εἶμαι ὠραίος. (Ἐνῶ ὁ μικρὸς ἀπομακρύνεται γιὰ νὰ φέρει τὴ μήτρα, λέει σιγὰ) Κύριε, στὸν κήπο τῶν ἐλαίων. Ἐσὺ ἐμπόδισες τὸν Πέτρο νὰ χτυπήσει ἀλλὰ ἐγώ, συμπάθα με, δὲν θὰ στερήσω τούτου τοῦ παιδιοῦ αὐτὴ τὴν τελευταία χαρά. Στὴ σύντομη ζωὴ του, εἶχε ἀρκετὲς χαρές. (Στὸ καλογεροπαῖδι ποὺ τοῦ φόρεσε τὴ μήτρα) Δόσε μου τὸν ἀσημένιο σταυρό, τώρα. Πρέπει νὰ τὸν κρατῶ.

Τὸ καλογεροπαῖδι (τοῦ τὸν δίνει). — Καὶ βέβαια πρέπει, γιατί κοντὰ στ' ἄλλα, μπορεῖ κανεὶς μετ' ὅσον κοντὰ αὐτοῦ τοῦ σταυροῦ, μπορεῖ νὰ δώσει ἕνα γερὸ κτύπημα· τί βάρος, τί βάρος ποὺ ἔχει! "ὦ, νὰ τὸν κρατοῦσα ἐγώ, θὰ βλέπατε!

Μπέκετ (χαμογελᾷ καὶ τὸν χαϊδεύει). — Εὐτυχισμένε μικρὲ μου Σάξονα! Ἐπὶ τέλους γιὰ σένα, τοῦτος ὁ μάταιος κόσμος θὰ μπεῖ σὲ τάξη, πέρα ὡς πέρα. (Σηκώνει τὸ κορμί του, ξαναγίνεται σοβαρός). Εἶμαι τώρα ετοιμός, Κύριε, στολισμένος γιὰ τὸ πανηγύρι σου. Μὴν ἀφήσεις, τὴν ὥρα τούτη τῆς προσμονῆς, νὰ με μολύνει οὔτε ἴχνος ἀμφιβολίας...

(Ὅσο διαρκεῖ ἡ σκηνή, τὸ τὰμ τὰμ πλησιάζει. Τώρα βρίσκεται πολὺ κοντὰ καὶ συγχέεται ξαφνικὰ μετ' ὅσον τὰ χτυπήματα, ποὺ βροντοῦν σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς πύλες. Ἐνας ἱερέας μπαίνει σὰν τρελλός.)

Ὁ ἱερέας. — Σεβασμιώτατε! Τέσσερες ἀνδρες εἶναι ἀπόξω, ἀρματωμένοι! Λένε πὼς πρέπει νὰ σὰς δοῦνε, ἀπὸ μέρους τοῦ βασιλιά! Ἐστησα ἐμπόδια στὴν πύλη, ἀλλὰ αὐτοὶ τὴν σπάζουν. Βαστᾶνε πελέκια! Ἐλάτε γρήγορα! Πρέπει ν' ἀποσυρθεῖτε στὸ βάθος τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ διατάξετε νὰ κλειδώσουμε τὰ κάγκελα τοῦ χοροῦ. Εἶναι πολὺ στερεά!

Μπέκετ (ἥρεμος). — Ξεχνᾷς πὼς εἶναι ἡ ὥρα τοῦ Ἑσπερινοῦ, Γουλιέλμο. Κλείνουν ποτὲ τὰ κάγκελα τοῦ χοροῦ, τὴν ὥρα τοῦ Ἑσπερινοῦ; Τέτοιο πράγμα δὲν ἔχει γίνεαι ποτὲ!

Ὁ ἱερέας (σαστισμένος). — Ὁ-
χι βέβαια, ἀλλά...

Μ π έ κ ε τ. — Ἄλλά, ὅλα νὰ γίνουν κανο-
νικά! Δὲν θὰ κλειδώσουμε τὰ κάγκελα
τοῦ χοροῦ. Ἐλα, ἐσύ μικρέ, νὰ προχω-
ρήσουμε πρὸς τὸ ἱερό. Ἐδῶ δὲν εἴμαστε
καλά.

(Διευθύνεται πρὸς τὸ ἱερό, ἀκολου-
θοῦμενος ἀπὸ τὸν μικρό. Ἡ πύλη
υποχώρησε. Οἱ τέσσερις βαρῶνοι
μπαίνουν μὲ τὰ κράνη τους, πετᾶνε
τὰ πελέκια τους ὅπου τύχει στὸ δά-
πεδο, καὶ ξεσπαθώνουν. Ὁ Μπέκετ
στρέφεται πρὸς αὐτούς, γενναῖος
καὶ ἥρεμος, ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ ἱεροῦ.
Σταματοῦν γιὰ μιὰ στιγμή, ἀθέ-
δαιοι καὶ ταραγμένοι: σὰν τέσσερα
πλώρια ἀγάλματα, ἀπειλητικά. Τὸ
τὰμ τὰμ σταμάτησε. Μένει μόνο
πηχτὴ σιγῇ. Ὁ Μπέκετ λέει ἀπλᾶ.)

Μ π έ κ ε τ. — Ἄ! ἔφθασε ἐπὶ τέλους ἡ
ᾠρα τῆς ἀνοησίας. Ἦλθε ἡ ᾠρα τῆς.
(Δὲν τοὺς ἀφίνει ἀπὸ τὸ βλέμμα του.
Δὲν τολμοῦν νὰ κουνήσουν. Ρωτάει ψυ-
χρά:) Δὲν μπαίνει κανεὶς ὀπλισμένος
στὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ. Τί ζητᾶτε;

Π ρ ῶ τ ο ς β α ρ ῶ ν ο ς (ὕποκωφα).
— Νὰ πεθάνεις.

(Σιωπῇ. Ὁ δεῦτερος πετιέται ξαφνι-
κά, καὶ προσθέτει, ὑπόκωφα κ' αὐ-
τος.)

Δ ε ὕ τ ε ρ ο ς β α ρ ῶ ν ο ς. — Ντρό-
πιασες τὸ βασιλιά. Φύγε ἢ ἀλλοιῶς θὰ
πεθάνεις.

Μ π έ κ ε τ (ἥρεμα). — Εἶναι ἡ ᾠρα τῆς
λειτουργίας.

(Γυρίζει πρὸς τὸ ἱερό ὅπου ὑψώνεται
ἕνας Σταυρωμένος, χωρὶς νὰ νοιάζε-
ται γιὰ τὴν παρουσίαν τους. Τὸ τὰμ
τάμ, ξαναρχίζει, ὑπόκωφο. Οἱ τέσ-
σερις ἄνδρες προχωροῦν σὰν αὐ-
τόματα. Τὸ καλογεράκι δίνει ἕνα
πῆδο ξαφνικά, κραδαίνοντας τὸν βα-
ρὺ ἀσημένιο σταυρό, γιὰ νὰ προσ-
τατεύσει τὸν Μπέκετ, ἀλλὰ ἕνας
βαρῶνος τὸν τεντώνει κατὰ γῆς νε-
κρο, μὲ μιὰ τὸν σπαθιά.)

Μ π έ κ ε τ (ψιθυρίζει σὰν μορφή). —
Οὔτε καν ἔναν... Θὰ τοῦδινε τοῦ μικροῦ
τόση χαρά, Κύριε. (Φωνάζει ξαφνικά)
Ἄ Θεέ μου, πῶς ὅλα τὰ δυσκολεύεις καὶ
τί βαρεῖά πού εἶναι ἡ τιμὴ σου! (Καὶ
λέει, ἀκόμη, ξαφνικά χαμηλόφωνα:) Δύ-
στυχε Ἑρρίκε.

Οἱ τέσσερις ἄνδρες ρίχτηκαν κατε-

πάνω του. Μὲ τὸ πρῶτο χτύπημα
πέφτει. Ὁρמוὺν μὲ λύσσα πάνω στὸ
κορμί του μὲ κραυγὲς ξυλοκόπων. Ὁ
ἱερέας ἐξέφυγε δγάζοντας ἕνα μικρὸ
οὐρλιαχτό, μέσα στὴν ἀδειανὴ Μη-
τρόπολη. Ξαφνικά σκοτάδι. Ξανάρ-
χεται τὸ φῶς.

(Στὴν ἴδια θέση, ὁ βασιλιάς ὀλό-
γυμνος, γονατιστός, πάνω στὸν τά-
φο τοῦ Μπέκετ, ὅπως στὴν ἀρχὴ τοῦ
δράματος. Τέσσερις καλόγεροι τὸν
μαστιγώνουν μὲ χονδρὰ σχοινιά,
κάνοντας περίπου τὴν ἴδια κίνηση
ποῦ ἔκαναν οἱ βαρῶνοι τὴν ᾠρα ποῦ
δολοφονοῦσαν τὸν Μπέκετ.)

Ὁ Β α σ ι λ ι ᾶ ς (φωνάζει). — Εἶσαι
τώρα εὐχαριστημένος, Μπέκετ; Ξοφλήθη-
κε ὁ λογαριασμός μας; Ξεπλύθηκε ἡ τι-
μὴ τοῦ Θεοῦ;

(Οἱ τέσσερις καλόγεροι τελειώνουν
τὸ μαστίγωμα, κι' ὕστερα γονατί-
ζουν, χαμηλώνοντας τὸ κεφάλι τους.
Ὁ βασιλιάς ψελλίζει, σὰν νὰ ἀκο-
λουθοῦσε τὸ τυπικὸ τῆς τελετῆς.)

Σᾶς εὐχαριστῶ. Μὴ φοβάστε, ἔτσι ἦταν
ἀπὸ πρὶν κανονισμένο. Συγχωρεμένοι
νᾶστε, σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ.

Ὁ ἀκόλουθος προχωρεῖ κρατώντας
ἕναν πολὺ φαρδὺ μανδύα, ποῦ μέ-
σα τυλίγεται ὁ βασιλιάς. Οἱ βαρῶ-
νοι τὸν περικυκλώνουν καὶ τὸν βοη-
θοῦν νὰ ξανατυθεῖ, ἐνῶ ἐπίσκοποι
καὶ κληρὸς, σχηματίζοντας λιτανεῖα,
ἀπομακρύνονται μὲ πομπή στὸ βά-
θος, καὶ τὸ ὄργανο παίζει. Ὁ βα-
σιλιάς ξανατύνεται βιαστικά, ἀρκε-
τὰ κακόκεφος, καὶ τὸν βοηθᾶνε οἱ
βαρῶνοι. Κάνει ἕνα μορφασμὸ ποῦ
δεῖχνει τὴν κακὴ του διάθεση καὶ
μουγγρίζει.

Ὁ Β α σ ι λ ι ᾶ ς. — Τὰ γουρούνια! Οἱ
Νορμανδοὶ οἱ Ἐπίσκοποι κτυποῦσαν
ψεύτικα, τὰ καλογεράκια ὅμως οἱ Σά-
ξονες, αὐτοί, ἔβγαλαν τὸ ἄχτι τους ἐ-
πάνω μου. Ἐνοοῦσαν νὰ πάρουν πίσω
ὅλο τὸ χρέος.

(Ἐνας βαρῶνος προχωρεῖ, ἔρχεται
ἀπ' ἔξω. Ἀκούγονται χαρούμενες
κωδωνοκρουσιές.)

Μεγαλειότατε, ἡ ἐπιχείρησή μας πέτυ-
χε! Φαίνεται πῶς ἔξω μαζωμένος ὅλος
ὁ ὄχλος οἱ Σάξονες οὐρλιάζουν ἀπὸ ἐν-
θουσιασμό, στὴν πλατεῖα τῆς ἐκκλησίας.
Φωνάζουν μαζί Ζήτω ἡ Μεγαλειότητά
σας καὶ Ζήτω ὁ Μπέκετ! Τὰ ὀνόματά

σας πάνε μαζί μαζί. Μιά και πήραμε τώρα τους Σάξονες με τὸ μέρος μας, ὁ πρίγκηπας Ἑρρίκος καὶ ὅσοι τὸν ἀκολουθοῦν εἶναι χαμένοι ὀριστικά.

Ὁ Βασίλειος (με ἀρκετὰ ὑποκριτικό μεγαλεῖο κάτω ἀπὸ τὸ παιδικό του χονδρὸ ὕφος. — Ἡ τιμὴ τοῦ Θεοῦ, Κύριοί μου, εἶναι πολὺ καλὸ πρᾶγμα, καὶ εἶναι, στὸ τέλος τῆς γραφῆς, κερδισμένος ὁποῖος τὴν ἔχει με τὸ μέρος του. Ὁ Θωμᾶς Μπέκετ — ποὺ ἦταν φίλος μας — αὐτὸς τὸλεγε. Ἡ Ἀγγλία θὰ τοῦ χρωστᾷ τὴν ἀποφασιστικὴ τῆς νίκης, θὰ τοῦ χρωστᾷ γιὰ πάντα ποὺ ξέφυγε ἀπὸ τὸ χάος, κι' εἶναι ἐπιθυμία μας ἀπὸ τώρα κι' ἐμπρός, σὲ τοῦτο τὸ βασίλειο, νὰ τιμᾶτε τὸν Μπέκετ, καὶ νὰ προσεύχεσθε στ' ὄνομά του, ὅπως τιμᾶτε τοὺς Ἀγίους. Ἐμπρός, τώρα, Κύριοι, πᾶμε ν' ἀποφασίσουμε ἀπόψε, στὸ συμβούλιο, τίς μεταθανάτιες τιμὲς ποὺ θὰ

τοῦ ἀπονείμομε καὶ τὴν τιμωρίαν ποὺ θὰ ἐπιβάλλουμε στοὺς δολοφόνους του.

Π ρ ὠ τ ο ς β α ρ ὠ ο ς (ἀτάραχος). — Μεγαλειότατε, οἱ δολοφόνοι εἶναι ἀγνωστοί.

Ὁ Βασίλειος (τὸν ἀτενίζει καὶ τοῦ λέει με ἀνεξερεύνητο ὕφος). — Θὰ βάλουμε τὴ δικαιοσύνη μας νὰ ψάξει νὰ τοὺς βρεῖ, Βαρώνε, καὶ σὰς εἰδικά, σὰς ἐπιφορτίζω μ' αὐτὴ τὴν ἔρευνα, γιὰ νὰ καταλάβουν ὅλοι πὼς ἡ βασιλικὴ μας θέληση εἶναι νὰ ὑπερασπίσουμε στὸ ἐξῆς τὴν τιμὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ μνήμη τοῦ φίλου μας.

(Τὸ ἐκκλησιαστικὸ ὄργανο ξαναρχίζει νὰ παίζει καὶ δυναμώνει θριαμβευτικά καθὼς γίνεται ἓνα με τίς κωδωνοκρουσίες καὶ τοὺς χαρούμενους ἀλαλαγμοὺς καὶ τίς κραυγὰς τοῦ πλήθους καθὼς θγαίνουν. Ἡ αὐλαία κατεβαίνει.)

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ «ΜΠΕΚΕΤ ἢ Ἡ ΤΙΜΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ»

Δ Ι Σ Τ Ι Χ Α

Ἐφυγε, γιὰ πάντα, με τὸ τραῖνο τῶν ὀκτώ·
οἱ βαλίτζες της ἔμειναν στὴν κάμαρά μου.

Ἀνοιξη...

Στὸ παλιὸ ξύλο φώλιασε καινούριο σαράκι.

Στίχοι μονάχα καὶ φωτογραφίες βασανισμένων παιδιῶν βρέθηκαν στὶς τσέπες
τοῦ νέου, ποὺ δολοφονήθηκε χθὲς ὑπὸ ἀγνώστων.

Κάποτε ἦσουν γιὰ μένα τὸ νερὸ καὶ τὸ ψωμί.

Τώρα μοῦ στέλνεις τὰ βιβλία σου, ὅπου κι ἂν βρῶσκαί.

ΤΑΣΟΣ ΚΟΡΦΗΣ

ΜΙΑ ΚΟΣΜΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ*

(29 ΜΑΪΟΥ 1453 — Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝ(Ν)ΠΟΛΕΩΣ)

Αὐτὰ ποὺ μᾶς λέγει ὁ Ντὴλ, βασιζόμε-
νος σὲ αὐθεντικὲς μαρτυρίες γραπτῆς τῆς
ἐποχῆς τῆς πρώτης Σταυροφορίας, μᾶς πᾶ-
νε τὴ μνήμη σὲ ἓνα ἄλλο «δράμα τῆς Πό-
λης», ποὺ σχηματίστηκε σὰν ποιητικὴ ἀν-
τανάκλαση μέσα στὴν πυρακτωμένη ἱστο-
ρικοεθνικὴ φαντασία τοῦ Κωστή Παλαμᾶ,
ὅταν συνέθετε τὸ μεγαλόπνοο ἐπικολυρικὸ
καὶ βυζαντινῆς ἀτμοσφαίρας ποίημά του
«Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου». Ἄν ἥρωας
τοῦ ποιήματος αὐτοῦ εἶναι ὁ Γύφτος — τὸ
ἀνήσυχο καὶ ταραγμένο πνεῦμα τῆς ἐπο-
χῆς μας ποὺ ψάχνει νὰ βρεῖ τὴν ἀλήθεια
τῆς κάθε μεγάλης ἀλήθειας καὶ ἀξίας, κι-
νούμενο δραματικὰ ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη,
ἡρώϊδα του εἶναι ἡ Βυζαντινὴ Πόλη, τὸ κο-
ρύφωμα μιᾶς δόξας ἐθνικῆς, μιᾶς πίστης
(τῆς χριστιανικῆς), ἐνὸς πλούτου καὶ μιᾶς
ὁμορφιάς ποὺ μόνο μιὰ ἀπέραντη καὶ δυ-
ναμικὴ Αὐτοκρατορία μποροῦσε νὰ συγκεν-
τρώσει καὶ νὰ δημιουργήσει. Εἶναι ἡ πο-
λιτεία - σειρήνα, ποὺ ὅλοι θέλουν καὶ νὰ
τὴ γνωρίσουν καὶ νὰ τὴν ἀπολαύσουν καὶ
νὰ τὴν κατακτήσουν. Ἡ Πόλη, τὸ καύχημα
τοῦ ἐλληνικοῦ χριστιανισμοῦ:

Κι' ἦταν ὅπου κόσμοι ἀντίμαχοι
μὲ τὴν ἴδιαν ἐρωτόπαθῃ μανία
ν' ἀγκαλιάζουσε λαχτάριζαν
τὴν πανώρια Βοσπορίτισσα τὴ μία.
Καὶ κατάλαμπρα ντυμένοι καταστάλαζαν
καὶ φιλοῦσαν τὰ χῶματα
ποὺ τὰ πόδια τῆς πατοῦσαν
σὰν ἀκρίδες πέφταν οἱ λαοί,
μέλισσες ἐκεῖ οἱ λαοὶ πετοῦσαν.
Καὶ ἦτανε ἡ πανώρια θυὸ γιαιῶν
ἀφροκάμωτῃ νεράϊδα,
κι' ἦσαν ἐσὺ Πόλη, ὦ Πόλη!
Καὶ ἦτανε τῆς γῆς τὸ περιθόλι
καὶ ἦταν ὅπου σὲ μιὰ δόξα
τῶν Ἑθνῶν ταίριαζαν οἱ πόλοι,
καὶ ἦταν ὅπου ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου

Βάρβαροι δυσκολοταίριαστοι
στὴ Ρομφαία τῶν Κωνσταντίνων
πολεμοῦσαν κάτω ἀπὸ τὰ λάβαρα
τῶν Ἑλλήνων.
Καὶ ἀπὸ μέσα ἀπὸ τοὺς ὄχτους τῶν Κατάστενων
ἦταν ὅλο σὰ νὰ φύτρωναν
πολιτεῖες ἀπὸ πράσινο
κι' ἀναβρόζαν συντριβάνια ἀπὸ δλασάρια
καὶ ἦταν ὥς νὰ χύνονταν ἀπὸ ψηλὰ
καὶ ἦταν ὥς νὰ χύνονταν ἀπὸ ψηλὰ
σὲ μαλαματένιες στέρνες
μιὰ βροχὴ ἀπὸ λυχνιτάρια.
Κι' ἀντιχτύπαγε κι' ὁ ἥλιος
ἀπὸ τὰ βουνὰ τὰ Βιθυνιώτικα
σὲ Μαγναῦρες καὶ Βλαχέρνες
καὶ τοῦ ἡλίου ὅλα τὰ φέγγη ἐκείνες φέγγοντας
πρὸς τὰ ὕψη ἀψήφιστα τραδοῦσαν!
Κι' ἀπ' τῶν κάστρων τίς Χρυσόπορτες
κι' ἀπὸ τ' ἄπαρτα Ἑφταπύργια
ὥς τὴν ἄκρη στὰ σπαρτὰ σμαραγδονήσια,
λεγεῶνες τὰ παλάτια
καὶ στρατοὶ τὰ μοναστήρια!
Καὶ ἦταν ὥς νὰ πλέκονταν
καὶ ἦταν ὥς νὰ λύνονταν
κάποιες μάϊσσας μάγια
ἀπὸ πάνου ἀπὸ τοὺς τροῦλλους κι' ἀπὸ τὰ σαρὰ-
Ιγία
καὶ λαμποκοποῦσε ὦ ψυχὴ μου
μ' ὅλους τοὺς ἀσάλευτους σταυροὺς
καὶ μαυρολογούσε, ὦ καρδιά μου,
μὲ τὰ κυπαρίσσια!

Πῶς μιὰ τέτοια Πόλη, νὰ μὴ βάλει σὲ
πειρασμὸ κατακτήσεως, ἀκόμη καὶ τοὺς
χριστιανικώτατους, ὑποτίθεται, Σταυροφό-
ρους, ποὺ ξεκίνησαν ἀπὸ τοὺς δρόμους τῆς
Δύσης γιὰ νὰ ἐπανακτήσουν τὴν Παλαι-
στίνῃ, τὴν «Ἁγία Γῆ», καὶ νὰ τὴν ἀποδώ-
σουν στὸν χριστιανικὸ κόσμο! Κι' ὅπως ἱ-
στορεῖ ὁ Ντὴλ στὸ ἴδιο μελέτημά του, «οἱ
ἄξεστοι καὶ κακοαναθρεμμένοι Δυτικοί, ποὺ
ἦταν γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς «ἐνοχλητικοὶ ἐπι-
σκέπτες», μπήκαν σ' αὐτὸν τὸν πειρασμό.
Οἱ Ἕλληνες τοῦ Βυζαντίου, ἀνησύχησαν
βλέποντας αὐτοὺς τοὺς «ἄξεστους καὶ τοὺς
ἀπολίτιστους ποὺ δὲν εἶχαν καμμιὰ ἀγω-
γὴ καὶ καμμιὰ φινέτσα, καὶ οἱ Σταυροφό-

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος καὶ
τέλος.

ροί κάρφωσαν τὰ μάτια μὲ ἀπληστία στὶς συναρπαστικὲς ὁμορφίες τῆς Βασιλεῦσας». Καὶ συνεχίζει: «Πολλοὶ μεγάλοι Βαρῶνοι λησμόνησαν τὴ θρησκευτικὴ πλευρὰ τῆς ἐπιχειρήσεώς τους γιὰ νὰ μὴ συλλογιστοῦν πιά παρὰ μόνο τὰ ἐπίγεια τους συμφέροντα. Στὸ περιβάλλον μάλιστα τοῦ Γκοντφρουὰ ντὲ Μπουϊγιόν, γιὰ μιὰ στιγμή, σκέφτηκαν νὰ καταλάβουν ἐξ ἐφόδου τὴν Κωνσταντινούπολη. Τέτοια ἐντύπωση τοὺς προξένησε ὁ βυζαντινὸς πολιτισμός».

Γ'.

Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ, πὼς ἂν σήμερα ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἔχει τοποθετηθεῖ σὲ παγκόσμια περίοπτη θέση, ὡς τὰ μέσα περίπτου τοῦ περασμένου αἰῶνος, τὸ Βυζάντιο, ἔτσι ὅπως τὸ ξέρουμε σήμερα, ἦταν ἄγνωστο καὶ ἀνεξερευνήτο. Τὸ ἐσκέπαζε ἀκόμα ἡ αἴγλη τοῦ ἀρχαίου κλασσικοῦ κόσμου, καὶ ἐλάχιστοι ἐβλεπαν ἢ γινώριζαν, τότε, πὼς τὸ Βυζάντιο, καὶ μὲ ὅλο τὸν θεακρατικὸ καὶ μεσαιωνικὸ του χαρακτήρα, διέσωσε, συντηρήσε καὶ ἀνεβίωσε μέσα στοὺς ρυθμούς του, πάρα πολλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαία «ἐλληνικὴ αἴσθηση». Οἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι ποὺ ἀνερευνοῦσαν καὶ ξέθαβαν τοὺς ἀρχαίους πολιτισμούς, δὲν τὸ εἶχαν ἀκόμη μελετήσει — πράγμα ποὺ ἄρχισε νὰ γίνεται ἀπὸ τὸ 1850 κι' ἔπειτα. Μεγάλοι ἱστορικοὶ συγγραφεῖς καὶ ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Σλουμπερτζέ, ὁ Σὰρλ Ντὴλ καὶ ὁ δικός μας ὁ Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος, ἄρχισαν νὰ ἀνυψώνουν πρὸς τὸ φῶς τὸ Βυζάντιο, ὥστε ἀργότερα, μὲ τὴ συνδρομὴ μιᾶς διεθνούς πιᾶ «βυζαντινολογίας», νὰ πάρει τὴ θέση ποὺ τοῦ ἀνήκει μέσα στὴ χορεία τῶν μεγάλων πολιτισμῶν καὶ νὰ μᾶς κάνουν κι' ἐμᾶς νὰ καταλάβουμε μὲ ὑπερηφάνεια πὼς εἴμαστε οἱ ἄμεσοι κληρονόμοι του. Ἐνας ἀπὸ τοὺς νεωτέρους μελετητὰς τοῦ Βυζαντίου, εἶναι καὶ ὁ πασιγνώστος Γάλλος φιλόλογος καὶ σοφὸς Πῶλ Λεμέρλ. Σ' ἕνα εἰδικὸ τεύχος ποὺ ἐξεδόθη γιὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν τίτλο «Διάρκεια τῆς Ἑλλάδος», ὁ Λεμέρλ δημοσίευσε μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὰ γενικά της συμπεράσματα μελέτη γύρω ἀπὸ τὸ Βυζάντιο καὶ γιὰ τὸν ρόλο ποὺ ἔπαιξε στὴν ἱστορίαν καὶ στὴ διαμόρφωση τῆς σύγχρονης ζωῆς μας. Ἀξίζει νὰ παραθέσουμε ἐδῶ, συνοψιστικά, τὶς γνώμες τοῦ Γάλλου σοφοῦ. Εἶναι κι' αὐτὲς μιὰ ἀκόμη δέσμη ἀκτίνων διαφωτισμοῦ, ἐπάνω στὸ

μεγάλο καὶ τόσο δικό μας καὶ σύγχρονο θέμα τοῦ «ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ»:

«Οἱ παλαιότεροι, μᾶς λέγει ὁ Λεμέρλ, καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Μοντεσκιέ, δὲν εἶχαν καταλάβει τίποτε ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Τὸ μισοῦσαν καὶ τὸ θεωροῦσαν ὡς σφετεριστὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ μεγαλείου. Ἀλλὰ σήμερα, μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τοῦ Βυζαντίου, κανεῖς πιά δὲν ἀρνεῖται ὅτι αὐτὸ διεδραμάτισε οὐσιώδη ρόλο. Ἀς ρίξουμε μιὰ σύντομη ματιὰ στὶς μεγάλες περιόδους τῆς ἱστορίας του. Κατὰ τὸν ὁδο καὶ κατὰ τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος, οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Δυναστείας τῶν Ἰσαύρων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Εἰρήνην τὴν Ἀθηναίαν, κατάγονται ἀπὸ τὴν Ἀσία καὶ συνεχίζουν τὸ ἔργο τοῦ Ἡρακλείου. Εἶναι μιὰ περίοδος ταραγμένη, ὁμῶς γόνιμη καὶ συχνὰ δοξασμένη ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ Βυζαντίου ἐναντίον τῶν Ρώσων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Ἀράβων. Ἐπειτα, ἡ σειρά τῶν μεγάλων Αὐτοκρατόρων τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας, ἔδρεψε τοὺς καρπούς ποὺ εἶχαν ἀργὰ ὀριμάσει κατὰ τοὺς τρεῖς προηγούμενους αἰῶνες, αἰῶνες τῶν ἀγῶνων καὶ δυσκολιῶν. Τὸ Βυζάντιο φτάνει στὸ ἀπώγειο τῆς δυνάμεώς του, τοῦ πολιτισμοῦ του, τῆς ἀκτινοβολίας του. Ὅλοι σχεδὸν τότε, ἔκαμαν στρατιῶτες. Ἀγωνίστηκαν νικηφόρα κατὰ τῶν Ρώσων τοῦ Ἰγκὸρ ποὺ προσέβαλαν μάταια τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐναντίον τῆς Ἀρμενίας, ἢ ὅποια καὶ κατακτήθηκε. Ἐδίωξαν τοὺς Ἀραβὰς ἀπὸ τὴν Κρήτη, τὴν Κύπρο, τὴ Συρία. Συνέτριψαν τοὺς Βουλγάρους καὶ μετέφεραν τὰ ὅρια τῆς Αὐτοκρατορίας ἕως τὸν Δούναβη. Ἡ Αὐτοκρατορία, πλαισιωμένη ἀπὸ τὶς δυὸ μεγάλες μορφές τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ψελλοῦ, στολισμένη ἀπὸ μιὰ ὑπέροχη ἀνθιση καλλιτεχνικῶν ἔργων, πλουτισμένη ἀπὸ τὶς ἐμπορικὲς ἀνταλλαγὰς ποὺ γινόνταν διὰ μέσου τῆς Κων)πόλεως, ἀγορὰ πλέον ὅλου τοῦ κόσμου — στὴ Μακεδονικὴ ἐποχὴ σημειώνει τὸ ἀνώτατο ὕψος τοῦ Βυζαντινοῦ μεγαλείου καὶ μαρτυρεῖ ὅτι εἶχε ἀκολουθήσει τὸ δρόμο τοῦ πεπρωμένου της.

Ἐρχόμαστε ἔπειτα στὴ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν. Ἡ ἐποχὴ αὕτῃ ἀρχίζει στὰ 1082, μὲ μιὰ πράξη θεμελιακὴ. Ὁ Ἀλέξιος ὁ πρῶτος παραχωρεῖ πολλὰ τελωνειακὰ δικαιώματα στὴν Ἑνετικὴ Δημοκρατία. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ διείσδυση τῆς Δύσεως στὴν Αὐτοκρατορία. Ἐπακολουθοῦν οἱ Σταυροφορίες ποὺ σὰν ἀποτέλεσμα εἶχαν νὰ κατεριπῶθῃ ἡ Αὐτοκρατορία καὶ νὰ κυριευ-

θεϊ από τους Φράγκους. "Όταν στα 1261 ο Μιχαήλ Παλαιολόγος ανέκατέλαβε την Κωνσταντινούπολη και ίδρυσε την τελευταία Βυζαντινή Δυναστεία, η κατάσταση ήταν περίπου η εξής: η Δύση, και πρό παντός ο Πάπας, έτρεφαν για την Αυτόκρατορία μια επίμονη έχθρα και δυσπιστούσαν βαθύτατα προς κάθε τι το ελληνικό. Οι ισχυρές έμπορικές Δημοκρατίες της Ιταλίας έχουν ως μόνη τους πολιτική τη συγκρότηση μιας ήγεμονίας τους στην Ανατολή. Η Ελληνική Αυτόκρατορία έχει ανασυσταθεί, όμως είναι ακρωτηριασμένη, έρειπωμένη, είναι υποχρεωμένη δὲ νὰ διεξάγει έναν έξαντλητικό άγώνα εναντίον πλήθους έχθρων όπου πρωτεύουν οι Σέρβοι και οι Όθωμανοί. Η Ιστορία αυτή των δύο αιώνων όπου το Βυζάντιο μάχεται μόνο του ως προφυλακή της Εύρώπης και κάποτε μάλιστα και εναντίον της Εύρώπης, είναι μια Ιστορία συγκινητική και τραγική. Οι Τούρκοι έχουν προελάσει άμειλίκτως στη Μικρά Ασία, προχωρούν στη Βαλκανική Χερσόνησο, και περισφίγγουν άργά - άργά τόν κλοιό τους γύρω από την Κωνσταντινούπολη, που την υπερασπίζει ακόμη το παλαιό κάστρο του Θεοδοσίου. Οι τελευταίοι Έλληνες Αυτοκράτορες παίρνουν το δρόμο προς τη Δύση, γυρεύοντας τη βοήθειά της. Όλα όμως στάθηκαν μάταια. Η χριστιανισμένη, διαιρεμένη τότε, άφησε τόν Κωνσταντίνο νὰ πέσει πολεμώντας πάνω στα τείχη της Πόλης του, όπου ο Μωάμεθ ο 2ος μπήκε στις 29 Μαΐου 1453.

"Όμως οι δυο αυτοί αιώνες όπου στο Βυζάντιο αναδείχτηκαν μεγάλοι Αυτοκράτορες, μπορεί νὰ θεωρηθούν «αἰώνες κρίσεως», όχι όμως και «αἰώνες ξεπεσμού», «αἰώνες παρακμής». Οι τέχνες και τὰ γράμματα έλαμψαν με μια τόσο ζωηρή λάμψη, ώστε νὰ μπορεί κανείς νὰ πεί πως έπρόκειτο για μια Άναγέννηση Βυζαντινή, παρόμοια με την Ιταλική Άναγέννηση. Ο ελληνικός πολιτισμός, στην περίοδο αυτή έξασκει μια βαθύτατη επίδραση στις σλαβικές χώρες και σ' όλη τη Δύση. Και το πὸ αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό τού πολιτισμού τούτου στην περίοδο αυτή, είναι μια περίοδος άνρηυχίας, ανάμικτης με έλπίδες και άπογοητεύσεις. Είναι η άγωνιώδης ανάζητηση μιας πα ρ α μ υ θ ί α ς και μιας φ υ γ ή ς. Τη διαφυγή τη βρίσκουν στην έξαρση της πίστewς και στὸν μυστικισμό. Σ' αυτήν οφείλεται η άνάπτυ-

ξη τού μὸναχισμοῦ καὶ ἡ εμφάνιση τού δόγματος τὼν ἡ σ υ χ α σ τ ὼ ν. Τὴν πα ρ α μ υ θ ί α, τὴν ἀναζητοῦν στὸ παράδειγμα καὶ τὸ δίδαγμα τού άπωτάτου ἔθνικου παρελθόντος, δηλαδή στην κλασσική Ελλάδα. "Ετσι ἡ τάση τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἦταν νὰ ἀποτραβηχτεῖ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὴν τόσο ἀπειλούμενη καὶ νὰ καταφύγει στὴν Πελοπόννησο, στὸ Μυστρά, πολὺ κοντὰ στὴ Σπάρτη καὶ στὶς πιδὸ δοξασμένες παραδόσεις τού Ἑλληνισμοῦ. Τὸ έτοιμοθάνατο Βυζάντιο ἀγαποῦσε νὰ στρέφεται πρὸς τὶς πὸ μακρινές ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς του ἡλικίας.

"Ετσι χάθηκε ἡ Ἑλληνική Αυτόκρατορία ἀφοῦ ἐπὶ ἔνδεκα αἰῶνες διεδραμάτισε ἕναν ρόλο πάντοτε ἐνδιαφέροντα, πάντοτε ἀποφασιστικό στὴν Ιστορία τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ο πιδὸ σταθερὸς χαρακτήρ τού άγῶνος αὐτοῦ, ὑπῆρξε πάντοτε ὁ ἀκατάπαυστος άγὼν εναντίον ἀναριθμῆτων έχθρων πὸν έρχόνταν ἀπὸ παντοῦ, ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα τού ὀρίζοντος. Τὸ πρόσωπο τού πιδὸ λαϊκὸ τῆς δημοτικῆς λογοτεχνίας τού Βυζαντίου, είναι ὁ Γεγενῆς Ἀκρίτας, δηλαδή ἐκεῖνος πὸν φυλάει τὰ ἀκραῖα σύνορα τῆς Αυτόκρατορίας. Είναι τὸ σύμβολο τῆς Ἑλληνικῆς Αυτόκρατορίας, πὸν τὸσον καιρὸ φρούρησε τὴν πιδὸ προχωρημένη θέση τῆς Εύρώπης καὶ πὸν δὲν ὑπέκυψε παρὰ μὸνάχα ὅταν ἡ Εύρώπη, θαθεῖα πλανημένη ὡς πρὸς τὰ πραγματικά της συμφέροντα, στράφηκε εναντίον τού Βυζαντίου.

Μὰ τὸ Βυζάντιο, δὲν ὑπῆρξε μὸνάχα μὴ θ έ σ ι ς με τ ὼ π ο υ. Ὑπῆρξε ἐπίσης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπαφῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἡ πιδὸ μεγάλη καὶ σχεδὸν ἡ μὸνη Μεσαιωνικὴ πόλις, τὸ σημεῖο διασταύρωσεως ὄλων τὼν λαῶν καὶ ὄλων τὼν ἐπιδράσεων. Ὑπῆρξε μὴ θαυμαστὴ χοάνη ὅπου συντελέστηκαν λεπτότατοι μετασχηματισμοὶ μεταξύ τῆς τέχνης καὶ τῆς σκέψεως τὼν Ἑλλήνων καὶ τὼν Ἀράβων, τὼν Ἑλλήνων καὶ τὼν Σλάβων. Τὸ Βυζάντιο ἀκτινοβόλησε μακρύτατα χάρις στοὺς στρατιώτες του, στοὺς διπλωμάτες του, στοὺς ἐμπόρους του, στοὺς ἀποστόλους του, στοὺς σοφοὺς του. Τού βυζαντινοῦ τούτου γοήτρου δὲ χρειάζεται καλύτερη μαρτυρία ἀπὸ τὴν κατάπληξη καὶ τὸν θαυμασμὸ πὸν αἰσθάνθηκε ὁ ἀρχηγὸς τὼν Σταυροφόρων Βιλλαρδουῖνος ὅταν πρωταντίκρυσε τὴ «βασιλίτσα τὼν πόλεων, τὴν Κωνσταντινούπολη».

"Υστερα, ὁ Πῶλ Λεμέρλ, ξεετάζει τὸ

βυζαντινὸ Κράτος, τὴν κοινωνικὴ διάρθρωση, καὶ τὴ βυζαντινὴ Τέχνη. Γιὰ τὴν τέχνην αὐτὴ, ποὺ ἐξάσκησε καὶ ἐξασκεῖ τόση ἐπίδραση καὶ γοητεία, καὶ ποὺ ἡ νεώτερη αἰσθητικὴ τὴν θεωρεῖ σὰ μιὰ μυστικὴ μεταμόρφωση τοῦ κλασσικισμοῦ, «ἐνδεδυμένον τὸ σχῆμα τῆς ἀγιότητος», σημειώνει τὰ ἀκόλουθα ὁ Λεμέρλ: «Μιὰ πρὸς πολὺ ἀκόμη ἀπὸ τὰ χρονολογικὰ τῆς πλαίσια, κι' ἀπὸ τὴν ἐξέλιξή της, στὸ πνεῦμα καὶ στὴ βαθύτερη ἔννοια τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἀνταποκρίνεται ἡ Τέχνη ἐκείνη ποὺ θὰ λέγαμε «Χριστιανικὴ Τέχνη τῆς Ἀνατολῆς». Τὸ πρῶτο τῆς γνώρισμα εἶναι ὅτι θέλει νὰ εἶναι μιὰ τέχνη θρησκευτικὴ. Ὁ καλλιτέχνης ἀνήκει στὴν πίστη του καὶ στὴν ἐκκλησίαν. Δὲν ἐκφράζει τὰ ὑποκειμενικὰ καὶ τὰ ἀτομικὰ αἰσθήματα τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὶς πεποιθήσεις ὅλων τῶν πιστῶν. Ὅχι τὴν ταραχὴ τῶν ἐπιγείων μὰ τὴ βεβαιότητα γιὰ τὰ ἐπουράνια καὶ γιὰ τὰ ἐπέκεινα. Ἀπευθύνεται λιγώτερο στὴν καρδιὰ γιὰ νὰ τὴ συγκινήσει καὶ περισσότερο στὸ πνεῦμα γιὰ νὰ τὸ διδάξει καὶ νὰ τὸ πείσει. Εἶναι μιὰ τέχνη θεολογικὴ. Κάθε λεπτομέρειά της, ἐκφράζει κάτι ἀπὸ τὴ μεγάλη χριστιανικὴ ἀλήθεια. Φυσικὰ, ἀπομακρύνεται ἀπὸ κάθε νατουραλισμό, ἀπὸ κάθε τι ποὺ εἶναι τυχαῖο, δευτερεύον, εἰδυλλιακό, καὶ στὸ ἀνθρώπινο σῶμα δὲ βλέπει τὴ γοητεία τῶν φθαρτῶν μορφῶν μὰ τὴν αἰώνια κατοικία τοῦ πνεύματος. Ἄν θέλει, μπορεῖ κανεὶς νὰ προτημῇ τὴν ἀφηγηματικὴ καὶ ἀνεκδοτικὴ ζωγραφικὴ τῆς ἀρχαιότητος. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατό νὰ ἀρνηθεῖ τὸ ὑψηλὸ μεγαλεῖο τῆς βυζαντινῆς καλλιτεχνικῆς συλλήψεως.

Ἄν ἔπρεπε τώρα νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε μὲ μιὰ λέξη τὴν ἐντύπωση ποὺ ἀφήνει ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία σ' ὅποιους ἐρευνοῦν τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμό, ἡ κατάλληλη λέξη θὰ ἦταν, ἴσως, ἡ π ρ ο σ π ᾶ θ ε ι α. Προσπάθεια γιὰ ν' ἀνθέξει σ' ἀναρίθμητους ἐχθροὺς ποὺ ἐπὶ τὸσους αἰῶνες δὲν ἔπαψαν νὰ κτυποῦν τὰ τεῖχη τῆς πρωτεύουσάς της. Προσπάθεια γιὰ νὰ ἀφοπλίσαι τοὺς ἐχθροὺς αὐτοὺς, προσηλυτίζοντάς τους στὸν χριστιανισμό καὶ στὸν ἑλληνισμό. Προσπάθεια νὰ ἀφομοιώσει καὶ νὰ ἐνοποιήσει τὶς ποικίλες ἐκείνες φυλὰς ποὺ τὶς μαγνήτιζε τὸ μεγαλεῖο καὶ ἡ εὐδαμονία τοῦ βυζαντίου. Προσπάθεια νὰ προσαρμόσει τὴ Διοίκηση, τὴ Νομοθεσίαν καὶ τὸ πολιτικὸ καθεστῶς σὲ ἱστορικὰ περιστατικὰ τόσο ρευστὰ καὶ μεταβλητὰ. Τὸ βυζάντιο, σ' ὅλη τὴ διάρ-

κειαν τῆς ἱστορίας του, εἶναι ἓνας ἐπίμονος ἀ γ ῶ ν. Τὸν ἴδιο καιρὸ, καὶ ὁ Θεολόγος καὶ ὁ Καλλιτέχνης εἶχαν ἀνυψωθεῖ ἕως τὴν ἀποκάλυψη καὶ ἕως τὴν ἐκφραση ἀξίων αἰώνων.

Πρέπει λοιπὸν νὰ κρίνουμε τὸ βυζάντιο μὲ κάθε δικαιοσύνη. Δηλαδή νὰ τὸ κρίνουμε «αὐτὸ καθ' αὐτό», ἐξετάζοντάς το μέσα στὴν ἠθικὴ ἱεραρχίαν τοῦ Μεσαίωνα, καὶ ὅχι συγκρίνοντάς το μὲ τὴν ἀρχαιότητα. Εἶναι παράξενη πλάνη νὰ μὴ βλέπουμε στὸ βυζάντιο παρὰ μόνο μιὰ μακρόχρονη ἐπιβίωση, ἕναν ἀργὸ καὶ βαθμιαῖο ξεπεσμό, καὶ νὰ κλείνουμε τὰ μάτια μας στὴ σημασίαν τοῦ ρόλου του καὶ στὴν πρωτοτυπίαν τοῦ πολιτισμοῦ του. Ἄν ὅμως ἐπιμένετε νὰ προσδιορίσουμε ἀκριδῶς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ βυζάντιο ἐξώφλησε τὰ χρέη του πρὸς τοὺς προηγούμενους τοὺς πολιτισμούς, νὰ τί θὰ ἔπρεπε νὰ πῇ: ἀπὸ τὰ τρεμουλιάρικα χέρια τῆς Ῥώμης τὸ βυζάντιο πῆρε τὴν κληρονομίαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὅταν οἱ εἰσβολὲς τῶν βαρβάρων ἀπειλοῦσαν νὰ τὸν καταποντίσουν. Τὴ διατήρησε τὴν κληρονομίαν αὐτή, τὴν πλούτισε, καί, πρὶν ἐξαφανιστεῖ μὲ τὴ σειρὰ του κάτω ἀπὸ τὰ κτυπήματα ἄλλων εἰσβολῶν, εἶχε τὸν καιρὸ νὰ μεταφέρει ἄλλου τὸ ἀπόθεμα τῆς κληρονομίας αὐτῆς. Διατήρησε τὴν κληρονομίαν αὐτὴ ἐπὶ ἑνδεκα αἰῶνες καὶ τὴν προφύλαξε ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις εἴκοσι ἐχθρῶν τοὺς ὁποίους κι' ἀπώθησε. Τὴν πλούτισε μὲ ὅλη τὴ συνεισφορά τοῦ χριστιανισμοῦ. Κι' ἐξασφαλίζοντας στὸν Ἑλληνισμό αὐτὴ τὴ συνέχειαν τῆς παραδόσεως ποὺ σύμβολό της καὶ ὄργανό της στάθηκε ἡ ἐ λ λ η ν ι κ ῆ γ λ ῶ σ σ α, πρόσθεσε στὴ σκέψιν καὶ στὴν τέχνη τοὺς καρποὺς τῆς μακρᾶς τοῦ ἐπικοινωνίας μὲ τὴν Ἀνατολή. Τὴν κληρονομίαν αὐτή, τὴν μετᾶδωσε σ' ὅλους τοὺς λαοὺς, μὲ τοὺς ὁποίους ἦρθε σ' ἐπαφὴ, καὶ τέλος, στὴν ἴδια τὴ Δύση, ὅπου μετὰ τὴν Τουρκικὴ κατάκτηση, τόσοι μορφωμένοι Ἕλληνες πῆγαν νὰ γυρέψουν ἄσυλο συναποκομίζοντας τὰ λείψανα τῶν βιβλιοθηκῶν τους».

* * *

Ἐδῶ τελειώνουν οἱ θαθεῖς, λεπτοὶ καὶ τόσο «ὀριστικοὶ» στοχασμοὶ τοῦ Πῶλ Λεμέρλ γιὰ τὸν βυζαντινὸ πολιτισμό, δίνοντάς μας μιὰ ὁλοκληρωμένη σκιαγραφεῖα του, καὶ καθορίζοντας μὲ τόση σαφήνεια τὸν ρόλο του μετὰ τῶν πρὶν καὶ τῶν μετὰ αὐτὸν πολιτισμῶν. Ὅμως ἐμεῖς οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, ὑπογραμμίζοντας τὴν ἀποψη τοῦ Λεμέρλ ὅτι τὸ βυζάντιο ἐπιβιώνει καὶ ἰ

στο παρόν από το γεγονός ότι έδωσε στον νεώτερο ελληνισμό τη γλώσσα του (αυτή την ύψιστη και την πιο ζωντανή απόδειξη για τη «διάρκεια» μιας Φυλής) έχουμε κάτι να προσθέσουμε στο σύνολο των θαυμασίων αυτών εικόνων. Η πιο κρυφή, ή πιο πολύτιμη σπίθα του Βυζαντινισμού, δεν ήταν αυτή που ξέφυγε, που ξεπετάχτηκε προς την ξενιτιά και την Δύση, δεν ήταν «αυτές οι άπτικες βιολέτες που ξανάνθισαν στα δουνά των "Αλπεων», κατά πώς το είπε, τόσο ωραία ο ποιητής, όσο κι' αν πράγματι, τόσο βοήθησαν αυτές οι σπίθες, αυτοί οι σοφοί που φεύγοντας κρατούσαν «βαριά σταμνιά γεμάτα με τη στάχτη των προγόνων», ναι, τόσο βοήθησαν για να προχωρήσει γοργότερα η Εύρώπη από τον Μεσαίωνα προς την Αναγέννηση. Η πιο πολύτιμη σπίθα, έμεινε κρυμμένη βαθειά στην ψυχή του σκλαβωμένου ελληνικού λαού, από την ημέρα που έπεσε ο τελευταίος Έλληνα Αυτοκράτωρ μπροστά στα τείχη της Πόλης, ως την 25 Μαρτίου του 1821, ημέρα δοξαστική του Έθνους μας, ημέρα που η σπίθα έγινε φλόγα ελευθερίας και έλειωσε τα βαριά δεσμά της τυραννίας. Κι' από τότε, η Νέα Έλλάς, άμεσος απόγονος του χιλιόχρονου Βυζαντίου, ξαναπήρε στα χέρια της τη μοίρα του μεγάλου της προγόνου, πού, καθώς μάς είπε ο Λεμέρλ, ήταν η «προσπάθεια». Μιά προσπάθεια για τη διατήρηση αλλά και την αναδημιουργία των αξιών που ύψωνουν τον άνθρωπο τόσο ώστε να γίνεται παράδειγμα ζωής για κάθε λαό.

Από τότε, η Έλλάς, και με όλες τις έσωτερικές και έξωτερικές κακοδαιμονίες και αντίδοότητες, και με όλα τα ιστορικά της λάθη, δεν έπαψε να συνεχίζει το δίδαγμα της μεγάλης κληρονομιάς, δεν έπαψε δηλαδή να είναι ο μικρός σε χώρο και αριθμό, αλλά τόσο μεγάλος σε ψυχή λαός μας, μια ήρωική προσπάθεια διατηρήσεως του παγκοσμίου πολιτισμού, του πολιτισμού των ελευθέρων ανθρώπων, του οποίου αποτελεί όργανικό τμήμα, άκραιο, δηλαδή άκριτικό τμήμα, και που για την υπεράσπισή του, είναι έτοιμη να προσφέρει κάθε θυσία. Άνάστατος πάλι ο κόσμος στις ημέρες μας. Οι δυο «άντιμαχοι μεγάλοι κόσμοι», θέλουν να συνυπάρξουν, αλλά το ι-δεώδες αυτό κάθε τόσο βάλλεται, κλονίζεται και απειλείται από περιστατικά τόσο απρόβλεπτα και τόσο επικίνδυνα, ώστε για να τα αντιμετωπίσει κανείς πρέπει να ναι

όχι μόνο υλικά μά και ψυχικά έτοιμος. Δεν ξέρουμε αν όλοι οι λαοί ή αν όλα τα στρώματα των λαών της Δυτικής Εύρώπης, (αυτής που τόσο έσφαλλε κατά τον Λεμέρλ, στους καιρούς του Βυζαντίου), αν είναι ή-θικά και ψυχικά έτοιμοι να αντιμετωπίσουν ένα τέτοιο ένδεχομενο. Και πολύ φοβόμαστε ότι πολλών τα μάτια — και μάλιστα πολλών διανοουμένων και πολιτικών του άστικού κόσμου — έχουν θαλώσει από «καπνογόνες δόμβες» άλλων ιδεών, αντίθετων προς τα γνωρίσματα και τα αίτήματα της ουσιαστικής ελευθερίας των ατόμων.

Δ'.

ΠΙΣΤΗ ΣΤΗΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ»

Αρχίζοντας τους επίκαιρους στοχασμούς μας για την Αλωση της Πόλης, είπαμε πώς ο ελληνισμός, από τότε που άκουστηκε το «πήραν την Πόλη, πήραν την...», αντιμετώπισε αυτό το μέγα γεγονός, με μια «διάρκεια θρήνων». Φτάνοντας στο τέλος των συλλογισμών μας, μπορούμε τώρα να πούμε πώς αυτοί οι θρήνοι, δεν είναι τίποτε άλλο παρά, όχι καθαυτό ιστορική ή πολιτική, αλλά εθνικά ψυχολογική «μη - αποδοχή» της πτώσης. Έξηγούμεθα: παραδεχόμαστε το ιστορικό γεγονός της πτώσης, δεχόμαστε πώς, ναι, έπεσε η Πόλη στα χέρια του Ισλάμ, δεν επιχειρούμε ούτε φανταζόμαστε πια δυνατή την επανίδρυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με κέντρο την Πόλη, από τα 1922 κιόλας συμμορφωθήκαμε με τον εθνικό μας ποιητή που μάς είπε, «πολίτες, ως τη χτίσουμε, και όπλίτες, έδω, και όλοι, του όνειρου, έδω, την Πόλη, και την Άγία Σοφιά», μα δε δεχόμαστε την αποκοπή των όνειρών μας από την Πόλη. Για μάς, η Πόλη, αν έπεσε σαν υλικό φαινόμενο, υπάρχει όρθη πάντα και ιδεατή, όπως υπήρχε στους καιρούς της άκμης της. Μ' αυτή τη μη - αποδοχή, πέρασε ο Έλληνισμός τους αιώνες της σκλαβιάς του. Μ' αυτή την παρότρυνση ενέργειας και πίστης στην πολυνότητη και συμβολική και μυστική υπόσχεση του «πάλε με χρόνια με καιρούς...», έσηκώθηκε ο ελληνισμός του 1821. Μ' αυτήν, πραγματοποίησε όλους τους άγώνες που κατάληξαν στην έδαφική διαμόρφωση και ύπαρξη της σύγχρονης Ελλάδας. Θα λέγαμε, πώς ακόμα, και μ' αυτή τη «μη - αποδοχή», κρυμμένη πια στα κατάβαρα του ύπουνειδητου του εθνικού, δέχτηκε ειλικρινά να πραγματοποιήσει μια

συμφωνία και μία αναγκαία για τη σύγχρονη ζωή, φιλία, με τους απογόνους των κατακτητών της Πόλης. Η «φιλία» αυτή, όσο κι' αν πέρασε από δοκιμασίες τρομερές, ήταν μία ανάγκη και για τους δυο λαούς, και πιστεύουμε πως έξακολουθεί να είναι και τώρα. Μά η προσαρμογή στην ανάγκη, δεν μπορεί να μάς εμποδίσει από το να όνειροπολούμε εκείνο που κάποτε, δίκαια ή άδικα, χάσαμε.

Η όνειροπόληση αυτή, μπορεί να είναι άνεδαφική, ρωμαντική, αντιϊστορική. Μά οι λαοί δε ζούνε μόνο με το ψυχρό ή και το θερμό κάποτε, πνεύμα, των αναγκαίων προσαρμογών. Διαθέτουμε μία απεριόριστη ψυχική μνήμη κι' απ' αυτήν άντλούνε δυνάμεις για να δημιουργούν, κάθε τόσο, την καινούρια τους ιστορία. Πώς είναι λοιπόν δυνατό να μη ρεμβάζουμε, έστω και με τον πιο ρωμαντικό τρόπο, την Πόλη, άφου τη ζούμε κι' όλες έξακολουθητικά, μέσα από τη θρησκεία μας, άφου ή 'Αγία Σοφία είναι ή 'Εκκλησία των 'Εκκλησιών μας, άφου ή μνήμη της είναι περασμένη μέσα στο αίμα της Φυλής, κι' άφου μάς τη θυμίζει έντονα ακόμα και το πιό άπόμενο, και το πιό ταπεινό από τὰ αναριθμητά βυζαντινά εκκλησάκια, τὰ σπαρμένα και τὰ σιδεροριζωμένα στα χώματα της άνέκαθεν 'Ελλάδας, τὰ εκκλησάκια αυτά τὰ ζευγαρωμένα με τις σπασμένες κολώνες των ναών του Δωδεκάθεου; Γι' αυτό, ή πιό βαθειά και αίματερη λαβωματιά που δέχτηκε το Γένος σ' όλη τη διάρκεια της Ιστορίας του, ήταν ακριβώς «το πάρσιμο της Πόλης». Αυτή ή λαβωματιά, προσδιόρισε την κατοπινή έθνική μας ζωή και την πορεία του Γένους μέσα στην Ιστορία: αυτή δημιούργησε και ένα ιδιότυπο ψυχολογικό φυλετικό σύμπλεγμα, που θα το λέγαμε «σύμπλεγμα άνωτερότητας και κατωτερότητας συνάμα». Αυτές οι δυο ψυχολογικές καταστάσεις, συνυπάρχουν μέσα στο έθνικό μας ύποσυνείδητο. Κι' άλλοτε δρουν συναρμονιστικά, άλλοτε είναι σε αντίδικία, κι' άλλοτε έκδηλώνονται χωριστά. Κι' άνάλογα, ό 'Ελλην, στο προσκήνιο της Ιστορίας, παρορσιάζεται τότε σαν ένα θαυμαστά ίσοροπημένο πλάσμα, τότε σαν άτίθασο λιοντάρι, και τότε σά ραγιας. Κέντρο αυτού του περίπλοκου συμπλέγματος, χαμένη μέσα σε ένα όμαδικό όνειρο, στέκεται ή Πόλη, ή Βασιλεύουσα, σύμβολο πάντα και όριο κάθε μεγάλης προσπάθειας, κάθε «ξεπετάγματος» της Φυλής μας. Αίώνιο σύμβολο της «'Ελληνικής Διάρκειας», αυτού του «παλμώδους κύκλου», όπου στο κέντρο της άνασαινει ή αιώνια ψυχή του Γένους. Η ψυ-

χή του Γένους, είναι άθάνατη, διαρκώς παρούσα στην όλοένα μεταβαλλόμενη σκηνή του κόσμου, ζώντας πάντα «και με τ' άπάνω και με τὰ κάτω». Θα λέγαμε πως ή ψυχή αυτή είναι ένα ύπερβατικό πνεύμα «φυλετικής βουλήσεως» για ζωή, που διαπερνάει το κάθε περίδλημα των Ιστορικών γεγονότων, που συνυπάρχει με τὰ γεγονότα χωρίς να ύποτάζεται σ' αυτά, ακριβώς για να τους δίνει την έσωτερική συνοχή της διάρκειας. Το πνεύμα αυτό της διάρκειας εκπροσώπησε με Αίσχύλεια μεγαλοπρέπεια ό «Βασίλειος ό Βουλγαροκτόνος» στη «Φλόγερ» του Παλαμᾶ, το μεγάλο έπικό ποίημα, που, καθώς είπαμε, άνάστησε στη σύγχρονη γλώσσα και μέσα στη νεοελληνική ζωή, όλο το Βυζάντιο:

Και πάντα θα ύπάρχω εγώ· κι' άφου από κεί θα
Γλείψω,
θα είμ' από κείθε' άφεύγατος, τριγυριστής θα ύ-
[πάρχω,
μ' όποια σημάδια σφραγιστός, μ' όποιο όνομα
[κρασμένος,
του Κίστρου πορτοφύλακας, πιστός της Ρωμιο-
[σύνης,
και θ' άντιστέκουμαι, σπαθί' βουλή, θα κατορθώνω
μαρμαρωμένος βασιλεύς, και θα ξυπνώ' άπ' το
[μνημα
το μυστικό και το άβρετο που θα με κλειεί, θα
[εγαίνω
και καλιφάδων νικητής και τσάρων κυνηγός
πέρα στην Κόκκινη Μηλιά θα παίρνω την άνάσα.

Νομίζω, πως έμεις οι 'Ελληνες, μ' αυτό το πλατύ, το συμβολικό και το πολύτροπο πνεύμα της «διάρκειας» ζούμε και την ιδέα και την πραγματικότητα της Ιστορικής ζωής μας. Έτσι, αν δεχτήκαμε το πέσιμο της Πόλης σαν Ιστορικό συμβάν —δεν ήταν δυνατό να γινόταν και διαφορετικά — δεν το άποδεχτήκαμε σαν τετελεσμένο γεγονός της ψυχικής έθνικής μας ζωής. Ζεί μέσα στην καρδιά μας ένα παραμύθι και μία παράξενη Ιστορική μαγεία, πέστε την ποίηση, πέστε την όνειρο ύπερλογικό, κι' αυτό το παραμύθι, είναι ή κουρσεμένη μαζί κι' άκούρσευτη Πόλη, «με τις λεγεώνες τὰ παλάτια» και «τους στρατούς τὰ μοναστήρια». Και για μάς, αυτή ή «αίώνια Πόλη», είναι πιο άληθινή και πιό πολύτιμη από τη σημερινή πραγματική 'Ισταμπούλ, πρώτον γιατί συμβολίζει την κληρονομημένη στην ανθρωπότητα άξια του Βυζαντινού πολιτισμού, δεύτερο γιατί κανείς πια δεν μπορεί να μάς την «πάρει» μέσα από την καρδιά μας, και τρίτο, γιατί ή άνάμνησή της, χαλυδώνει και άναφτερώνει πάντα την 'Εθνική Ψυχή.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

ΜΙΧΑΗΛΟ ΜΙΧΑΗΛΩΦ

ΡΩΣΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ*

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ ΤΟΥ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΒΣΚΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΟΛΤΖΕΝΙΤΣΥΝ

II

Οι ἐπιθυμίες καὶ τὰ ὄνειρα τῶν ἀνθρώπων πού δὲν εἶναι ἐλεύθεροι καθορίζονται ἀπὸ τὸ θαμνὸ πού στερήθηκαν τὴν ἐλευθερίαν τους. Οἱ σκλάβοι εἶναι πάντα ὄνειροπαρμένοι ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ντοστογιέβσκυ στὸ «Σπίτι τῶν Νεκρῶν». «Ἐδῶ εἶμασταν ὅλοι ὄνειροπαρμένοι», λέει. «Τὸ ἔλεπε κανεῖς μὲ τὴν πρώτη ματιά». Καὶ τὰ ὄνειρά τους στριφογυρνοῦν στὸ θέμα τῆς ἐλευθερίας: «Τὸ μόνο πού σκεφτόμασταν ἦταν ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ τέλος τῆς αἰχμαλωσίας». Ἡ ἐλευθερία πάντως εἶναι σχετικὴ ἔγνοια. Ἐνας πεινασμένος ὀνειρεύεται τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν πείναν. Οἱ ἐγκλειστοὶ στὸ «εἰδικὸ στρατόπεδο» τοῦ Σολτζενίτσιν σκέφτονται μόνο τὸ φαί καὶ τὸν ὕπνο:

«Ὁ Σούχωβ εἶχε διασολεμένους πόνους στὴν πλάτη. Πόσο ἐπιθυμοῦσε νὰ εἶναι ξαπλωμένος στὸ κρεβάτι τοῦ ἱατροῦ καὶ νὰ κοιμᾶται βαθεῖα! Τίποτε ἄλλο δὲν ἤθελε. Κάτω ἀπὸ τίς πιὸ χοντρές κουβέρτες».

Ὡς πρὸς τὸ πῶς θὰ ὀγει ἀπὸ τὸ στρατόπεδο, οἱ σκέψεις τοῦ Σούχωβ εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

«Ὁ Σούχωβ παρατηροῦσε τὸ ταβάνι σπαίνοντας. Τώρα πιά δὲν ἤξερε, ἂν ἤθελε νὰ εἶναι λεύτερος ἢ ὄχι. Στὶς ἀρχὲς τὸ λαχαροῦσε. Κάθε νύχτα μετροῦσε τίς μέρες τῆς ποινῆς του — πόσες πέρασαν, πόσες μένουν. Καὶ στὸ τέλος θαρῆτο νὰ μετράει. Κ' ἔπειτα κατάλαβε πιά, πῶς ἄνθρωποι σὺν αὐτὸν δὲ θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ ξαναγυ-

ρίσουν σπίτι, ἦταν ἐξόριστοι. Καὶ μήπως ἡ ζωὴ θὰ ἦταν καλύτερη ἐκεῖ, ἀπὸ ὧ — ποῖς μπορούσε νὰ τὸ βεβαιώσει;

Ἐλευθερία σήμαινε ἓνα πράμα μόνο γι' αὐτὸν — τὸ σπίτι του. Μὰ δὲ θὰ τὸν ἄφηναν νὰ πάει σπίτι του».

Ἡ ψυχολογία τῶν φυλακισμένων τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα διαφέρει ἀπὸ τοὺς παλιούς τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα σὲ ἓνα πολὺ σοβαρὸ σημεῖο. Ὅσο κι ἂν φοβόντανε τὸ ξύλο κι ἂν συχαινότανε τίς ἀλυσίδες οἱ φυλακισμένοι τοῦ Σπιτιοῦ τῶν Νεκρῶν γνώριζαν, πῶς ὅταν λήξει ἡ ποινὴ τους θὰ τοὺς ἐλευθέρωναν κ' ἐπομένως τὸ νὰ κερδίσουν τὴν λευτερίαν τους ἐξαρτιότανε ἀπὸ τοὺς ἴδιους, ἀπὸ τὴν διαγωγὴν τους τουλάχιστο. Οἱ κατὰ δικὸν ὁμῶς τῶν σταλινικῶν στρατοπέδων ἦταν πολὺ ἀπλὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὅποια τίποτα δὲν ἐξαρτιότανε, οὔτε ὁ χρόνος τῆς ποινῆς τους, οὔτε ἡ ἀποφυλάκισή τους.

Σὲ παλιότερες περιόδους οἱ ἄνθρωποι ἦταν πιὸ τυχεροί: κάθε ἄντρας ἔτρωγε δέκα χρόνια. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ '49 κ' ἔπειτα ἡ καλονικὴ ποινὴ ἦταν εἰκοσιπέντε χρόνια, ἀσχετὰ μὲ τὴν αἰτία. Ἐνας ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐπιζήσει τὰ δέκα χρόνια — ἀλλὰ εἰκοσιπέντε, ποῖς μπορεῖ νὰ ἀντέξει εἰκοσιπέντε ζωντανός;...

Μποροῦν νὰ ἀναποδογυρίσουν τὸ νόμο. Ὅταν περάσουν τὰ δέκα χρόνια, μπορεῖ νὰ σοῦ πουν: «Νά, ἄλλα δέκα χρόνια, ἐσύ».

Ἀργότερα μᾶς λέει:

«Τοῦ εἶπαν (τοῦ Σούχωβ) πῶς αὐτὸς ὁ γέρος εἶχε ζήσει χρόνια σὲ στρατόπεδα καὶ φυλακὲς χωρὶς νὰ τοῦ τὰ μετροῦν ποτὲ καὶ

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

ποτέ δὲν ἐπωφελήθηκε ἀπὸ κάποια ἀμνηστία. Μόλις ἔλγχε μιά ποιὴν δέκα ἐτῶν, τοῦ ξανάδαζαν ἀμέσως ἄλλα δέκα».

Οἱ τρόφιμοι τοῦ «Σπιτιοῦ τῶν Νεκρῶν» ἐκτίουν ποινὲς γιὰ διάφορα ἀδικήματα. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Μπακλούσιν, δολοφόνησε ἕνα Γερμανὸ γιὰ μιὰ γυναίκα, ἕνας ἄλλος, πού τὸν ἔλεγαν Σίσκωβ, δολοφόνησε τὴ γυναίκα του. Τρεῖς Τάταροι σκότωσαν ἕνα ὁμιμένη ἔμπορο, κάποιος Σιρότκιν ἦταν φυλακὴ γιὰ τὴ δολοφονία ἐνὸς ὑπολοχαγοῦ. Ἐνας νεαρὸς ἀριστοκράτης σκότωσε τὸν πατέρα του γιὰ τὴν ἀληθινονομία — κατηγορία πού ἀργότερα ἀποδείχθηκε ψεύτικη καὶ πού ἐνέπνευσε στὸ Ντοστογιέβσκυ τὴν ἰδέα γιὰ τοὺς «Α δ ε λ φ ο ὺ ς Κ α ρ α μ ἄ ς ω φ». Ὁ Ντοστογιέβσκυ μᾶς λέει:

«Ἐδῶ ὑπάρχανε δολοφόνοι ἀπὸ σύμπτωση καὶ δολοφόνοι ἀπὸ ἐπαγγελματιὰ, ληστὲς καὶ ἀρχηγοὶ ληστῶν. Ὑπάρχανε συνηθισμένοι ἀληθεῖς καὶ περιοδεύοντες ἔμποροι... Μὰ ὁ καθένας τοὺς εἶχε νὰ πεῖ μιὰ ἱστορία, σκατοειγὴ καὶ λυπητερὴ σὰν τὰ παραμύθια τοῦ παιλοῦ καιροῦ».

Ἦτανε καὶ καμμιὰ ντουζίνα «πολιτικοὶ» κατάδικοι. Οἱ ποινὲς ἦταν διάφορες. Οἱ περισσότεροι εἶχαν καταδικαστεῖ γιὰ ὀχτὼ ὡς δώδεκα χρόνια, μερικοὶ ὁμῶς καὶ γιὰ εἴκοσι χρόνια πού θὰ συνεχιζότανε μὲ ἔξορα στὴ Σιβηρία. Ὁ «συγγραφέας» τῶν Σημειωμάτων, ὁ Γκορυαντσίκωβ καταδικάστηκε γιὰ τὸ φόνο τῆς γυναίκας του.

Στὸ εἰδικὸ στρατόπεδο τοῦ Σολτζενίτσου ὅλοι εἶναι μέσα γιὰ δέκα ἢ εἰκοσιπέντε χρόνια: tertium non datur. Οἱ αἰτίες γιὰ τὴ φυλάκισή τους εἶναι οἱ ἑξῆς: ὁ πλοίαρχος Μπούνόβσκυ (Sheh 331) μπήκε στὸ στρατόπεδο, γιὰτὶ στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου ἦταν γιὰ ἕνα διάστημα σύνδεσμος πάνου σ' ἕνα βρετανικὸ πολεμικὸ ὑπὸ ἄγγλο ναύαρχο, πού, μετὰ τὸν πόλεμο, τοῦ ἔστειλε ἕνα δῶρο.

«Καὶ φαντάσου — μετὰ τὸν πόλεμο ὁ Βρεταννὸς ναύαρχος — ὁ διάλογος μόνο μπορούσε νὰ τοῦ θάλει αὐτὴ τὴν ἰδέα στὸ κεφάλι — μοῦ ἔστειλε ἕνα δῶρο, ἕνα ἐνθύμιο, σὰν «ἐκφραση εὐγνωμοσύνης», πού γὰ τὸν πάρει ὁ διάλογος! Τρομοκρατήθηκα. Καὶ νᾶμαστε τώρα ἐδῶ, ὅλοι φέρδην - μίγδην...».

Ὁ Ἀλέσα, ὁ Βαφτιστής, πληρώνει τὰ σπασμένα γιὰ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις του. Ὁ Ἰδάν Ντενίσοβιτς τὸν σκέφτεται αὐτὸν καὶ τοὺς ὁμόθρησκούς του Βαφτιστὲς καὶ λέει:

«Ἦταν κι αὐτὴ μιὰ ἄτυχη ὁμάδα. Σὲ ποιόν ἔκαναν κακὸ μὲ τὸ νὰ προσεύχονται στὸ Θεό; Κάθε κακομοίρης ἀπ' αὐτοὺς καταδικάστηκε σὲ εἴκοσι πέντε χρόνια. Σήμερα τοὺς κόβουν ὅλους στὸ ἴδιο μέτρο — εἴκοσι πέντε χρόνια».

Ὁ Σούχωβ τοῦ λέει:

«...Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς θέλησε νὰ μπεῖς στὴ φυλακὴ καὶ γι' αὐτὸ εἶσαι ἐδῶ — γιὰ χάρη του. Ἀλλὰ ἐγὼ γιὰ ποιανοῦ χάρη εἶμαι ἐδῶ; Γιατὶ δὲν εἵμασταν ἔτοιμοι γιὰ πόλεμο τὸ 41; Γι' αὐτό; Διότι ὁ μὲν λάθος ἦταν αὐτό;»

Ὁ Ἰδάν Ντενίσοβιτς, ὅπως τόσοι ἄλλοι, εἶναι φυλακὴ γιὰτὶ τὸν εἶχαν αἰχμαλωτίσει οἱ Γερμανοὶ καὶ ἔπειτα δραπετεύσε καὶ ξαναγύρισε στὶς γραμμὲς τοῦ Ἐρυθροῦ Στρατοῦ.

«Σύμφωνα μὲ τὸ φάκελό του ὁ Ἰδάν Ντενίσοβιτς Σούχωβ καταδικάστηκε γιὰ ἔσχατη προδοσία. Τὸ ὁμολόγησε ὁ ἴδιος. Ναι, παραδόθηκε στοὺς Γερμανοὺς μὲ τὴν πρόθεση νὰ προδόσῃ τὴν πατρίδα του καὶ ξαναγύρισε ἀπ' τὴν αἰχμαλωσίαν γιὰ νὰ ἐκτελέσῃ μιὰ ἀποστολὴ τῆς γερμανικῆς κατασκοπείας. Τί εἶδος ἀποστολῆς οὔτε ὁ Σούχωβ τὸ γινώριζε οὔτε ὁ ἀνακριτής. Κ' ἔτσι ἔμεινε: μιὰ ἀποστολὴ».

Ὁ Σούχωβ τὰ σκέφτηκε ὅλα. Ἄν δὲν ὑπόγραφε, θὰ τὸν τουφέκιζαν. Ἄν ὑπόγραφε, θὰ εἶχε μιὰ πιθανότητα νὰ ζήσει. Κ' ἔτσι ὑπόγραψε.

Αὐτὸ ὁμῶς πού πραγματικὰ εἶχε συμβεῖ ἦταν τὸ ἑξῆς. Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1942 ὁ στρατὸς εἶχε κυκλωθεῖ στὸ βορειοδυτικὸ μέτωπο. Δὲν τοὺς ἔριξαν τροφές μὲ ἀλεξιπτωτα, δὲν ὑπῆρχαν ἀεροπλάνα. Τὰ πράγματα δυσκολέψανε τόσο πού φάγγανε ἀκόμα καὶ τὰ κότσια τῶν ψόφειων ἀλόγων, τὰ ἔβαζαν στὸ νερὸ καὶ μούλιαζαν καὶ τὰ τρώγανε. Τὰ πολεμοφόδιά τους εἶχαν τελειώσει. Ἔτσι, οἱ Γερμανοὶ τοὺς κυκλώσανε στὸ δάσος, λίγους - λίγους κατὰ διαστήματα.

«Ο Σούχωβ ήταν μέσα σέ μιὰ ἀπὸ τὶς ὁμάδες αὐτὲς κ' ἔμεινε αἰχμάλωτος τῶν Γερμανῶν μιὰ - δυὸ μέρες. Πέντε ἀπ' αὐτοὺς κατάφεραν νὰ δραπετεύσουν. Περάσανε κλεφτὰ τὸ δάσος καὶ τὰ τέλματα καί, ὡς διὰ μαγείας, φτάσανε στὶς γραμμὲς τους. Ἕνας ὀπλοπολυβολητὴς σκότωσε δυὸ ἀπ' αὐτοὺς στὸν τόπο, ἓνας τρίτος πέθανε ἀπ' τὰ τραύματα, ἀλλὰ δυὸ κατάφεραν νὰ περάσουν. Ἄν ἦταν πιδὲ ἔξυπνοι, ὀθλέγαν πῶς τριγυροῦσαν μέσα στὸ δάσος καὶ τότε δὲ θὰ παθαίνανε τίποτα. Εἶπαν ὅμως τὴν ἀλήθεια: εἶπαν πῶς εἶχαν δραπετεύσει ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία! Αἰχμάλωτοι ἔ; καλλιάνθρωποι! Ἄν εἶχαν γλυτώσει καὶ οἱ πέντε, μπορεῖ παραβάλλοντας τὶς καταθέσεις τους, νὰ τοὺς πρίστευαν. Ἀλλὰ δυὸ μονάχα, δὲν εἶχαν ἐλπίδες. Τὰ εἶχαν μαγειρέψει οἱ δυὸ τους καὶ εἶπαν τὴν ἱστορίαν τῆς αἰχμαλωσίας».

Ἀνάμεσα στοὺς φυλακισμένους γιὰ παρόμοιες αἰτίες εἶναι καὶ ὁ Σένκα Κλέβσκιν, ἥρωας μιᾶς ἀνταρσίας στὸ Μπούχενδαλντ, ποὺ εἶχε δραπετεύσει ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τρεῖς φορές καὶ ποὺ μόνο τὸ σιδηριανὸ στρατόπεδο εἶχε καταφέρει νὰ τοῦ σπάσει τὰ νεῦρα:

«Ο Σένκα ἦταν ἓνας ἥσυχος, ἄτυχος ἀνθρωπάκος. Τὸ ἓνα τύμπανο τοῦ αὐτιοῦ του εἶχε σπάσει τὸ 41. Ἐπειτα τὸν ἔπιασαν αἰχμάλωτο· τὸ ἔσκασε, τὸν ξανάπιασαν καὶ τὸν στείλανε στὸ Μπούχενδαλντ. Ἐκεῖ γλύτωσε τὸ θάνατο ὡς ἐκ θαύματος καὶ τώρα ἐξέτις τὴν ποινὴν τοῦ ἐδῶ ἥσυχος - ἥσυχος. Ἄν τὸ παρακάνεις δείχνοντας τὴν περηφάνειαν σου, ἔλεγε, πᾶς χαμένος...

Ὁ Σένκα, ποὺ εἶχε τόσο πολὺ ὑποφέρει, ἦταν σιωπηλός, δὲν ἄκουε τί ἔλεγαν οἱ ἄλλοι καὶ δὲν ἀνακατεύονταν στὶς κουβέντες τους. Λίγα πράγματα ἦταν γνωστὰ γι' αὐτὸν — μόνο πῶς ἦτανε κάποτε στὸ Μπού-

χενδαλντ, ὅπου δούλευε μὲ κάποιους πράκτορες κρυφὰ καὶ ἔβαλε μέσα λαθραῖα ὅπλα γιὰ τὴν ἀνταρσία· κι ἀκόμα, πῶς οἱ Γερμανοὶ τὸν τιμώρησαν δένοντας τοὺς καρπούς τῶν χειρῶν του πίσω στὸν ὄμο του καὶ τὸν κρέμασαν ἀπ' αὐτοὺς μαστιγώνοντάς τους».

Ἕνας Ἑσθονὸς εἶναι φυλακὴ, γιὰτι οἱ γονιοὶ του, πρὶν φτάσουν οἱ Σοβιετικοὶ στὴν Ἑσθονία, τὸν εἶχαν πάρει μαζί τους στὴ Σουηδία. Τότε ἦταν ἀκόμα μικρὸ παιδί, ἔπειτα μεγάλωσε καὶ γύρισε μὲ τὴ θέλησή του στὴν Ἑσθονία νὰ σπουδάσει — καί, φυσικά, στὴ φυλακὴ.

Ὁ ὁμαδάρχης Τιούριν ἦταν φυλακὴ δεκαεννιά χρόνια. Στὴ δεκαετία τοῦ 1930, δηλαδή τὴν ἐποχὴ τῆς ὑποχρεωτικῆς κολλεκτιβοποίησης, ἔκανε τὴ θητεία του στὸν Ἑρυθρὸ Στρατό. Ἦταν τότε εἴκοσι χρονῶ. Γυρνώντας σπῆτι του ὤρῃκε, ὅτι οἱ γονιοὶ του εἶχαν χαρακτηριστεῖ ὡς «κουλάκοι» καὶ ὁ Τιούριν, γιὰ νὰ μὴ μπλέξει ὁ ἴδιος, ἔπαυε νάχει κάθε ἐπαφὴ μαζί τους. Ἀλλὰ ὁ περιφερειακὸς διοικητὴς καὶ ὁ κομμισάριος ἔμαθαν γιὰ τὴ «κουλάκινη καταγωγὴ» του καὶ τὸν ἀπόλυσαν χωρὶς χαρτιά καὶ κανονικὰ ρούχα, ποὺ θὰ πεῖ πῶς τὸν ἔστελναν ἀπευθείας στὴ φυλακὴ. Ὁ Τιούριν θυμᾶται τοὺς τότε ἀνώτερους ἀξιωματικούς του καὶ λέει:

«Στὸ 1938 συνάντησα κατὰ σύμπτωση στὸ Κότλας τὸν πρῶν διοικητὴ τοῦ τάγματός μου. Εἶχε φάει κι αὐτὸς δέκα χρόνια. Ἀπ' ἐκεῖνον ἔμαθα, ὅτι ὁ περιφερειακὸς διοικητὴς καὶ ὁ κομμισάριος εἶχαν κ' οἱ δυὸ τουφεκισθεῖ τὸ 1937, ἄσχετα ἂν ἦ προέλευσή τους ἦταν προλεταριακὴ ἢ κουλάκινη, ἄσχετα ἂν εἶχαν καθαρὴ συνείδηση ἢ ὄχι. Ἐκανα τότε τὸ σταυρό μου καὶ εἶπα: «Ἄρα, Δημιουργέ, ὑπάρχεις ἐκεῖ ψηλὰ στὸν οὐρανό. Ἐχεις μεγάλη ὑπομονή, ἀλλὰ ἡ τιμωρία σου εἶναι σκληρὴ».

(Ἀκολουθεῖ)

Μεταφρ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ

ΜΙΑΣ ΜΕΓΑΛΗΣ — ΚΑΙ ΦΩΤΕΙΝΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ —
ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ *

Αυτή όμως ή «πολλαπλότητα» (πλουραλισμός) είναι συγχρόνως και «τὸ συνολικὸ ὑπαρκτό» (οὐνιβερσαλισμός), γιατί—καθὼς ρητὰ ὁ Ντίναχ ἀναφέρει — «δὲν ὑπάρχει τίποτα ποὺ νὰ μὴν ἐμπεριέχεται στὸ Σάμιθ». Μ' ἄλλα λόγια εἴτε ὑπάρχει κάτι εἴτε ὄχι. "Αν ὄντολογικὰ ὑπάρχει, ἐμπεριέχεται στὸ Σάμιθ, ἀνεξάρτητα ἀν κατ' ἀνθρώπον ἔχει πνευματικὴ ὕψη. "Αν δὲν ἐμπεριέχεται στὸ Σάμιθ, εἶναι κι ἐξ ἀντικειμένου ἀνύπαρκτο καὶ ὄντολογικὰ φανταστικόν.

Τὰ ἄλλοτινὰ θεωρούμενα «μεταφυσικά» ἢ «ὑπερβατικά» ⁽¹²⁾ — ἡ ὑπέρτατη Ὑπαρξή, τὰ αἰσθητικὰ κι ἠθικὰ ὑπερκόσμη ἰδεώδη, οἱ τελολογικοὶ «σκοποί», τὸ «ἄφθιτο στοιχεῖο» στὴν ἄξια ἀνθρώπινη ἀτομικότητα καὶ σὲ πλῆθος ἄλλα «ἀνώτερα βιολογικὰ εἶδη» μὲ τὸ γνῶρισμα τῆς πνευματικῆς ὀντότητας, ὁ ὑπεργήινος «Προορισμός», οἱ «πνευματικοὶ κόσμοι» γενικά, ἡ «ἀνώτερη Σκοπιμότητα», ἡ «ἀνώτερη στὸν κόσμον Τάξη» — καταδείχθηκαν χάρι στὴν Oversyn νᾶχουνε ἕνα τέτοιας θαυμαστῆς ἐγκυρότητας ὄντολογικὸ βάθος κι ἕνα τέτοιο ἀσφαλὲς ὄντολογικὸ ἀντίκρυσμα καὶ νὰ τελῶνε σὲ συνάρτηση μὲ μιὰ τέτοια πραγματικότητα, ἐξ ἀντικειμένου ὑποστατὴ πραγματικότητα — ἀνεξάρτητα τοῦ ὅτι εἶναι ἀπροσπέλαστα στὴν ἀνθρώπινη νόηση κι ἀνέκφραστα μὲ λόγια ἀνθρώπινα καὶ τοῦ ὅτι «δὲν χωροῦνε στὰ πλαίσια μιᾶς σειρᾶς συλλογισμῶν» — ποῦ, συγκρινόμενα μὲ κείνα, τὰ πράγματα τοῦ ὕψους τοῦ κόσμου ποῦ μᾶς περιστοιχίζει ἀποτελοῦνε κάτι πολὺ μικρό. Κι ὄχι μόνον ἀξιολογικά κάτι ἀσύγκριτα μικρότερο, ἀλλὰ ἐπίσης πολὺ μικρὸ κι ἀπ' τὴν ἀποψη τοῦ ὑπερβατικοῦ χώρου κι ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐποψη τῶν

χρονικῶν διαστημάτων. Ἐνῶ δηλαδὴ τὸ φυσικὸ σύμπαν εἶναι, παρ' ὅλες τὲς κολοσσάδες τοῦ κοσμικοῦ χώρου διαστάσεις καὶ παρ' ὅλη του τὴ μυριόχρονη διάρκεια, τοπικοχρονικὰ πεπερασμένο, κι ἐνῶ — ἀναφέρει ὁ Ντίναχ — ἐνθ' «οἱ ἀνθρώποι ποτὲς — ἄς τὲς ποῦμε μονολεκτικὰ — εἶναι θνητές», ἐνῶ δηλαδὴ τὸ πεπερασμένο ἀποτελεῖ τὴ μοῖτῆς κοσμικῆς ὕλης κι ἀκόμα περισσότερο τὴ μοῖρα τῶν βιολογικῶν εἰδῶν τῆς ἐνόργανης ὕλης, ἀκόμα καὶ κείνων ποῦ εἶναι προικισμένα μὲ ἕνα ὕψηλόν ἐπιπέδον στοιχεῖο πνευματικῆς ὀντότητας, τὸ Σάμιθ ἀπεναντίας εἶναι ἀπειρο κι αἰώνιον.

Ὁρισμένες ἀπ' τὲς ὀψεις Του, τὲς πλευρὲς Του — ὄχι ὁ κόσμος τῆς ὕλης, ὄχι τὸ φυσικὸ σύμπαν — συμπίπτουνε μὲ κείνα ποῦ οἱ παλιοί, πρὶν ἀπ' τὴ νογιέρη, ὀνοματίζανε «ὑπερβατικά», «μεταφυσικά». Πόσο ἔγκυρα καταδείχτηκε τώρα ἡ δλοφάνερη κι ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητά τους, «πόσο θετικὰ εἶδαμε — λένε — πόσο φανερά εἶδαμε τώρα τὴν ὄντολογικὴν πραγματικότητά» κεινῶν ποῦ ἄλλοτινὰ καὶ θεωρούσαν «κόσμους στὴ μεταφυσική»... Τότε ἦταν ἡ πίστη μονάχα ποῦ μιλοῦσε γι' αὐτοὺς στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τώρα εἶναι ἡ "Οβερσυν, ποῦ ἔδωκε στὸν ἀνθρώπον τὴν «ἄμεση κι ὀλοφάνερη θεώρησή Του». Στὰ παλιὰ χρόνια ἡ πίστη δὲν κουραζότανε νὰ διηγῆται ὅλη τὴ μαγικὴ ὁμορφιά κι ὅλη τὴ γοητεία ποῦ βασίλευε μέσα σ' ἐκεῖνες τὲς περιοχὰς τοῦ «μεταφυσικοῦ», τοῦ «ὑπερβατικοῦ χώρου», ὅσο κι ἂν ἦτανε ὀλα κείνα τὰ θαυμάσια πράγματα ἀπρόσιτα στὴ νόηση καὶ στὸν ὀρθὸ λόγο. Στους τωρινούς καιροὺς τῆς νογιέρη ὄχι πιά ἡ πίστη, ἀλλὰ ἡ θετικὴ τῆς

(12) Πάντοτε στὰ κείμενα τοῦ Dienach αὐτοὶ οἱ δυὸ ὅροι εἶναι περίπου συνώνυμοι.

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον τεῦχος.

«νέας ἐμπειρίας» γνώση τὰ δείχνει. Ἐκεῖ, γὰρ στέκουνε πολὺ ψηλότερα ἀπ' τῇ νόησιν κι ἀπ' τὸν ὀρθὸ λόγον, ἀπροσπέλαστα ἀπ' τὶς τελευταῖες αὐτὲς «κεραίες συλλήψεως», ἀπρόσιτα στὴν ὀρθολογικὴ γνώση καὶ συνάμα δείχνει ὀλοφάνερα τὴν ἀσύλληπτη μεγαλωσύνη Τους καὶ τὴν ὑπερκόσμια ἐξαισία πανεμορφιά Τους.

Κι εἶναι κι ἄλλες, λέει, πλευρὲς τοῦ Σάμιθ, ποὺ δὲν τὶς ξεύρουμε τὸ πῶς εἶναι, οὔτε κ' ἂν ποιέες εἶναι. Δὲν εἶναι μονάχα τὸ φυσικὸ σύμπαν, ἡ ὑπέρτατη Ἰπαρξή, τὸ βαθύ μυστήριο τῆς ζωῆς, τὸ ἄπειρο, ἡ αἰωνιότητα, τὸ θεϊκὸ «Σχέδιο» στὴν πορεία τῶν κόσμων καὶ τῆς ζωῆς, ἡ κατεύθυνση «*excelsus, semper excelsus*», ἡ ὑπαρξὴ ἀνώτερης Τάξεως στὸν κόσμον. Μὴ ἄλλη ἀπ' τὶς ὀφεί, μὴ ἄλλη ἀπ' τὶς «πλευρὲς», ποὺ ἡ ἀνθρώπινη γνώση δὲν τὴν εἶχε κ' ἂν ἀντιμετωπίσει στὰ παλιὰ χρόνια, εἶναι κείνη ποὺ συναρτᾶται μὲ τὰ «πρὶν» τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος καὶ μὲ τὰ «μετὰ» ἀπὸ τὸν τερματισμὸ τῆς ὑπάρξεώς του. Εἶναι τὰ Ὅσα ἦταν ὑπαρκτὰ πρὶν τὸ σύνολο τῆς ὕλης - ἐνέργειας μέσα στὰ πλαίσια τοῦ *continuum* πλασθεῖ, πρὶν δηλαδὴ δημιουργηθεῖ τὸ φυσικὸ σύμπαν μέσα στὸν τετραδιάστατο χωρὸ-χρονο. Κι ἐπίσης τὰ Ὅσα θὰ εἶναι ὑπαρκτὰ ὅταν τὸ φυσικὸ σύμπαν θάχει πάψει νὰ ὑπάρχει.

Οἱ γαλαξίες καὶ τὰ νεφελώματα κι οἱ κόσμοι τῶν ἄστρον στὸ σύνολό τους εἶναι παροδικοί, παρ' ὅλη τὴν πολλὴν τρισεκατομμυρίων αἰώνων χρονικὴ τους διάρκειαν. Ἐνῶ τὸ Σάμιθ δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴ οὔτε τέλος. Τὸ φυσικὸ σύμπαν ὑπάρχει μόνο μέσα στὰ τοπικοχρονικὰ πλαίσια τοῦ τετραδιάστατου χωρὸ-χρονου. Ἀπεναντίας τὸ Σάμιθ ὑπάρχει παντοτεινὰ μέσα στὴν αἰωνιότητα. Πάντα ὑπῆρχε καὶ πάντα θὰ ὑπάρχει. Ὁ ἐνδεχόμενος τερματισμὸς τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος δὲν θίγει τὸ Σάμιθ παρὰ μονάχα σὲ μιὰ ἀπ' τὶς πλευρὲς Του. Γιατὶ ἡ παμμέγιστη αὐτὴ ὀντολογικὴ Πραγματικότητα, ἡ πολυδιάστατη, εἶναι, λένε οἱ αἰδερσιανοί, εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο ἀπ' τὸν κοσμικὸ χώρο κι ἀπ' τὸ φυσικὸ σύμπαν ποὺ ἐμπεριέχεται σ' αὐτὸν κι ἀπ' τὴν χρονικότητα (τὴν «ἀέναον» δηλαδὴ ροὴ τῶν χρονικῶν διαστημάτων) ποὺ τελεῖ σὲ συνάρτηση μ' αὐτόν.

12. **Pluralismus** καὶ συνά-

μα **Universalismus**. — Ὅχι μονάχα «πολλότητα ὀψεων», ὄχι μονάχα «πλειονότητα πλευρῶν» τοῦ Σάμιθ ἔδειξε ἡ Oversyn, ἀλλὰ κατάδειξε καὶ τὴν ὀντολογικὴ συναλκτικότητα, ποὺ Αὐτὸ ἐμπεριέχει. Τὴν παλιὰ ροπή τοῦ φιλοσοφικοῦ διαστεχασμοῦ πρὸς τὴν ἐνιαρχία — μὲ τὸ νόημα τοῦ ὀλιστικοῦ μονισμοῦ — ἢ πρὸς τὴν ἐναρχία — ὕλη καὶ πνεῦμα συνάμα — ἔχει διαδεχτεῖ τώρα ἐδῶ, καθὼς γράφω καὶ παραπάνω, στὴν § 11, ἡ ἄμεση καὶ «θετικὴ» τῆς «νέας ἐμπειρίας» γνώση τοῦ πλουραλισμοῦ. Ὁ τελευταῖος ὅμως αὐτὸς ταυτόχρονα εἶναι καὶ οὐνιβερσαλισμὸς. Τὸ Σάμιθ μὲ τὴν πολλότητα τῶν «πλευρῶν» — ὄχι φυσικὰ μὲ τὴν κατ' ἀνθρώπον ἀντίληψη τοῦ τρισδιάστατου χώρου — εἶναι συνάμα καὶ «τὸ συνολικὸ ὑπαρκτό», «τὸ πανὑπαρκτό». Κάθε τι ποὺ ἔχει ὀντολογικὴ ὑπόσταση — ἀνεξάρτητα ἂν εἶναι πνευματικὴ «κατ' ἀνθρώπον» ἢ ὕφῃ του, ἄσχετα ἂν συγκαταλέγεται σὲ ὅσα οἱ παλαιοὶ τῆς «προϊστορίας» καὶ τῆς ἐλντραίρε εἶχανε χαρακτηρίσει «ὑπερβατικά», «μεταφυσικά», ἀνεξάρτητα ἂν εἶναι δεκτικὸ νοητικῆς «κατ' ἀνθρώπον» προσπελάσεως ἢ ἂν τελεῖ ἀπεναντίας ἔξω ἀπ' τὶς περιοχὰς τοῦ ἐπιστητοῦ, ἔξω ἀπὸ καθεστὶ ποὺ εἶναι προσιτὸ στὴν ὀρθολογικὴ γνώση — καθεστὶ ποὺ ὀντολογικὰ εἶναι ὑπαρκτό, ἐμπεριέχεται στὸ Σάμιθ. Καὶ τὰ παλαιὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα βρίσκουνε ἐκεῖ - μέσα τῇ λύσει τους. Στὰ «ἀσύλληπτα» ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον πλαίσια τοῦ Σάμιθ τελεῖ τὸ καθεστὶ ὀντολογικὰ ὑποστατό.

Ὅλες οἱ πλευρὲς τοῦ εἶναι ἐμπεριέχονται Ἐκεῖ, συνυπόστατες, συντεθειμένες σὲ μιὰν ἐξαισία Ὀλότητα καὶ κεκτημένες ἕνα θαυμάσιο κι ἀπροσπέλαστο στὶς ἀνθρώπινες πνευματικὲς δυναμικότητες κεντρικὸ Νόημα. Χάρη στὴ φιλοσοφία μπορεῖ ν' ἀποχτήσῃ ὁ ἄνθρωπος ἕνα συνολικὸ βίωμα τοῦ κόσμου, μὴ «κατανόηση» κι «ἀφομοίωση» τῆς πραγματικότητας. Ἀλλὰ μόνο τοῦ κατ' ἀνθρώπον «κόσμου», μονάχα τῆς κατ' ἀνθρώπον «πραγματικότητας». Μονάχα σ' αὐτὸν τὸν τομέα ἔχει τὴν ἱκανότητα ἡ φιλοσοφία νὰ δώσει στὸν ἄνθρωπον ἕνα «συνολικὸ» — κατ' ἀνθρώπον συνολικὸ — βίωμα, πετυχαίνοντας μὴ δημιουργικὴ σύνθεση τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων ἐπιστητοῦ, δίνοντας μὴ συνολικὴ θεώρηση ὁλῶν τῶν προσιτῶν στὶς κεραίες συλλήψεως τοῦ δικοῦ μας βιολογικοῦ

εΐδους και καθιστώντας δυνατή μιὰ ἄνοδο ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους στὸ «καθολικό», στὸ κατ' ἀνθρώπον δηλαδὴ καθολικό. Τοῦ Σάμυθ, ὅμως, ἓνα εἶωμα συνολικὸ κανένας, ὄντας ἄνθρωπος, δὲ μπορεί ν' ἀποχτήσῃ. Μόνο μιὰ ὑποθετικὴ ὑπερανθρώπινη πνευματικὴ ἀτομικότητα θὰ μπορούσε ἴσως νὰ κατέξει ἓνα συνολικὸ εἶωμα τοῦ Σάμυθ. Γιατὶ ὁ *homo occidentalis novus*, παρ' ὅλο τὸ νήμπελβιρχ καὶ τὴν *Oversyn*, μονάχα τῆς ὑπαρξῆς Του μπόρεσε νάχει θετικὴ γνώση. Στὸ τί οὐσιαστικώτερα ἐμπεριέχουνε οἱ ἐπὶ μέρους πλευρές Του, οἱ ἄνθρωποι τοῦ Χρονικοῦ τῆς ἀφηγήσεως δὲν ἔχουνε δυνηθεῖ νὰ προσπελάσουνε. Κανένας, ὄντας ἄνθρωπος, δὲ μπορεί νὰ τὰ «συλλάβῃ» καὶ νὰ τὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ νὰ τὰ κατέξει ὅλα Κεῖνα, τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴ βαθύτερη δομὴ Του.

Πολυδιάστατη καὶ συνάμα πανύπαρκτη Πραγματικότητα. Σχετικὰ ὅμως μὲ τὸ νόημα τοῦ ὅρου «πολυδιάστατη» ἡ ἐποχὴ τοῦ Χρονικοῦ τῆς ἀφηγήσεως καὶ τὰ μεγάλα κείνα ἐνορατικὰ πνεύματα τοῦ Ἰνστιτούτου Αἰδερσεν θάλλεγες πῶς στρέφουνε χρονικὰ πρὸς τὰ πίσω. Κι ἐπίμονα σὰν νὰ μᾶς λέγε νὰ λυτρωθοῦμε ἀπ' τὴν ἀνθρωποκεντρικὴ σύλληψη τοῦ χώρου τῶν τριῶν διαστάσεων, νὰ προσπαθήσουμε νὰ ὑψωθοῦμε πάνω ἀπ' αὐτὴν τὴν αὐριόρι καντιανὴ «μήτρα νοήσεως» καθὼς καὶ πάνω ἀπ' τὸ τετραδιάστατο χωροχρονικὸ *continuum* τῆς φυσικῆς τοῦ 20οῦ. Ἐδῶ δὲν πρόκειται, λέει, γιὰ τὶς ἐγκόσμιες διαστάσεις. Τὸ πολυδιάστατο τοῦ Σάμυθ εἶναι «ὑπερβατικὰ» κι ὄχι ἐνδοκοσμι-

κὰ «πολυδιάστατο». Ἡ ὕψις τῆς ιδιότητος αὐτῆς τελεῖ πάνω ἀπ' τὶς πεπερασμένες δυνατότητες συλλήψεως τῆς νοητικῆς δομῆς τοῦ δικοῦ μας βιολογικοῦ εἶδους. Εἶναι πέρα ἀπ' τὶς γνωστικὲς δυναμικότητες τῆς κατ' ἀνθρώπον ὀρθολογικῆς ὁργανώσεως, πέρα ἀπ' τὰ ὅσα εἶναι δεχτικὰ προσπελάσεως ἀπ' τὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀπ' τὴν «ὄψη», ἀπ' τὴν «πλευρὰ» τῆς αἰσθησιακῆς ἐμπειρίας εἶναι οἱ κόσμοι τῶν ἀστρῶν ποὺ βλέπουμε κι ὅλα ὅσα θρῖσκονται ἐκεῖ. Ἀπ' τὴν ἀποψη τοῦ συνόλου τῶν νοητικῶν δυναμικότητων τοῦ βιολογικοῦ μας εἶδους ἐμφανίζεται ὁλόκληρο τὸ «περιβάλλον τοῦ δικοῦ μας κόσμου», τὸ φυσικοεπιστημονικὸ κοσμοεἶδωλο καὶ συνάμα ὅλα ὅσα εἶναι προσιτὰ στὶς αἰσθήσεις μας, στὴ νόησή μας, στὸ λογισμό μας. Κάθε τι αἰσθητό, νοητό, προσπελάσιμο ἀπ' τὶς νοητικὲς τοῦ ἀνθρώπου κερατῆς. Θωρώντας ἀπ' τὴν ὀπτικὴ γωνία τῶν ἀριθμῶν ποὺ ρυθμίζουν τὴ δομὴ καὶ τὴν πορεία τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος, καθὼς κι ἀπ' τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς οὐράνιας μηχανικῆς, ἐνορῶνται οἱ ἀριθμοὶ νὰ πλημμυρίζουνε τὴ φυσικοεπιστημονικὴ «ὄψη» τῆς τρισμέγιστης κείνης Πραγματικότητος, μὲ ἄλλες λέξεις ἐνορῶνται τὰ ἀνώτερα μαθηματικὰ νὰ τελοῦνε σὲ μιὰν ἐξάισια ἀρμονία μὲ τὴ βαθύτερη οὐσία τοῦ Κόσμου. Ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς πρώτης Ἀρχῆς, τῆς Αἰτίας, ἐνορᾶται τὸ Σάμυθ ὡς ἡ ἀπόλυτη Ὑπαρξῆς, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ παντός, ὡς τὸ ὑπέρτατο Ὄν, ἡ Θεότητα.

(Ἀκολουθεῖ)

Α. Κ. ΤΡΑΥΛΑΝΤΩΝΗ

ΛΟΥΚΑΣ ΣΑΜΑΤΑΣ*

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Καί χτύπησε ζωνηρά ὁ Χασκοβούκης μέ τὸ ἓνα χέρι τὸ στήθος του καί μέ τὸ ἄλλο τὴν τσέπη, ὅπου διακρίνονταν τὸ χονδρὸ πορτοφόλι του, ἐνῷ ὁ Βαρραβᾶς σκυμμένος καί ἰδροκοπώντας ἀνοίγει τὴν μπουτίλια τὴν ἀνέλπιστη, τὴν ἐλπιδοφόρα.

— Τράβα το, ἀγαπητέ λογιώτατε· τίναξε ἀπὸ πάνω σου τὴ νάρκη· ἐλευθερώσου τὸ γρηγορώτερο ἀπὸ τίς σκουριασμένες ἰδέες πού σέ πεδικλώνουν καί δὲ μπορεῖς νὰ προχωρήσῃς στὴ ζωὴ ὅσο τὸ ἀξίζεις. Ἰδές· ὁ "Ἡλιος πού γέρνει πρὸς τὴ Δύση, μᾶς κυττάζει ἀνάμεσα ἀπὸ τίς χαραμάδες τῆς ἀγράμπελης καί τῆς μουσικῆς· δὲ θὰ μᾶς βλέπῃ αἰωνίως, λογιώτατέ μου· αὐτὸς θ' ἀνατείλῃ πάλι, μὰ ἐμεῖς δὲ θὰ ξαναζήσωμε· ζήσε λοιπόν, ὅπως ἔχεις δικαίωμα, ὅπως ἔχεις καθήκον νὰ ζήσης καί θὰ εὐλογῇς μιά μέρα τὸν Πυθαγόρα Χασκοβούκη πού σοῦ ἔλυσε τὰ ψυχικά σου δεσμά. Μὰ κι' ὁ Πυθαγόρας Χασκοβούκης θὰ εὐγνωμονῇ τὸν καλὸ καγαθὸ συνάδελφό του Λουκά Σαματᾶ, πού τὸν ἔκαμε νὰ περάσῃ ἓνα τόσο τερπνὸ ἀπομεσήμερο σέ τοῦτον τὸν παράδεισο· καί μόνον μιά παράλειψις δὲν θὰ τοῦ συγχωρήσῃ ποτέ, ὅτι δὲν ἐπροσκάλεσε καί δυο-τρεῖς νόστιμες δασκαλοῦλες, κι' ἔτσι ἄφησε ἔρημον ἀπὸ ἀγγέλους τὸν παράδεισο.

ΚΕΦ. 40ὸν ΔΑΣΚΑΛΕΣ, ΔΑΣΚΑΛΕΣ

Τὸ Αὐγουστιάτικο ἐκεῖνο ἀπομεσήμερο τὸ φωτεινὸ καί θωπευτικὸ, μέσα σέ τόση φυσικὴ ὁμορφιά, κοντὰ σέ τόσο καλοψημένο γουρουνοπούλο, ὕστερα ἀπὸ τόσες μπουτίλιες ρομπόλας καί μιά ἀκόμη μέ τσέρρου - μπράντου, πῶς μπορούσαν νὰ μὴν ἔμπουν οἱ δασκάλες

στὴν κουδέντα δυὸ ἐπιθεωρητῶν δημοτικῶν σχολείων, ἀρκετὰ κεφωμένων καί τῶν δυὸ! Καί μπήκαν πολλές φορές μέ συνοδὸ καί εἰσηγητὴ πάντα τὸ μεγαλόψυχο Πυθαγόρα Χασκοβούκη.

Στὴν ἀρχὴ ὁ ἀνοιχτόκαρδος ἐκεῖνος καβαλλιέρος εἶχε κάποιες ἐπιφυλάξεις καί ἔκοβε ἀπότομα τὴν κουδέντα του, σὰν μετανοιωμένος γιατί τὴν ἄρχισε. Εἶπε πρῶτα ὅτι εἶχε τριάντα δύο δασκάλες μέσα στὴν πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ του καί καμμιά ἐξηνταριά στὴν ἐξοχὴ καί ὅτι ἀπὸ ὅλες αὐτὲς μόνον καμμιά εἰκοσαριά ἦταν γρηῃς κανκάγιες, φθονερές, στενοκέφαλες, κοτσομπόλες, στρίγγλες σωστές· ὅλες οἱ ἄλλες ἦταν καλὲς γυναῖκες τοῦ κόσμου καί τοῦ καθήκοντος.

Ἀργότερα — ὅσο προχωροῦσε ἡ ἐνέργεια τῆς ρομπόλας — ἔκαμε ἄλλη ταξινόμηση. Οἱ περισσότερες δασκάλες τοῦ ἦταν ξένες, δὲν ἔλειπαν ὅμως καί οἱ ντόπιες, κορίτσια καλῶν οἰκογενειῶν μέ λεπτὴ καί κοσμικὴ ἀνατροφή. Κάμποσες ἦταν παντρεμμένες· λίγες μέ ὑπαλλήλους ἢ ἀξιωματικούς, ἐμπόρους ἢ μπακάληδες ἢ κτηματίες τῶν χωριῶν· οἱ περισσότερες μέ χασομέρηδες πού παίρνανε τὴ δασκάλα γιὰ νὰ ζήσουν ἀπὸ τὸ μισθὸ τῆς καί τὰ τυχερά τῆς.

Σ' ἄλλη στροφή τῆς κουδέντας ἐπρόσθεσε ὅτι ἐκτός ἀπὸ κείνες τίς εἴκοσι ἢ εἴκοσι πέντε γρηῃς στρίγγλες πού ἦταν καιρὸς πιά νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία καί νὰ κάμουν τόπο στὴ νεότητα πού εἶχε τὴν ὄρεξη καί τὴν ἱκανότητα νὰ ἐργασθῇ, ἐκτός ἀπὸ αὐτές, ὅλες οἱ ἄλλες ἦταν φαγώσιμες, μερικὲς μάλιστα μικρὲς καινούργιες ἦταν ἀλήθεια χαψά καί σχώριο.

Καί ὕστερα πάλι θεδαίωσε ὅτι ὅλες, παντρεμμένες κι' ἀνύπαντρες ἦταν ἔξυπνες, κα-

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος.

λόβοι, περιποιητικές στον επιθεωρητή τους που τις έπροστάτευε σε κάθε επίθεση της πολιτικής, σε κάθε κοινωνική τους περιπέτεια, κακόβουλη συκοφαντία για την ήθική τους, προστυχιά χωριάτικη ή μόρτικη αυθάδεια, από κείνες που δείχνει δυστυχώς ή ελληνική κοινωνία σ' αυτά τα αδύνατα και τρυφερά πλάσματα, τα αναγκασμένα να κερδίσουν το ψωμί τους και πολλές φορές να συντηρήσουν οικογένεια με την τίμια εργασία τους.

Στο τέλος, το τσέρρι - μπράντυ κατώρθωσε ότι δεν είχε κατορθώσει ή ρομπόλα, με όλη τη σπινθηροβολία της. Έλυσε αχαλίνωτα τη γλώσσα του Πυθαγόρα, ζώηρεψε τη φαντασία του τόσο, ώστε να βλέπη μπροστά του ολοζώντανες και ακαταμάχητες τις καλές του δασκάλες που τις άφησε όλες απαρηγόρητες για το χωρισμό του από αυτές, προσωρινόν θέδαια αλλά πάντα πικρόν.

Άρχισε μάλιστα να σιγοτραγουδῇ με την παράτονη φωνή του:

Πικρός είναι κι' ο θάνατος
πικρό είναι και το χῶμα
μά ο ζωντανός ο χωρισμός
πικρότερος ακόμα.

Και με λαχτάρα έπρόφερε κάμποσα όνόματα θηλυκά. «Άχ, Άννίτσα, Εύγενία, Κατίνα, Δέσποινα, Μαρίκα, Πόπη, Ζωγούλα, και πάλι Ζωή, Χρυσάφεια, Λιλίκα, Σοφούλα, Κλεοπάτρα, Ευτέρπη, Διαμαντούλα, Έσθήρ, Θεοπίστη...».

— «Όλες δασκάλες είν' αυτές, κύριε συνάδελφε; ρώτησε ο Λουκάς μ' ένα φόβο παιδιάστικον μὴν ακούση και το όνομα «Βαγιούλα».

— «Όχι όλες, όχι' είναι και γυναίκες και θυγατέρες και πεθερές δασκάλων, χαριτωμένες, πυργοδέσποινες σωστές μέσα στα παληοχώρια, πρωτοπόρες του πολιτισμού και του έξευγενισμού των ήθων.

Από τότε πιά, ως την ώρα που γύρισαν με την άμαξα στην πόλη και χωρίστηκαν στην πόρτα του «Ξενοδοχείου της Άγγλίας» ή κουβέντα δεν άλλαξε θέμα' και ήταν, καθώς φαίνεται, τόσο απορροφητικό το θέμα αυτό, ώστε ο Λουκάς δεν είδε καν τα παιδιά του στο δρόμο, δεν άκουσε το Λογάκη του που έτρεχε με κίνδυνο κοντά στα έλογα

και του φώναζε κλαίοντας «μπαμπά μου, μπαμπά μου».

Είπα «κουβέντα», αλλά σωστότερο ήταν να πω «μονόλογος»· γιατί είναι αλήθεια ότι την κουβέντα όλη την κρατούσε με την ασύγκριτη ευγλωττία του ο Χασκοβούκης, ώστε πολύ λίγες φορές ο Λουκάς δρέθηκε στην ανάγκη να την θρέψη με έρωτήσεις, όπως έκανε στα άλλα θέματα.

Διηγόνταν ατέλειωτα, αδιάκοπα, καταποδιαστά τα κατορθώματά του, που προσπαθοῦσε να τα παραστήση σαν έρωτικά ειδύλλια ή και δράματα, ενώ δεν ήταν άλλο από μιὰ απέραντη αίσχρη έκμετάλλευση της ύπηρεσιακής του έπιβολής ή της οικονομικής και κοινωνικής ύπεροχής του.

Ηρωίδες των ψευτο - ειδυλλίων ή ψευτοδραμάτων αυτών ήταν πάντα ή δασκάλες ή οι μανάδες των ή οι αδερφές των, ή γυναίκες ή θυγατέρες ή συγγενείς δασκάλων — πάντα από τον κύκλο των ανθρώπων που λίγο ή πολύ κρέμονταν από την ύπηρεσιακή του έξουσία· καμμιὰ γυναίκα απέξω, καμμιὰ που θα μπορούσε να θεωρηθῇ ελεύθερα, αληθινά ανύποπτα έρωτευμένη μαζί του για να δικαιολογήση το τόσο καμάρι του για την έρωτική του παντοδυναμία, που την άπλωνε εκεί ξεστσίπωτα, ωμά, αλύπητα, σπαραχτικά μπροστά στα μάτια ενός ανθρώπου που είχε διαλέξει για σύντροφο της ζωής του και λάτρευε και σέβονταν απεριόριστα μιὰ δασκάλα, μιὰ απ' αυτές τις τόσο εύκολες, τόσο καλόβολες, δηλ.: τόσο ξεστσίπωτες ήρωίδες των διηγήσεων του Χασκοβούκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 41ον.

ΕΡΩΤΙΚΗ ΑΓΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

«*Α! εκείνη ή κυρά - Δέσποινα πολύ τον είχε βασανίσει' δράμα σωστό, ένα δράμα έσωτερικό, μαρτύριο της ανδρικής καρδιάς, που έπρεπε νάναι αυτός, για να το φέρη τόσο τεχνικά στη λύση του, μιὰ λύση τόσο φυσική και τόσο χαρούμενη. Δεν ήταν και πολύ νέα, θα είχε περάσει τα τριάντα, — αφού είχε δεκαπέντε έτων ύπηρεσία' αλλά τί το θέλεις! Ένα πρόσωπο λεπτόγραμμο και κανονικότατο, κάτι μαλλιά καστανά λεπτά σαν το μετάξι, κάτι πλούσιες και θελκτικές καμπυλότρες και πρό πάντων μιὰ έπιδερ-

μίδα τόσο δροσερή, τόσο τρυφερή, σαν νά-
τανε πλασμένη από κρίνα της Παναγίας.
Σωστή παρθένα του Ραφαήλ και έξυπνη
και μορφωμένη και σοβαρή και ψηλομύτα!
Ακατάδεχτη, υπερήφανη για την οικογένειά
της, για τὰ νειάτα της, για τὴν ἠθική της·
πόσοι και πόσοι δὲν τῆς εἶχαν ριχτή, πό-
σοι λαμπροὶ νέοι, ἔμποροι, διομήχανοι πολὺ
εὐποροὶ, δικασταί, ἀξιωματικοὶ μὲ μέλλον
δὲν τὴν εἶχαν ζητήσει μὲ τὴ θεαδιότητα ὅ-
τι θὰ γίνονταν λαμπρὴ νοικοκυρὰ καὶ μη-
τέρα καὶ θὰ τοὺς ἔκανε εὐτυχισμένους! Τί-
ποτε! περίμενε τὸ θασιλόπουλο τοῦ παρα-
μυθιοῦ καὶ οὐτε γύριζε νὰ κυττάξῃ κανένα
ἢ μητέρα της τὴν παρακαλοῦσε, ὁ ἀδερφός
της, ποὺ ἦταν ὑπάλληλος τοῦ Ἐλέγχου, κά-
θε τόσο ἔρχονταν στὴν πατρίδα του καὶ κου-
βαλοῦσε κι' ἕναν ὑποψήφιον· μὰ φορὰ κι' ἕ-
ναν Ἑγγλέζο θαθύπλουτο ἀλλὰ ἡλικιωμέ-
νον. Τίποτε! ὅλοι κάτι εἶχαν ποὺ δὲν τῆς ἄ-
ρεσε, ἀπὸ ὅλους κάτι ἔλειπε ποὺ τὸ ζητοῦ-
σε ἡ Δέσποινα· δέσποινα τῶν λογισμῶν καὶ
τοῦ Χασκοδούκῃ μας· ἀλλὰ ποὺ νὰ κατα-
φέρῃ, ποὺ νὰ ἐλπίσῃ τίποτε ἀπὸ ἕνα πλά-
σμα τόσο ἀκατάδεχτο! βρὲ ἐγκώμια καὶ
κομπλιμέντα, ἐπαίνους δημοσίᾳ, ἐκθέσεις
λαμπρὰς ποὺ τίς διάβαζε στὸ ἐποπτικὸ
συμβούλιο γιὰ νὰ τὰ μαθαίνει ἡ Δέσ-
ποινα, τῆς ἔδινε μάλιστα καὶ καλλιγρα-
φημένο ἀντίγραφο· «Σὰς εὐχαριστῶ, κύ-
ριε Ἐπιθεωρητά», τίποτε παραπάνω! οὐτε
μὰ φορὰ στὸ γραφεῖο, οὐτε ἕνα ἄνθος στὴ
γιορτὴ του· ἕνα μπιλλιέτο μόνον καὶ αὐτὸ
ὄχι δικό της ἀλλὰ τῆς μητέρας της. Ἐπῆ-
ρε τέλος ὁ Ἐπιθεωρητὴς τὴ διευθύνσῃ ἀπὸ
μὰ γρη῏α κακομοίρα, — ποὺ τὴν εἶχε εἴ-
κοσι χρόνια καὶ μαράζωσε ἀπὸ τὴ λύπη
τῆς γιατί τὴν ἔχανε, ὅσο ποὺ πέθανε σὲ
λίγο — καὶ ἔτσι, χωρὶς κἄν νὰ καταδεχτῇ
νὰ τὴν ζητήσῃ ἡ ἴδια, τὴν ἔδωκε στὴ Δέ-
σποινα· καλὰ καλὰ οὐτε ἕνα «εὐχαριστῶ»·
«Εὐθύνas μᾶλλον μοῦ φορτώνετε, κύριε Ἐ-
πιθεωρητά· ἀλλ' ἀφοῦ τὸ διατάσσετε». Καμ-
μὰ προκοπή! πρέπει ν' ἀλλάξωμε φύλλο·
πόζα, λοιπόν, οὐτε κομπλιμέντα, οὐτε ἐγκώ-
μια, οὐτε κουβέντες ἄλλες ἀπὸ τὰ ὑπηρεσι-
ακὰ καὶ αὐτὰ μὲ αὐστηρότητα, μὲ λακωνι-
σμό, μὲ ἐπιβολή.

Τέσσαρες μῆνες ἐπέρασαν ἔτσι· ἀπελπι-

σία, ἀλλὰ καὶ ντροπὴ καὶ ταπείνωση γιὰ
ἕναν Ἐπιθεωρητὴ. Ἐσήμανε ὅμως καὶ ἡ
ὥρα της. Τὸ ἰδιωτικὸ σπίτι, ὅπου λειτουρ-
γοῦσε τὸ σχολεῖο τῆς ἦταν ἐρείπιο καὶ ὁ
φιλάργυρος ἰδιοκτῆτης δὲν ἐννοοῦσε νὰ θά-
λῃ οὔτε καρφί· ἔπρεπε ν' ἀλλάξουν σπίτι·
τοῦ τὸ πρότεινε ἡ ἴδια: «Σεῖς ποῦ εἰσθε ἐν-
τοπία καὶ γνωρίζετε τὰ σπιτία ἐξετάσατε
καὶ ἂν εὑρετε κανένα τῆς ἀρεσκείας σας
καὶ μοῦ φανῇ καὶ μένα κατάλληλο νὰ τὸ
πάρωμε». Ὑστερα ἀπὸ λίγες ἡμέρες ἔστει-
λε τὴν ὑπηρετρία τοῦ σχολείου· μὴν τύχη
καὶ ρίξῃ τὴ μύτη της νὰ πάῃ αὐτὴ στὸ γρα-
φεῖο. «Ἡ κυρία διευθύντρια λέει ὅτι θρῆκε
ἕνα πολὺ κατάλληλο οἶκημα γιὰ σχολεῖο,
(χωρὶς ἄλλο τῆς τὰ εἶχε μάθει ἀπέξω) καὶ
σὰς παρακαλεῖ νὰ περάσετε καὶ σεῖς νὰ τὸ
ἴδετε»· εἶναι ἐκεῖ κι' ἐκεῖ. «Νὰ πῆς στὴν
κυρία διευθύντρια, ὅτι ἐγὼ δὲν γνωρίζω ἀ-
κόμη τὴν πόλῃ σας, νὰ τὸ ἐπισκεφθῇ ἡ ἴδια
καὶ νὰ μοῦ ἀναφέρῃ». «Ἡ κυρία τὸ ἔφερε
πολὺ καλὰ, γιατί εἶναι τῆς θείας της, τῆς
ἀδερφῆς τοῦ πατέρα της καὶ λέει ὅτι εἶναι
πολὺ κατάλληλο». «Ἔτσι; τότε νὰ μοῦ στεί-
λῃ τὸ κλειδί καὶ νὰ μὲ ὁδηγήσῃς ἐσὺ νὰ
τὸ ἴδω κι' ἐγώ». Ἔτσι κι' ἔγινε· ἦταν ἕνα
σπιτάκι στενόχωρο καὶ πιὸ σαράβαλο ἀπὸ
κεῖνο ποὺ εἶχαμε: Ἐπέρασα ἀπὸ τὸ σχολεῖο
καὶ τῆς τὸ εἶπα· «δὲν εἶναι κατάλληλο γιὰ
σχολεῖο, δὲν ἔχει οὔτε ὅσα δωμάτια μᾶς
χρειαζόμαστε. Κιτρινίσε»· μὰ ἔχει καὶ τὸ ἰ-
σόγειο, κύριε Ἐπιθεωρητά· δὲν ἔδειξες, κυρ-
· Ἀγαθὴ τὸ ἰσόγειο στὸν κύριο Ἐπιθεωρη-
τή;· «Ὁχι, κυρία, ἦταν κλειστὸ καὶ νόμι-
ζα πὼς εἶναι ἀποθήκη».

Ἐγύρισα νὰ φύγω. «Σὰς παρακαλῶ, κύ-
ριε Ἐπιθεωρητά· λάβετε τὸν κόπο νὰ τὸ
ἐπισκεφθῇτε πάλι». «Δὲν ἔχω μόνον αὐτὴ τὴ
δουλειά, δεσποινίς». Ἐδίστασε κάμποσο· μὲ
κύτταξε λοξὰ καὶ ὑποπτα· ἐγὼ ἀτάραχος,
ἀδιάφορος, ξεκίνησα πάλι νὰ φύγω. «Τότε,
κύριε Ἐπιθεωρητά, ἂν μοῦ ἐπιτρέπετε νὰ
διακώφω γιὰ λίγο τὸ μάθημα νὰ πάμε μα-
ζί· θὰ σὰς δείξω τὸ ἰσόγειο καὶ θὰ ἰδῇτε
ὅτι ἔχει χῶρο μὲ τὸ παραπάνω».

Ἐκύτταξα τὸ ρολόγι μου· καὶ ὕστερα ἀ-
πὸ πολλοὺς δισταγμοὺς εἶπα. «Ὅριστε, πη-
γαίνομε».

(Ἀκολουθεῖ)

Τό Δευτερευθήμερο

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

ΚΑΙ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Τὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο Κριτικῶν τοῦ Θεάτρου

Σὲ μίαν ἀπὸ τὶς αἰθούσας τοῦ τόσο ἀπέριττου ἀλλὰ καὶ τόσο βολικοῦ μεγάρου τῆς Οὐνέσκο στὸ Παρίσι καὶ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς συνῆλθε, ἀπὸ τὶς 19 ἕως τὶς 21 Μαΐου, τὸ πρῶτο Διεθνὲς Συνέδριο Κριτικῶν Θεάτρου.

Ἡ ἰδέα τῆς συνεργασίας τῶν κριτικῶν καὶ μάλιστα σὲ διεθνῇ κλίμακα, φυσικὸ ἦταν νὰ προκαλέσει ἀρχικὰ κάποιον σκεπτικισμό. Τί εἶδους συνεργασία μποροῦσε νὰ χωρέσει σὲ μιά κατ' ἐξοχὴν προσωπικὴ πνευματικὴ ἐπίδοξη;

Ἡ σύγκληση τοῦ συνεδρίου δὲν τὸν δικαιολόγησε. Ἀποτέλεσε ἀπόδειξη ὅτι ὑπάρχει ἔδαφος συνεργασίας. Ὁχι, βέβαια, γιὰ μιά ἀπὸ κοινοῦ γραφὴ τῆς κριτικῆς. Ἀλλὰ πάντοι σὲ θέματα, ποὺ μποροῦν νὰ αποτελέσουν ἀντικείμενο γιὰ μιά γόνιμη ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων.

Στὸ Συνέδριο πῆραν μέρος ἀντιπροσωπεῖες ἀπὸ δεκαεπτὰ χώρες: Ἀγγλία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία (Δυτικὴ), Γιουγκοσλαβία, Ἑλβετία, Ἑλλάδα, Ἰσπανία, Ἰσραὴλ, Ἰταλία, Καναδᾶ, Ὀλλανδία, Πολωνία, Σουηδία, Τουρκία, Τσεχοσλοβακία, Φινλανδία. Τὸ παρακολούθησαν ἐπίσης παρατηρητὲς ἀπὸ τὴν Ἀργεντινὴ, τὴν Ἰνδία, τὴ Χιλή. Οἱ Ἐνωμένες Πολιτεῖες καὶ ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση δὲν ἀντιπροσωπευθήκανε, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν ἐθνικὲς ἐνώσεις κριτικῶν. Τὰ κύρια θέματα εἴταν τρία: Τὸ Λαϊκὸ Θέατρο, ἡ Διεθνὴς Ἐνωση τῶν Κριτικῶν, ὁ ρόλος καὶ ἡ λειτουργία τῆς Θεατρικῆς Κριτικῆς στὴ σύγχρονη κοινωνία. Ἀς μᾶς ἐπιτραπεί νὰ τὰ ἐξετάσουμε σὲ μιά διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἡμερήσια διάταξη, σειρά.

Πρῶτο καὶ θεμελιώδες ἀποτέλεσμα τοῦ Συνεδρίου εἶναι ὅτι ἰδρύθηκε ἡ Διεθνὴς Ἐνωση Κριτικῶν τοῦ Θεάτρου. Ὑπῆρχε καὶ παλαιότερα στὸ Παρίσι μιά Ἐνωση μὲ διεθνῇ συμμετοχὴ. Σύνδεμα καὶ διάδοχος τῆς, ἐπίσημη, μὲ δικό της νέο καταστατικό, εἶναι αὐτὴ ποὺ ἰδρύθηκε. Τὸ καταστατικό ποὺ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸ Συνέδριο ὀρίζει τοὺς σκοποὺς, τὴ διάρθρωση, τὴ λειτουργία καὶ τὰ μέσα γιὰ τὴ δράση τῆς. Κόριος σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ συνενώσει: τίς ἐθνικὲς οργανώσεις θεατρικῶν κριτικῶν, νὰ ἀναπτύξει τὴ διεθνῇ συνεργασία τους, νὰ προωθήσει ὅλες τὶς μελέτες καὶ ὅλες τὶς ἐνέργειες, ποὺ εὐνοοῦν τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ θεάτρου σ' ὅλον τὸν κόσμον. Σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικό ἐκλέχθηκε καὶ ἡ διοίκησὴ τῆς. Μιά δεκαμελὲς ἐκτελεστικὴ ἐπιτροπὴ, ὡς ὑπατὴ ἀρχή. Τὴν

ἀποτελέσανε ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας, Βελγίου, Γαλλίας, Γερμανίας, Ἰσραήλ, Ἰταλίας, Ὀλλανδίας, Πολωνίας, Τσεχοσλοβακίας, Φινλανδίας. Ἰποψήφια εἴταν καὶ ἡ Ἑλλάδα. Δὲν ἐβγήκε. Πῆρε ὅμως ὅκτω ψήφους. Πράγμα ὅχι μικρό. Ἀν σκεφθεῖ κανεὶς, ὅτι κινδύνευσε νὰ μὴν ἐκλεγεί καὶ ἡ Γαλλία. Πῆρε μόνον ἐννὴ ψήφους, σὲ ἱσοψηφία μὲ ἄλλες χώρες, καὶ χρειάσθηκε νὰ γίνει ἐπαναληπτικὴ ἐκλογὴ γιὰ νὰ προτιμηθεῖ. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς, ἡ Ε.Ε. συνεδρίασε καὶ ὅρισε τὸ προεδρεῖο τῆς. Πρόεδρος, ὁ Πολωνὸς Ρόμαν Σζυντλόφσκι. Ἀντιπρόεδροι, ὁ Ἀγγλος Ὁσσία Τρίλλινγκ καὶ ὁ Ἰταλὸς Ρέντσο Τσέρρι. Γενικὸς Γραμματεὺς παραμένει ὁ Γάλλος Ἀντρέ Μπόλλ, μὲ συνεπικουρο τὸν Ζᾶν Μπερζώ καὶ μὲ τὴν καλιὰ ἡπαλληλικὴ γραμματεία. Ἡ Ε.Ε. καθάρισε ἐπίσης ἓνα πρόχειρο πρόγραμμα ποὺ θὰ τὸ ἐπεξεργαστεῖ κατόπιν. Προβλέπει διεθνῇ συμπόσια γύρω ἀπὸ τὸ θέατρο, διεθνῇ ταυτότητα μὲ κάποιες ἀναγνωρίσεις, παρακολούθησεις διεθνῶν ἐκδηλώσεων, ταξιδιωτικὲς διευκολύνσεις κ.ἄ. Οἱ συνδρομὲς τῶν ἐθνικῶν ἐνώσεων καὶ τῶν μελόν τους, θὰ στηρίζουν, κατὰ βάση, τὴ λειτουργία καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος. Τὶς ἐργασίες τοῦ Συνεδρίου διηύθυνε ὁ Γ. Γραμματεὺς τοῦ Διεθνoῦς Ἰνστιτούτου Θεάτρου, Ζᾶν Νταρκᾶντ.

Ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις διατυπώθηκαν γιὰ τὸν ρόλο τῆς θεατρικῆς κριτικῆς στὴν σύγχρονη κοινωνία, ὡς ἐπιδιορθητικὸς συντελεστὴ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ θεάτρου καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῆς πολιτιστικῆς ἀποστολῆς του. Ἐδῶ ἔχει τὴ θέση τῆς καὶ μιά σημαντικὴ ἀπόφαση, ποὺ ἀποτελεῖ ἀναγνώριση τῆς Ἑλλάδας καὶ ἀντίδορα γιὰ τὴ μὴ ἐκλογὴ τῆς στὴν Διεθνῇ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ: Ὁμόφωνα τὸ Συνέδριο ἐξέφρασε τὴν εὐχὴ νὰ ὁργανωθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἓνα Διεθνὲς Θεατρικὸ Συμπόσιο, μὲ θέμα τὴ συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεάτρου, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα. Ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία εὐχαρίστησε γιὰ τὴν τιμητικὴ πρόταση καὶ ὑποσχέθηκε νὰ τὴ θέσει γιὰ ἐγκριση στὴν Ἐνωση Ἑλλήνων Μουσικῶν καὶ Θεατρικῶν Κριτικῶν ποὺ ἐκπρὸςτωποῦσε.

Οἱ περισσότερες συνεδριάσεις καταναλώθηκαν μὲ τὴν ἐξέταση τοῦ θέματος τοῦ Λαϊκοῦ Θεάτρου. Τὸ θέμα εἴταν χωρισμένο σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος ἀφορᾶ στὴν οὐσία, τὸ περιεχόμενο, τὴ μορφὴ τοῦ Λαϊκοῦ Θεάτρου. Θέμα ἀντιλεγόμενο. Ἀντιλήψεις διαφορετικὲς. Τόσο, ὡς προσεχόμενες ἀπὸ διαφορετικὲς κατὰ τὴ γεωγραφικὴ θέση, τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, τὴν κοινωνικὴ συγκρότηση καὶ τὴν ἰδεολογικὴ κατεύθυνση, χῶρες. Ὅσο καὶ ὡς ἐκφραζόμενες ἀπὸ διαφορετικὰ, κατ' ἀντιστοιχία, σὲ νοοτροπία καὶ ψυχολογία, πρόσωπα. Στις βιομηχανικὰ ἀναπτυγμένες χώρες ἡ ἀνάγκη τοῦ

Λαϊκὸ θεάτρον ἔχει προκύψει ὡς ἀντίδραση στὴν τηλεόραση, στὸ ραδιόφωνο, στὸ καθιερωμένο μεγάλο καὶ παλαιοὺς θεάτρον, ὡς μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ποὺ ἀπαιτοῦν κατ' ἀναλογία τεράστιους ἐπιχειρηματικούς ὀργανισμούς, μὲ ὑπεραφθονία πόρων καὶ ποῦ, φυσικά, εἶναι ἀδύνατο νὰ διαθέτουν τὰ λαϊκὰ στρώματα. Τὸ Λαϊκὸ θεάτρο καλεῖται ὡς ἐκφραση τῆς ψυχῆς τους καὶ σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μαζί τους, νὰ ἀποτελέσει καὶ ἀντίξωγο πολιτιστικὸ μέσο. Μερικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐκδηλώσανε στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ στενὴ καὶ δογματικὴ ἀντίληψη καὶ διατυπώσανε ἀπόψεις ποὺ ὡηγοῦσαν στὴν ἀποκοπὴ τοῦ Λαϊκοῦ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο θεάτρο, στὴν κατασκευὴ ἐνὸς καθαροῦ ταξικοῦ θεάτρο, μὲ ἕμμεση σκοπιμότητα, ποὺ θὰ τὸ μετέλλαξε σὲ κομματικὸ ἐξάρτημα, ἀπομονωμένο ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο θεάτρο. Πράγμα, ποὺ καὶ πρὸς τὸν γενικώτερον πολιτιστικὸ ρόλο τοῦ θεάτρον θὰ εἶταν ἀντίθετο καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς τοῦ Λαϊκοῦ θεάτρον θὰ καθιστοῦσε ἀδύνατη, καθὼς θὰ τὸ περιορίζε τελικὰ, ἂν ὄχι σὲ κομματικὰ, πάντως σὲ στενὰ ταξικὰ πλαίσια. Πρὸς ζήτημα, φυσικά, καὶ τὸν ἴδιον τὸν λαϊκὸν στρώματων. Στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὴν Ἑνωσὴν Ἑλληνικῶν Μουσικῶν καὶ Θεατρικῶν Κριτικῶν, ὁ Διονύσιος Γιατράς καὶ ὁ ὑπογράφων, χρειάσθηκα νὰ δώσουν μιὰ κάπως σκληρὴ μάχη γιὰ μιὰ πλατύτερη ἀντίληψη ποὺ εἶτα νὰ ἀποτρέψει τὴν ἀπομόνωση τοῦ Λαϊκοῦ θεάτρον καὶ νὰ τὸ ἀνυψώσει σὲ εὐρύτερη καὶ φηλότερη ἀνθρωπιστικὴ στάθμη. Καὶ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ. Ἐπειδὴ, ὅσο καὶ ἂν ἡ ἑλληνικὴ ἀποψὴ συνάντησε τὴν ἐντονὴ ἀντίδραση ὁρισμένων ἀντιπροσώπων, συντέλεσε, πάντως, μὲ μιὰ κάποια ἔστω καὶ ἀνομολόγητὴ ἐπιβολή, καθὼς καὶ μὲ τὴν συμβιβαστικὴ ἐπέμβαση τοῦ Ἀγγλοῦ ἀντιπροσώπου, σὲ μιὰ ὀρθότερη καὶ βελτιωμένη διατύπωση τῶν θέσεων, ποὺ ἐνέκρινε τελικὰ τὸ Συνέδριο.

Τὸ δεύτερο σκέλος τοῦ ἴδιου θέματος ἀφοροῦσε στὸν ἀρχιτεκτονικὸ τύπο τοῦ θεάτρον, ποὺ ταιριάζει σήμερα περισσότερο, τόσο στὸ Λαϊκὸ, ὅσο καὶ γενικώτερον στὸ θεάτρο. Γενικὴ διαπίστωση εἶταν ὅτι τὸ παλιὸν τύπον «ἀλλ' ἰταλιέν» θεάτρο, μὲ τὶς σειρές τῆς πλατείας, ὅπως εἶναι σήμερα διαταγμένες, μὲ τοὺς ἐξώστες καὶ τὰ θεωρεῖα, δὲν ἐξυπηρετεῖ τὸ θεάτρο καὶ τὸ πλατὺ κοινό. Χρειάζεται ἕνας νέος τύπος θεάτρον, λιγώτερο δαπανηρὸς, μὲ διαφορετικὴ διαρρύθμιση, ποὺ νὰ ἐπιτρέπει καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς σκηνῆς καὶ στὸ θεατρικὸ κοινὸ νὰ παρακολουθεῖ τὸ ἔργο, σ' ὅποιον θέση κι ἂν ἐρίσκειται.

Ὡς παράδειγμα κλειστοῦ συγχρονισμένου θεάτρον οἱ Γάλλοι παρουσιάζουν τὸ παλιὸ θεάτρο τῆς Σάρκας Μπερνάρ, ἀνακαινισμένο τώρα σὲ Δημοτικὸ θεάτρο, μὲ μικρὴ ἀλλὰ ἀναπτυσσόμενη σηνὴ καὶ μὲ καθοδικὴ διάταξη τῶν καθισμάτων, χωρὶς μάλιστα νὰ θυγεῖ καθόλου ἡ παλαιὰ πρόσοψη τοῦ κτιρίου. Ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα εἰσκόμισε μιὰ ἀλλήν, ἄγνωστη καὶ ἀνέφικτὴ ἔστω, κατὰ τὸ πλεῖστο, στὸ ἐξωτερικόν, ἐμπειρία: Τὰ ἀρχαῖα θιατρικὰ θεάτρα γιὰ τὸ ἀρχαῖο δρᾶμα καὶ τὰ ἀνοικτὰ κηποθέατρα γιὰ τὰ σύγχρονα ἔργα. Οἱ διαφορε-

τικὲς κλιματολογικὲς συνθήκες τῶν ἄλλων χωρῶν, δὲν ἐπιτρέπανε σ' ὅλους τοὺς ἀντιπροσώπους νὰ ἀντιληφθῶν ὅλη τὴ σημασία τῶν ἀνοικτῶν θεάτρων. Ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα ἀνάπτυξε ἰδιαίτερα τὴν ἀνθρωπιστικὴν σημασίαν ποὺ ἔχει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τραγωδία γιὰ τὸν σύγχρονο θεατῆ. Ἐξήγησε ἐπίσης πόσο συμβάλλουν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεάτρον καὶ στὴ συμμετοχὴ πλατύτερου κοινοῦ τὰ κηποθέατρα, ποὺ μποροῦν κατὰ ἐποχές νὰ λειτουργήσουν καὶ σ' ἄλλες χώρες. Χρειάσθηκε νὰ υπογραμμίσῃ ἀκόμα τὸ νόημα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ γιὰ τὴς ἐργαζόμενες τάξεις, ποὺ μερικοὶ ἀντιπρόσωποι δύσκολα μποροῦσαν νὰ τὸ συλλάβουν, καθὼς λείπει ἀπὸ τὶς χώρες τους ἡ ἑλληνικὴ παράδοση.

Συμπερασματικὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι τὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο Κριτικῶν τοῦ θεάτρον εἶταν ἕνα ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον συνέδριο. Ἡ Ἑνωσὴν Ἑλληνικῶν Μουσικῶν καὶ Θεατρικῶν Κριτικῶν ἔκανε πολλὴ καλὰ ποὺ πῆρε μέρος. Τὸ τίμησε μὲ τὴν παρουσία της καὶ τιμήθηκε ἀπ' αὐτήν. Τὰ πράγματα ἀποδείξανε ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ λείψει. Ἐφερε τὴν ἑλλάδα σὲ μιὰ πρώτη ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον στὸν τομέα τῆς κριτικῆς τοῦ θεάτρον, ἔστω σὲ φραγμοῦς καὶ πάγους, δικαίωσε ἑλληνικὲς ἀπόψεις. Εἶναι μιὰ προσφορά αὐτὴ ποὺ ἔκανε ἡ Ε.Ε.Μ.Θ.Κ. στὸν τόπο μας.

Μὲ τὸ διεθνὲς συμπόσιο γιὰ τὸ ρόλο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ θεάτρον, ποὺ πρέπει νὰ γίνῃ στὴ χώρα μας, καὶ μὲ συμμετοχὴ τῆς Ε.Ε.Μ.Θ.Κ. στὸ ἐπόμενο συνέδριο, τὰ ἐπιτεύγματα γιὰ τὸ θεάτρο καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, θὰ εἶναι πιὸ καρποφόρα.

ΜΠΑΜΠΗΣ Δ. ΚΑΛΡΑΣ

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ

Ἡ στρατευμένη ποίηση

Θυμοῦμαι ἀπὸ τὰ νεανικά μου χρόνια τὸν — τόσο στεῖρο, ἀλλοίμονο — πατριωτικὸ ποιητικὸ διάλογο ἀνάμεσα στὴ Γερμανία (Πρωσία) καὶ στὴ Γαλλία. Τὸ γερμανικὸ τραγούδι ἔλεγε:

Sie werden ihn nicht haben,
den schönen deutschen Rhein...

(Δὲν θὰ τὸν πάρουν,
τὸν ὡραῖο γερμανικὸ Ρῆνο...).

Ὁ Ἀλφρέδος ντὲ Μουσέ ἀπαντοῦσε μὲ τὸ θούριό του:

Nous l' avons eu,
Votre Rhin allemand...

Ἀποτέλεσμα τῆς διαμάχης ἐκείνης, ποὺ ἔφθασε κάποτε σὲ δαθυδὸν ἐξαλλοσύνης, ὑπῆρξαν οἱ δύο ἀελεφοκτόνοι πόλεμοι, ποὺ ἐθέρτισαν τὸ διολογικὸ ἔθος τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν δέγγησαν στὸ χεῖλος τοῦ μηδενισμοῦ.

Τώρα τρώγονται καὶ παρόμοιες ἀσήμαντες συν-οριακὲς διαφορὲς Ρῶσι καὶ Κινέζοι. Ἀπαυδημένοι οἱ ἑξάλλοι Ἐρυθροφροῦροι τοῦ Μάο ἀπὸ τὸ «πρὸς κέντρα λακτίζειν», ἐστράφηκαν κατὰ τοῦ

«ἀναθεωρητισμοῦ» — ἄλλη πάλη, δονκιχωτική, γύρω ἀπὸ σκίεῖς. Καμμιά τριανταριά ἀθῶα ρωσόπουλα, πὺλ τὰ περιμεναν στὸ σπῆι τὰ φρεσκοκοιμένα «ἀγγούρια τῆς μάνας», καθὼς γράφει ὁ Γεφτουσένκο, «ἔπεσαν ἑπάνω στὰ κόκκινα, αἱματόδρεχτα χιόνια τοῦ Οὐσούρι». Καὶ τὸ ἱερὸ πατριωτικὸ μένος ἀναφλογίζει τὸν μαχητικὸ ποιητὴ. Τὸ σχετικὸ ποίημά του, δημοσιευμένο στὴ «Φιλολογικὴ Ἑφημερίδα» τῆς Μόσχας, εἶναι κράμα ἀπὸ νατουραλιστικὲς εἰκόνες, κοσμοθεωρητικὸς ἀφορισμὸς, ἱστορικὲς ἀναδρομὲς, δηκτικὸς χαρακτηρημὸς, τῆς ἐξαλλῆς μαοϊστικῆς προπαγάνδας καὶ καταλήγει στὴν ἀναπόληση τῆς πρώτης κατὰ τὸν Μογγόλων νίκης τοῦ 1380 (Κουλίκοβο):

... «ὦ, ἂν ὁ Μάρξ ἤμποροῦσε νὰ ἰδεῖ πόσο ἄθλια παίζεται ἡ τραγικὴ φάραξ τοῦ ἀλαζονικοῦ δῆθεν κομμουνιστῆ, νὰ ἰδεῖ τί γίνεται στὰ χέρια ἐνὸς τέρατος ἀκόμα καὶ ἡ ἱερότερη ἰδέα...

... Γοτερά ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς ρημαγμένης ρωσικῆς γῆς, ὅπως τὴν φαντάζονται οἱ Κινέζοι τοῦ Μάο,

... ὅπου οἱ πρωτεύουσες τῶν Δημοκρατιῶν μας καταπατοῦνται ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορά τους τὴν παντοφλά...

ἔπου ὁ κουρελιασμένος Σοστάκοβιτς,

φτωχὸς κ' ἔρηνμος, περιπλανᾶται μέσα στὰ χιόνια.. ὁ Γεφτουσένκο ὀρθώνει τὸ «Ὁχι!» τῆς πατρίδας του. Καὶ θυμίζει στοὺς Ἑρυθροφρουροὺς πῶς, ἂν ἔλθουν, θὰ σημάνουν παντοῦ τῆς ρωσικῆς γῆς οἱ καμπάνες καὶ θὰ σηκωθοῦν στὸ πόδι ἀρκετοὶ πολεμιστὲς ἱππότες, ὅχι μόνο γιὰ μιὰ νίκη σάν τοῦ Κουλίκοβο, ἀλλὰ γιὰ πολλὰς...

Τὰ ἀπομνημονεύματα τῆς χήρας τοῦ Λένιν

Τελευταία ὁ «Γαχυδρόμος τῆς Οὐάσιγκτον» εἶχε δημοσιεύσει πολλὰ διαφωτιστικὴν ἀναπόκριση τοῦ Ἀνατολ Σούμπ, ἀπεσταλμένου της στὴ Μόσχα, μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ Μόσχα δημοσιεύει τὰ ἀπομνημονεύματα τῆς χήρας τοῦ Λένιν». Ἀπὸ τὸ πυκνὸ σὲ δραματικὲς συναρτήσεις ἄρθρο ἀντλῶ τὰ συναρπαστικότερα περιστατικά.

«Ὁ Λένιν εἶναι πάντοτε μαζί μας», «Ὁ Λένιν ζεῖ στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα»: νὰ τὰ συνθήματα πού, μαζί με ἄλλα παρόμοια, ἐδῶ καὶ δεκάχρονα, ἐχρησιμοποιοῦσαν οἱ «μυθοπλάστες» τῶν Σοβιετ γιὰ νὰ προσφέρουν στὸν πάντοτε προληπτικὸ ρῶσο χωρικὸ κάποιο ὑποκατάστατο γιὰ θρησκευτικὲς συγκινήσεις. Τὴν ἀπόφαση νὰ ταριχευθεῖ τὸ σῶμα τοῦ Λένιν τὴν ἐπῆρε ὁ Στάλιν, μ' ἔλο πὺλ ἤξειρε καλὰ ὅτι ὁ προκατόχος του, ἀνθρώπος μετρίδερων μεῖ ἐπιστημονικὸν ὀρίζοντα πὺλ ἔβλεπε μακρὰ, θὰ εἶχε προτιμήσει νὰ καεῖ ἡ σορὸς του.

Ἡ λατρεῖα τοῦ Λένιν, τονίζει ἡ ἀνταπόκριση, ἐδημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Στάλιν ὡς τὸ πρῶτο στάδιο τῆς ἰδικῆς του λατρεῖας, τοῦ σταλινισμοῦ ὡς ἀντίδραση κατὰ τοῦ τελευταίου, ἡ ἐξειδανίκευση τοῦ Λένιν σὲ ἐπίσημο ἐπίπεδο ἐφθασε στὸ κορύφωμά της, ὅταν αὐτὸ συνέδριο τοῦ κόμματος, τὸ 1961, κάποια γυναικία διηγήθηκε τὸ θνεῖρό της:

Ὁ Λένιν τῆς εἶχε φανερωθεῖ στὸν ὕπνο της γιὰ νὰ παραπονεθεῖ ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Στάλιν εἶταν ἀνάξιο νὰ κεῖται πλάγι στὸ ἰδικὸ του μέσα στὸ μαυσιλεῖο τοῦ Κρεμλίνου.

Μῆνες τώρα, δὲν περνάει ἡμέρα δίχως νὰ γίνεῖ θόρυβος γύρω ἀπὸ τὸν ἑορτασμὸ τῶν ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Λένιν, στίς 22 Ἀπριλίου 1870. Χαρακτηριστικὸ μὲ τὴν πῶ πάνω ἔννοια τῆς ἀθανασίας εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι, μὲ σκοπὸ νὰ καθιερωθεῖ ὁ νέος μῦθος, ὁ ρωσικὸς τύπος ἀπέφυγε στίς 21 Ἰανουαρίου νὰ ἀναφέρει περὶ τῆς 45ης ἐπετειοῦ τοῦ θανάτου τοῦ Λένιν. «Ὁ θάνατος», γράφει ὁ Ἀμερικανὸς πληροφοριοδότης, «δὲν εἶναι θέμα πρόσφορο γιὰ τὴν προπαγάνδα πὺλ πασχίζει συνειδητὰ νὰ τονίσει τὸ πνεῦμα τοῦ θάρρους καὶ τῆς αἰσιοδοξίας». Ἐπομένως ὁ Λένιν πρέπει νὰ εἶναι ἀθάνατος, λέγομε ἐμεῖς.

Κοντολογίς ἡ ἐπικειμένη δημοσίευση τῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς Ναδέζδα Κρούτσκαγια, χήρας τοῦ Λένιν, παίρνει τὴ μορφή τῆς ἠθικοποίησης, τῆς καθαγίας θὰ ἔλεγα τοῦ ἀνωτέρου ἐπαναστατικοῦ πνεύματος πὺλ διέπνεε τὸν Λένιν ἀντίθετα μὲ τὴ δικαιοσύνη, γεμάτη ἀντιθέσεις, ἐγκληματικὴ προσωπικότητα τοῦ Στάλιν. Ἐτοί πρώτη φερά τώρα τὸ φύλλο τῆς νεολαίας «Κομσομόλσκαγια Πράβδα» ἐγκαινιάζει τίς προετοιμασίες γιὰ τὴν ἐπέτειο δημοσιεύοντας ἀποσπάσματα, ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτά, ἀναφερόμενα στὸ δεύτερο ἡμισι τοῦ ἔτους 1923, ὅταν ὁ Λένιν εὗρισκόταν γιὰ ἀνάρρωση στὸ χωριὸ Γκόρκι, κάπου δώδεκα μίλια ἀπὸ τὴ Μόσχα.

ΠΑΥΛΟΣ ΦΛΩΡΟΣ

ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Στέλιου Κυριακίδη: «Ἀκατοίκητες αὐγές». Ποιήματα. — Θεσσαλονίκη.

Alexandre G. Pop: «L' Astronef». Dédicé à la vision des cosmonautes. — Berne.

Βενετία Καπετανάκη: «Propatiria». Ποιήματα.

Μαίρη Ν. Βέη: «Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Λορέντζον Μαβίλιν ἐπὶ τῇ πεντηκονταπενταετίᾳ (1912-1967) ἀπὸ τοῦ ἡρωικοῦ θανάτου του»

Στέλιου Ντόμαλη: «Ἵππερική ὀρφάνια». Ποιήματα. — Λάρισα.

Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν. Τόμος ιδ' — Ἑταιρεία Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν.

Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Γ. Ι. Φουσάραν (1908 - 1965). — Παράρτημα ἐκ τοῦ ιδ' τόμου τοῦ Ἀρχείου Εὐβοϊκῶν Μελετῶν.

Δημήτρης Σταμέλου: «Ρουμελιώτικη πεζογραφία». Ἀπὸ τὸν Μακρυγιάννη ὡς σήμερα (1829 - 1969). Τόμος πρῶτος 1829 - 1900.

Νικολάου Ι. Καρμίρη: «Ὁ Περικλῆς χορηγὸς τῶν Περσῶν» τοῦ Αἰσχύλου (472 π. Χ.).

T. A. Sinclair: «Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς σκέψεως». Ἀπὸ τὸν Ὀμηρὸ ἕως τοῦ

Ρωμαϊκούς χρόνους. Πρόλογος Γ. Κ. Β λ ά χ ο υ — Ἐκδόσεις Παπαζήση.

«**Παρνασσός**». Περιοδικὸν σύγγραμμα κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδόμενον. Ε ὕ ρ ε τ ῆ ρ ι ο ν. Περίοδος δευτέρα — τόμοι Α' - Ι' (1959 — 1969).

Μήτσου Λυγίζου: «Ἡ ποίηση τοῦ Γιώργου Θ. Βαφόπουλου». Ὁ μνηστικός ἐνός ἀπελπισμένου.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ἡ Ἑταιρεία Ἡλιακῶν Σπουδῶν τῶν Ἀθηνῶν ὁργάνωσε τριήμερη ἐκδρομὴ στὸν Πύργο καὶ ἐτίμησε τὴν Κυριακὴ 1ῃ Ἰουνίου μὲ φιλολογικὴ μνημόσυνο τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ συγγραφεὴ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Διονύσιο Κόκκινου, ποὺ εἶχε γεννηθεῖ στὸν Πύργο τὸ 1883 καὶ πέθανε στὴν Ἀθήνα τὸ 1967. Τὴν πνευματικὴ αὐτὴ ἐκδήλωση παρακολούθησε πυκνὸ καὶ ἐκλεκτὸ ἀκροατήριον. Ὑστερ' ἀπὸ εἰσήγησιν τοῦ κ. Τάκη Δοξα καὶ ὁμιλίαν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν κ. Κ. Ἡλιοπούλου γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας Ἡλιακῶν Σπουδῶν, μίλησε ὁ κ. Θεόδωρος Ξούδης γιὰ τὸ ἱστορικὸ καὶ τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα τοῦ Δ. Κόκκινου. Σὲ κεντρικώτατο σημεῖο τῆς πόλεως τοῦ Πύργου πρόκειται νὰ στηθεῖ ἡ πρωτομὴ τοῦ Δ. Κόκκινου, ποὺ τὴν ἐπιλοτεχνήσῃ ὁ γλύπτης κ. Περαντινός.

—Τὸ νέο διοικ. συμβούλιον τῆς «Ἐθνικῆς Ἑταιρίας τῶν Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν» τὸ ἀποτελοῦν: Γιάννης Χατζίνης, πρόεδρος, Ἀλκης Θρύλος, ἀ' ἀντιπρόεδρος, Σπ. Παναγιωτοπούλου, β' ἀντιπρόεδρος, Μαρ. Περ. Ράλλη, γεν. γραμματεὺς, Μηνᾶς Δημάκης, εἰδ. γραμματεὺς, Ἀλκ. Γιαννόπουλος, ταμίας, Γαλάτεια Σαραντῆ, ἑφορος, Πέτρος Γλέζος, κοσμητὴρ, Χρήστος Ζαλοκώστας, Ἀπόστολος Σαζίνης καὶ Ν. Ἀθανασιάδης, σύμβουλοι.

Μὲ ὁμόφωνη ἀπόφασιν τῆς ἡ Γεν. Συνέλευσιν τῆς Ἑταιρίας ἀνακηρύξε ἐπίτιμο Πρόεδρὸν τῆς τὸν ἱερὸν καὶ θεμελιωτὴ τῆς ἀκαδημαϊκῆς Στρατῆς Μυριβήλην.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ Κ' ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Στὸ «Β ἥ μ α» (6 Ἰουν.) πληροφορίας καὶ κρίσεις τοῦ κ. Κ. Θ. Δημαρὰ γιὰ τὴ σύσταση τῆς Διεθνούς Ἑταιρίας Λογοτεχνικῆς Κριτικῆς καὶ τὸ σχετικὸ συνέδριον ποὺ ἔγινε στὴν Πάρμα στὰς 17 Μαΐου.

— Στὸν «Ἐ λ ε ὀ θ ε ρ ο Κ ὀ σ μ ο» (3 - 6 Ἰουν.) «Αἱ νεώτεροι κατευθύνσεις τῆς Τέχνης» τοῦ κ. Ἀλέκου Κοντοπούλου καὶ ἐπιφυλλίδες τῆς κ. Ζερμαίν Μαμαλάκη γιὰ Νοτιοαμερικανικοὺς λογοτέχνες (γιὰ τὸν Μιγκουέλ Ἀγγελ Ἀστούριας, 7 Ἰουν., κ. ἄ.).

Ἐλάβαμε, ἀκόμη, «Ἐ λ λ η ν ι κ ἱ Ὁ ἔ μ α τ α», «Π ε -

ρ ι ο δ ι κ ὸ Ἐ λ λ η ν ι δ ὶ ο ν Β ο ρ ε ῖ ο υ Ἐ λ λ ᾶ δ ο ς», «Τ α χ υ δ ρ ὀ μ ο ν Ζ α κ ὸ ν θ ο υ», «Ἐ κ κ λ η σ ι ᾶ ν», «Κ α θ ο λ ι κ ῆ ν», «Ἰ σ ρ α η λ ι ν ᾶ Ν ἔ α», «Ἰ λ ι σ ὶ ο ν», «Ἐ λ λ η ν ι κ ὸ ν Ἐ ρ ο ῦ θ ρ ὸ ν Σ τ α υ ρ ὸ ν Ν ε ὀ τ η τ ο ς», παράρτημα τῆς «Π ρ ὠ τ ὸ τ υ π ῆ ς Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ῆ ς Ἐ π ἰ θ ε ω ρ ῆ σ ε ω ς», ἀφιερωμένο στὸν Βασίλει Λομπρολέσιο, «Ὑ δ ρ α ῖ κ ᾶ Ν ἔ α», «Ν ἔ α Σ κ ἔ ψ η», «Π ν ε υ μ α τ ι κ ῆ ν Κ ὀ π ρ ο ν», «ἡ ἀξιολογὴ λογοτεχνικῆς καὶ κριτικῆς σελίδας», «Π ρ ὠ ῖ ν ὶ ο ν Ἀ ὀ γ ο ν», Ἰωαννίνων, μετὰ φιλολογικῆς ἐπιφυλλίδος τοῦ κ. Γ. Θεοχάρη, «Σ ι φ ῶ ν κ ῆ ν Φ ω ν ῆ ν», «Δ ι ᾶ π λ α σ τ ῖ ο ν Π α ῖ δ ω ν», «Κ ε ρ κ υ ρ α ῖ κ ᾶ Ν ἔ α», «Τ ὸ Μ ἑ λ λ ὸ ν Κ ε φ α λ ῆ ν ἡ δ ῖ α καὶ Ἰ ὁ κ κ η ς», καὶ «Π ρ ο σ φ υ γ ι κ ὸ ν Κ ὀ σ μ ο ν» (1 Ἰουν.), μὲ τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Γεωργ. Χιντλόγου «Ἀγνώστο ἀριστουργηματικὸ τέμπλον τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου Θεολόγου τῆς Σμύρνης».

Ω.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

10 Ἰουνίου

κ. Δ η μ. Ρ ε ν τ. Ἀράχθω. Τὸ «Γράμμα στὴν Εὐρυδική» δὲν εἶναι διήγημα. Ἐχει καλογραμμένες σελίδες μὴ τοῦ λείπει ἡ διάρθρωσις τοῦ ἀφηγηματος. Γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν στὸ ΙΚΥ, θερμότητα συγχαρητήρια. — κ. Ἀ λ ε ξ. Σ π α ν. Θεσνίκη. Κι ὁ «Παρνασσός» ἔχει τώρα νέα διοίκησιν (πλάτεια Ἀγ. Γεωργίου Καρύτης, Ἀθήναι) καὶ ἡ Γραμματεία του δίνει ἀμέσως κάθε πληροφορία ποὺ τῆς ζητοῦν. — κ. Θ ε μ. Σ τ ε φ. Θεσνίκη. Δὲν στέλλουμε πιά ἀντίτυπα σ' αὐτὸ τὸ βιβλιοπωλεῖο γιὰ τοὺς οικονομικοὺς λόγους ποὺ εἶναι, νομίζουμε, σὲ ὅλους γνωστοί. — κ. Β α σ. Ἐ λ ε ὐ θ. Θεσνίκη. Ἀκόμα ἡ Προεδρία τῆς Κυβερνήσεως, — ἐκεῖ ἀνήκει τώρα ἡ Διεύθυνσις Γραμμάτων καὶ Θεάτρου, — δὲν ἔκαμε τίς σχετικὰς προκηρύξεις. Μπορεῖ νὰ ἐπαναλάβῃ τίς περσινὰς, μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ τίς ἀλλάξῃ. — δ. Ε ὀ τ. Χ α σ. Ἐνταῦθα. Μὰ καὶ σὺς ἀσχολεῖστε μ' αὐτὰς τίς ἀνοησίας; Ἐνα στίχον τοὺς ἂν διαβάσετε ἢ μὴ φράσῃ ἀπὸ πεζογράφου τοὺς, κατατοπίζετε καὶ δίνετε, ἄφρονι ἁμαρτιῶν. — κ. Π α ν α γ. Κ ο υ σ. Ἐνταῦθα. Κρατήσαμε τοὺς στίχους σας, ἀλλὰ τοὺς δημοσιεύσαμε μὲ ἄλλο τίτλον. — κ. Μ ι χ. Τ ι θ. Πρέβεζα. Εὐκολοὶ στίχοι καὶ γεμάτοι πλεονασμοὺς:

Ἡ κάθε στιγμὴ πού φεύγει, περνᾷ.

Ἀφοῦ φεύγει, δὲν θὰ περάσῃ;

— κ. Κ ω ν σ τ. Τ ε γ. Λάρισα. Προσπαθήσαμε, ἀλλὰ δὲν κατορθώσαμε νὰ καταλάβουμε ποιὲς ἦταν οἱ προβεσεις τοῦ ἡρώδους καὶ ποιὰ ἡ ἀγωνία του. Βέβαια, ὁ ἀναγνώστης συχνὰ καλεῖται νὰ συμπληρώσῃ μερικὰ πράγματα, ἀλλὰ ὅχι τόσο πολλὰ... — κ. Σ π. Σ α ρ α ν τ. Οἱ ἀξιώσεις μας γιὰ τοὺς νέους περιορίζονται στὸ ἐλάχιστον. Ὅμως, ἀπὸ καὶ τὴν πέρα, ἀρχίζει μὴ εὐθύνῃ ποὺ δὲν θέλουμε νὰ νῆν ἔχουμε... — κ. Ζ η ν. Κ α ρ α β. Χανιά. Ἀδικαιολόγητος ὁ διαταγμός. Εὐκρὸςδεκτα.

H «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ»

Κυκλοφορεῖ μὲ μεγάλῃ ἐπιτυχίᾳ ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Β Α Κ Ω Ν» τὸ βιβλίο τοῦ

ΜΗΝΑ ΔΗΜΑΚΗ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΔΟΚΙΜΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ

Ἰπωλεῖται στὰ κεντρικὰ βιβλιοπωλεῖα Ἀθηνῶν.

Τιμᾶται δραχμὰς 70